

Kirsi Nousiainen
Päivi Petrelius
Laura Yliruka (toim.)

Puheista tekoihin!

**Ylisukupolvisten ongelmien ehkäiseminen
lastensuojelussa ja perhe- ja sosiaalipalveluissa**

TYÖPAPERI 20/2016

Kirsi Nousiainen, Päivi Petrelius & Laura Yliruka (toim.)

Puheista tekoihin!

Ylisukupolvisten ongelmien ehkäiseminen
lastensuojelussa ja perhe- ja sosiaalipalveluissa

HELSINGIN YLIOPISTO
VALTIOTIEEELLINEN TIEDEKUNTA

Socca

Pääkaupunkiseudun
sosiaalialan osaamiskeskus

TERVEYDEN JA
HYVINVOINNIN LAITOS

© Kirjoittaja ja Terveiden ja hyvinvoinnin laitos

ISBN 978-952-302-677-3 (verkkojulkaisu)
ISSN 2323-363X (verkkojulkaisu)
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-677-3>

Esipuhe

Ylisukupolviset huono-osaisuuden ketjut ovat sosiaalialan ammattilaisille tuttuja ilmiöitä. Ne tulevat vastaan lastensuojelussa, mutta myös päihdetyössä, nuorten ja vanhempienkin rikoksentekeijäin palveluissa, toimeentulotuen pitkäaikaisissa asiakassuhteissa ja joskus vielä vanhuuden päivien turvattomuudessa ja kaltoin kohtelussa. Olen nähnyt koulukodissa kasvavien nuorten itse tekemiä näytelmiä omasta lapsuudestaan ja nuorten vankien kuvauksia omasta lapsuuden kasvuympäristöstään. Ne ovat antaneet tieteellistä näyttöäkin parempaa ymmärrystä ongelman luonteesta ja varhaisten kokemusten kasvua vaurioittavista vaikutuksista.

Miksi sitten monipuolisen tutkimustiedon ja monien ammattilaispolvien kokemusten pohjalla ei ole syntynyt toimivia käytäntöjä sukupolvelta toiselle jatkuneiden ongelmakierteiden katkaisemiseen? Suomi on geeniperimän tutkimuksen huippumaa, mutta sosiaalisen perimän tieteellisen analyysin ja siihen liittyvien käytäntöjen kehitysmää. Sosiaalisten ongelmien ehkäisystä ja varhaisesta puuttumisesta on puhuttu vuosikymmenet, hyvinvointipolitiikkaa ja sen mukana lasten ja perheiden palveluja on kehitetty kattavaksi kokonaisuudeksi, mutta jotakin puuttuu. Tarvitsemme terävämpää ja monipuolisempaa tieteellistä analyysiä ilmiön luonteesta ja sen jatkumisen dynamiikasta, tarvitsemme kuulevaa vuorovaikutusta kokemusasiantuntijoiden kanssa, tarvitsemme nykyisten palvelujen sisällön ja rakenteiden itsekriittistä tarkastelua ja johtopäätöksiin perustuvaa uudistustyötä.

Tässä teoksessa valotetaan ylisukupolvisuuden problematiikkaa monin tavoin, sekä palveluja käyttävien ihmisten että ammattilaisten näkökulmasta. Puheista tekoihin! -lähestymistapa on erityisen ajankohtainen nyt, kun taloudelliset edellytykset palvelujen laajentamiseen ovat rajalliset, mutta mahdollisuudet niiden sisällön ja osuvuuden parantamiseen rajattomat!

Vaikka ylisukupolvisuus kattaa kaikki ikäryhmät, on lastensuojelussa ja perheiden palveluissa aina kysymys myös siitä, miten ymmärrämme lasta ja hänen kasvunsa edellytyksiä. Pieni lapsi ei synny maailmaan hyvinvointipalvelujen sektoriin mukaisena tyhjänä tauluna, johon ammattilaiset tuovat erilaiset osaamisensa ja toimenpiteensä ja hallinnon edustajat organisaatorakenteensa ja strategiakaavionsa. Hän syntyy kooltaan pienenä, mutta kokonaisuutena ihmisenä, joka on aloittanut vuorovaikutuksen ympäristönsä kanssa jo äidin kohdussa. Hänen elämänsä ei ole sektoroitunut myöskään tieteenalojen mukaan, vaan fyysiset, psyykkiset, sosiaaliset tarpeet muodostavat hänen elämänsä alkutaipaleella yhteen kietoutuneen kokonaisuuden. Tähän kokonaisuuteen meidän aikuisten huolenpidon ja ammattilaisten osaamisen tulisi vastata samalla yhteensovitettulla tavalla kuin lapsen elämää hallitsevat tarpeet kytkeytyvät toisiinsa. Tässä on pohja sote-uudistukseen sisältyvälle eri palvelujen sisältöjen ja ammattilaisten osaamisen yhteensovittamiselle. Lasten ja perheiden ylisukupolvisten ongelmien näkökulmasta integraation tarve ei ole ensi sijassa organisaatorinen tai taloudellinen, vaan lapsen ja perheen tarpeista nouseva välttämättömyys. Integraatiolla vastaan lapsen ja vanhempien tarpeiden moniulotteiseen luonteeseen. Erilaista osaamista yhdistämällä haetaan kumulatiivisia vaikutuksia hyvän kasvun ja vahvan vanhemmuuden ravinnoksi.

Toivon, että nyt julkaistava teos käynnistää aktiivisen keskustelun lisäksi myös lasten ja perheiden palvelujen uusia sisältöjä ja uusia tapoja sovittaa yhteen erilaista osaamista. Toivon, että se johdattaa alan ammattilaiset ja tutkijat hakemaan parempaa ymmärrystä lasten ja nuorten hyvän kasvun edellytyksistä luomalla toimivia vuorovaikutuksen areenoita kokemusasiantuntijoiden kanssa. Toivon, että syntyy uusia tapoja vahvistaa perheiden omia edellytyksiä toimia lastensa terveyttä ja sosiaalista kehitystä ravitsevana kokemusympäristönä. Toivon, että hyvinvointipolitiikan suunnittelijat ja päättäjät ymmärtävät entistä paremmin, että organisaatorakenteiden ja palveluprosessien tärkeä tehtävä on antaa ammattilaisille ja heidän yhteistyökumppaneilleen edellytykset ja kehykset edistää hyviä ihmisympäristöjä ja myönteisesti vaikuttavia kokemusympäristöjä.

Kun yhteiskunnan toimintojen kokonaisuus sykkii lapsen kokemuksen ja kasvun tahtiin, meillä on toivottavasti paremmat mahdollisuudet katkaista ylisukupolvisesti vaurioittavia huono-osaisuuden ketjuja.

Aulikki Kananoja
ylisosiaalineuvos

Tiivistelmä

Kirsi Nousiainen, Päivi Petrelius ja Laura Yliruka (toim.). Puheista tekoihin! Ylisukupolvisten ongelmien ehkäiseminen lastensuojelussa ja perhe- ja sosiaalipalveluissa. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Työpaperi 20/2016. 151 sivua. Helsinki 2016. ISBN 978-952-302-677-3 (verkkojulkaisu)

Tämä julkaisu kokoaa yhteen useita erilaisia näkökulmia huono-osaisuuden ylisukupolvisiin siirtymiin ja niiden kanssa työskentelyyn perhe- ja sosiaalipalveluissa. Julkaisu on Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen sekä Helsingin yliopiston ja Heikki Waris -instituutin yhteistyön tulosta. Yhteistyöhön sisältyi myös marraskuussa 2015 pidetty seminaari, jossa oli puhujina sekä kansainvälisiä että kotimaisia tutkijoita, ammattilaisia ja kokemusasiantuntijoita. Seminaarin puhujista osa on myös kirjoittanut tekstejä tähän julkaisuun.

Ylisukupolvinen syrjäytyminen ja sen ehkäisy sovittiin vuoden 2013 lopussa Helsingin yliopiston sosiaalitoimen oppiaineen ja pääkaupunkiseudun kuntien yhteistyöverkoston Heikki Waris -Instituutin ja sen Praksis-toiminnan yhteiseksi kolmivuotiseksi kehittämisteemaksi. Pääkaupunkiseudullisen Praksis-toiminnan tuottamissa teksteissä fokuksessa ovat pääkaupunkiseudun perhe- ja sosiaalipalvelut. Lisäksi julkaisu sisältää Terveyden- ja hyvinvoinnin laitoksen LasKeTut-hankkeen (2013–2015) tuottaman, rekisteriaineistoihin perustuvan tutkimusartikkelin lastensuojelun asiakaslasten äitien elämäntilanteista sekä lasten kaltoinkohtelun ehkäisyyn liittyvän kansainvälisen tutkimuskatsauksen. Julkaisussa yhdistyvät siten laaja, rekisteriaineistoihin perustuva ja kansainvälisen tutkimuksen tuottama tieto sekä paikallinen, käytäntötutkimuksen tuottama tieto.

Julkaisun artikkeleissa etsitään vastausta ensisijaisesti siihen, miten ylisukupolvinen huono-osaisuus tulee näkyviin ja miten ilmiön kanssa voidaan työskennellä perhe- ja sosiaalipalveluiden asiakastyössä. Artikkeleissa käsitellään myös sitä, mikä palvelujärjestelmän toiminnassa estää inhimillisten ja kokonaisvaltaisten palvelujen tarjoamisen sekä kysytään, mitä asiakastyössä, palveluiden johtamisessa sekä lapsi- ja perhepolitiikan ohjauksessa pitäisi tehdä toisin. Sosiaalitoimen käytäntötutkimuksen, työyhteisöjen käytännön kokemuksista syntyneen tiedon sekä muun monitieteisen ja kansainvälisen tutkimuksen avulla luodaan tietoperustaa vaikuttaville, mahdollisuuksien tasa-arvoa ja oikeudenmukaisuutta lisääville työskentelytaidoille ja palvelujen suunnittelulle lasten, nuorten ja aikuisten palveluissa.

Teksteissä näkyy, että huono-osaisuus koskettaa monin erilaisin tavoin yksittäisiä lapsia ja perheitä. Palvelujärjestelmä ei kuitenkaan usein näytä mahdollistavan ylisukupolvisiin ongelmiin paneutuvaa, yksilöllistä ja kokonaisvaltaista työskentelyä. Näkyviin tulee myös se, että ylisukupolvisen huono-osaisuuden painolastia ei saada kevenemään yksilöiden elämässä vain palveluiden avulla, koska yksilötasolla koettuja ongelmia ylläpitävät kohtuuttomat yhteiskunnalliset rakenteet, joita ratkotaan – tai syvennetään – myös politiikan tasolla.

Vaikka huono-osaisuus voi siirtyä sukupolvelta toiselle, eivät edeltävien sukupolvien ongelmat kuitenkaan määritä automaattisesti tai suoraviivaisesti lasten myöhempää hyvinvointia. Ylisukupolvisten ketjujen katkaiseminen on mahdollista tuomalla perheiden elämään suojaavia tekijöitä. Julkaisun kokoamaan tietoon ja kokemuksiin perustuen päädytään peräänkuuluttamaan palvelujärjestelmää, joka mahdollistaa kokonaisvaltaisen ja oikea-aikaisen työskentelyn. Lisäksi tarvitaan sosiaalipoliittisia ratkaisuja, jotka lieventävät yhteiskunnan rakenteisiin sisältyviä kohtuuttomuuksia ja epäoikeudenmukaisuutta. Osana tätä politiikkaa on mahdollistettava humaani, huolenpidon etiikkaan nojaava palvelujärjestelmä, joka mahdollistaa yksilöitä ja perheitä kohtaavan ja kuuntelevan työskentelyn ja asiakkaan aidon osallisuuden. Tällaisen palvelujärjestelmän ytimen muodostaa ihmissuhdeperustainen työ sosiaalityössä ja muissakin palveluissa. Ammattilaisen ja asiakkaan välinen luottamus ja siihen perustuva työskentelysuhde on muutostyön perusta. Sosiaalitoimen erityisenä tehtävänä ihmissuhdeperustaisessa työssä on pitää samalla esillä oikeudenmukaisuuden näkökulmaa ja yksilöllisten kokemusten yhteiskunnallista ulottuvuutta. Eletty ylisukupolvinen huono-osaisuus lukitsee ja kapeuttaa. Purkajaksi tarvitaan näköalaa uudelleen avaavaa, näköalaistavaa sosiaalityötä ja palveluita.

Avainsanat: ylisukupolvinen huono-osaisuus, sosiaalipalvelujen kehittäminen, ihmissuhdeperusteinen sosiaalityö, näköalaistava sosiaalityö

Sammandrag

Kirsi Nousiainen, Päivi Petrelius ja Laura Yliruka (toim.). Puheista tekoihin! Ylisukupolvisten ongelmien ehkäiseminen lastensuojelussa ja perhe- ja sosiaalipalveluissa. [Från tal till handling! Förebyggande av generationsöverskridande problem inom barnskyddet och familje- och socialtjänsterna]. Institutet för hälsa och välfärd (THL). Diskussionsunderlag 20/2016. 151 sidor. Helsingfors, Finland 2016.

ISBN 978-952-302-677-3 (nätpublikation)

Denna publikation sammanställer flera olika synpunkter på övergången av generationsöverskridande utsatthet och arbetet med det inom familje- och socialtjänsterna. Publikationen är ett resultat av ett samarbete mellan Institutet för hälsa och välfärd, Helsingfors universitet och Heikki Waris-institutet. Samarbetet omfattade också ett seminarium som hölls i november 2015 och på vilket föreläste såväl internationella som inhemska forskare, fackmän och erfarenhetsexperter. En del av seminariets föreläsare har också skrivit texter till denna publikation.

I slutet av 2013 fastslogs generationsöverskridande utslagning och förebyggande av det som det gemensamma treåriga utvecklingstemat för läroämnet socialt arbete vid Helsingfors universitet och Heikki Waris-institutet – samarbetsnätverket för kommunerna i huvudstadsregionen – och dess Praxis-verksamhet. Texterna som produceras inom ramen för Praxis-verksamheten i huvudstadsregionen fokuserar på familje- och socialtjänsterna i huvudstadsregionen. Dessutom innehåller publikationen en forskningsartikel om livssituationen hos mödrar till barnskyddets barnklienter som författats inom ramen för Institutet för hälsa och välfärds LasKeTut-projekt (2013–2015) utifrån registermaterial, samt en internationell forskningsöversikt som relaterar till förebyggande av illabehandling av barn. Således kombineras i publikationen information som bygger på registermaterial, internationell forskning och lokal erfarenhetsforskning.

I publikationens artiklar söker man främst svar på hur den generationsöverskridande utsattheten tar sig uttryck och hur man kan arbeta med fenomenet i familje- och socialtjänsternas klientarbete. I artiklarna behandlar man också sådant i servicesystemet som hindrar tillhandahållandet av humana och omfattande tjänster samt ställer frågan om vad som bör göras annorlunda inom klientarbetet, serviceledningen och styrningen av barn- och familjepolitiken. Med hjälp av information som erhållits genom praktikforskning inom socialarbetet, arbetsgemenskapernas praktiska erfarenheter och annan tvärvetenskaplig och internationell forskning kan man skapa ett kunskapsunderlag för genomslagskraftiga arbetsmetoder som ökar lika möjligheter och rättvisa samt för planering av tjänster inom servicen för barn, unga och vuxna.

Av texterna framgår att enskilda barn och familjer drabbas av utsatthet på många olika sätt. Dock verkar det ofta som om servicesystemet inte skapar förutsättningar för sådant individuellt och omfattande arbete som fokuserar på de generationsöverskridande problemen. Man lyfter också fram att det inte är möjligt att lindra bördan av generationsöverskridande utsatthet i enskilda personers liv enbart på servicenivå, eftersom problemen som upplevs på individnivå underblåses av orimliga samhälleliga strukturer, vilka man löser – eller fördjupar – på politisk nivå.

Fastän utsatthet kan överföras från en generation till en annan bestämmer dock inte föregående generationers problem automatiskt eller direkt barnens senare välfärd. Det är möjligt att bryta generationsöverskridande kedjor genom att införa skyddande faktorer i familjernas liv. På basis av informationen och erfarenheterna som publikationen sammanställt har man kommit fram till att de behövs ett servicesystem som möjliggör omfattande och rättidiga arbetsmetoder. Därtill behövs socialpolitiska lösningar som lindrar orimligheterna och orättvisan inom samhällsstrukturerna. En del av denna politik måste möjliggöra ett humant servicesystem som bygger på omsorgsetik och möjliggör arbetssätt så att man bemöter och lyssnar till familjerna och att klienterna deltar på riktigt. Kärnan i ett sådant servicesystem består av arbetssätt som bygger på människorelationer inom både socialarbetet och andra tjänster. Förtroendet mellan experten och klienten och arbetsförhållandet som bygger på detta förtroende utgör grunden för ändringsarbetet. Socialarbetets särskilda uppgift inom det människorelationsbaserade arbetet är att framhålla rättviseperspektivet och de individuella upplevelsernas samhälleliga dimension. Upplevd generationsöverskridande utsatthet är förlamande och inskränkande. För att motverka detta behövs ett socialarbete som återupplivar utsikterna och utvecklar dem samt service.

Nyckelord: generationsöverskridande utsattheten, utvecklingen av sociala tjänster, människorelationer inom socialarbetet

Abstract

Kirsi Nousiainen, Päivi Petrelius ja Laura Yliruka (toim.). Puheista tekoihin! Ylisukupolvisten ongelmien ehkäiseminen lastensuojelussa ja perhe- ja sosiaalipalveluissa. [From talk to action! The prevention of intergenerational deprivation in social and child welfare services]. National Institute for Health and Welfare (THL). Discussionpaper 20/2016. 151 pages. Helsinki, Finland 2016. ISBN 978-952-302-677-3 (online publication)

In this publication various actors in social welfare field introduce different perspectives on and ways of working with intergenerational problems in family and social services. The publication is a result of collaboration between National Institute for Health and Welfare – THL and the cooperation structure between the four cities in Helsinki Metropolitan Area and The University of Helsinki called The Heikki Waris Institute. The collaboration also included a seminar organized in November 2015 where the speakers were international and national researchers, professionals and experts by experience. Some of them has written an article for this publication.

At the end of the year 2013 Heikki Waris Institute and its Praxis network agreed on a three years' common development theme of solving intergenerational problems. The texts written by actors within The Praxis network focus on social services in the metropolitan area. The publication includes also an article based on a large data from various registers done in THL's development and research project LasKeTut (2013–2015). This article deals with living conditions of mothers whose children are clients in child protection services. There is also one article reviewing international literature on child maltreatment. Thus the publication combines large register based and internationally produced knowledge as well as local knowledge based on practice research.

The objective of this publication is first and foremost to find answers to what is our understanding of intergenerational phenomena. We also ask how intergenerational social problems appear at social work practice and how they are faced and solved. We are also reflecting upon what it is in the service system that prevents offering humane and holistic services and what should be done differently in family and child welfare services and in social work practice, management or politics. The publication binds together social work practice research, knowledge arisen in practice as well as multidiscipline and international research about transmission of intergenerational problems and solving them. The articles create knowledge base for effective ways of working with clients with intergenerational problems in a way which increases equality of possibilities and justice both in practice and in planning services for children, adults and families.

The texts show that intergenerational problems concern in multiple ways individual children and families. There are, however, structural issues in our service system preventing working deeply with these problems holistically and timely. On the other hand the publication shows that the burden of intergenerational problems are not lessened only within the services as individually experienced problems are maintained by exorbitant societal structures which on their part are solved – or deepened – on political level.

Although social exclusion and deprivation can transfer from one generation to another the problems of parents do not automatically predefine their children's well-being. Solving intergenerational problems is possible by bringing protective factors in families' lives. Based on the knowledge in this publication we call for a service system that makes possible a holistic and timely working with these problems. Also social political solutions are needed to mitigate exorbitance and injustice in the structures of the society.

As a part of these politics a humane service system based on ethics of care must be made possible. In this kind of service system work with individuals and families in a way that makes possible to encounter and listen to the client and make them real participants is achievable. The core of this kind of service system is a relationship based social work. Trust between a practitioner and a client as well as working based on the relationship between them is fundamental for a change. The special task for social work in relationship based work is at the same time to keep in sight the perspective of justice and the societal dimension of individual experiences. Experiences of intergenerational deprivation block and narrow the life circle. As a deconstructor we need a perspective opening prospective social work and services.

Keywords: intergenerational deprivation, development of social services, relationship based social work, prospective social work

Sisällys

Esipuhe	
Tiivistelmä.....	4
Sammandrag.....	5
Abstract.....	7
Johdanto teemaan: Ylisukupolvisesta näköalattomuudesta muutokseen – näköalaistavan sosiaalityön tunnustelua.....	11
Kirsi Nousiainen, Päivi Petrelius & Laura Yliruka	
OSA I Kokemuksia ylisukupolvisuudesta	
Runo Kosteutta.....	19
Syrjäytymisen ylisukupolvisuus - kokemusasiantuntijan ajatuksia.....	20
Jenny Kaasinen-Wickman	
Sosiaalityöntekijöiden ja kokemusasiantuntijan näkemyksiä ylisukupolvisuudesta.....	22
Auri Bützow & Laura Yliruka	
Perheen tarina.....	31
Meeri	
OSA II Keinoja ja lähestymistapoja	
Runo Aikuisuus.....	34
Ylisektorinen perhetyö päihdeongelmasta toipumisen ja perheen selviytymisen tukena.....	35
Kaisa Pasanen	
Lastensuojelun asiakkaana olevien lasten kertomuksia lapsille tärkeistä asioista.....	44
Hanna Tulensalo	
Miten ylisukupolvista huono-osaisuutta voi jäsentää osana sosiaalityön tiimin työskentelyä?	61
Jonna Vanhanen, Outi Jaakkola, Minna Selänniemi & Erja Saurama	
Ylisukupolvisten ilmiöiden näkyväksi tekeminen, ymmärtäminen ja purkaminen narratiivisella työskentelyllä sosiaalityössä.....	71
Kirsi Nousiainen	
OSA III Ylisukupolvisuuden tietoperustaa rakentamassa	
Runo Suut suppuun	83
Miten ylisukupolvista huono-osaisuutta voidaan tutkia?	85
Tytti Sarika Hytti	
Ylisukupolvisen lasten kaltoinkohtelun ehkäiseminen lasten ja perheiden palveluiden haasteena.....	92
Aune Flinck & Eija Paavilainen	
Lastensuojelun asiakkaiden äitien elämäntilanne rekistereiden valossa	103
Salla Ikäheimo	
Ylisukupolvisuusilmiön moninaisuus päihdeongelmissa.....	117
Teija Karttunen	
Havaintoja sukupolvien välisen huono-osaisuuden katkaisemisesta - katsaus opiskelijoiden käytäntötutkimusten tuloksiin.....	141
Mirja Satka & Kirsi Nousiainen	
Runoja Vantaalta.....	151
Kirjoittajaesittely.....	152
Julkaisun runoista.....	153

Johdanto teemaan: Ylisukupolvisesta näköalattomuudesta muutokseen – näköalaistavan sosiaalityön tunnustelua

Kirsi Nousiainen, Päivi Petrelius & Laura Yliruka

Aluksi

Tämän julkaisun tavoitteena on tarkastella yli sukupolvien esiintyviä hyvinvoinnin vajeita ilmiönä, yksilön kokemuksena sekä osana ammatillista toimintaa ja palvelurakenteita paikallisella tasolla. Ylisukupolvisuus on ollut lisääntyvän kiinnostuksen kohteena sosiaali- ja terveydenhuollossa. Ilmiöön on nyt havahduttu erityisesti laajamittaisiin rekisteriaineistoihin perustuvien tutkimustulosten myötä (esim. Paananen ym. 2012). Vaikka ilmiö jossain määrin tunnustetaan ammattilaisten keskuudessa, siihen puuttuminen ja sen ehkäisy koetaan hankalaksi. Ylisukupolvisuus käsitteenä ei kiinnity arkiseen käytännön asiakastyöhön ja voi tämän vuoksi jäädä siinä katveeseen. Asiakkaille yli sukupolven siirtyneet ongelmat voivat näyttäytyä näköalattomuutena, jossa menneiden elämäntapahtumien painon koetaan määrittävän ja rajoittavan myös tulevaisuutta. Nopeita ratkaisuja edellyttävät palvelut eivät tue työskentelyä asiakkaan kanssa pitkäjänteisesti siten, että kielteisiin ylisukupolvisiin jatkumoihin päästäisiin paneutumaan ja niitä purkamaan.

Pääkaupunkiseudulla toimivan Heikki Waris -instituutin Praksis-toiminnassa ilmiö on ollut keskeisenä teemana kuluneiden kolmen vuoden aikana (2014–2016). Teema on ollut esillä Helsingin yliopiston sosiaalityön opetuksessa kaikilla käytännön opetuksen jaksoilla sekä kuntien ja yliopiston yhteisissä oppimisverkostotilaisuuksissa. Myös Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksessa on tehty ilmiöön kohdistuvaa tutkimusta osana vuosina 2013–2015 toteutettua LaskeTut-hanketta. Tämä johti yhteistyöhön, jonka pohjalta syntyi yhteinen oppimisverkostotilaisuus syksyllä 2015 ja nyt käsillä oleva julkaisu. Julkaisussa yhdistyy sosiaalityön käytäntötutkimus, paikallisissa toimintayhteyksissä syntynyt sekä monitieteinen ja kansainvälinen tieto, joiden avulla ylisukupolvisia huono-osaisuuden siirtymiä ja käytäntöjä niiden purkamiseksi tarkastellaan.

Suomalaisessa yhteiskunnassa lasten, nuorten ja lapsiperheiden tukemista koskevassa keskustelussa on korostettu varhaista tukea ja ennalta ehkäiseviä palveluita. Näin ajatellaan voitavan parhaiten vahvistaa hyvinvointia ja tarjota apua välittömästi ongelmien ilmaantuessa. Tämä näkökulma on laajasti hyväksytty lapsi- ja nuorisopolitiikan lähtökohdaksi. Mutta miten varhaisen tuen ja ennaltaehkäisyn logiikka soveltuu ratkaisuksi ongelmiin, joiden juuret ulottuvat edeltävän tai jopa useamman edeltävän sukupolven elämään? Onko palveluita lainkaan rakennettu tunnistamaan ja purkamaan ongelmien ylisukupolvisia siirtymiä vai vastaammeko palveluillamme vain tilannekohtaisiin, tilapäisiin ja ohi meneviin vaikeuksiin kansalaisten elämässä? Entä miten yli sukupolvien esiintyviin sosiaalisiin ongelmiin ja hyvinvointia pitkäaikaisesti rasittaviin tekijöihin voitaisiin tarttua paremmin palveluissa? Muun muassa näihin kysymyksiin etsimme vastauksia.

Perheissä yli sukupolvien esiintyviä sosiaalisia ja terveyteen liittyviä ongelmia on tarkasteltu sekä suomalaisessa että kansainvälisessä tutkimuksessa (ks. esim. Tutkimustietopankki ylisukupolvisista ilmiöistä). Ylisukupolvisuuden tutkimusta on tehty jo pitkään (esim. Hytti tässä teoksessa) ja ilmiötä on pyritty ottamaan haltuun monenlaisin käsittein. Yleisimmin puhutaan ylisukupolvisesta tai sosiaalisesta perimästä tai ylisukupolvisista siirtymistä. Nämä ilmaisut fokusoivat katseen helposti yksilöihin ja yksittäisiin perheisiin jättäen huomioimatta yhteiskunnan rakenteelliset tekijät ilmiön taustalla. Perheiden ja yksilöiden huono-osaisuuden ylisukupolviset ketjut muodostuvat monenlaisten tekijöiden yhteisvaikutuksena. Taustalla voi olla esimerkiksi terveyteen liittyviä, psykososiaalisia ja sosioekonomisia tekijöitä. Perheiden vaikeudet jollakin elämänalueella voivat heijastua lasten hyvinvointiin useilla elämänalueilla. Ylisukupolvisuus kiel-

teisenä huono-osaisuuden siirtymisenä seuraavalle sukupolvelle koskettaa kyllä yksittäisiä lapsia ja perheitä mutta siirtymien taustalla on laajempia yhteiskunnallisia ilmiöitä. Ratkaisut niihin eivät löydy vain palveluiden parantamisesta vaan myös rakenteellisiin ongelmiin puuttumisesta laajempien poliittisten toimintaohjelmien avulla. Ylisukupolvisuudesta puhuminen voi tuntua asiakkaiden elämää ja tulevaisuutta lukitsevalta käsitteeltä, jossa mennyt määrää tulevaa. Vaikka huono-osaisuuden on monin tutkimuksin todettu siirtyvän tai jatkuvan lasten elämässä, ei tutkimus tue käsitystä ongelmien automaattisesta periytymisestä. Edellisen polven ongelmat eivät ennusta suoraviivaisesti lasten myöhempää hyvin- tai pahoinvointia. Ylisukupolvisten siirtymien mekanismit ovat monitekijäisiä ja mutkikkaita ja jättävät tilaa monenlaisille tulevaisuuksille.

Julkaisun artikkeleissa on kirjoittajina ylisukupolvisiä ilmiöitä elämänsä aikana kohdanneita henkilöitä, niitä asiakastyössä kohdanneita ammattilaisia ja tutkijoita. Teksteissä pohditaan, miten ilmiö tulisi tunnistaa ja kohdata sekä minkälaisina ammattilaiset kokevat mahdollisuutensa auttaa asiakkaita vaikeissa ylisukupolvisissa ongelmissa. Sekä asiakkaiden että ammattilaisten näkökulmat ovat tärkeitä, koska ylisukupolvisuuden ilmiöt kohdataan ja niihin reagoidaan palvelujärjestelmässä juuri asiakastyössä.

Asiakastyötä tekevillä sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden ammattilaisilla on ylisukupolvisten ilmiöiden kohtaajina kaksoissidos: he kohtaavat ilmiön ja sen vaikutukset osana asiakkaidensa arkea ja ovat sitoutuneita asiakkaisiinsa yrittäen löytää ratkaisuja heidän ongelmiinsa. Samalla he ovat osa palvelujärjestelmää ja sidoksissa sen mahdollisuuksiin ja rajoituksiin ongelmien ratkaisemisessa. Julkaisussa tämä kaksoissidos nousee esiin erilaisina asiakkaiden tarpeiden, palvelujärjestelmän reunaehtojen ja ammattilaisten toimintamahdollisuuksien arjessa elettyinä yhdistelminä. Palvelujärjestelmä näyttäytyy niin ammattilaisille kuin asiakkaillekin monin tavoin ongelmallisena, mutta ei aukottoman ongelmallisena. Mahdollisuuksia erilaisiin kokeiluihin ja toimintatapojen uudistamiseen on olemassa.

Palvelujärjestelmän heikkoudet

Yli sukupolvien esiintyvä huono-osaisuus ja sen purkamisen eivät ole pelkästään asiakkaiden, ammattilaisten ja palvelujärjestelmän tehtävä. Yksilö- ja yhteisötasolla ilmenevien ongelmien taustalla on yhteiskunnallisia eriarvoistavia rakenteita, joiden osalta kestävien ratkaisujen aikaan saaminen ei ole palveluissa toimivien ammattilaisten vaan politiikan tehtävä. Tällaisia rakenteellisia ylisukupolvisten ongelmien taustatekijöitä ovat esimerkiksi työttömyys, köyhyys, asumiseen liittyvät kysymykset, koulutuksesta syrjäytyminen ja palvelujen riittämättömyys. Rakenteelliset tekijät ilmenevät yksilöiden ja yhteisöjen tasolla erilaisina monitasoisina ongelma-ryhminä, joihin ammattilaiset yrittävät asiakkaidensa kanssa löytää ratkaisuja palvelujärjestelmän avulla. Toisaalta se, miten palvelut toimivat, on myös poliittisten valintojen seurausta ja siten rakenteellista. Brittitutkijat Gillian Ruch ym. (2010) toteavat organisaatioiden ja organisaatiokulttuurien olevan se keskeinen koneisto, jonka kautta poliittiset voimat, arvot, ilmapiiri ja toimintaohjelmat välittyvät kansalaisten arkeen. Heidän mukaansa se, millaisena järjestelmä tuottaa ammattilaisten ja asiakkaiden välisiä suhteita, on yhteiskunnallisen muutoksen barometri ja esimerkiksi vaikuttavan, ihmissuhdeperustaisen auttamistyön mahdollistuminen tai marginalisoituminen sosiaalityössä ja sosiaalipalveluissa on heidän mukaansa viime kädessä poliittinen kysymys.

Suomalaisessa palvelujärjestelmässä pääpainon halutaan olevan peruspalveluilla. Selvitysten mukaan ne toimivatkin melko hyvin silloin, kun tuen tarve ei ole kovin suuri tai monitahoinen. Lapset näyttävät saavan julkisista palveluista monipuolista tukea esimerkiksi oppimiseen ja kehitykseen. Sen sijaan perheille ja vanhemmille suunnattu peruspalveluiden tuki on ohuempaa. Esimerkiksi Nina Halmeen ym. (2014) mukaan lasten ja lapsiperheiden peruspalveluissa, äitiys- ja lastenneuvoloissa, päivähoitossa, esiopetuksessa, koulussa sekä koulu- ja opiskeluterveydenhuollossa tunnustetaan hyvin lapsen kasvuun ja kehitykseen liittyviä huolia ja vanhemmista suurin osa kokee saavansa näihin huoliin riittävästi apua. Sen sijaan esimerkiksi vanhemmat saavat heikommin apua sellaisiin ongelmiin kuin yksinäisyyteen, parisuhdeongelmiin, lähisuhdeväkivaltaan sekä päihde- ja mielenterveysongelmiin. Palveluilla on vaikeuksia ottaa käsiteltäväksi perheiden elämäntilanteita kokonaisuutena. Tämä näkyy muun muassa aikuisten päihde- ja mielenterveyspalveluissa siten, että lapsia ja heidän tarpeitaan ei huomioida niissä riittävästi (ks. esim. Itäpuisto 2013). Tiedossa on myös kaikkein vaikeimmissa tilanteissa elävien ja siksi sijoitettuna olevien lasten ja

nuorten osalta, että suuri osa heistä jää ilman tarvitsemiaan palveluita. Tällaisia ovat esimerkiksi tukihenkilö- ja tukiperhepalvelut tai vertaisryhmäpalvelut, perheterapia ja yksilölliset terapiapalvelut. (Heino ym. 2016, 79.)

Ammattilaisten ja asiakkaiden välisten suhteiden voidaan ajatella heijastavan poliittista ilmapiiriä, voimaa ja tahtoa ratkaista kansalaisten ongelmia, kuten Ruch ym. (2010) edellä esittävät. Tästä näkökulmasta katsottuna suomalaisen hyvinvointipolitiikan ilmapiiri ja halu ratkaista pitkittyneitä ja vaikeita sosiaalisia ongelmia vaikuttaa ambivalentilta. Halua kohdata asiakkaita, vanhempia ja lapsia aitoa tukea ja apua tarjoten näyttää olevan olemassa: onhan nykyinen palveluiden kehittämisretoriikka täynnä asiakas-, lapsi- ja perhelähtöisyyden kaltaisia käsitteitä. Parhaiten toimiessaan palvelujärjestelmä luo erilaisia kohtaamisen ja tuen tarjoamisen tiloja toivon, muutoksen ja tulevaisuuden näköalojen rakentamiseen yhdessä asiakkaiden kanssa. Usein järjestelmän luomat ja raamittamat ammatillisen auttamisen tilat näyttävät kuitenkin mahdollisuuksia rajoittavilta ja asiakkaiden tarpeet sivuuttavilta. Toisinaan järjestelmän ongelmat näyttävät suorastaan pakottavan ammattilaisten katseen itseensä sen sijaan että järjestelmä tukisi ja suuntaisi ammattilaisten toimintaa asiakkaiden elämään, arkeen ja yhteisöihin.

Artikkelit nostavat näkyviin tarpeen voida työskennellä palveluissa siten, että asiakkaille tärkeät suhteet päästään ottamaan monipuolisesti työskentelyn kohteeksi. Jotta pitkäaikaisiin ongelmiin päästäisiin käsiksi, tulisi asiakkaiden kanssa päästä työstämään paitsi nykyistä elämäntilannetta, myös omaa historiaa, identiteettiä ja toimijuutta, omia lähi- ja perhesuhteita sekä suhdetta laajempiin yhteisöihin ja sosiaaliseen ympäristöön. Useat julkaisun artikkeleista tekevät näkyväksi ammattilaisten kokemuksia laajasta, monimutkaisesta ja vaikeasti hallittavasta palvelujärjestelmästä, jonka vaikutukset asiakkaiden avun saantiin ovat ristiriitaisia. Järjestelmä on luotu tarjoamaan tukea ja apua, mutta monin paikoin se ammattilaisten mielestä pikemminkin rajoittaa auttamista kuin toimii resurssina. Joustava, asiakkaiden arkea ja sosiaalisia suhteita helpottava kokonaisvaltainen työ ei näytä aina mahdolliselta. Monissa palvelukonteksteissa mahdollisuuksia avaavat ja rajaavat tekijät sekoittuvat ja ovat läsnä samaan aikaan. Esimerkiksi Auri Bützowin ja Laura Ylirukan (tässä julkaisussa) mukaan Helsingin kaupungin sosiaalityöntekijät näkivät ongelmana sen, että palvelut eivät kohtaa asiakkaiden tarpeita, palveluita ei osata markkinoida asiakkaille tai niitä ei saada oikea-aikaisesti. Sosiaalityöntekijöiden mielestä palveluntarjoajia on jopa liikaa ja perheet joutuvat asioimaan useiden eri työntekijöiden kanssa (myös Meeri tässä julkaisussa). He nostivat kuitenkin myönteisenä suuntana esiin sosiaali- ja terveysviraston integraation ja sen myötä vahvistuneen perheiden tilanteiden laajalaisemman tarkastelun.

Ihmissuhdeperustainen työskentely ylisukupolvisuuden kohtaamisen ytimenä

Millaisia ratkaisuja siirtyvien ongelmien tai huono-osaisuuden ongelmiin kohtaamiseksi palveluissa sitten on näköpiirissä? Julkaisumme artikkeleiden viesti on samansuuntainen kuin useiden kansainvälisten tutkimusten esiin nostamat havainnot. Tarvetta on joustaville ja kokonaisvaltaisille, ihmissuhdeperustaisille työskentelytavoille ja palveluille. Ihmissuhdeperustaiselle työskentelytavalle ja palveluille on keskeistä sellaisen vuorovaikutuksessa syntyvän suhteen rakentaminen, joka perustuu luottamukselle ja jossa ammattilaisella on mahdollisuus asettua kuuntelemaan asiakkaita ja heidän omaa näkemystään elämäntilanteestaan. Tällaisessa työskentelyssä tietoisesti ymmärretään vuorovaikutuksen merkitys asiakkaan ja työntekijän keskinäisen suhteen rakentamiselle. Ihmissuhdeperustainen työskentely mahdollistaa myös elämän kipukohtien ja hankalien asioiden käsittelyn. Vain yhdessä asiakkaiden kanssa pohtimalla voidaan pitkittyneiden ongelmien kuormittamien perheiden tilanteisiin löytää heille sopivat ratkaisut.

Palvelujärjestelmän toimintatapojen ja perheinterventioiden tutkijat ja kehittäjät (esim. Morris 2013; Root & Madsen 2013) korostavat vaikuttavien perheinterventioiden lähtökohtana tiedon rakentamista siitä, millaisia perheiden dynaamiset ja omaleimaiset perhekulttuurit sääntöineen ja jännitteineen ovat. Koska perheiden tilanteet voivat olla myös emotionaalisesti ja eettisesti vaikeita kestää, on vaikuttavien palveluiden eräänä edellytyksenä työntekijöiden toimintakyvyn ja resilienssin vahvistaminen. Kansainvälisessä tutkimuksessa esimerkiksi Liliana Sousa ja Sofia Rodrigues (2012) ovat selvittäneet, millaisesta avusta kasautuneista ja pitkäaikaisista ongelmista kärsivät sekä heikosti toimeentulevat perheet hyötyvät. Heidän mukaansa työotteen on mahdollistettava luottamussuhteen rakentaminen ja perheiden kanssa on voitava soveltaa joustavia ja epävirallisia työskentelytapoja. Lisäksi työskentelyn on voitava olla riittävän intensii-

työskentelyn ytimessä on ajatus yksilön identiteetin ja toimijuuden rakentumisesta elämäkertomukseen kiinnittyvänä prosessina, joka voi joko lukita tai kapeuttaa itseymmärrystä ja toimijuutta – tai antaa mahdollisuuden avata näköaloja ja vahvistaa voimavaroja. Menneisyyden kokemuksiin palaaminen voi auttaa ymmärtämään elämässä tehtyjä valintoja ja kokemuksia sekä purkaa toimijuutta estävää syllisyyttä ja häpeää.

Jonna Vanhanen ym. puolestaan herättelevät miettimään asiakkaiden menneisyyden vaikutusta nykyhetkeen. Asiakkaalla on oikeus vapautua menneisyyden painolastista ja tulla arvioiduksi omana itsenään nykyisessä elämäntilanteessaan. Kirjoittajien mukaan näyttää siltä, että menneisyys muistuttaa yhä uudestaan itsestään nykyhetkessä kunnes se lopulta kohdataan. Lastensuojelussa tarvittaisiinkin työskentelyä nimenomaan vanhempien omien vaille jäämisen kokemusten ja tunne-elämän käsittelyn kanssa. Kirjoittajien kuvaavat artikkelissaan, kuinka pitkäjänteisen, systemaattisen tiimikohtaisen arviointi- ja tiedonmuodostustyön kautta ja ylisukupolvisuuden teemaan perehtymisen myötä syntyi työtapoja, joissa sosiaalityöntekijät alkoivat tuoda asiakastyössä tietoisemmin esiin ja pohtia vanhempien omaa lapsuutta peilaavia kysymyksenasetteluja. Samalla kirjoittajat tulevat kuvanneeksi, kuinka ammattilaisilla on mahdollisuus vaikuttaa työtapojensa kehittämiseen tutkimusperusteiseksi oman päämäärätietoisuuden kehittämisen kautta. Hanna Tulensalo toteaa, että myös lapsille on tärkeää tarjota mahdollisuuksia oman elämäntarinan uudelleen rakentamiseen. Lapsikeskeisyys työskentelyssä tarkoittaa niin lapsen kuin vanhempienkin tarinoiden kuuntelemista ja yhdistämistä sekä vanhemman oman lapsuuden käsittelyä. Teija Karttunen nostaa esille artikkelissaan, että yksilöiden ja perheiden kanssa on tärkeä tavoittaa niitä elämäntarinaan ja sosiaaliseen tilanteeseen liittyviä seikkoja, joihin päihteiden käyttö kiinnittyy.

Mahdollisuus oman elämänhistorian sekä lähi- ja perhesuhteiden työstämiseen nousee esiin myös kansainvälisessä lasten kaltoinkohtelua käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa. Aune Flinck ja Eija Paavilainen toteavat lasten kaltoinkohtelun ehkäisyä tarkastelevan katsauksensa perusteella, että mikäli vanhempien kosketus omaan lapsuuteen jää etäiseksi, ei vanhemman ole helppo kohdata lapsensa tunteita ja tarpeita. Yksilön elämäntarinan ja suhteiden työstäminen näyttää olevan oleellista kaikkein vakavimpienkin ylisukupolvisten ilmiöiden käsittelyssä.

Artikkelit tekevät näkyväksi sosiaalityöntekijöiden erityistä paikkaa koetun huono-osaisuuden todistajina. Juuri sosiaalityöntekijät ovat niitä ammattilaisia, jotka yhteiskunnassamme pääsevät kurkistamaan läheltä ja kokonaisvaltaisimmin kaikkein heikoimmassa tilanteissa elävien ihmisten ja yhteisöjen arkeen. Heillä on myös koulutuksensa puolesta edellytykset tuon tiedon pohjalta tehdä analyyseja niistä yhteiskunnallisista rakenteiden ja palvelujärjestelmien puutteista, jotka vaikuttavat yksilöiden ja yhteisöjen sosiaaliin, taloudellisiin ja terveydellisiin ongelmiin. Kuinka hyvin palveluorganisaatioissa ja politiikan tasolla osataan ja halutaan hyödyntää sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden tietoa? Mirja Satka ja Kirsi Nousiainen kiinnittävät omassa opiskelijoiden käytäntötutkimusten ylisukupolvisuustematiikkaa tarkastelevassa artikkelissaan huomiota siihen, että yli sukupolvien ulottuvien ilmiöiden tutkimuksessa eivät perheet ja heidän kokemustietonsa saa sijaa tiedon lajina. Tämä näkyy yhä edelleen myös palvelukäytännöissä.

Kaiken kaikkiaan ylisukupolviset siirtymät niin hyvässä kuin pahassakin näkyvät asiakkaiden elämässä elettyyn elämään ja kokemuksiin sidoksissa olevina identiteettinä ja toimijuuden tapoina. Identiteettien murtumat, jotka kiinnittyvät vaikeisiin kokemuksiin elämäntarinaan, voivat ilmetä monin tavoin, esimerkiksi liiallisena päihteiden käyttönä, mielenterveyden ongelmina ja rikkonaisina sosiaalisina suhteina tai yksinäisyytenä. Toiseksi ne näyttävät yksilöiden elämäntarinaan ja niissä rakennettujen identiteettien ja toimijuuden tapojen kulkeutumisena eri tavoin lähi- ja perhesuhteisiin. Esimerkiksi tavat asettua parisuhteisiin ja vanhemmaksi sekä tavat elää perheenä näyttävät muovautuvan yksilöiden, perheiden ja sukujen elämäntarinaan, merkittävien tapahtumien ja niille annettujen merkitysten jäsentäminä. Kolmanneksi ylisukupolvisia siirtymiä näyttävät jäsentävän yksilöiden ja perheiden sukupolvelta toiselle periytyvät suhteet laajempaan ympäristöön ja siellä tarjolla oleviin yhteisöihin. Osattomuuden ja eriarvoisuuden jäsentämä suhde ympäristöön ja yhteisöihin näyttää näköalattomuutena, mahdollisuuksien kaventumisena suhteessa omaan ympäristöön ja sen toimintamahdollisuuksiin. Sosiaalityölle näyttäisikin asettuvan tehtävä, jossa tällaista näköalattomuutta lähdetään purkamaan luottamukseen perustuvan, ihmissuhdeperustaisen työskentelyn keinoin. Pohdimme lopuksi, mistä tällaisessa työskentelyotteessa voisi olla kyse ja miten palvelujärjestelmä voisi mahdollistaa tällaista työtettä.

Kohti näköalaistavaa, ihmissuhdeperustaista työtettä ja kestäväää palvelujärjestelmää

Tässä julkaisussa on etsitty ja tunnusteltu kokonaisvaltaisen, ihmissuhdeperustaisen sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen työskentelyorientaation rakentamista ratkaisuna ylisukupolvisen huono-osaisuuden kierteiden katkaisemiseksi. Nimeämme tällaisen työskentelyotteen näköalaistavaksi sosiaalityöksi. Sen keskeisiä aineksia ovat sosiaalityön perinteistä ammentavat ja niitä yhdistävät orientaatiot. Näitä ovat mielestämme luottamus suhteiden varassa rakentuvaan hyvinvointiin ja toisaalta yhteiskunnallisten ilmiöiden ja niiden vaikutusten tunnistaminen ja huomioiminen yksilöiden elämässä. Näköalaistavassa, ihmissuhdeperustaisessa sosiaalityön orientaatiossa oikeudenmukaisuus on läsnä kaikessa työskentelyssä, myös yksilöiden kanssa työskenneltäessä. Tällainen työote tunnistaa työn kohteeksi asiakkaan näköalattomuuden ja purkaa sitä sekä radikaalia ja kriittistä otetta vaalimalla että sitoutumalla ihmissuhteen varassa tehtävään kohtavaan työskentelyyn.

Praxis-verkoston ja Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen seminaarissa marraskuussa 2015 vierailleet professorit Featherstone ja Morris (2014) esittävät ratkaisuna palvelujärjestelmän puutteisiin aktiivista käännettä kohti humaania palvelujärjestelmää, jonka ytimen muodostaa huolenpidon etiikka ja sen varaan rakentuva ihmissuhdeperustainen työ. Realismia on toisaalta nähdä, että myös taloudellisen kestävyuden näkökulma on kyettävä tällaisen järjestelmän rakentamisessa ottamaan vakavasti. Miten humanismi eli sosiaalinen ja eettinen kestävyys voisivat palveluiden kehittämisessä yhdistyä kustannustehokkuuteen ja taloudelliseen kestävyteen? Eräänä keinona voisi olla ammattilaisvetoisen järjestelmän ja asiakkaiden välisen etäisyyden vähentäminen siten, että palveluita päästään kehittämään aidosti yhdessä. Tällaisella yhteiskehittämisellä näyttäisi olevan myös taloudellisia vaikutuksia. Esimerkiksi David Tobis (2013) kuvaa New Yorkin osavaltion lastensuojelun radikaalia muutosta, jossa lastensuojelun asiakasperheiden vanhempien mukaan ottaminen palveluiden kehittämiseen oli keskeisessä roolissa. Tämä avasi New Yorkissa tien toimivien perheille suunnattujen avohuollon tukimuotojen kehittämiseen. Muutoksella oli myös taloudellisia vaikutuksia. Kun vuonna 1992 sijoitettujen lasten oli 50 000, laski se vuoteen 2013 mennessä 14 000:een. Lupaavista pienemmän mittakaavan uudistuksista, inhimillisistä ja samalla kustannuksia säästävästä palveluiden muutoksista esimerkiksi käy Helsingissä toteutettu moniammatillisen arvioinnin pilotti, jossa rakennettiin asiakkaiden tarpeisiin muotoutuvaa ja perheiden tilanteet kokonaisvaltaisesti huomioivaa arvioinnin mallia. Mallin avulla arvioinnin kesto lyheni 30 viikosta 7 viikkoon, arviointiin osallistuneiden työntekijöiden määrä puolittui ja työvaiheiden määrä putosi noin neljännekseen entisestä. (Vuosaaren Perhekeskuskokeilu 2016.)

Mahdollisuuksia kustannussäästöjen ja inhimillisyyden tasapainottamiseksi on olemassa. Vaikeimmissa asemassa olevien lasten ja perheiden palveluiden kehittämisessä ei kuitenkaan saa olla kyse vain kustannuksista vaan oleellista on etsiä eettisesti kestäviä tapoja yhdistää taloudellinen kestävyys sosiaaliseen ja eettiseen kestävyteen. Näiden keinojen löytämiseksi eivät asiakastyössä toimivien voimat ja mahdollisuudet yksin riitä, vaan mukaan tarvitaan eettistä vastuuta ottavia johtavia viranhaltijoita ja poliittisia johtajia, jotka antautuvat aitoon dialogiin ruohonjuuritason työntekijöiden ja asiakkaiden kanssa uusien ratkaisujen löytämiseksi.

Ilman asiakkaiden elämään ja todellisiin ilmiöihin perehtymistä voi palveluiden kustannustehokkuus jäädä näennäiseksi. Suoritteiden avulla määritelty tehokkuus voi nousta, jos pienempi määrä työntekijöitä saadaan tuottamaan suurempi määrä suoritteita, esimerkiksi palvelutarpeen arviointeja, entistä lyhemmissä ajassa. Tämä tilastollinen ja suoritetaso tehostuminen ei kuitenkaan takaa, että palveluiden käyttäjien tarpeisiin vastataan ja inhimillinen kärsimys lasten ja vanhempien elämässä vähenee. Tästä syystä se ei myöskään takaa, että esimerkiksi lastensuojelun tarpeen arvioinnin kohteena olevien perheiden ongelmat tuottavat kokonaisuudessaan vähemmän kustannuksia. Olennaista on, että niitä lapsia ja perheitä, joiden kohdalla tuen tarpeet ja pahoinvointi ovat kasautuneet, asetetaan oikeasti kohtaamaan, kuuntelemaan ja auttamaan. Tämä edellyttää työntekijöille mahdollisuutta asettua tarkastelemaan yhdessä asiakkaiden kanssa niitä lähi- ja perhesuhteita sekä perheiden arjen ja suhteiden dynamiikkaa, joiden halutaan muuttuvan.

Parhaillaan käynnistymässä oleva Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma on nykyisen hallituksen poliittisen tahdon ilmausta. Kustannusten ja inhimillisen kärsimyksen näkökulmasta Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmalle ratkaisevaa on se, kykeneekö ohjelma uudistamaan palvelujärjestelmän kykyä

käsitellä vaikuttavasti lasten ja perheiden hyvinvointia vakavasti uhkaavia ongelmia, joiden taustalla on usein myös ylisukupolvisia syrjäytymisen ja näköalattomuuden kierteitä. Painopisteen siirtäminen varhaiseen tukeen ja ehkäisevään työhön ei saa tarkoittaa sitä, että voimavaroja vähennetään sieltä, missä inhimillinen kärsimys on syvintä, palvelutarpeet pahiten kasautuneita ja kustannukset suurimpia. Sen sijaan pitäisi monipuoliseen tietoon ja ruohonjuuritasolla syntyneisiin kokemuksiin perustuen pohtia, mitä olisivat sellaiset palveluiden organisaatiomuodot, joita vaikuttava ammatillinen auttaminen näissä tilanteissa edellyttää. Kustannusten ja suoritteiden yläpuolelle tulisi asettaa kysymys siitä, millainen ammatillinen apu oikeasti auttaa ja miten poliittiset tahot ja niiden tahtoa ja arvoja ilmentävät hyvinvointipalveluja tuottavat organisaatiot voivat asettua vahvistamaan aidosti vaikuttavia avun tarjoamisen käytäntöjä. Inhimillisen kärsimyksen ja vakavimpien hyvinvointiuhkien kanssa painivia työntekijöitä ja heidän asiakkaitaan ei saa jättää yksin kamppailemaan asiakkaiden vaikeiden elämäntilanteiden ja inhimillisen kärsimyksen sekä auttamista vaikeuttavien järjestelmän ongelmien kanssa.

Lähteet

- Cottam, Hilary (2015) Relational Welfare. http://www.hilarycottam.com/wp-content/uploads/2015/09/soundings48_cottam1.pdf. Luettu 24.5.2016.
- Ellonen, Noora & Pösö, Tarja & Peltonen, Kirsi (2015) Äidit ja lapsiin kohdistuva väkivalta. Kyselytutkimuksen tulosten pohdintaa. *Yhteiskuntapolitiikka* 80(1), 72–80.
- Featherstone, Brid & White, Sue & Morris, Kate (2014) *Re-imagining Child Protection. Towards Humane Social Work with Families*. Bristol, UK & Chicago, IL: Policy Press.
- Halme Nina & Vuorisalmi, Merja & Perälä, Marja-Leena (2014) Tuki, osallisuus ja yhteistoiminta lasten ja perheiden palveluissa. Työntekijöiden näkökulma. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen raportteja 4/2014. Helsinki: THL.
- Heino, Tarja & Hyry, Sylvia & Ikäheimo, Salla & Kuronen, Mikko & Rajala, Rika (2016) Lasten kodin ulkopuolelle sijoittamisen syyt, taustat, palvelut ja kustannukset HuosTa-hankkeen (2014–2015) päätulokset. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen julkaisu 3/2016.
- Itäpuisto, Maritta (2013) Päihdehoidon lapsi- ja vanhemmuussensitiivisyys. *Yhteiskuntapolitiikka* 78 (5), 533–543.
- Jaakkola, Outi (2016) Sosiaalityöntekijän tiedot ja taidot lastensuojelutarpeen arvioinnissa. Hyvinvointipalveluiden erikoisalan lisensiaatin tutkinto, Jyväskylän yliopisto. <http://www.sosnet.fi/loader.aspx?id=c43db2e7-53af-41ef-ba2e-9f3a2fa0c7f1>. Luettu 6.6.2016.
- Metteri, Anna (2012) *Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö*. Tampere: Tampere University Press.
- Morris, Kate (2013) *Troubled Families: Vulnerable Families' Experiences of Multiple Service Use*. *Child & Family Social Work* 18(2), 198–206.
- Paananen, Reija & Ristikari, Tiina & Merikukka, Marko & Rämö, Antti & Gissler, Mika (2012) *Lasten ja nuorten hyvinvointi. Kansallinen syntymäkohortti 1987-tutkimusaineiston valossa*. Helsinki: THL.
- Root, Elizabeth A. & Madsen, William C. (2013) *Imagine: Bringing Vision Into Child Protective Services*. *Journal of Systemic Therapies* 32(3), 74–88.
- Ruch, Gillian & Ward, Adrian & Turney, Danielle (2010) *Relationship based Social Work. Getting to the Heart of Practice*. London, UK & Philadelphia, PA: Jessica Kingsley Publishers.
- Sosiaalinen perimä. Ylisukupolviset kohtalot tutkimuskirjallisuuden valossa. (2007) Helsinki: Suomen mielenterveysseura. http://www.mielenterveysseura.fi/sites/default/files/materials_files/sosiaalinen_perima.pdf. Luettu 6.6.2016
- Sousa, Liliana & Rodriques, Sofia (2012) *The collaborative professional: towards empowering vulnerable families*. *Journal of Social Work Practice* 26(4), 411–425.
- Tobis, David (2013) *From Pariahs to Partners: How Parents and their Allies Changed New York City's Child Welfare System*. Oxford, NY: Oxford University Press.
- Tutkimustietopankki ylisukupolvisista ilmiöistä. http://www.socca.fi/praksis/tutkimustietopankki_ylisukupolvisista_ilmioista. Luettu 6.6.2016.
- Valtiontalouden tarkastusvirasto (2012) *Tuloksellisuustarkastusker-tomus. Lastensuojelu. Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomukset 6/2012*. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Vuosaaren Perhekeskuskokeilu 2016. Loppuraportti (2016) Julkaisematon. Helsinki: Reaktor.
- Yliruka, Laura (2015) *Sosiaalityön itsearviointi reflektiivisenä rakenteena. Kuvastin-menetelmän käyttöönotto, toimivuus ja kehittäminen*. Helsinki: Heikki Waris -instituutin tutkimuksia 1/2015.

OSA I

Kokemuksia ylisukupolvisuudesta

Kosteutta

Edessäni nainen haaleaksi poltettu,
lapsuudessa maahan poljettu tumpi, askin pohjalle viskattu.
Odottanut aikaa, jolloin hänet huomataan,
kun ei ole parempaakaan.
Sarvikuonon nahka,
valettu panssari välillämme.
Jalkani kastuvat muurisi alta valuvista kyyneleistä.
Tarjoan nenäliinaa.
Kerrot minun kusseen housuuni, eikä se ole sinun vikasi.

Jukka Piitulainen

Syrjäytymisen ylisukupolvisuus - kokemusasiantuntijan ajatuksia

Jenny Kaasinen-Wickman

Lähes viikoittain saamme lehdistä lukea ja eri medioista kuulla lisääntyvässä määrin huolestuttavia uutisia syrjäytymisestä, syrjäytymisuhan alla elävistä lapsista ja nuorista, jo syrjäytyneistä yhä nuoremmista nuorista sekä ylisukupolvisista köyhyys-, mielenterveys-, ja päihdeongelmista. Päivittäin ”ne” ja ”se” kulkevat meitä vastaan kaduilla, ostoskeskuksissa, yleisissä liikennevälineissä ja työtehtävissämme. Usein ensireaktiomme on paheksunta, harmistuminen, ärsyyntyminen ja sääli... sillä olemmehan me hiukan parempia, emmekä me ja meidän lapset koskaan ”noin”. Eli olemme oikeutettuja tunteisiimme – vai olemmeko?

Minusta olisi aikoinaan voinut hyvin sanoa, että edustan ylisukupolveutuneita ongelmia ja syrjäytyneisyyttä, mutta nykyään edustan tosiasiaa ja ennen kaikkea ylisukupolvisten ongelmien selittäjiä ja niitä, jotka ovat kääntäneet aikaisemmat vaikeudet voimavaroiksi ja vahvuuksiksi. Huolimatta joidenkin ammattilaisten ennustuksista ja toivottomuuden tuomioista.

Kun 13-vuotiaana muutin tytöille tarkoitettuun pieneen, Helsingin keskustassa sijainneeseen nuorisokotiin, kaikista eniten minua ärsytti jos joku paapoi säälistä ja selvitti minulle, kuinka vaikeaa ja kamalaa minun siihenastinen elämäni olikaan ollut.

Oli ollut mitä oli ollut, mutta se oli ollut Minun ainoa elämäni enkä kaivannut sääliä vaan tukea, rohkaisua ja varmennusta oikeudelleni pyrkiä kasvamaan vahvaksi, itsevarmaksi aikuiseksi. Kaipasin tukea.

Yksi pahimmista asioista, mitä mielestäni voi lapselle tai nuorelle ylipäätään tehdä, on kertoa hänelle kuinka hirveän kurjaa ja kamalaa hänen elämänsä on ollut. Puhumattakaan siitä, jos elämän huonoja ja epäoikeudenmukaisia lähtökohtia opettaja, sosiaalityöntekijä, nuoriso-ohjaaja, poliisi tai joku muu aikuinen käyttää tekosyynä lapselle tai nuorelle. Tai näiden puolesta selityksenä muille aikuisille ja viranomaisille lapsen oikeutuksena käyttäytyä huonosti, pinnata koulusta tai ylipäätään olla kantamatta vastuuta itsestään ja omista tekemisistään. Sillä usein, ikävä kyllä, vastuuttomuutta omista tekemisistä ja tekosyiden käyttämisestä näille lapsille ja nuorille ovat vahvalla esimerkin voimalla opettaneet jo heidän vanhempansa, mahdollisesti isovanhempien ja suvun komppaamina. Höystettynä muun lähipiirin vahvalla tuella. Se, mitä syrjäytyneistä perheistä tulevat lapset ja nuoret tarvitsevat ja kaipaavat, on vahva, positiivinen esimerkki vastuunkannosta, vastuun ottamisesta ja yhteistyöstä sekä turvalliset, terveet rajat ja terve tsemppaaminen ja tuki. Eli aitoa, rohkaisevaa välittämistä ja apua siihen, että itse voi valita oma elämäntiensä tarvitsematta kulkea vanhempien viitoittamia syrjäytymisen katuja.

Voivottelu ja sääli sekä elämän epäoikeudenmukaisuuksien käyttäminen tekosyynä vain vahvistavat lapsen ja nuoren kuulumattomuuden, erilaisuuden ja poikkeavuuden tunteita. Kuulumattomuuden tunnetta normaaleihin lapsiin, nuoriin, perheisiin, luokkakavereihin ja niin edelleen ja niin... Se tarkoittaa, ettei ole samoja mahdollisuuksia ja oikeuksia kuin muilla, niillä normaaleilla. On vain isoja ja vielä Isompia Esteitä sekä kuulumattomuutta niihin normaaleihin.

Kuitenkin ”kuulumatonkin” löytää aina jostain jonkun tai jotkut, jotka ovat ihan yhtä kuulumattomia ja osattomia. Pian entisen kuulumattomuuden ja osattomuuden tilalle nousee välinpitämättömyys ja ylpeys, jopa julistava käytös omasta erilaisuudesta ja yhteiskuntaan kuulumattomuudesta. Näin kierre kurjuuteen taas toistuu ja ruokkii itse itseään.

Ei yksikään lapsi tai nuori tarvitse osakseen sääliä ja selityksiä ”On ihan ok ja hyväksyttävää tulla kouluun sitten kun jaksaa ja haluaa ja poisikin saa lähteä sitten kun siltä tuntuu”. Tai selityksiä itselle ja toisille normaaleille ”niillä kun on niin vaikeaa kotona”. Ei myöskään sitä, ettei voi vaatia pitämään kiinni sovituista aikatauluista, sopimuksista ja tehtävistä kuten muita lapsia ja nuoria, koska ”ei siellä kotona kukaan ole opettanut”.

Niin kuin vanha sananlasku sanoo ”sääli on sairautta”, ja tässä kohtaa se pitää paikkansa erityisen hyvin. Sääli on salakavala tunne. Sääli kumpuaa voimattomuudesta, osaamattomuudesta ja ymmärtämättö-

myydestä. Säällillä anastetaan osa ihmisen itsensä vaikuttamisen mahdollisuuksista ja voimasta vaikuttaa ja päättää omasta elämästään, hyvinvoinnistaan ja tulevaisuudestaan.

Ylisukupolveutuneiden ongelmien ja syrjäytymisen peittoamiseksi on käytettävä kaikki mahdolliset työkalut. Lisäksi on keksittävä vanhojen rinnalle aktiivisesti uusia, toimivia työkaluja ja malleja, joilla tuetaan ja autetaan lapsia ja nuoria, jotka elävät ylisukupolveutuvien ongelmien ja syrjäytymisen vaaravyöhykkeessä. Yhteiskuntana ja Oy Suomi Ab:n haastavassa taloudellisessa tilanteessa meillä ei kansakuntana voi olla varaa menettää yhtäkään potentiaalista tulevaisuuden menestyjää ja innovaattoria syrjäytymisen möröille. Vain välittämisen kautta, rohkeasti kantamalla vastuuta meidän lapsista ja nuorista, varmistamalla tasavertainen kohtelu päivähoidossa, koulutuksessa, harrastuksissa, tarjoamalla apua ja tukea sekä tarvittaessa valmiina tekemään vaikealtakin tuntuja ratkaisuja, jotka kuitenkin pidemmällä tähtäimellä ovat lapsen etu- ja oikeus, voimme katsoa tulevaisuuden aikuisia suoraan silmiin tuntematta pistoa sielusamme. Voidessamme sanoa, että näin olisin toivonut omaa lastani kohdeltavan ja kohdattavan.

On ollut hienoa huomata, että nuoria itseään on otettu mukaan suunnittelemaan ja toteuttamaan syrjäytymistä ehkäisevää toimintaa, ja toivon että lasten ja nuorten omien kokemusten ja kokemustiedon hyödyntäminen lisääntyisi entisestään tulevaisuudessa. Lasten ja nuorten kokemustietotaidon hyödyntäminen ja sitä kautta aktiivinen mukana olemisen mahdollisuus yhteiskunnallisessa toiminnassa auttaa kiinnittymään johonkin positiiviseen. Se myös tukee lapsen ja nuoren tervettä kasvua ja kehitystä ja raottaa näkymiä osaksi yhteiskunnan täysjäsenyyttä ja sen tarjoamia mielenkiintoisia mahdollisuuksia.

Jokainen haluaa – ja tarvitsee – kokemuksia ”tarpeellisuudesta”. Se, että pääsee kokemaan olevansa hyödyllinen ja merkityksellinen jossakin tärkeässä asiassa, auttaa jaksamaan vaikeina päivinä, ylittämään esteitä ja saavuttamaan jotakin konkreettista, josta voi olla ylpeä.

Kokemus siitä, että voi ja saa olla hyödyksi sellaisena kuin on ja niiden kokemusten kanssa, jotka elämä on elämä heittänyt eteen pyytämättä, on voimaannuttavaa. Tärkeää on myös tunne siitä, ettei menneisyyden tarvitse määrittää tulevaisuutta.

Mutta myös sukupolvi ennen yli-sanaa pitäisi hyödyntää ja tukea heitä muutokseen, vastuunkantoon ja osallisuuteen sekä turvalliseen vanhemmuuteen.

Jos omalla vaatimattomalla osuudellani ja työpanoksellani, esimerkiksi elämänhallintaryhmän toisena ohjaajana, vertaisryhmien ohjaajana tai päihdeasiakkaiden kanssa, saan autettua päihdehoidossa olevaa äitiä tai isää kiinnittymään hoitoon ja osallistumaan päihdeettömyyttä tukevaan, positiivisia kokemuksia ja tasavertaisia suhteita ammattilaisiin tarjoavaan toimintaan, on todennäköistä ja jopa käytännössä todistettua, että tällainen henkilö alkaa haluta ja kaivata kokonaisvaltaista muutosta omaan ja perheensä sekä lastensa elämään. Näin hän myös alkaa aktiivisemmin kantaa vastuuta, ottaa helpommin vastaan ja hyödyntää tarjottua apua ja tukea. Tällainen henkilö myös helpommin ja rohkeammin pyytää apua ongelmatilanteissa.

Aikoinaan Ruma Ankanpoikanenkin löysi ryhmän, johon tunki kuuluvansa ja jossa hänen oli turvallista kasvattaa siivet itselleen voidakseen nousta jäisestä lammesta lentoon.

Tärkeää onkin se, minkälaiseen ryhmään ja minkä ryhmän arvoihin haluamme tukea ja rohkaista lapsiamme ja nuoriamme kuulumaan.

Vastuu on meillä jokaisella.

Sosiaalityöntekijöiden ja kokemusasiantuntijan näkemyksiä ylisukupolvisuudesta

Auri Bützow & Laura Yliruka

Johdanto

Hyvinvointierojen kaventaminen ja nuorten syrjäytymisen ehkäiseminen ovat jo pidemmän aikaa olleet yhteiskunnallisen keskustelun ja politiikkatoimien ytimessä. Nuorten syrjäytymistä on pyritty vähentämään esimerkiksi nuorisotakuulla ja kiinnittämällä huomiota nuorten sosiaaliseen kuntoutukseen. Juha Sipilän hallitus on kuitenkin jo tehnyt leikkauksia, joiden on arvioitu lisäävän tiettytyyppisten perheiden lasten syrjäytymisriskiä.

Sosiaalityöntekijät kohtaavat jatkuvasti työssään köyhiä lapsiperheitä, syrjäytyneitä nuoria ja yli sukupolvien jatkunutta huono-osaisuutta. Myös Helsingin sosiaali- ja terveystieteiden strategiasuositusten valmistelussa on huomioitu tämä ilmiö ja varhaisen puuttumisen merkitys.

Artikkelissa tuodaan esille näkökulmia kyseisen ilmiön ehkäisemiseksi, hyödynnetään sosiaalityöntekijöiden ja kokemusasiantuntijoiden tietoa sekä peilataan sitä tutkimustietoon. Artikkelissa analysoidaan sosiaalityöntekijöiden ja kokemusasiantuntijan ryhmäkeskustelussa antamia merkityksiä ylisukupolviselle huono-osaisuudelle. Tavoitteena on tuottaa ennen kaikkea paikallista ja kokemuksellista tietoa ylisukupolvisesta syrjäytymisestä. Lopuksi annetaan ratkaisuehdotuksia ongelmiin.

Tämä käytäntötutkimus perustuu monipolviseen, osallistavaan ja abduktiiviseen tiedontuotantoprosessiin. Käytäntötutkimuksessa on luonteenomaista löytää tapoja, joissa kysymyksenasettelu ja myös analyysi pyritään tekemään yhteisesti osallisten kanssa (Saurama & Julkunen 2009). Kysymyksenasettelu rakentui tässä tapauksessa prosessinomaisesti (Yliruka ym. 2015). Tiedon monivaiheisen prosessoinnin ideana on osallistaa työntekijöitä keskusteluun aiheesta ja sitouttaa heitä teemaan myös siten. Tutkimuksessa hyödynnetään analyysin tukena kuitenkin myös Bourdieun (1984) kolmiosaista jäsenystä huono-osaisuudesta materiaalisesta, sosiaalisesta ja kulttuurisesta pääoman puutteesta. Lisäksi pidämme merkityksellisenä köyhyyden tietoisuusparadigmaa (PAP) (Krumer-Nevo 2015), jossa kiinnitetään huomiota huono-osaisten omaan toimijuuteen ja tietoon sekä vastustetaan toiseutta tuottavaa puhetta. Tämän ajattelun mukaan hyvää tarkoitettava huono-osaisuuskeskustelu saattaa vahvistaa olemassa olevia kategorioita ja stigmoja, mikäli huono-osaisten ihmiset eivät itse osallistu tiedontuotamiseen.

Teoreettinen tausta ja tutkimustehtävä

Artikkelin tutkimustehtävänä on kuvata, minkälaisia merkityksiä sosiaalityöntekijät ja kokemusasiantuntija antavat ylisukupolviselle huono-osaisuudelle. Halusimme kuulla, millaisena kokeneet helsinkiläiset sosiaalityöntekijät hahmottavat ilmiön. Toisena tehtävänä on tuottaa ratkaisumalleja tältä pohjalta.

Tiedontuotamisen tavassa on tärkeää hakea keinoja, joilla ei vahvisteta toiseutta puhumalla kriittikittömästi muista (huono-osaisten) ja meistä. Pyrimme tähän keskustelemalla aiheesta yhdessä sosiaalityöntekijöiden ja kokemusasiantuntijoiden kanssa. Kun sosiaalityöntekijät ja asiakkaat keskustelevat jostakin ilmiöstä, heidän on pohdittava sitä myös toistensa näkökulmista. Lähtökohthanamme oli, että yhdessä reflektointi tuottaa yhteistä näkemystä yhteiskunnallisesta ilmiöstä ja ehkäisee toiseuttavaa puhetta. Samalla on kuitenkin huomioitava, että huono-osaisuus on olemassa oleva ilmiö, ja huono-osaisten ihmisten määrä on viime vuosina kasvanut. Toimeentulotukea pitkäaikaisesti saavien määrä kasvaa koko ajan. Huono-osaisuudessa on riski kasvaa ylisukupolviseksi (ks. esim. Paananen ym. 2012), mikäli palvelujärjestelmässä ei löydetä keinoja taloudellisten kierteiden katkaisemiseksi.

Materiaalinen pääoma on kuitenkin vain yksi tarkastelumme kohteista. Lisäksi tarkastelemme sosiaalista ja kulttuurista pääomaa osana ihmisten hyvinvointia. Pierre Bourdieun (1984) mukaan ihmisen hyvinvointi riippuu pääomasta, joka voidaan jakaa sosiaaliseen, kulttuuriseen ja materiaaliseen. Eri pääomat eivät ole toisistaan riippumattomia, vaan niiden välillä on selvä yhteys. Materiaalinen pääoma lisää esimerkiksi myös sosiaalista pääomaa. Bourdieun mukaan eri pääomien taso vaikuttaa myös ihmisen yhteiskuntaluokkaan, mikä taas liittyy vahvasti makuun ja mieltymyksiin. Mitä enemmän ihmisellä on pääomaa, sitä paremmat terveys- ja hyvinvointiedellytykset hänellä on. Materiaaliseen pääomaan sisältyy taloudellinen pääoma, sosiaaliseen pääomaan sisältyvät ihmisen verkostot sekä niiden tuoma hyöty, kulttuuriseen pääomaan jaotellaan ihmisen kokemukset, taito ja tieto. (Bourdieu 1984.)

Helsinki toimeentulotukitilastojen valossa

Toimeentulotukitilastot avaavat yhden näkökulman ylisukupolviseen huono-osaisuuteen. Toimeentulotuki on tarkoitettu lyhytaikaiseksi tueksi, mutta vuonna 2014 Helsingin toimeentulotuen saajista 29,6 prosenttia sai toimeentulotukea vähintään 12 kuukauden ajan. Tämä osuus on korkein kaikista kuusikkokunnista¹. Helsingissä toimeentulotuen saajien määrä myös kasvoi vuonna 2014 edellisvuoteen nähden 7,3 prosenttia.

Taulukko 1. Toimeentulotuen saajat Helsingissä vuonna 2014

Kotitalouksia	48 070
Henkilöitä yhteensä (kaikki kotitaloudessa elävät)	70 143
Alaikäisiä lapsia	16 638
joista yksinhuoltajaperheistä	9 131
joista kahden vanhemman perheistä	7 507
Yksinasuvia miehiä	22 147
Yksinasuvia naisia	14 740
Lapseton pari	2 248
Yksinhuoltajavanhempi	5 607
Pari, jolla lapsia	3 328

Taulukosta näkyy, että suurimman toimeentulotukea saavan ryhmän muodostavat Helsingissä yksinasuvat miehet (31,5 %) ja toiseksi suurimman ryhmän alaikäiset lapset (23,7 %). Toimeentulotuen saajien määrä on kasvanut viime vuosina, ja yhä useampi helsinkiläinen lapsi elää kotitaloudessa, jossa saadaan toimeentulotukea. Kyseisenä vuonna 16,6 prosenttia kaikista alaikäisistä helsinkiläisistä eli perheessä, jossa vanhempi sai toimeentulotukea, kun taas vuonna 2013 osuus oli 15,3 prosenttia ja sitä edeltävänä vuonna 14,5 prosenttia. (Kuusikko-työryhmän julkaisusarja 6/2015.)

Toimeentulotuella eläminen lapsiperheessä on taloudellisesti tiukkaa. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen syntymäkohorttitutkimuksen (Paananen ym. 2012) mukaan perheen taloudellisilla ongelmilla on kiinteä yhteys lasten myöhempään hyvinvointiin ja mielenterveyden ongelmiin. Toimeentulotukea saaneiden vanhempien lapset saavat myös todennäköisemmin toimeentulotukea aikuisina. Syntymäkohorttitutkimuksessa toimeentulotukea saaneista henkilöistä 71,6 prosentilla myös vanhempi oli saanut toimeentulotukea. Tutkimuksen mukaan vanhempien toimeentulotukiasiakkuus liittyy myös vahvasti nuoren psykiatriseen diagnoosiin, lasten ja nuorten sijoituksiin kodin ulkopuolelle, nuorten poliisin tai oikeuslaitoksen rekisterimerkintöihin tai koulunkäynnin lopettamiseen peruskouluun. Tutkimuksessa vanhemmilla oli useimmiten näissä tilanteissa asiakkuus. Esimerkiksi kodin ulkopuolelle sijoitetuista lapsista noin 90 prosentilla vanhemmat saivat toimeentulotukea. Vanhemmista, jotka ovat saaneet tukea yli seitsemän vuoden ajan, lähes neljäsosalla (24,2 %) on kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia. Yhteen vetäen voisi todeta, että toimeentulo-

¹ Helsinki, Espoo, Tampere, Vantaa, Oulu ja Turku.

tukitilastoja seuraamalla voidaan ennakoida ylisukupolvisen huono-osaisuuden riskin kasvua tai vähene- mistä.

Tutkimusasetelma

Aineiston kerääminen aloitettiin² prosessinomaisesti keväällä 2014. Artikkelin perustuu löyhästi abduktiiviselle tiedonrakentelulle: käytännön työntekijät tuottavat ilmiöitä ja havaintoja, joihin etsitään vastauksia olemassa olevasta tutkimuksesta (Paavola & Hakkarainen 2006). Tavoitteena on ollut myös tuottaa enemmänkin laadullista ja yksityiskohtaista, paikallista tietoa kuin yleistä tietoa laajasta ilmiöstä (Arnkil 2005).

Tiedonrakenteluun sisältyi niin sanottu ASLI-aineisto, oppimisverkostotapaamisen ryhmäkeskusteluaineistoa sekä tätä artikkelia varten kerätty ryhmäkeskusteluaineisto. Tiedonrakenteluprosessi aloitettiin keräämällä pohjoisen alueen nuorten aikuisten sosiaalityön yksiköstä sosiaalityöntekijöiden havaintoja ylisukupolvisesta huono-osaisuudesta. Yksikössä työntekijät ovat kehittäneet ASLI-mallin, jossa jokainen työntekijä käy läpi koko asiakaskuntansa, nostaa esiin tärkeitä havaintoja, ilmiöitä, hiljaista tietoa ja yleistä problematiikkaa. ASLI toimii eräänlaisena sosiaalisen raportoinnin aineistonkeruumenetelmänä.

ASLI-aineisto analysoitiin sisällönanalyysillä. Tuloksissa korostui vahvasti ylisukupolvinen syrjäytyminen. Tämän jälkeen jatkoimme aiheen parissa abduktiivisesti etsimällä tutkimustietoa, joka vastaisi työntekijöiden havaintoja ja heidän kuvailemaansa problematiikkaa. Löydöksiemme pohjalta teimme koosteen, jossa työntekijöiden havainnot ja tutkimustieto keskustelivat dialogisesti (Bützow & Hytti 2014)³. Kooste palautettiin kaikille osallisille. Tarkoitus oli, että osalliset saisivat tutkimustiedon kautta uuden näkökulman, jota he voisivat vielä syventää pohdintaansa ilmiöön liittyen.

Esittelimme koosteen pääkaupunkiseudun Praksiksen oppimisverkostotapaamisessa syyskuussa vuonna 2014. Tapaamiseen osallistui alueen sosiaalialan työntekijöitä ja kokemusasiantuntijoita kaikista pääkaupunkiseudun kunnista. Pyysimme heitä pohtimaan ryhmässä aihepiiriä esityksemme pohjalta ja vastaamaan muutama ylisukupolvisuuteen liittyvään kysymykseen. Keskustelut äänitettiin ja litteroitiin.

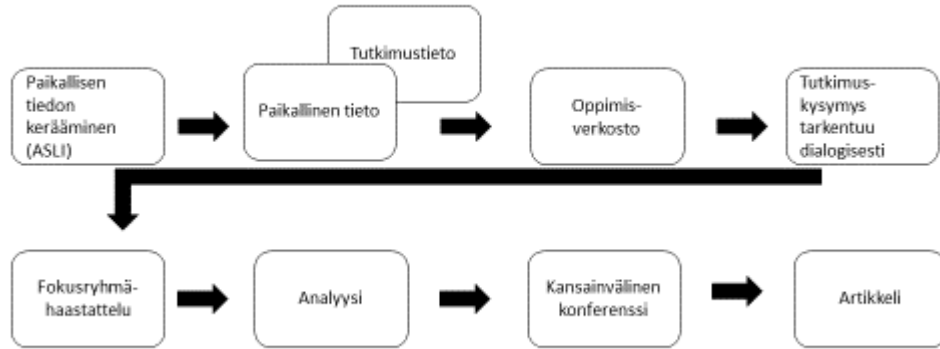
Tutkimuskysymyksemme tarkentui oppimisverkostoaineiston analyysin pohjalta. Keskustelussa korostuivat riskitekijöinä eri sektoreiden väliset siirtymäkohdat sekä työntekijöiden työkuormitus ja vaikeudet yhteistyössä byrokraattisista syistä. Valitsimme nämä teemoiksi ryhmähaastatteluun. Tässä vaiheessa haimme ja saimme tutkimusluvan Helsingin sosiaali- ja terveysviraston perhe- ja sosiaalipalveluista.

Helmikuussa 2015 järjestimme ryhmähaastattelun, joka toimii tämän artikkelin aineistona. Keskusteluun osallistuvia pyydettiin perehtymään etukäteen jo aiemmin tuotettuun aineistoon, jotta he voisivat rikastuttaa ja syventää olemassa olevaa tietoa. Ryhmähaastatteluun osallistui kuusi työntekijää. Helsingin sosiaali- ja terveysvirastosta osallistui johtava sosiaalityöntekijä lastensuojelun arviointiyksiköstä, sijaishuollon johtava sosiaalityöntekijä, jälkihuollon kaksi sosiaalityöntekijää ja kaksi sosiaalityöntekijää nuorten aikuisten sosiaalityöstä. Kaikilla työntekijöillä oli pitkä työkokemus sosiaalityöstä ja omasta työyksiköstään. Lisäksi keskusteluun osallistui sosiaalityön opiskelija, joka oli tekemässä käytäntötutkimusta Helsingin yliopistoon sekä kokemusasiantuntija, jolla oli kokemusta lastensuojelun avohuollosta, sijaishuollosta, jälkihuollosta sekä nuorten aikuisten sosiaalityöstä. Ryhmäkeskustelu äänitettiin ja litteroitiin tarkempaa analyysia varten.

Huhtikuussa 2015 esittelimme käyttämäämme temaattista tiedontuottamistapaa sekä alustavia tutkimustuloksia kansainvälisessä konferenssissa (European Conference for Social Work Research). Konferenssissa toimme tiedontuottamistavan tutkijayhteisön tarkasteltavaksi ja arvioitavaksi.

² Tässä vaiheessa prosessia vetivät Praksis-sosiaalityöntekijät Tytti Hytti ja Auri Bützow.

³ Bützow, Auri & Hytti, Tytti (2014) Lastensuojelun ja nuorten palvelujen keinot ylisukupolvisessa syrjäytymisessä. Julkaisematon kooste havainnoista ja tutkimuksesta.

Kuvio 1. Tiedontuottamisen tapa.

Tiedontuottamisen prosessin eri vaiheissa nousseet havainnot ovat ylisukupolvisuuteen liittyviä. Näitä ovat esimerkiksi pitkäaikainen toimeentulotukiasiakkuus, nuorten syrjäytymisen lisääntyminen, nuorten lastensuojelutusta, periytyvät päihde- ja mielenterveysongelmat, verkostojen puuttuminen, nuorten sijoitustausta, nuorten vaikeudet työllistyä tai löytää koulutuspaikkaa ja etenkin nuoret miehet vaikeasti autettavina asiakkaina. Lisäksi työntekijät nostivat esiin suuret asiakasmäärät, palvelujärjestelmän pirstaloitumisen ja paremman yhteistyön tarpeen viraston eri sektoreiden välillä. Havaintoja tarkasteltiin suhteessa tutkimuskirjallisuuteen, ja havaituista yhteneväisyyksistä mainittakoon esimerkiksi huostaan otettujen lasten huonompi terveys, sijoituksen riskitekijät, päihde- ja mielenterveysongelmien sekä toimeentulotukiasiakkuuden ylisukupolvisuus, alueellisuuden ja verkostojen merkitys ongelmien kasautumisen kannalta (Bützow & Hytti 2014).

Ryhmäkeskustelun aineiston analyysi

Literoituamme ryhmäkeskustelun analysoimme sen sisällönanalyysillä (Tuomi & Sarajärvi 2009). Pyrimme tiivistämään jokaisesta puheenvuorosta olennaisen ajatuksen, minkä jälkeen jaottelimme samaan teemaan liittyviä asioita alaluokkiin. Eri alaluokista löysimme vielä viisi yläluokkaa.

Kuvio 2. Esimerkki sisällönanalyysin etenemisestä.

Analyysin pohjalta yläluokiksi muodostuivat: Palvelujen toimivuus, toimivat käytännöt, ilmiö, arvot sekä sosiaalityön ymmärryksen rakentuminen.

Sosiaalityön ymmärryksen rakentuminen

Haastatteluun osallistuneet olivat yhtä mieltä siitä, että ylisukupolvisuuden teema on sosiaalityössä olennainen ja keskeinen, ja että sosiaalinen raportointi on tärkeä yhteinen tehtävä niin työntekijöille kuin kokemusasiantuntijoillekin. Sosiaalisesta raportoinnista oli esimerkiksi kokemusta oman asiakaskunnan tilanteiden analyysistä alueella. Sosiaalityön ymmärryksen rakentumisen kannalta asiakasprosessin eri vaiheisiin pirstaloitu palvelujärjestelmä nähtiin mahdollisena uhkana. Toisaalta kuitenkin se, että lastensuojelussa arviointiyksikkö ottaa vastaan kaikki alueen lastensuojelun ilmoitukset luo kuvaa yleisistä alueen ilmiöistä.

”Kyllä se on aika hyvin avannut silmiä siitä, millaisia ilmiöitä siellä alueella on.”

Palvelujen toimivuus

Työntekijöillä ja kokemusasiantuntijalla oli paljon näkemyksiä palvelujen toimivuudesta ja toimimattomuudesta. Ongelmana nähtiin se, että palvelut eivät kohtaa asiakkaiden tarpeita, palveluja ei osata markkinoida oikealle kohderyhmälle eikä palvelua saada oikea-aikaisesti.

Oikea-aikainen palvelun saaminen nähtiin erittäin tärkeänä. Helsingissä havaittiin hyvin toimivia asioita, esimerkiksi se, että kotipalvelua on saatu ilman lastensuojelun asiakkuutta jo ennen uutta sosiaalihuoltolakia. Ongelmaksi koettiin kuitenkin se, että tukiperheitä ei pystytä tarjoamaan perheille oikea-aikaisesti, ja lastensuojeluilmoituksia tehdään vasta, kun tilanne on jo hyvin vakava. Sekä työntekijät että kokemusasiantuntija olivat sillä kannalla, että jälkihuollon ikärajaa pitäisi nostaa 25 ikävuoteen.

Vaikeutena pidettiin sitä, ettei kaikille ole oikeanlaisia palveluja saatavilla. Esimerkiksi ensikotiin meneminen voi tuntua mahdottomalta ajatukselta juuri laitoksesta itsenäistyneelle nuorelle.

”Meidän laitosnuoret, jos niille jo pääsy laitoksesta ja tarjoa ensikotiin. Se on niinku todella pieni prosentti joka edes suostuu keskustelemaan siitä.”

Toisaalta todettiin, että Helsingissä on tarjolla hyvin paljon erilaisia palveluja, mutta perheissä, joissa on monimuotoisia ongelmia, eri palveluntarjoajia voi olla jopa liikaa. Toiveena kokemusasiantuntija nosti esiin, että yhdellä perheellä pitäisi olla yksi työntekijä. Kun palveluja on paljon ja organisaatio on sektoroitunut, perheellä on kuitenkin usein monta työntekijää. Tällaisissa tilanteissa myös yhteistyön ongelmat korostuvat.

”Asiakas saattaa käydä kuukauden sisään viis eri arviointia.”

Jos perhe saa useita eri palveluja, useiden työntekijöiden kanssa asioiminen voi tuntua raskaalta. Samoja asioita käydään läpi eri työntekijöiden kanssa, mutta aina hieman eri näkökulmasta. Työntekijät mainitsivat, että yhteistyö eri sektoreiden välillä ei aina toimi ja kokonaiskäsitys hallinnollisesta tilanteesta puuttuu. Työntekijät ajattelivat myös, että töitä saatetaan siirtää eri yksiköihin valheellisen tuottavuuden näkökulmasta. Jokaisella yksiköllä on oma budjetti, ja oman yksikön säästöt nähdään ensisijaisina, vaikka siirto toiseen yksikköön tarkoittaisi suurempia kokonaiskustannuksia kaupungin budjettiin.

”Joskus me säästetään 50 euroa ja joku toinen saa tonnin kuluja.”

Sosiaalityöntekijöillä on paljon asiakkaita: esimerkiksi ryhmähaastatteluun osallistuneella nuorten palvelujen sosiaalityöntekijällä oli 133 asiakasta. Ylityöllistetyt sosiaalityöntekijät yrittävät myös siirtää asiakkuuksia muualle, mikäli mahdollista.

Tärkeänä asiana nostettiin esiin asiakkaiden palvelukokemukseen ja yhteistyöhön vaikuttavat tekijät. Haastatteluun osallistuneet ymmärsivät, että kaikki aiemmat huonot kokemukset viranomaisista vaikuttavat palvelukokemukseen, ja asiakkaiden on helppo syyttää viranomaisia vaikeissa tilanteissa. Työntekijöiden pitää kuitenkin osata kohdata asiakas ja kuulla minkälaisia tunteita asiakkuuteen liittyy. Luottamuksen syntyminen nähtiin pitkänä prosessina, joka vaatii avointa ja dialogista työskentelyä.

”Ei tule edes mieleen että joku ei tiitä tätä. Ja sit se toinen ihminen siinä pöydän toisella puolella, niin se näkee sen salaisuutena, kun sä et sanonut sitä suoraan. Siinä tulee väärinkäsitys.”

Toimivat käytännöt

Sosiaalityöntekijät nostivat esiin monia erilaisia hyviksi ja tärkeiksi koettuja työskentelytapoja sosiaalityössä. He tunnistivat tärkeitä kohtia niin yksilötyön, johtamisen kuin yhteiskunnallisten strategioiden tasolla. Asiakastyön ydintä sekä lastensuojelussa että aikuissosiaalityössä on kohtaamistyö, jossa tunnistetaan ihmisten taustoja laaja-alaisesti ja työskennellään toivoa luoden ja realismia ylläpitäen.

”On tosi tärkeää käydä sitä heidän elämäntarinaa, sitä kertomusta läpi.”

Yhteiskunnan strategioiden ja palvelujärjestelmän tasolla tulisi suunnata katse pikkulapsiperheisiin ja tarjota tietoa ja tukea ennalta ehkäisevästi jo raskauden aikana.

Toimivina asioina nähtiin lomaperheet, perhesijoitukset ja harkinnanvarainen jälkihuolto. Tärkeänä pidettiin ”ihan oikeaa yhdessä tekemistä”, johon kuitenkin koettiin olevan liian vähän resursseja.

Johtamisen tasolla paikannettiin hyväksi muutokseksi sosiaali- ja terveysviraston integraatio, jonka myötä perheiden tilanteita on ruvettu tarkastelemaan laaja-alaisemmin ja lähdetty vahvistamaan yhteistyötä hoitoonohjauksellin avulla yli sektorirajojen esimerkiksi lastensuojelun ja lastenpsykiatrian välillä:

”Johtoporras on kiinnostunut, herännyt ja lähtenyt voimallisesti viemään eteenpäin.”

Ylisukupolvinen huono-osaisuus ilmiönä

Kaikki sosiaalityöntekijät havaitsivat pulmien kumuloitumisen ja yhteen kietoutumisen haasteet. Jos tulee äidiksi viisitoistavuotiaana ilman tukiverkkoja, lähtökohdat ovat vaikeat. Jälkihuollolla on toimivia tukikeinoja, mutta tuen tarve jatkuu usein vahvana sen jälkeen, vaikka toive ja pyrkimys selvittää omillaan ovat vahvoja.

”Nuori neljän lapsen yksinhuoltaja ei oo kovin haluttu (työntekijä) vaikka olis kykyjäkin... sairauspoissaoloja lasten takia tulis ehkä keskivertoa enemmän.”

”Vuoden päästä iskee joku kriisi ja sitten ihmetellään sitä, miten tässä nyt näin kävi.”

Haasteiksi asiakaskunnassa tunnistettiin peruskoulun käymättömyys, terveydelliset ongelmat, kuten mielenterveysongelmat, kehitysvammaisuus, ADHD ja dysfasia-diagnoosit sekä sosiaalisen tuen puutteet. Puutteet johtuivat työntekijöiden mielestä sosiaalisen verkoston heikkoudesta tai siitä, että uusperheissä aiemmassa suhteessa syntyneet nuoret jätetään uuden perheen ulkopuolelle.

Kyse on sosiaalisen pääoman puutteista, mutta myös materiaalsen tuen puutteista. Kulttuurisen pääoman puutteet näkyvät myös:

”Oikeastaan ei minkäänlaista tukea vanhemmilta, eikä laitoksesta eikä muualtakaan.”

Ilmiö nähtiin hyvin alueellisena ongelmana. Esimerkiksi Helsingissä Jakomäki, Mellunmäki ja Kontula nähtiin ongelma-alueina, joissa ilmiö on korostunut. Kuitenkin osallistujat pohtivat sitä, kummalla on suurempi vaikutus, alueellisuudella vai ylisukupolvisuudella. Onko ylemmän keskiluokan lapsella, joka asuu ongelma-alueella suuremmat riskit huono-osaisuuteen kuin huono-osaisessa perheessä kasvavalla lapsella, joka asuu alueella, jossa ei ole kasautuneita sosiaalisia ongelmia?

Ilmiöstä keskusteltaessa työntekijät toivat erityisesti esiin sosiaaliseen ja kulttuuriseen pääomaan liittyviä asioita. Keskustelussa korostui esimerkiksi suhteiden merkitys kouluun menemisessä, työllistymisessä sekä perheessä opittu näköalan muotoutuminen. Ongelmana pidettiin myös sitä, että kouluttamattomat vanhemmat eivät ehkä osaa auttaa lapsia läksyissä. Myös geenien merkitys nostettiin esiin keskustelussa.

”Joiden vanhemmat on pärjäävämpiä taloudellisesti, kyllä ne ovat pärjäävämpiä nuoria, mitä ne on imenyt syntymästään asti.”

Keskustelussa nousi myös esiin puhtaasti materiaaliseen pääomaan liittyviä asioita, kuten toimeentulotuen heikko taso ja hyvin tiukalla budjetilla eläminen.

Arvot

Kokemusasiantuntija toi esiin kysymyksen auttamisen kohteesta. Hän totesi, että lastensuojelun asiakkaana hän koki saavansa paljon tukea palvelujärjestelmältä, mutta tunsikin myös, ettei hänen vanhempensa ongelmiin puututtu tarpeeksi. Se herätti tässä nuoressa aikuisessa jopa syyllisyyden tunteita.

”Miksi minä olen muka tärkeämpi, että saan apua?”

Sekä työntekijät että kokemusasiantuntija nostivat esiin yhteiskunnan vallitsevat arvot. Kysymys työn keskeisestä merkityksestä yhteiskunnassa asettaa nuorille paineita pärjätä. Työntekijät kokivat, että nuorten aikuisten kanssa näistä arvoista onkin tärkeää käydä keskustelua yleisesti mutta myös kunkin yksilön kohdalla henkilökohtaisesti.

”Mikä olis semmosta riittävän hyvää elämää, mitä kohti hän haluis mennä.”

Kokemusasiantuntija huomautti, että ”meillä on muutenkin tyhmyyden ylistämisen kulttuuri”. Sillä hän viittasi kulttuurisen pääoman kysymykseen television lastenohjelmien välittämistä arvoista. Osassa lastenohjelmia pidetään ahkeria lapsia ”nörtteinä” ja laiskoja ”hyvinä tyyppinä.” Jos perheessä ei osata kyseenalaistaa median tuottamia asenteita, asenteet voivat juurtua myös lapsiin.

Tulokset ja ratkaisuehdotukset

Analysoimme ryhmäkeskustelumme sisällönanalyysin tuloksia Bourdieun kolmijaon kehyksessä. Keskustelussa korostuivat kulttuuriseen ja sosiaaliseen pääomaan liittyvät asiat ylisukupolvisessa huono-osaisuudessa. Sosiaalityöntekijät totesivat, että näköalattomuuden periytyminen on siinä yksi merkittävimmistä tekijöistä. Jos lapsen ainoa malli on oman perheen todellisuus, hänen on todella vaikeaa nähdä muita mahdollisuuksia omassa tulevaisuudessaan.

Huono-osaisissa perheissä sosiaalista pääomaa tulisi vahvistaa jo varhaislapsuudessa. Sosiaalityöntekijät totesivat esimerkiksi, ettei Helsingissä tukiperheitä saada oikea-aikaisesti. Tukiperheen merkitys lapsen tulevaisuuden kannalta voi olla hyvin merkittävä, jos perheellä ei ole lasta tukevaa verkostoa. Tukiperhe tarjoaa lapselle erilaisen sosiaalisen ympäristön, erilaisia näköaloja ja uudenlaisia mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja.

Sosiaalityöntekijät ehdottivat myös uudenlaisena tukitoimena perheen sijoittamista toiseen perheeseen. Nykyään on olemassa perhekuntoutusta ja ensikotijaksoja, mutta kyse on silloin laitossijoituksesta. Nuoren yksihuoltajaäidin sijoittaminen tukiperheen kaltaiseen perheeseen voisi tuottaa myös sosiaalista ja kulttuurista pääomaa paremmin kuin laitossijoitus.

Sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman vahvistaminen liittyy myös tavalliseen arkeen, kuten päivähoitoon ja kouluun. Subjektiiivisen päivähoito-oikeuden säilyttäminen on tärkeää ylisukupolvisen huono-osaisuuden ehkäisemisessä. Myös koulupoissaoloihin pitäisi puuttua ajoissa eikä tehdä lastensuojeluilmoitusta vasta sitten, kun lapsella on satoja poissaolotunteja. Sosiaalityöntekijät ja kokemusasiantuntija totesivat, että koulussa on oltava jokin tekijä, esimerkiksi ystävä, joka saa lapsen lähtemään sinne, vaikka vanhemmat eivät pitäisi koulun käymistä tärkeänä. Kouluissa pitäisi ajoissa puuttua tilanteisiin, joissa lapsen motivaatio koulunkäyntiin tuntuu heikentyneen. Haastateltavat huomauttivat, että koulussa yritetään liian usein pakottaa kaikki oppilaat samaan muottiin. Sosiaalityöntekijöiden mukaan ei riittävästi huomioida sitä, ettei kaikilla ole samanlaisia edellytyksiä tai mahdollisuuksia koulun käymiseen.

Kaikilla lapsilla tulisi olla mahdollisuus harrastaa jotain ja saada toteuttaa itseään sitä kautta. Toimeentulotukea saavissa perheissä on taloudellisesti tiukkaa, ja lasten harrastuskustannukset ovat usein korkeat. Toimeentulotukea saavien perheiden lapset jäävät usein paitsi asioista, jotka ovat itsestäänselvyyksiä useille lapsille. Esimerkiksi lapsiperheen päivä huvipuistossa voi maksaa enemmän kuin, mitä on käytettävissä viikon ruokaostoksiin.

Uudessa sosiaalihuoltolaissa korostetaan ennalta ehkäiseviä peruspalveluja, joiden on tarkoitus auttaa koko perhettä. Ennalta ehkäisy on sekä taloudellisesti että inhimillisesti kannattavaa. Laissa korostetaan myös omatyöntekijän pysyvyyden ja eri toimijoiden yhteistyön merkitystä. Tällä hetkellä sosiaalityöntekijät ovat kokemuksensa mukaan kuitenkin niin kuormittuneita, etteivät he pysty yhteistyöhön parhaalla mahdollisella tavalla. Sosiaalityöntekijät kertoivat, että he luopuvat mielellään asiakkaista, jotka on mahdollista siirtää muiden palvelujen piiriin. Esimerkiksi kun asiakas 21 vuotta täyttäessään siirtyy jälkihuollosta nuorten aikuisten sosiaalityöhön, yhteistyötä ei enää tehdä.

Pirstaloituneessa palvelujärjestelmässä asiakkaalla on vähintään neljä eri vastuusosiaalityöntekijää lastensuojelun arvioinnista jälkihuoltoon. Työntekijöiden vaihtuvuus on kuitenkin sen verran suurta, että todennäköisesti työntekijöitä on paljon enemmän. Sosiaalityöntekijöiden työkentän on katsottu olevan niin laaja, että hallittavuuden takia palvelut on ollut pakko jakaa pieniin sektoreihin. Asiakkaan kannalta tämä on kuitenkin ongelmallista. Sektoroituneessa järjestelmässä yhteistyön toimivuus on asiakkaan näkökulmasta perusedellytys. Asiakkaan tulisi pystyä siirtymään työntekijältä toiselle joustavasti, siten että yhteistyötä tehdään siirtymien aikana. Työntekijän vaihtuminen on kuitenkin riski sitoutumisen ja autetuksi tulemisen kannalta.

Ylisukupolvisen syrjäytymisen ehkäisemiseksi olisi tärkeää tiedostaa, ettei kaikilla ihmisillä Suomessa ole samanlaisia lähtökohtia. Suomessa ajatellaan usein, että kaikilla on samanlaiset mahdollisuudet pärjätä ja menestyä; nähdään pelkästään yksilön ”epäonnistumiset” mutta ei yhteiskunnallisia rakenteita, jotka aiheuttavat ihmisen huono-osaisuutta. Kaikkien lasten ja nuorten kanssa työskentelevien tulisi ymmärtää ylisukupolvista huono-osaisuutta ilmiönä ja pystyä huomioimaan lapset ja nuoret, joita ilmiö koskettaa. Kyseiset lapset ja nuoret on osattava tunnistaa neuvolassa, päivähoitossa ja koulussa, ja heille on tarjottava erityistä tukea.

Sosiaalityöntekijöiden pitää työssään tarkemmin pystyä selvittämään ylisukupolvisia tekijöitä ja miettiä katkaisumahdollisuuksia. Sosiaalityöntekijöiden työt on resursoitava niin, että heillä on mahdollisuus tehdä riittävästi yhteistyötä eri toimijoiden kanssa, jotta asiakkaan auttaminen helpottuu. Palvelujärjestelmä ei saa rakoilla siten, että asiakkaista tulee väliinputoajia. Tällä hetkellä järjestelmän ongelmat ikään kuin kääntävät työntekijöiden katsetta asiakkaista järjestelmään päin sen sijaan, että organisaatiot tukisivat katseen suuntaamista ihmisten arkeen ja yhteistyömahdollisuuksiin heidän kanssaan.

Lapsiperheiden köyhyys ja nuorten syrjäytyminen ovat ilmiöitä, joiden ehkäisemiseksi on tehtävä valtakunnallisia hyvinvointipoliittisia ratkaisuja. Ylisukupolvisesti huono-osaisten lasten kannalta tulisi pohtia positiivisen diskriminoinnin toimenpiteitä, jotta heidän lähtökohtansa paranisivat.

Pohdinta

Artikkelissamme ylisukupolvinen huono-osaisuus näkyi pikemminkin rakenteellisena ilmiönä kuin yksilöllähtöisenä ongelmana. Erityisesti asiakkaiden näköalattomuus ja palvelujärjestelmän ongelmat korostuivat keskustelussa. Meidän tulee pohtia, aiheuttaako palvelujärjestelmämme ylisukupolvista huono-osaisuutta. Kokemusasiantuntijamme puhui siitä, kuinka hän lastensuojelun asiakkaana oli kaiken auttamisen kohde, mutta hänen vanhempiansa ongelmiin ja tuen tarpeisiin ei osattu vastata. Lastensuojelussa korostetaan, että lapsi on asiakas, mutta voiko lapsen todella erottaa perheestään omaksi auttamisen kohteekseen? Mikä olisi eettisesti kestävä lapsikeskeisyyden ja perheen huomioon ottamisen jäsenyys? Onko meillä riittävästi keinoja auttaa perheitä, vai turvaudummeko liian helposti auttamaan ainoastaan lasta esimerkiksi sijoittamalla hänet kodin ulkopuolelle? Jotta ylisukupolvisen problematiikkaan pystyttäisiin vastaamaan, olisi tärkeää pystyä huomioimaan koko perhe ja verkosto. Tarvitaan sosiaalityötä, joka tunnustaa huono-osaisuuden elettyä, kokemuksellisenä, ja ylisukupolvisesti siirtyvänä asiana. Lisäksi tarvitaan sosiaalityötä, joka keskittyy näköalaistavaan orientaatioon vastakohtana ylisukupolvisen huono-osaisuuden tuottamalle näköalattomuudelle.

Toimiakseen se edellyttäisi yhteiskunnalliset rakenteelliset syyt tunnistavaa, yksilö- ja perhekehyyksen ylittävää, ihmisoikeusperustaista, asiakkaat kumppaneiksi ottavaa, vertaistukeen ja yhteisöllisyyteen perustuvaan työskentelyä. Tällainen orientaatio voisi tuoda sosiaalityölle uuden käsitteellisen välineen jäsentää työnsä kohdetta.

Keskeiset opit

- Jälkihuollon ikärajaa pitäisi nostaa 25 vuoteen.
- On tärkeä tuoda esiin paikallista tietoa ylisukupolvisuuden ilmiöstä niin kuin työntekijät ja kokemusasiantuntijat sen kokevat.
- Esittelemämme tiedonmuodostustapa osallistaa mukaan suuren joukon sosiaalityöntekijöitä ja asiakkaita käytäntötutkimuksen tekemiseen.
- Tiedonmuodostustapa yhdistää käytännön kokemus- ja teoreettisen tiedon
- sekä rakentaa dialogin kautta yhteistä ja paikallisesti jaettua ymmärrystä ylisukupolvisen huono-osaisuuden ilmiöstä.
- On tarvetta näköalaistavan sosiaalityön kehittämiseksi.

Lähteet

- Arnkil, Tom Erik & Seikkula, Jaakko (2005) Tuomariksi houkutelutiede. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen & Tuukka Lahti (toim.) Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta Helsinki: Stakes, 52–75.
- Ahlgren-Leininuo, Hanna (2015) Kuuden suurimman kaupungin aikuissosiaalityö vuonna 2015. Kuusikko-työryhmän julkaisusarja 8/2015. Helsinki: Helsingin sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, Espoon sosiaali- ja terveystoimi, Vantaan sosiaali- ja terveystoimi, Turun hyvinvointitoimiala, Tampereen hyvinvointipalvelut sekä Oulun hyvinvointipalvelut.
- Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction. A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge.
- Krumer-Nevo, Michal (2015) Poverty aware social work practice: A Paradigm for Social Work Practice with People in Poverty. *British Journal of Social Work Practice with People in Poverty*, 1-16.
- Paananen, Reija & Ristikari, Tiina & Merikukka, Marko & Rämö, Antti & Gissler, Mika (2012) Lasten ja nuorten hyvinvointi. Kansallinen syntymäkohortti 1987 -tutkimusaineiston valossa. THL Raportteja 52/2012. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Paavola, Sami & Hakkarainen, Kai (2006) Entäpä jos? Ideoiden abduktiivinen kehittäminen tutkimusprosessin olennaisena osana. Teoksessa Kristina Rolin & Marja-Liisa Kaakkuri-Knuuttila; Elina Henttonen (toim.) *Soveltava yhteiskuntatiede ja filosofia*. Helsinki: Gaudeamus, 268–284.
- Ruth Lister (2004) *Poverty*. Cambridge: Polity Press.
- Saurama, Erja & Julkunen, Ilse (2009) Lähestymistapana käytäntötutkimus. Teoksessa Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola (toim.) *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-kustannus, 293–314.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Yliruka, Laura & Bützow, Auri & Rapo, Laura (2015) Towards thematic knowledge creation in the Praxis-network. European Conference for Social Work Research 2015. Ljubljana 22nd April. Conference presentation...

Perheen tarina

Kokemusasiantuntija Meeri

Minun perheeseeni kuuluu viisi lasta, joista kolme on biologista ja kaksi miehen puolelta. Miehen puolelta minulla on myös kolme lastenlasta.

Nyt kerron tarinan kahden oman vanhimman lapseni matkasta.

Poikani syntyi vuonna 1995. Tuolloin asuimme Vantaalla silloisen mieheni kanssa, opiskelin ja vietin perhe-elämää. Heti valmistuttuani muutin pienelle paikkakunnalle, jossa synnytin tyttärenti vuonna 1998. Tiemme erosivat mieheni kanssa tytön ollessa muutaman viikon vanha.

Jäin siis yksin kahden pienen lapsen kanssa. Aloitin työt melko varhaisessa vaiheessa ja palkkasin kotiini lastenhoitajan, kuten vanhempanikin olivat aikoinaan tehneet. Meillä oli minun lapsuudessani taloudenhoitaja, joka huolehti minusta ja kahdesta sisaruksestani päivisin. Hän oli kotona kun heräsin, laittoi ruoat valmiiksi, siivosi ja vietti aikaa kanssamme. Minä olin kyllä siihen aikaan jo nuori, mutta veljeni vaativat vielä koko-aikaista huolehtimista.

Minun lapsiani hoiti ystäväni, joka oli tuolloin työttömänä. Kun lapset saivat hoitopaikat päiväkodista, he siirtyivät sinne.

Tein ympäriryöreyttä päiviä. Hukutinko pahan oloni työntekoon?

Minut oli kasvatettu tekemään töitä, mutta menin siinä liian pitkälle. Vanhempani ahkeroivat nuoruudessani töiden parissa ja huolehdin itse koulunkäynnistä, soittotunneista ja muista harrastuksistani. Kasvoin nopeasti huolehtivaiseksi nuoreksi. Kuitenkin huolia oli myös; vanhempani olivat kovin huolissaan alkoholinkäytöstäni. ”Virallista” yhteydenottoa ei kuitenkaan koskaan tullut, vaikka hurjaa elämäni tuohon aikaan ajoittain olikin. Tuolloin ei lastensuojelu tullut auttamaan minua tai perhettäni, se oli kaukainen käsite. Jo siihen aikaan olisi ollut aihetta puuttua elämäntilanteeseen.

Ensimmäisen romahdukseni aikaan lapset elivät muutaman kuukauden ystäväni perheessä, joka toimii tänä päivänä perhekotina. Myös vanhempani olivat suurena tukena lasten hoidossa ja asuimme hyvin lähekkäin.

Alkoholi tuli vahvasti mukaan kuvioihin, myös muutto pääkaupunkiseudulle aiheutti ahdistusta. Eräänä päivänä ymmärsin, ettei lapsillani ollut turvallista kotia eikä vanhempaa. Otin lapsia kädestä kiinni ja vein heidät sosiaalitoimistoon. En jaksanut enää itseäni enkä elämäni. Halusin vain lapset turvaan.

Siitä alkoi yhteiskunnan pompottelu. Pysin A-klinikalla, josta minut lähetettiin mielenterveystoimistoon, josta taas alkoholiongelman takia takaisin A-klinikalle. Väsyin entisestään.

Lapset olivat asuneet isänsä ja isovanhempiensa luona. Isovanhemmat olivat edelleen työelämässä, mutta pystyivät kuitenkin huolehtimaan lapsistani jonkin aikaa. Monen mutkan kautta lapset löysivät tiensä sijaisperheeseen.

Luovutin täysin... millään ei ollut enää merkitystä. Alkoholi täytti päiväni ja yönikin. Vuosi meni juoden ja eläen täydessä sumussa. Turrutinko jälleen tunteeni? Läheisyyttä ja halauksia ei elämässäni ollut lainkaan, kaipasin hellyyttä. Elin vuotta 2000. Tutustuin nykyiseen mieheeni, jonka lapset kyläilivät ajoittain meillä. ”Muistin” omat lapseni!

A-klinikan kautta löysin paikan kuntoutuskeskuksesta Tervalammelta. Siellä eräs työntekijä luotti minuun ja uskoi äitiyteeni. Tällaista luottamusta en ollut saanut vuosiin. Halusin vihdoinkin tulla taas äidiksi.

Aloitin opiskelut ja myöhemmin työt, mieheni lapset muuttivat luoksemme ja omat voimavarat kasvoivat jälleen.

Taistelu alkoholin kanssa kuitenkin jatkui, ja lasten kotiin saaminen oli rankkaa aikaa. Vanhempani ja sisarukseni olivat avuttomia alkoholismini kanssa, joten tukiverkkoni oli kovin suppea. Tunsin olevani taas yksin ja aloin uupumaan.

Päämääräni oli vain saada olla taas äiti, saada lapset lähelleni ja tarjota rakkautta, jota olin säilyttänyt sisäläni. Halusin jakaa halauksia, suukkoja ja syliäni lapsilleni. Materia oli toisarvoista toisin kuin omassa lapsuudessani. Vanhempieni kanssa matkustelimme paljon ja opin uutta joka reissulta. Näistä kokemuksista olen kiitollinen. Omien lasteni kohdalla tällainen elämä ei ole toteutunut, ja se ei olekaan ollut minulle tärkeää. Rakkautta ja toisenlaisia kokemuksia sen sijaan haluan antaa.

Löysin tuekseni vihdoinkin lastensuojelun työntekijän, joka auttoi minua tässä suuressa ja haastavassa prosessissa. Aloitin myös samoihin aikoihin psykodraamaterapian, jossa kävin usean vuoden ajan. Näiden tukien avulla lapseni vihdoinkin tulivat kotiin vuonna 2005 heidän ollessa 7- ja 9-vuotiaita.

Vihkitilaisuutemme oli vuonna 2008 ja mukana olivat kaikki meidän lapsemme. Nuorimmainenkin oli jo syntynyt.

Vanhempien lasteni ollessa murrosiässä, saimme mahdollisuuden käydä vaikeita vuosiamme yhdessä läpi lastensuojelun työntekijän kanssa. Mukana oli myös lasten isoisa, joka kertoi omalta osaltaan ajasta ja kokemuksistaan. Tämä tilaisuus toi perheeseemme luottamusta ja avoimuutta, nyt pystymme käyttämään hyväksemme taitoja puhua ja tukea toisiamme.

Vuonna 2011 sain diagnoosin kaksisuuntaisesta mielialahäiriöstä sekä epävakaasta persoonallisuushäiriöstä alkoholismini lisäksi. Taistelu jatkuu vielä tänäkin päivänä.

Tänään kotona asuu enää nuorimmainen, jolla on ihastuttava tukihenkilö. Lapsi tapailee tukihenkilöään pari kertaa kuussa, he kokevat uusia asioita ja viettävät aikaa yhdessä. Vanhemmat lapseni ovat jälkihuollon kautta saaneet hyvän pohjan omaan elämiinsä. Poikani ja tyttäreni asuvat jo omillaan, he ovat itsenäisiä, rehellisiä ja rakkautta huokuvia nuoria. Yksin en heitä halua jättää ja huolehdin, että heillä on tarpeellinen tukiverkko ympärillään. Ajoittain lapset soittelevat tarkistaakseen jaksamistani. Pystyn kertomaan heille avoimesti joka tilanteesta, luottamus on kasvussa edelleen.

Lasten läheisyys, miehen tuki, lääkitys ja terapia pitivät minut pystyssä. Halauksia jaan jokaiselle!

Lapset muistakaa, että minä rakastan teitä!

OSA II

Keinoja ja lähestymistapoja

Aikuisuus

Jäin kotiin. En mennyt kouluun.
Ovi oli lukossa,
niin jäykkä, etten saanut auki.
Murre ja Hekku kakkas sisälle,
siivoilin, kun mä jo osaan.
Äiti on kadonnut eikä vastaa.
Mehän on sovittu, että sen pitää jättää lappu,
jos se menee yöllä jonnekin
eikä tule aamuksi kotiin!
Nyt hyppelen vuorohyppyjä jonkun sedän ja tädin kanssa.
Ne tuli avaamaan oven.
Nää on kivoja.
Ehkä ne löytää äidin.
Mä en muista niiden nimiä,
mut nyt on hyvä, niin ei sen väliä.

Jukka Piitulainen

Ylisektorinen perhetyö päihdeongelmasta toipumisen ja perheen selviytymisen tukena

Kaisa Pasanen

Johdanto

Perheiden tukemiseen ja ongelmien ylisukupolviseen siirtymiseen on kiinnitetty viime vuosina lisääntyvässä määrin huomiota sekä mediassa että poliittisessa keskustelussa. Huomio on kohdistunut erityisesti siihen, miten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmät pystyvät huomioimaan perheiden yksilöllisiä tarpeita ja ehkäisemään vaikeuksien kärjistymistä. Ongelmana on nähty muun muassa sektoroitunut palvelujärjestelmä, joka vaikeuttaa avun saamista erityisesti niissä tilanteissa, joissa perheessä on päihde- tai mielen-terveysongelmia ja perheenjäsenet tarvitsevat apua useilta eri tahoilta. Aikuisten palveluissa ei tunnusteta ja huomioida riittävästi asiakkaiden lasten tarpeita, eikä aikuisten palvelujen ja lastensuojelun välinen yhteistyö suju aina saumattomasti. Lisäksi palveluista tehtävä tutkimus on usein palvelujen sektorirakenteen mukaisesti jakautunutta. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2013, 47–48, 51.)

Päihteidenkäyttöä ja perheitä koskevan tutkimuksen perusteella vanhempien päihteidenkäyttö koskettaa useita perheitä ja se aiheuttaa perheenjäsenille sekä sosiaalisia että terveydellisiä haittoja (esim. Itäpuisto 2005, 118; Jacob & Seilhamer 1982, 116–117; Johnson & Leff 1999, 1086; Roine & Ilva 2010, 26). Vanhempien päihteidenkäyttö aiheuttaa lapsille monenlaisia riskejä ja sen on todettu olevan merkittävä tekijä ongelmien ylisukupolvisessa siirtymisessä. Tämän takia on tärkeää tarkastella, miten perheiden elämään voidaan tuoda riskeiltä suojaavia tekijöitä ja minkälaisilla palveluilla voidaan edistää perheiden selviytymistä (Holmila, Bardy & Kouvonen 2008, 424; Itäpuisto 2005, 32–34). Selviytymisen näkökulma on merkityksellinen myös ylisukupolvisuuden kysymysten kannalta siksi, että päihteidenkäytön aiheuttamien riskien tarkasteluun ja elämäntulon ennakoivaan selittämiseen liittyvä leimaaminen saattavat toimia itseään toteuttavina ennusteina (Pösö 2006, 120). Päihdehuollon avopalvelujen painottaminen suhteessa laitoshoittoon on kirjattu tavoitteeksi sosiaali- ja terveysministeriön (2012, 42–43) kansallisesti ohjaavaan mielenterveys- ja päihdesuunnitelmaan, joten perheiden tukemisen kannalta erityisen tärkeää on se, miten avopalvelut voivat vastata perheiden tarpeisiin ja ehkäistä ongelmien kärjistymistä.

Tässä artikkelissa käsitellän pro gradu -tutkielmani tulosten pohjalta päihdepoliklinikan ja lastensuojelun ylisektorisesti toteuttamaa perhetyötä ja sen merkitystä päihdeongelmasta toipumisessa lapsi-perheiden vanhempien näkökulmasta. Pro gradu -tutkielmani kohteena oli Helsingin kaupungin päihdepalveluihin kuuluvan perheiden avokuntoutusyksikön liikkuva perhetyö, joka on uusi, perheiden laitospuolisen kuntoutuksen vähentämisen seurauksena aloitettu, palvelumuoto. Liikkuvaa perhetyötä toteutetaan tiiviissä yhteistyössä lastensuojelun kanssa niin, että jokaisella perheellä työskentelee työparina päihdepoliklinikan perheiden avokuntoutuksen työntekijä ja lastensuojelun perhetyön työntekijä. Tutkimuksessani haastattelin yhteensä kahdeksaa vanhempaa, jotka olivat olleet asiakkaina liikkuvassa perhetyössä. Tavoitteenani oli selvittää, minkälaisia merkityksiä vanhemmat antavat perhetyölle osana päihdeongelmasta toipumista ja mitkä tekijät ovat edistäneet tai haitanneet toipumista. Tässä artikkelissa pohdin tutkimuksen tulosten perusteella sitä, miten ylisektorisesti toteutettava perhetyö on tukenut vanhempien toipumista ja edistänyt perheiden selviytymistä.

Artikkelin alussa esittelen pro gradu -tutkielmani taustoja ja liikkuvaa perhetyötä työmuotona sekä pro gradu -tutkielman aineistoa ja jäsenyyksiä. Tämän jälkeen käsitellän vanhempien liikkuvalla perhetyölle antamia merkityksiä ja sitä, mitkä tekijät ylisektorisessa perhetyössä ovat erityisen tärkeitä perheiden selviytymisen kannalta. Lopuksi pohdin, miten ylisektorisesti toteutettava perhetyö kiinnittyy ylisukupolvisten ilmiöiden lievenemiseen ja niiden siirtymisen ehkäisyyn.

Ylisektorinen liikkuva perhetyö uutena palvelumuotona

Tutkimukseni kohteena oleva Helsingin kaupungin perheiden avokuntoutuksen liikkuva perhetyö on uusi, vuonna 2012 alkanut, perheiden laitosmuotoisen päihdekuntoutuksen vähentämisen seurauksena aloitettu palvelumuoto. Perheiden avokuntoutusyksikkö palvelee koko Helsinkiä, ja se sijoittuu hallinnollisesti Lännen päihdepoliklinikan alaisuuteen. Liikkuvan perhetyön tavoitteina ovat arjen hallinnan, perheenjäsenten välisen vuorovaikutuksen ja vanhemmuuden tukeminen sekä perheen voimavarojen vahvistaminen. Liikkuva perhetyö on suunnattu lastensuojelun asiakkaina oleville perheille, joissa on päihderiippuvuutta, ja palveluun hakeudutaan lastensuojelun sosiaalityöntekijän tai päihdepoliklinikan työntekijän kautta.

Vuonna 2013 suoritin Lännen päihdepoliklinikalla sosiaalityön maisteriopintoihin kuuluvan käytäntötutkimuksen opintojakson, jonka tarkoituksena on toteuttaa sosiaalityön käytäntötutkimuksen lähtökohtiin perustuva pienimuotoinen tutkimus yhteistyössä työelämän kanssa. Käytäntötutkimuksen keskeisiä tavoitteita ovat vuoropuhelu käytännön kanssa, jaettu tiedontuotanto, useiden eri intressi-tahojen palveleminen sekä sosiaalialan käytäntöjen kehittäminen (Satka, Karvinen-Niirikoski & Nylund 2005, 11–12). Käytäntötutkimusjakson raportissa kuvasin liikkuvan perhetyön asiakasprosessia lastensuojelun perhetyön sosiaaliohjaajien ja päihdepoliklinikan työntekijöiden haastattelujen sekä liikkuvan perhetyön asiakasdokumenttien avulla. Raportin perusteella liikkuva perhetyö oli useimmiten aloitettu jatkona muulle lastensuojelun tai päihdepalvelujen kuntoutusjaksolle tai vaihtoehtona päihdepoliklinikalla toteutettavalle kuntoutukselle silloin kun vanhemmalla ei ollut aktiivista päihdepoliklinikan asiakkuutta tai sovitut käynnit eivät olleet toteutuneet (Pasanen 2013, 16).

Liikkuvaa perhetyötä tehdään yhteistyössä lastensuojelun perhetyön kanssa siten, että jokaisen perheen kohdalla työpari päihdepoliklinikan työntekijälle tulee perheen asuinalueen lastensuojelun perhetyöstä (Pasanen 2013, 3). Liikkuvan perhetyön kesto ja sisältö räätälöidään perhekohtaisesti ja työskentelyjaksot kestävät pääsääntöisesti kolmesta kuukaudesta vuoteen. Työ aloitetaan verkostotapaamisella, jossa sille asetetaan yhteiset tavoitteet asiakkaiden sekä päihdepoliklinikan ja lastensuojelun työntekijöiden kanssa, ja työn etenemistä seurataan noin kolmen kuukauden välein järjestettävissä arviointitapaamisissa. Työn sisällöllisinä teemoina ovat perheen arki, vanhempien päihteidenkäyttö, vanhemmuus ja lapsi, ja niiden painotukset vaihtelevat perheen tarpeista riippuen. (Mt., 16–17, 19.) Käytäntötutkimusraportissani (Pasanen 2013) kuvasin liikkuvan perhetyön lähtökohtia Heikki Waris -instituutissa vuosina 2006–2007 toimineen perhetyön tutkimushankkeen loppuraportissa määriteltyjen perhetyön kehysorientaatioiden kautta. Tärkeimmät liikkuvan perhetyön työskentelyä ohjanneet orientaatiot olivat vanhemman kanssa työskentelyn kehys, vanhemmuuskehys ja perhekehys. (Mt. 17–18; ks. Myllärniemi 2007, 24–25.)

Liikkuvan perhetyön tapaamisia on pääsääntöisesti 1–2 kertaa viikossa, ja niitä voidaan tiivistää tai harventaa perheen tarpeiden mukaan. Työn tukena voi lisäksi olla esimerkiksi ryhmiä, yksilökäyntejä päihdepoliklinikalla tai päihdepoliklinikan perheterapiaa. Tapaamiset ovat useimmiten kotikäyntejä tai tarvittaessa asiointikäyntejä esimerkiksi työvoimapalveluissa tai vapaamuotoisempia tapaamisia esimerkiksi kahvilassa tai asukastalolla. Tapaamiset toteutetaan perheiden avokuntoutuksen työntekijän ja lastensuojelun perhetyön sosiaaliohjaajan paritynönä tai siten, että toinen työntekijöistä tapaa lapsia ja toinen vanhempia, jolloin perheenjäsenten tarpeet on mahdollista kohdata myös erillisinä. (Mt., 17.)

Vanhempien kertomukset päihdeongelmasta toipumisesta

Pro gradu -tutkielmani aineistona olivat kuusi Lännen päihdepoliklinikan liikkuvan perhetyön asiakasvanhempien narratiivista haastattelua, joihin osallistui yhteensä kahdeksan vanhempaa. Tutkimukseen osallistuneista perheistä neljässä oli yksi lähivanhempi ja kahdessa kaksi lähivanhempaa, jotka molemmat osallistuivat haastatteluun. Osalla vanhemmista liikkuvan perhetyön asiakkuuden alkamisen taustalla oli alkoholin ongelmakäyttö ja osalla huumeiden tai lääkkeiden käyttö. Yksi vanhemmista oli tutkimuksen teon aikaan korvaushoidossa. Haastatteluissa pyysin vanhempia kertomaan vapaasti omin sanoin liikkuvasta perhetyöstä ja päihdeongelmasta toipumisesta sekä siitä, minkälainen merkitys perhetyöllä on ollut, minkä lisäksi käytin haastattelujen tukena väljää teema-runkoa. Analysoin haastattelut mukaillen Catherine Kohler Riessmanin (2008, 84, 89–90) William Labovin ja Joshua Waletzky'n kertomuksen rakenteen analyysistä esittämää sovellusta, jossa haastattelukertomuksia tarkastellaan ensin niiden rakenteellisten osien (tiivis-

telmä, orientaatio, mutkistava toiminta, arviointi, ratkaisu ja päätäntä) avulla ja sen jälkeen analyysia syvennetään etsimällä aineistosta kertomuksia yhdistäviä teemoja.

Tutkimuksessani jäsensin vanhempien kertomuksia päihdeongelmasta toipumisesta Jorma Niemelän (1999) käyttämän toipumisen käsitteen avulla, jonka jälkeen tarkastelin vanhempien liikkuvalla perhetyöllä antamia merkityksiä Niemelän määrittelemien toipumisen osatekijöiden kautta. Niemelän (1999) mukaan toipuminen on uudenlaisen ajattelu-, tunne-, käyttäytymis- ja toimintamallin avautumista päihteiden kanssa vaikeuksissa olevan elämässä. Toipumisen osatekijöitä ovat muutokseen virittävän tilan syntyminen, kieli merkityssuhteiden jäsentäjänä sekä pysyvään muutokseen johtava oivallus tai uuden löytäminen. (Mt., 61.) Vanhempien kertomuksissa muutoksen mahdollistavan tilan syntyminen liittyi kiinteästi perheeseen ja vanhemmuuteen. Kertomuksissa muutokseen motivoivina tekijöinä korostuivat lapsen menettämisen pelko ja toisaalta halu elää kulttuurisen mallitarinan mukaista perhe-elämää ilman yhteiskunnan palvelujärjestelmien tukea. Liikkuvassa perhetyössä syntynyt dialogi työntekijöiden kanssa oli mahdollistanut uudenlaisen ymmärryksen syntymisen elämäntapahtumia kohtaan ja vahvemman vanhemmuusidentiteetin rakentamisen. Kertomuksissa Niemelän (1999, 67) nimeämä oivallus tai uuden löytäminen kuvautui ajattelumallien muuttumisena, ymmärryksenä omia elämäntapahtumia ja elämäntilannetta kohtaan sekä uudenlaisena tietoisuutena valinnanmahdollisuuksista elämässä.

Haastateltujen vanhempien taustat ja elämäntilanteet olivat hyvin erilaisia, ja myös liikkuvan perhetyön lähtökohdat sekä tavoitteet vaihtelivat perhekohtaisesti. Kahdella perheistä liikkuva perhetyö oli aloitettu jatkona lastensuojelun ympärivuorokautiselle perhekuntoutusjaksolle ja yhdellä perheellä liikkuvaa perhetyötä oli tarjottu vaihtoehtona ympärivuorokautiselle kuntoutukselle, koska sekä lapsi että vanhempi olivat vastustaneet laitospäätyä. Yksi perheistä oli asiakkaana päihdepoliklinikalla toteutettavassa perheiden avokuntoutuksessa, ja vanhemmat olivat kokeneet palvelun niin hyväksi, että sitä oli jatkettu kotiin vietävänä liikkuvana perhetyönä. Yhdellä perheistä ei ollut aiempaa lastensuojelun asiakkuutta ennen liikkuvan perhetyön alkamista, mutta muilla perheillä oli taustalla monenlaisia lastensuojelun interventioita, kuten kiireellisiä sijoituksia ja huostaanottoja, lastensuojelun perhetyötä ja perhekuntoutusta. Lisäksi osa vanhemmista oli ollut laitos- tai avomuotoisessa päihdehuollon yksilökuntoutuksessa. Haastatelluissa kahden lähivanhemman perheissä vanhemmat kokivat työn lähtökohdaksi olleen toisen vanhemman päihdeongelman, mutta perheiden molemmat vanhemmat kertoivat suhtautumisen päihteidenkäyttöön muuttuneen työn aikana ja liikkuvan perhe-työn tukeneen perhettä kokonaisuutena. Liikkuvan perhetyön merkityksiksi osana päihdeongelmasta toipumista hahmotin vanhempien kertomuksista kolme keskeistä teemaa, jotka nimesin perhetyöksi kiinnipitävänä ympäristönä, perhetyöksi leimatun identiteetin murtajana ja perhetyöksi lapsen näkyväksi tuleminen mahdollistajana.

Liikkuva perhetyö toipumista tukevana kiinnipitävänä ympäristönä

Vanhempien kertomuksissa liikkuvaa perhetyötä kiinnipitävänä ympäristönä kuvattiin kolmen teeman kautta, jotka olivat asiakassuhde kannattelevana voimana, luottamuksen ja välittämisen ilmapiiri sekä avun saamisen helppous. Kiinnipitävän ympäristön käsite perustuu Donald Winnicottin (1971) äidin ja lapsen suhdetta käsittelevässä tutkimuksessa esittämään käsitteeseen holding environment ja sillä tarkoitetaan kannattelevaa tai mahdollistavaa ympäristöä, jonka tukemana ihminen voi luoda uusia toiminnan edellytyksiä (Granfelt 1998, 162). Kiinnipitävä ympäristö kannattelevana asiakassuhteena oli tarjonnut perheille apua ja tukea arjen asioiden hoitamiseen sekä omien elämäntapahtumien ja vaikeiden asioiden käsittelemiseen. Kannatteleva asiakassuhde oli ollut erityisen merkityksellinen silloin, kun vanhemmat eivät halunneet tukeutua perheen omaan lähipiiriin tai heillä ei ollut sellaisia läheisiä, joiden kanssa käsitellä elämäntapahtumia. (vrt. Granfelt 1998, 162–163, 166–167.) Kannatteleva asiakassuhde oli antanut tilaa toipumiselle ja mahdollistanut uudenlaisten elämäntulkintojen luomisen sekä perheen voimavarojen löytämisen. Kiinnipitävän ympäristön muodostumiseen liittyi myös luottamuksen ja välittämisen ilmapiiri, jossa vanhempien sitoutuneisuus ja motivaatio työskentelyyn eivät joutuneet kyseenalaistetuksi ja jota vanhemmat kuvasivat erityisesti suhteessa aiempiin kokemuksiin lastensuojelun työskentelystä (vrt. Hyytinen 2007, 28–29).

Liikkuva perhetyö kiinnipitävänä ympäristönä kuvautui vastakohtaisena institutionaalisen epäilyn leimaamalle lastensuojelun työskentelylle, joka oli vanhempien kertomuksissa merkittävin ulkoinen päihdeongelmasta toipumista estänyt tekijä. Institutionaalaisella epäilyllä tarkoitetaan hallinnollisiin käytäntöihin

sisään rakennettua lähtökohtaa, jossa asiakkaan sitoutumisen ja motivaation epäily perustellaan ammatillisuuden ja jämäkkyuden vaatimuksilla myös silloin, kun kyse on työntekijöiden ennako-oletuksista (Metteri 2000, 246–247). Vanhempien kertomuksissa lastensuojelun työskentely kuvautui ongelmakeskeisenä, ja vanhemmuuden arviointiin sekä lapsen suojelemiseen keskittyvien työtapojen koettiin estävän toipumista tukevan luottamuksellisen asiakassuhteen syntymisen. Ongelmana koettiin myös tiukasti rajatut tapaamisajat, jolloin vaikeista asioista olisi kyettävä puhumaan, sekä kiireellisen sijoituksen kaltaiset jyrkät interventiot, jotka olivat saattaneet pahentaa perheen tilannetta. Toisaalta vanhemmat pyrkivät ymmärtämään lapsen suojelun orientaatiota lastensuojelun interventioiden taustalla, ja myös lastensuojelun työskentelyssä kuvattiin kiinnipitäviä elementtejä.

Osalla perheistä lastensuojelu oli toiminut muutokseen pakottavana tekijänä ja muodostunut kiinnipitäväksi ympäristöksi, kun liikkuva perhetyö oli aloitettu. Lastensuojelun rooli oli kiinnipitävä silloin, kun vanhemmat kokivat tullessa kuulluksi ja että perhe oli kohdattu kokonaisuutena. Suurimpana ongelmana lastensuojelun työskentelyn muodostumisessa kiinnipitäväksi ympäristöksi vaikutti olevan sen ristiriitainen asema tuen ja kontrollin välimaastossa sekä jäykät, ongelmakeskeiset työkäytännöt. Liikkuva perhetyö puolestaan koettiin perhettä tukevana ja vapaaehtoisena palveluna, vaikka työhön olisi hakeuduttu lastensuojelun aloitteesta tai jopa velvoittamana.

Liikkuvassa perhetyössä kiinnipitäväksi ympäristöksi muodostunut luottamuksen ja välittämisen ilma-
piiri oli syntynyt erityisesti siitä, että työskentelyyn oli enemmän aikaa kuin muissa palveluissa, jolloin vaikeista asioista oli ollut mahdollista puhua rauhassa. Perheiden tilanteista oli etsitty positiivisia asioita yhdessä työntekijöiden kanssa, ja vanhemmat olivat kokeneet, että perheestä välitetään aidosti. Lastensuojelun työskentelyssä vanhemmat olivat kokeneet tapaamiset ajallisesti tiukasti rajattuina tilanteina, jotka työntekijän on hoidettava pois alta ehtiäkseen seuraavaan tapaamiseen. Suhde perhetyöntekijöihin oli ollut merkittävä kannatteleva voima vaikeiden kokemusten käsittelemisessä ja sosiaalisena suhteena etenkin niillä vanhemmilla, joilla muut sosiaaliset suhteet olivat päihdepiireistä. Vanhemmat kuvasivat merkityksellisenä tekijänä päihdeongelmasta toipumisen kannalta pelkästään sen, että on joku jolle puhua.

Merkittävä perheiden selviytymistä edistänyt tekijä oli vanhempien kertomuksissa avun saamisen helpous, johon liittyivät liikkuvan perhetyön joustavuus työmuotona, kotiin tuotavan työn merkitys ja matala kynnyksen yhteydenottoon. Osa vanhemmista koki ylipäättään liikkumisen kodin ulkopuolella tai useissa eri toimipisteissä tapaamisilla käymisen raskaana, ja työn tuominen kotiin oli helpottanut myös siihen sitoutumista. Vanhemmat toivat esiin hyödyllisenä sen, että tapaamisia oli mahdollista tiivistää tai harventaa perheen tarpeiden mukaan ja myös tapaamisilla käsiteltävät aiheet oli voitu sopia etukäteen tai sen mukaan, mikä oli perheen kannalta ajankohtaista. Työntekijöiltä oli voinut pyytää apua monenlaisissa tilanteissa ja he olivat tarvittaessa auttaneet hyvin konkreettisissa asioissa, kuten virastoasioinnin hoitamisessa tai ruokareseptien etsimisessä, sekä tulleet mukaan tutustumaan esimerkiksi erilaisiin ryhmiin, asukastaloille tai harrastuksiin. Tuki hyvinkin pieniin arjen asioihin oli vähentänyt vanhempien kokemaa ylimääräistä kuormitusta ja antanut tilaa toipumiseen sekä energian suuntaamiseen uusiin asioihin. Heikkouden ja tarvitsevuuden sallivassa ilmapiirissä myös omien voimavarojen löytäminen oli tullut mahdolliseksi, kun vanhempien ei tarvinnut ajatella liikkuvaa perhetyötä lastensuojelun toimenpiteiden tarpeen arvioimisena tai viranomaisten kontrollina.

Päihteidenkäytön ja riittämättömän vanhemmuuden leimaamasta identiteetistä irtautuminen

Toiseksi liikkuvan perhetyön merkitykseksi osana toipumisprosessia määrittyi päihteidenkäytön ja riittämättömän vanhemmuuden leimaamasta identiteetistä irtautuminen ja uudenlaisten elämäntulkintojen sekä identiteetin rakentaminen. Leimattu identiteetti perustuu ajatukseen kategorisoinnista osana ihmisten välistä kanssakäymistä ja se syntyy sosiaalisesti luoduilla eroilla etuoikeutettujen kategorioiden ja muiden kategorioiden välillä, jolloin etuoikeutetun kategorian ominaisuuksista poikkeaminen tulkitaan vajavaisuudeksi (Goffman 1963, 2–5; Juhila 2004, 24–25). Vanhempien kertomuksissa leimattu identiteetti kiinnittyi institutionaaliin mallitarinoihin, joilla tarkoitetaan kulttuurisesti jaettuun käsityksiä siitä, minkälaisia esimerkiksi päihdepalvelujen piirissä olevat ihmiset ovat ja miten heidän asiakkuutensa auttamisinstituutioissa tulevat etenemään (Juhila 2004, 25–27). Leimattu identiteetti liittyi myös hyvän vanhemmuuden kulttuuri-

seen mallitarinaan, johon vanhemmat suhteuttivat elämäntilanteitaan ja joka näyttäytyi kertomuksissa tärkeänä tavoitteena (vrt. Kulmala & Vanhala 2004, 99, 114).

Leimatusta identiteetistä irtautuminen kuvautui kertomuksissa sekä toipumisprosessin tuloksena että muutosta motivoivana ja ylläpitävänä tekijänä. Perheet oli asetettu auttamisinstituutioissa tiettyihin kategoriaihin ja mallitarinoin, joiden perusteella heidät oli nähty palvelujärjestelmissä ongelmakeskeisesti toimenpiteiden kohteina. Toisaalta vanhemmat määrittivät myös itse itsensä päihdeongelmasta kärsiviksi vanhemmiksi ja kuvasivat kertomuksissaan päihteidenkäyttäjän mallitarinaan liitettäviä ominaisuuksia, kuten vaikeuden hoitaa arkipäivän asioita ja heikentyneen vanhemmuuden. Pyrkimys kohti kulttuurisen mallitarinan mukaista hyvää vanhemmuutta oli toiminut kaikilla vanhemmilla merkittävänä muutokseen motivoivana tekijänä.

Vanhempien kertomuksissa liikkuva perhetyö oli auttanut leimatusta identiteetistä irtautumisessa jo siksi, että vanhemmat eivät kokeneet perhetyötä itsessään leimaavana palveluna. Perhetyöhön liittyi kokemus vapaaehtoisuudesta sekä yhteisistä tavoitteista työntekijöiden kanssa, minkä takia vanhemmat eivät kokee tulleen samalla tavalla ulkopuolelta määritellyiksi kuin esimerkiksi aiemmassa lastensuojelun työskentelyssä. Kertomuksissa korostui se, miten perhetyöntekijöiden kanssa käydyt keskustelut olivat auttaneet vanhempia uudenlaisten näkökulmien ja itselle hyväksyttävän identiteetin rakentamisessa suhteessa itseen ja perheeseen. Vanhemmat kokivat tärkeäksi sen, että työntekijöillä oli myös ammatillista osaamista päihteidenkäyttöön ja vanhemmuuteen liittyvien asioiden käsittelyyn, ja suhde perhetyöntekijöihin oli toiminut lähes kaikkien vanhempien kohdalla tärkeänä identiteetin uudelleenrakentamisen tilana (ks. Granfelt 1998, 166–167; Väyrynen 2007, 187). Leimatusta identiteetistä irtautumisen kannalta merkityksellistä oli myös liikkuvan perhetyön tarjoama konkreettinen tuki arjen hallintaan, mikä oli antanut kokemuksen siitä, että perheet selviytyvät arjesta itsenäisesti vastoin päihteidenkäyttäjän institutionaalista mallitarinaa.

Päihdeongelmasta toipumisen ja perheiden selviytymisen kannalta leimatusta identiteetistä irtautumisella oli tärkeä merkitys siksi, että perheen voimavarojen näkeminen ja sen ymmärtäminen, että aiemmista elämäntapahtumista huolimatta toisenlainen tulevaisuus on mahdollinen, oli saanut vanhemmat sitoutumaan työskentelyyn ja tulevaisuuden rakentamiseen. Kokemus siitä, että perheet voidaan nähdä myös muuten kuin riittämättömän vanhemmuuden ja päihteidenkäytön kautta oli toiminut muutokseen motivoivana ja sitä ylläpitävänä tekijänä. Leimatusta identiteetistä irtautumiseen liittyi myös positiivisten voimavarojen löytäminen uudelta tekemisestä perheen kanssa, harrastuksista tai erilaisista ryhmistä, mikä oli muuttanut perheen arkea ja tuonut siihen osalla perheistä uudenlaista rakennetta.

Lapsen näkyväksi tuleminen perheen kanssa tehtävässä työssä

Kolmanneksi perhetyön merkitykseksi nousi vanhempien kertomuksissa lapsen näkyväksi tuleminen, jota vanhemmat kuvasivat sekä lapsen näkyväksi tulemisena perheen sisäisessä vuorovaikutuksessa että perheen kanssa työskentelyssä. Myös aiemmassa tutkimuksessa vanhemmuus ja läheissuhteet on todettu tärkeäksi toipumista edistäväksi tekijäksi (esim. Ruisniemi 2006; Von Greiff & Skogens 2012, 202–203), mutta lapsen avuntarve ja kokemukset jäivät usein perheiden kanssa tehtävässä työssä työskentelyn reunoille (Hyytinen 2007, 19). Lapsen näkyväksi tuleminen tarkoittaa lapsen mukana oloa perheen kuntoutusprosessissa oman kehitystasonsa mukaisena subjektina ja sitä, että lapsen arki ja kokemukset nostetaan esiin aikuisten puheissa sekä toiminnassa (mt., 22–25). Apu välittyy lapsille myös vanhempien kanssa työskentelyn kautta, kun vanhemmille syntyy tietoisuus omasta ja lasten avuntarpeesta sekä halu ja sitoutuminen muutostyöhön. Tällöin vanhemmat voivat auttaa lapsia näiden kokemusten käsittelemisessä ja lapsen roolin ottamisessa perheessä. (Hurtig 2003, 179–180; Hyytinen 2007, 189.) Vanhemmat puhuivat haastatteluissa paljon lapsista ja lasten läsnäolo sekä fyysisesti että vanhempien kanssa perhetyön aikana käydyissä keskusteluissa oli toiminut sekä muutokseen motivoivana että erityisesti sitä ylläpitävänä tekijänä.

Vanhemmat kertoivat lapsen näkyväksi tulemisesta muuttuneena vuorovaikutuksena, jonka seurauksena suhde lapseen oli parantunut ja vanhemmat olivat oppineet kommunikoidaan myös keskenään lapsilähtöisesti, sekä konkreettisena päihteettömän arjen harjoitteluna, joka oli mahdollistanut uudenlaisen mielekkyyden löytämisen arkeen ja korjaavien kokemusten syntymisen myös lapsille (vrt. Hyytinen 2007, 189). Lapsen näkyväksi tuleminen oli motivoinut vanhempia suuntaamaan voimavaroja sellaisen tilanteen luomiseen, jossa perhe ei tarvitsisi enää ulkopuolista apua. Vanhemmat kertoivat alkaneensa tehdä enemmän

asioita perheenä ja että he olivat oppineet huomioimaan paremmin lapsia sekä lasten tarpeita arjessa. Lasten kokemusten ja tunteiden sanoittaminen yhdessä työntekijöiden kanssa oli ollut tärkeää, jotta lapset olivat voineet oppia uudelleen luottamaan vanhempiin, ja toisaalta siksi, että vanhemmat kokivat voimakasta syyllisyyttä päihteidenkäytöstään ja sen seurauksista lapsille. Erityisesti yksi äiti koki tärkeänä sen, että työntekijöiden kanssa oli ollut mahdollista keskustella siitä, mikä on tavallista lapsen ikätasoista käytöstä ja mikä perheen taustaan ja lapsen jo haastattelun aikaan purettuun huostaanottoon liittyvää oireilua.

Kaksi haastateltua vanhempaa kuvasivat erityisen tärkeänä perheen selviytymistä edistäneenä tekijänä lapsen läsnäolon kaikessa perheen kanssa tehdyssä työssä myös silloin, kun lapsi ei ollut fyysisesti paikalla. Molemmissa perheissä perhetyön lähtökohtana oli ollut lasten oireilu, jonka huomioimiseen vanhempien voimavarat eivät olleet riittäneet. Perhetyö oli auttanut ymmärtämään, miten vanhemman päihteidenkäyttö vaikuttaa myös lapseen ja antanut lapsille mahdollisuuden olla näkyviä perheessä omine kokemuksineen. Toinen näistä vanhemmista koki, että aiemmissa palveluissa vanhempaa ja lasta oli kohdeltu erillisinä toimijoina, joiden ongelmia oli käsitelty erillään, ja lapsi on ollut lastensuojelun interventoiden kohde enemmän kuin subjekti perheessä. Liikkuvassa perhetyössä oli kohdattu sekä lasten että vanhempien avun tarve, mikä oli mahdollistanut perheen kuntoutumisen yhdessä, perheenjäsenten välisten suhteiden parantumisen ja erityisesti lasten luottamuksen palautumisen suhteessa vanhempiin.

Ylisektorinen perhetyö perheiden selviytymisen tukena

Pro gradu -tutkielmassani päihdeongelmasta toipuminen näyttäytyi aiemmassa tutkimuksessa havaitun tavoin monivaiheisena muutosprosessina, johon vaikuttaneet tekijät ja niiden sijoittuminen prosessin vaiheisiin olivat hyvin yksilöllisiä (ks. esim. von Greiff & Skogens 2012, 202–203; Koski-Jännes 1998, 227–229; Orford ym. 2006, 66–67). Yhdistävänä tekijänä vanhempien kertomuksissa päihdeongelmasta toipumisesta oli perheen merkitys muutokseen motivoivana ja sitä ylläpitävänä tekijänä, minkä takia perheen kanssa tehtävää työtä voidaan pitää tärkeänä toipumisen kannalta. Vanhemmat kertoivat lastensuojelun jäykistä lapsen suojelemiseen keskittyvistä työtaavoista toipumista haitanneena tekijänä, mutta toivat toisaalta esiin oman motivaation merkityksen muutoksen mahdollistumisessa. Vanhempien kertomuksissa syyt siihen, miksi motivaatio muutokseen ja avun vastaanottamiseen oli syntynyt, olivat vaihtelevia ja liittyivät moniin tekijöihin. Kaikki vanhemmat mainitsivat kuitenkin keskeisenä tekijänä perhetyön onnistumisen kannalta päätöksen ottaa apua vastaan ja sitoutua työskentelyyn sekä muutoksen tavoitteluun.

Tutkimukseni perusteella ylisektorinen perhetyö voidaan nähdä toipumista tukevana ja perheiden selviytymistä edistävänä palveluna. Perhetyö oli tarjonnut turvallisen kiinnipitävän ympäristön, jossa vanhemmilla oli mahdollisuus käsitellä elämäntapahtumiaan, rakentaa uudenlaista päihteetöntä identiteettiä sekä harjoitella arkea ilman päihteitä ja jossa myös lapset kokemuksineen olivat tulleet näkyviksi vanhemmille. Vanhemmat kuvasivat liikkuvan perhetyön tuloksina päihteidenkäytön vähenemisen tai loppumisen, uudenlaisten näkökulmien avautumisen elämään, perheen sisäisen vuorovaikutuksen paranemisen ja tulevaisuuteen suuntautumisen sen sijaan, että kaikki käytettävissä olevat voimavarat kuluisivat jokapäiväisestä arjesta selviytymiseen. Liikkuvan perhetyön tarjoama tiivis ja konkreettinen tuki perheen arkeen oli antanut kokemuksen siitä, että perhe pystyy elämään arkea ilman yhteiskunnan auttamisinstituutioiden apua, mikä oli suurelle osalle vanhemmista jo itsessään selviytymistä edistävä kokemus.

Tärkeimpiä perheiden selviytymistä edistäneitä tekijöitä oli tutkimukseni perusteella se, että perhetyö oli tarjonnut kokonaisvaltaista ja riittävän pitkäkestoista tukea perheen arkeen, jolloin päihteetöntä arkea oli ollut mahdollista harjoitella perheen omassa ympäristössä. Suurin osa vanhemmista mainitsi merkityksellisenä työhön sitoutumisen kannalta sen, että apua ei tarvinnut hakea monesta toimipisteestä, minkä vanhemmat olivat kokeneet aiemmassa työskentelyssä raskaana. Työmuodon ylisektorisuus oli madaltanut kynnystä avun vastaanottamiseen ja helpottanut yhteydenpitoa sekä päihdepoliikkaan että lastensuojeluun. Liikkuvaa perhetyötä ei koettu samalla tavalla kontrollin ja lapsen suojelun elementtien leimaamaksi kuin lastensuojelun perhetyö, koska työssä oli mukana kaksi eri näkökulmaa. Lähtökohta työskentelylle oli positiivinen ja työhön sitoutuminen helpompaa, kun vanhemmat eivät kokeneet olevansa pelkästään viranomaisten arvioinnin kohteena. Vanhemmat kokivat kuitenkin tärkeäksi sen, että työmuodossa yhdistyivät sekä lastensuojelun että päihdepalvelujen osaaminen. Ylisektorisen työn avulla sekä lasten ja vanhempien

yksilölliset avuntarpeet että perhe kokonaisuutena olivat tulleet kohdatuiksi ilman että apua oli tarvinnut hakea useista toimipisteistä.

Ylisukupolvisuuden näkökulmasta keskeisiä ovat ne suojaavat ja perheiden selviytymistä edistävät tekijät, joita liikkuvan perhetyön avulla on voitu tuoda perheiden elämään. Tutkimukseni perusteella ei voida ottaa kantaa siihen, ehkäiseekö päihdepalvelujen kontekstissa tehtävä ylisektorinen perhetyö ongelmien ylisukupolvista siirtymistä, mutta perhetyön voidaan sanoa olevan perheiden selviytymistä ja ongelmien lievenemistä edistävä palvelu. Ongelmien ylisukupolvisen siirtymisen kannalta pulmana on, että liikkuva perhetyö paikantuu kuntouttavaksi ja korjaavaksi palveluksi ja perheet ovat kokeneet monenlaisia vaikeuksia sekä eri auttamistahojen interventioita ennen perhetyön alkamista. Tutkimuksen perusteella päihdepalvelujen ja lastensuojelun välinen ylisektorinen perhetyö kuitenkin tukee perheitä paremmin kuin toisistaan erillään tehtävä työ, koska palvelut ovat helpommin saatavilla ja työmuodot voidaan räätälöidä helpommin perheiden yksilöllisiä tarpeita vastaaviksi. Tutkimuksen tulokset tukevat myös asiakkaiden näkökulmasta muun muassa sosiaali- ja terveysministeriön (2013, 48) esittämää tavoitetta siitä, että ongelmien ylisukupolvisen siirtymisen ehkäisemiseksi lasten ja perheiden huomioimiseen myös aikuisten palveluissa tulee kiinnittää erityistä huomiota.

Pohdinta

Tutkimuksessani ylisektorisesti päihdepalvelujen ja lastensuojelun yhteistyönä toteutettava perhetyö kuvautui hyvin positiivisesti, ja kaikki tutkimukseen osallistuneet vanhemmat pitivät palvelua hyvänä. Vanhempien ajatukset siitä, miksi perhetyö oli ollut päihdeongelmasta toipumisen ja perheen selviytymisen kannalta merkityksellinen palvelu olivat vaihtelevia, mikä vahvistaa ajatusta siitä, että perheiden tukemiseksi tarvitaan perheiden tarpeiden mukaan joustavia, ylisektorisia palveluja.

Perhekeskeistä työskentelytapaa kohtaan on esitetty kritiikkiä siksi, että tarkasteltaessa perhettä systeemiteoreettisesta näkökulmasta vuorovaikutusjärjestelmänä lapsen tarpeet ja lapsen suojele saattavat jäädä perhekokonaisuuden ja vanhemmuuden tukemisen varjoon (Korkiakangas 2005, 43–45; Myllärniemi 2007, 25–26). Tutkimuksessani vanhemmat kuitenkin kertoivat perhekeskeisyydestä työskentelytapana, joka oli auttanut näkemään myös lapset osana perhettä ja kohtaamaan lasten tarvitsevuuden, mikä oli motivoinut vanhempia muutoksen ylläpitämiseen. Vanhemmuuden tukeminen voidaan siten nähdä myös ylisukupolvisten vaikeuksien lievenemistä ja perheiden selviytymistä edistävänä tekijänä silloin kun lapset tulevat näkyviksi vanhemman kanssa työskentelyssä.

Vanhempien kertomuksissa nousi useasti esiin pyrkimys päihteidenkäytön ja lastensuojelun asiakkuuden leimaamasta vanhemmuudesta kohti uudenlaista vanhemmuusidentiteettiä. Koko perheen kanssa työskentely oli ollut erityisen merkityksellistä vanhempien toipumisen kannalta siksi, että vanhemmat kokivat kulttuurisen mallitarinan mukaisen vanhemmuuden ja elämän ilman yhteiskunnan tukea tavoiteltavina asioita. Lapsen poissaolo perheestä kuvautui erityisesti yhden vanhemman kertomuksessa lapsen huostaanotosta pimeänä jaksena, jolloin mikään vanhempien kanssa tehtävä työ ei riittänyt motivoimaan muutokseen tai avun vastaanottamiseen. Toisaalta vanhemmat ymmärsivät lastensuojelun tavoitteen lapsen hyvinvoinnin turvaamisesta, ja lastensuojelun työ kuvautui myös vanhempien kertomuksissa tasapainoiluna lapsen edun ja perheen tukemisen välillä. Vanhemmuus oli kuitenkin kaikille niin suuri voimavara ja motivoiva tavoite, että lastensuojelulain (2007/417, 4 §) mukaisen perheen jälleenyhdistämisen tavoitteen kannalta perheiden palveluita järjestettäessä tulisi kiinnittää lapsen edun lisäksi huomiota myös vanhempien kuntoutumista edistäviin tekijöihin.

Käytännön työn ja sen kehittämisen kannalta tärkeää tässä artikkelissa on liikkuvan perhetyön tuominen esiin uutena palvelumuotona sekä vanhempien kokemukset siitä, mitkä tekijät ovat edistäneet päihdeongelmasta toipumista ja perheiden selviytymistä. Erilaisten avopalvelujen roolin vahvistuessa laitospalveluun sijaan on tärkeää saada tietoa siitä, minkälaisilla palveluilla päihteidenkäytöstä kärsiviä perheitä voidaan tukea riittävästi heidän omissa ympäristöissään. Ylisektorisesti toteutettavasta liikkuvasta perhetyöstä tehty tutkimus toimii apuna paitsi lastensuojelun ja päihdepalvelujen myös muiden ylisektoristen palvelumuotojen kehittämiseksi. Vanhempien kokemukset ylisektorisen työn eduista, kuten avun saamisen helppous ja matala kynnys palvelun vastaanottamiseen, ovat tärkeitä kaikkien useamman eri sosiaali- ja terveydenhuollon palvelun piirissä olevien asiakkaiden kanssa tehtävän työn kehittämisen kannalta. Sosiaa-

lialan työssä tehdään paljon erilaista verkosto- ja parityötä, mutta työparit tulevat useimmiten samasta toimipisteestä tai yksittäisiä asiakastapaamisia ja -neuvotteluja saatetaan toteuttaa ylisektorisesti toisen palvelun työntekijöiden kanssa. Liikkuvan perhetyön erona muihin työmuotoihin on, että työtä tehdään kahden eri palvelun työntekijöiden yhdessä suunnittelemana ja toteuttamana siten, että sama työpari työskentelee perheen kanssa tiiviisti koko prosessin ajan.

Perheiden selviytymisen edistämisen ja ongelmien ylisukupolvisen siirtymisen ehkäisyn kannalta keskeistä on, että perheiden kanssa tehtävässä työssä kyetään huomioimaan sekä perheenjäsenten yksilölliset tuen tarpeet että perhe kokonaisuutena. Lasten ja vanhempien yhteisyyteen sisältyy perheen selviytymistä edistäviä mahdollisuuksia ja riskeiltä suojaavia tekijöitä (vrt. Keskinen 2005, 301), minkä takia perheiden tulisi voida kuntoutua yhdessä silloin kun se on lapsen edun näkökulma huomioiden mahdollista. Kuntoutusjaksojen tulisi olla riittävän pitkiä, jotta vanhemmilla olisi mahdollisuus päihteettömän vanhemmuusidentiteetin rakentamiseen ja konkreettiseen päihteettömän arjen harjoitteluun perheen omassa ympäristössä. Tällöin myös lasten näkyväksi tuleminen ja kuntoutuminen tulevat mahdollisiksi vanhempien toipumisen tukemisen ohella. Voimavarojen löytäminen lapsista ja perheestä puolestaan vahvistaa vanhempien motivaatiota muutoksen ylläpitämiseen, jolloin perheen kanssa työskentelyn avulla saavutettava hyvän kierre voi katkaista ylisukupolvisuuden ketjuja.

Keskeiset opit

- Vanhemmuus ja perhe olivat keskeisiä muutokseen motivoivia ja sitä ylläpitäviä tekijöitä, minkä vuoksi perheen kanssa työskentelyyn on tärkeää kiinnittää huomiota myös päihdepalveluja järjestettäessä.
- Vanhempien toipumista tukivat kokemukset perhetyöstä kiinnipitävänä ympäristönä ja leimatun identiteetin murtumisesta sekä lapsen näkyväksi tuleminen perheen kanssa työskentelyssä ja perheen sisäisessä vuorovaikutuksessa.
- Vanhemmat kokivat pelkän lastensuojelun työskentelyn kontrolloivaksi ja ongelmakeskeiseksi, mikä oli haitannut päihdeongelmasta toipumista. Lastensuojelun rooli muuttui kiinnipitäväksi, kun työssä oli mukana myös toisen palvelun näkökulma.
- Palvelujen kehittämisen kannalta tärkeitä ovat vanhempien kokemukset avun saamisen helppoudesta ja matalasta kynnyksestä avun vastaanottamiseen, kun perhetyötä toteutettiin ylisektorisesti päihdepalvelujen ja lastensuojelun välillä.
- Ylisukupolvisten ongelmien lievenemisen kannalta on tärkeää, että perheiden palvelut ovat helposti saatavilla ja niissä huomioidaan sekä perheenjäsenten yksilölliset tuen tarpeet että perhe kokonaisuutena.
- Vanhempien kokemukset liikkuvasta perhetyöstä tuovat uuden palvelumuodon näkyväksi ja tuottavat tietoa siitä, minkälaisia palveluja perheille voidaan tarjota laitostuoksentuoksen sijaan ja lastensuojelun rinnalle.

Lähteet

- Goffman, Erving (1963) *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. New Jersey: Englewood Cliffs.
- Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Holmila, Marja, Bardy, Marjatta & Kouvonon, Petra (2008) *Lapsuus päihdeperheessä ja kielteisen sosiaalisen perimän voittaminen*. *Yhteiskuntapolitiikka* 73 (4), 421–432.
- Hurtig, Johanna (2003) *Lasta suojelemassa. Etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Hyytinen, Riitta (2007) *Lapsi, huumeperhe ja toivo. Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutusprosessissa*. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.

- Itäpuisto, Maritta (2005) Kokemuksia alkoholiongelmaisten vanhempien kanssa eletystä lapsuudesta. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Jacob, Theodore & Seilhamer, Ruth Ann (1982) *The Impact on Spouses and How They Cope*. Teoksessa Orford, Jim & Harwin, Judith (toim.) *Alcohol and the Family*. London: Croom Helm, 114–126.
- Johnson, Jeannette & Leff, Michelle (1999) Children of Substance Abusers: Overview of Research Findings. *Pediatrics* 103 (5), 1085–1099.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Jokinen, Arja, Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta: neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Lastensuojelulaki (417/2007).
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417>. Luettu 25.5.2016.
- Keskinen, Suvi (2005) *Perheammattilaiset ja väkivaltatyön ristiriidat*. Sukupuoli, valta ja kielelliset käytännöt. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Korkiakangas, Mirja (2005) *Perheen voimavaroja etsimässä*. Taustatutkimus asiakaslähtöisistä työorientaatioista lastensuojelun käytännöissä. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Koski-Jännes, Anja (1998) *Miten riippuvuus voitetaan*. Helsinki: Otava.
- Kulmala, Anna & Vanhala, Anni (2004) *Vanhemmuus marginaalissa: kulttuurinen mallitarina osana henkilökohtaista vanhemmuutta*. Teoksessa Jokinen, Arja, Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta: neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 98–114.
- Metteri, Anna (2000) *Sosiaalityön vaikeiden tilanteiden tutkiminen*. Teoksessa Karvinen, Synnöve, Pösö, Tarja & Satka, Mirja (toim.) *Sosiaalityön tutkimus. Metodologisia suunnistuksia*. SoPhi 48. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 237–261.
- Mylläriemi, Annina (2007) *Lastensuojelun avohuollon perhetyöammattikäytäntönä*. Jäsennyksiä perhetyöstä toimintatutkimuksen valossa. SOCCAn ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja 6/2007. Helsinki: SOCCA.
- Niemelä, Jorma (1999) *Usko, hoito ja toipuminen*. Tutkimus kääntymyksestä ja kristillisestä päihdehoidosta. Tutkimuksia 96. Helsinki: Stakes.
- Pasanen, Kaisa (2013) *Hyvä päihteeton arki – Liikkuva perhetyö Lännessä päihdepoliklinikalla*.
http://www.socca.fi/files/3296/Liikkuva_perhetyo_Lannen_paihdepoliklinikalla_la_Kaisa_Pasanen_2013.pdf. Luettu 28.10.2014.
- Pösö, Tarja (2006) *Käsitteet, paha ja tutkijan rajat*. Teoksessa Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.) *Pahan kosketus. Ihmissyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä*. Jyväskylä: PS-kustannus, 108–126.
- Riessman, Catherine Kohler (2008) *Narrative Methods for the Human Sciences*. Thousand Oaks: SAGE.
- Roine, Mira & Ilva, Minna (2010) *Joka neljännessä suomalaisperheessä käytetään lapsen näkökulmasta liikaa päihteitä*. Teoksessa Roine, Mira, Ilva, Minna & Takala, Janne (toim.) *Lapsuus päihteiden varjossa. Vanhempien päihteidenkäytöstä kärsivät lapset tutkimuksessa ja käytännön työssä*. A-klinikkasäätiön raporttisarja 57. Helsinki: A-klinikkasäätiö, 26–37.
- Ruisniemi, Arja (2006) *Minäkuvan muutos päihderiippuvuudesta toipumisessa*. Tutkimus yhteisöllisestä päihdekuntoutuksesta. Tampere: Tampere university press.
- Satka, Mirja, Karvinen-Niirikoski, Synnöve & Nylund Marianne (2005) *Mitä sosiaalityön käytäntö-tutkimus on?* Teoksessa Satka, Mirja, Karvinen-Niirikoski, Synnöve, Nylund, Marianne & Hoikkala, Susanna (toim.) *Sosiaalityön käytäntötutkimus*. Helsinki: Palmenia-kustannus, 9–19.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2013) *Toimiva lastensuojelu. Selvitysryhmän loppuraportti*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2013:19. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2012) *Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma*. Ehdotukset mielenterveys- ja päihdetyön kehittämiseksi vuoteen 2015. Väliarviointi ja toteutumisen kannalta erityisesti tehostetut toimet. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2012:24. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Von Greiff, Ninive & Skogens, Lisa (2012) *Förändringsprocesser i samband med missbruksbehandling – vilka faktorer beskriver klienter som viktiga för att initiera och bibehålla positiva förändringar?* *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 29 (2), 195–209.
- Väyrynen, Sanna (2007) *Usvametsän neidot*. Tutkimus nuorten naisten elämästä huumekeuvioissa. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Winnicott, Donald W. (1971) *Playing and Reality*. London: Routledge.

Lastensuojelun asiakkaana olevien lasten kertomuksia lapsille tärkeistä asioista

Hanna Tulensalo

Johdanto

Lapsen asema auttamisjärjestelmässä avun saajana on kohentunut ja erilaisissa palveluissa pyritään entistä enemmän huomioimaan suora lapsen kanssa työskentely joko osana koko perheen kanssa tehtävää työtä tai lapsille suunnattuina omina palveluina (esim. Karttunen tässä teoksessa; Hyytinen 2007; Ojuri & Laitinen 2015). Lastensuojelun sosiaalityössä on lapsen asemaa pyritty parantamaan korostamalla asiakassuhteen luomista myös lapsen kanssa (esim. Ervast & Tulensalo 2006; Muukkonen 2008). Oman elämän selvittelyn lisäksi lapsille ja nuorille on haluttu luoda osallistumisen mahdollisuuksia työn kehittämiseen (esim. Oranen 2008; Vario 2014). Lähtökohtani on, että mahdollisuus kertoa ja tulla näkemyksineen kuulluksi luo pohjaa lasten omalle toimijuudelle. Herkistyminen lasten kertomuksille auttaa työntekijöitä puolestaan ymmärtämään lasten maailmaa ja näkökulmia. Sosiaalityön yhteydessä lapsen kanssa työskentelyllä, lapsen kertomusten kuuntelemisella ja vastavuoroisella kokemusten käsittelyllä voidaan parhaimmillaan vaikuttaa jopa ylisukupolvisen huono-osaisuuden ehkäisyyn ja katkaisuun.

Artikkelissa kuvaan lastensuojelun avohuollon asiakkaana olevien lasten kertomuksia elämän hyvistä ja tärkeistä sekä ikävistä asioista. Tuon esiin myös lasten näkemyksiä siitä, mikä lapsia heidän omasta mielestään voisi auttaa. Artikkelini on tapaustutkimus yhdestä lastensuojelun asiakkaana olevien lasten ryhmäprosessista. Ryhmä oli lapsille suunnattu lastensuojelun avohuollon tukipalvelu, johon he osallistuivat sovittuina viikonloppuina lauantaina ja sunnuntaina klo 10–17. Ryhmän muun toiminnan (esimerkiksi retkien, leipomisen, leikkimisen) yhteydessä pidimme yhteistutkimisen hetkiä, joissa lapset saivat olla asiantuntijoita lasten elämästä. Yhteistutkimisella tarkoitan toimintaa, jossa asiakkaat ja ammattilaiset yhdessä pohtivat jotain asiaa tai ilmiötä, johon heillä on yhteinen intressi (Palsanen 2013, 8). Viikonlopun ja yhteistutkimisen hetkien jälkeen tapasimme jokaisen lapsen vielä yhdessä perheensä kanssa⁴.

Kirjoitukseni lähtökohta on lapsen tieto (esim. Helavirta 2011), jota lähestyn erityisesti narratiivisesta näkökulmasta ajatellen lapsen tiedon olevan ensisijassa tarinaa lapsen elämästä. Lasten kanssa työskennellessä olennaista on antaa lapsille mahdollisuus kertoa omia kokemuksiaan ja kuulla, mitä lapset kertovat heille tärkeistä asioista. Lapsikeskeisessä sosiaalityössä lapsen tieto ja näkemykset ovat merkittävä osa yhteisen tiedon rakentamista lapsen todellisuudesta, työn kohteesta ja auttamisen keinoista. Lasten tieto ja kertomisen tavat voivat olla erilaisia kuin esimerkiksi aikuisten tavat. Lasten kanssa olennaista on siten myös se, miten lapset kertovat ja millaisia kertomistiloja (Eskonen 2005) aikuiset ja ammattilaiset lapsille mahdollistavat.

Paneudun kirjoituksessa *lasten kertomien asioiden* sisällön lisäksi myös siihen, *miten lapset kertovat* ja millaisia kertomistiloja sosiaalityön yhteydessä lapselle tarjoutuu. Pohdin myös, *millaisia kertomistiloja lastensuojelussa olisi hyvä olla*, jotta lapset saisivat mahdollisuuksia kertoa omista näkemyksistään, ja jotta lasten tieto olisi mukana yhteisessä tiedon rakentamisessa sekä liittyisi lapsen läheisten kanssa tehtävään työhön.

Lapsen tieto lastensuojelussa

Lapsen tieto ja näkökulma lastensuojelutyössä ovat riippuvaisia siitä, mikä on lapsen paikka työskentelyssä ja millaisia tiedollisen toimijan positiota lapsi työskentelyssä saa. Lapsi voi olla työskentelyn aikana aktiiv-

⁴ Tapaamisissa oli mukana myös lapsen vastuusosiaalityöntekijä, ryhmän toinen vakituinen ohjaaja sekä joissain myös muiden tukipalvelujen työntekijöitä.

visen, välillisen ja ulkopuolisen tiedollisen toimijan positioissa. (Tulensalo 2016.) Lapsen paikan tarkastelua on syytä suhteuttaa siihen, että lapsen asema omien oikeuksiensa subjektina vahvistui Suomessa lainsäädännön tasolla vasta vuonna 1983, jolloin lastensuojelulaissa aikuisen näkökulma muuttui lapsen näkökulmaksi. Lapsen näkökulman korostaminen velvoitti työntekijöitä arvioimaan tehtäviä ratkaisuja nimenomaan lapsen näkökulmasta ja lapsen etua arvioitaessa lähtökohdaksi tuli tietyn lapsen tilanne eikä rutiininomainen ja yleinen käsitys lapsen edusta. Samalla toimenkuva jäsenyi myös perhekeskeisesti siten, että lapsen ohella tuen tuli kohdentua myös lapsen vanhempiin. (Mikkola & Helminen 1994, 18–21, 31.) Se, että toimintaa ylipäättään tarkastellaan lapsen näkökulmasta, on Suomessa siis varsin uusi ajattelutapa. Merkille pantavaa on myös se, että lainsäädännöllisistä sekä lapsen yhteiskunnallisen ja oikeudellisen aseman muutoksista huolimatta, lapsikeskeisen työtteen kehittäminen käynnistyi merkittävästi vasta 1990-luvun lopulla (Oranen 2001).

Lapsen asema työskentelyn osapuolena ja tiedon tuottajana on ollut kriittisen tarkastelun kohteena viimeaikaisessa suomalaisessa sosiaalityön tutkimuksessa (esim. Hurtig 2003; Hyytinen 2007; Kouvonen 2013). Vaikka lapsen oikeudellinen asema kohentui 1980-luvulla, on lapsen tosiasiallinen paikka työskentelyssä ja tiedon tuottamisessa ollut välillinen ja asiakassuhteen luominen on keskittynyt vanhempiin (Hurtig 2003). Lapsikeskeisten työkäytäntöjen kehittämisen ja tutkimisen avulla on vahvistunut ymmärrys lapsesta tiedon tuottajana ja osapuolena (esim. Känkänen 2013; Eskonen 2005; Helavirta 2011). Inkeri Eskonen toteaa sosiaalityön väitöskirjassaan (2005, 64–65), että hyvin pienetkin lapset osaavat kertoa kokemuksestaan asioista ja lasten näkökulmasta tärkeät asiat voivat olla myös aikuisen näkökulmasta oleellisia (myös Winter 2010; 2011).

Lapsen tiedon luonne voi kuitenkin olla erilaista kuin aikuisen. Susanna Helavirta (2011, 40, 68–72) kuvaa lasten tuottaman hyvinvointitiedon olevan yksityiskohtaista, kontekstuaalista, ei-mitattavissa olevaa, dynaamista, ristiriitaista ja moraalista. Tieto voi olla muodoltaan tunteita herättävää ja nonverbaalista. Lapsen tieto on vahvasti sidoksissa vuorovaikutukselliseen tilaan (Eskonen 2005, 59–62, 64). Tällöin lastensuojelun yhteydessä merkittävässä asemassa ovat myös lastensuojelun toimintaympäristö ja työntekijät vuorovaikutuksen osapuolena. Lastensuojelusta piiritty tutkimusten valossa kuva lapselle ahtaana paikkana. Institutionaalisisessa kohtaamisessa lapsen paikkaa määrittävät vahvasti organisaatiosta lähtevät intressit saada lapselta tietoa juridista prosessia, päätöksentekoa tai arviointia varten. Tutkimuksissa korostuu heikosti lapsen auttaminen, selviytymisen tukeminen tai kokemusten jakamisen merkitys lapselle itselleen. (Hurtig 2006; Eskonen ym. 2006.) Näyttääkin siltä, että sosiaalityössä jää vähän tilaa ja aikaa asiakkaan, erityisesti lapsen tarinan kertomiselle ja kuulemiselle sekä siihen tarvittavan turvallisen kertomistilan muodostamiselle (myös Hyytinen 2007; Gåsman 2014). Kuitenkin narratiivista orientaatiota pidetään merkittävänä tapana tavoittaa lapsen itsensä tuottamaa tietoa sekä keinona löytää lapsille luontaisia tapoja ilmaista itseään (Karlsson 2012, 44–46).

Yhteistutkiminen lapsen osallistumisen tapana ja kertomistilana

Mikko Oranen (2013, 123) on kuvannut lapsen osallisuuden toteutumisen tasoja ja tapoja seuraavasti: lapsi voi olla osallisena *kansalaisena*, *kokemusasiantuntijana* tai *asianosaisena*. Kansalaisena lapsi on osallinen yhteisössä ja yhteiskunnassa, kokemusasiantuntijana kehittämisessä ja asianosaisena omassa asiassaansosiaalipalveluja toteuttamisessa. Lapsen osallisuus on siten laajempaa kuin ”vain” omaan asiaan osallistuminen. Se on myös yhteiskunnallista vaikuttamista sekä palvelujen kehittämistä. Lasten ja nuorten kokemusasiantuntijuutta on viime aikoina kehitetty osaksi sosiaali- ja lastensuojelun palveluja. Sitä on toteutettu erilaisin tavoin, esimerkiksi yhteistutkimisen ryhminä nuorten kanssa (Palsanen 2013) ja valtakunnallisena osallisuuskierueena (Vario ym. 2012). Pienempien lasten kanssa kokemusasiantuntijatoimintaa on toteutettu samojen periaatteiden mukaisesti yhteistutkimisena, mutta sovelletusti. Lasten iän (5–9-vuotiaat) vuoksi toiminnassa korostuu aikuisten rooli esimerkiksi toiminnan ohjaamisessa ja puitteiden luomisessa. (Vario 2014, 46–47.) Yhteistä kuitenkin on lasten ja aikuisten yhdessä toimiminen ja myös tutkittavien asioiden määrittäminen. Yhteistutkimisen periaatteella toteutettua kokemusasiantuntijatoimintaa on enimmäkseen

ollut sijoitettujen lasten, nuorten ja vanhempien kanssa. Lastensuojelun avohuollon asiakkaiden kokemustiedon hyödyntämistä palvelujen kehittämisessä on vasta niukasti, mutta kokeiluja on ollut esimerkiksi pääkaupunkiseudulla⁵.

Tämän artikkelin aineisto on kerätty lasten avohuollon ryhmämuotoisen tukipalvelun yhteydessä pidetyistä yhteistutkimisen hetkistä. Toiminnan yksi tavoite oli kokeilla yhteistutkimista avohuollon asiakkuuden aikana ja alle 12-vuotiaiden lasten kanssa. Aineistona ovat neljän 5–10-vuotiaan lapsen kertomukset, jotka on kerätty yhteistutkimisen menetelmää soveltaen osana lastensuojelun ryhmämuotoista tukipalvelua Vantaalla. Tavassa yhdistyvät lapsen osallisuuden eri tasot. Lapset olivat lastensuojelun tukipalvelun piirissä asianosaisina, mutta myös kokemusasiantuntijan roolissa. Ennen kaikkea kuitenkin ajattelen lasten olleen toiminnassa mukana kansalaisina, edustamassa oman ikäistään lapsiväestöä. Koska lapset olivat lastensuojelun asiakkaina, tarkoitti se sitä, että heidän elämässään oli läsnä jonkinlaisia vaikeita ja kuormittavia asioita, joiden perusteella asiakkuuden oli arvioitu olevan tarpeen. Vaikeuksista huolimatta pidän tärkeänä, että lapset saavat mahdollisuuden tulla kohdatuiksi myös ”tavallisina lapsina” ja saada sellaisia kertomistiloja, joissa institutionaalisen tiedon tarve ei ole vahvasti määrittämässä kohtaamista.

Lähtökohtaisesti yhteistutkimisuuden ytimessä on sosiaalipalveluiden kehittäminen tai arviointi ja tutkittavat asiat kiinnittyvät niihin. Tämä oli lähtökohta myös tässä lasten ryhmässä. Lasten näkökulman kiinnittäminen tiukasti vain lastensuojelun kontekstiin tuntui kuitenkin heti ryhmän alkuun liian rajaavalta. Lastensuojelun avohuollon asiakkuus voi etenkin pienille lapsille olla epäselvää ja tieto institutionaalisesta tuesta pinnallista (Tulensalo 2016; Gåsman 2014). Ajattelen tämän johtuvan muun muassa siitä, että työskentely keskittyy edelleen aikuisten kohtaamiseen. Lapsen tapaamiset voivat olla yksittäisiä eikä lapselle muodostu kokonaiskuvaa siitä, mitä työskentely tarkoittaa. Työntekijällekään ei välttämättä muodostu kokonaiskuvaa lapsen elämästä. Myös lapsen kuulijan positio ja asema tiedon saajana, voi olla heikko (Tulensalo 2016; myös Cossar ym. 2011, 10).

Yhteistutkimisessa periaatteena on, etteivät yksittäisten lasten henkilökohtaiset asiat ole keskiössä (Palsanen 2013, 9; Vario 2014, 47), vaan tutkittavia asioita lähestytään siten, että lapset ovat asiantuntijoita lasten elämästä laajemmin. Yksilö- ja perhekohtaiseen lastensuojeluun verrattuna tämä antaa lapsille enemmän liikkumavaraa siinä, kuinka paljon ja missä määrin he kertovat omista asioistaan. Omasta elämästä kertomisen ”vaatimusta” ei ole. Yhteiseen tutkimiseen osallistumalla lapset voivat kertoa aikuisille tärkeiksi kokemiaan asioita ja olla lapsen maailman asiantuntijoita suhteessa aikuisiin ja työntekijöihin. Ryhmän yhteiset tutkimushetket voivat siten tarjota lapselle mahdollisuuden kertoa ja kokemuksen tulla kuulluiksi (myös Vario 2014, 91). Tätäkin periaatetta noudattaen päädyin siihen, että käsiteltävät aiheet olivat yleisempiä kuin vain lastensuojeluun kiinnittyviä. Ryhmän voi ajatella edenneen myös lapsen kohtaamisen periaatteiden mukaisesti siten, että ensin yhdessä tutustutaan toinen toisiimme ja luodaan luottamusta myös vaikeiden asioiden käsittelylle (esim. Winter 2011). Ryhmän jatkuessa aiheiden syventäminen olisi varmasti ollut mahdollista.

Aineistona olevia yhteistutkimishetkiä oli lasten kanssa yhteensä kolme noin tunnin mittaista tuokiota. Ryhmähetkien teemoja olivat: *lapsen maailman kivat asiat, lapselle tärkeät asiat sekä lapsen elämän kurjat asiat ja auttamisen keinot*. Näitä teemoja käsitelimme käyttäen apuna piirtämistä sekä erilaisia kortteja (Elämän tärkeät asiat-, Saga- ja Tarvekortit). Nauhoitin kaikki toiminnalliset tuokiot sekä niiden yhteydessä lasten kanssa käydyt keskustelut ja litteroin ne tekstiksi (yhteensä 16 sivua). Lisäksi kuvasin lasten piirustukset. Nämä ovat artikkelini aineistoa. Aineistoa ovat lisäksi havaintoni ryhmästä sekä ryhmän jälkeen toteutetut tapaamiset lasten läheisten kanssa. Esittelen alla olevassa taulukossa (taulukko 1) vielä kootusti, miten toiminta eteni ja miten siitä muodostui tämän tapaustutkimuksen aineisto. Kuvausta voi jatkossa hyödyntää myös työmuodon kehittämisessä.

⁵ http://www.socca.fi/kehittaminen/lastensuojelu/yhteistutkiminen_sosiaaliryhmien_menetelmaksi/pilotit

Taulukko 1. Ryhmäprosessin ja aineiston kuvaus

Ryhmäprosessi	Aineiston kuvaus
Ryhmän suunnittelu Vanhempien informointi ja luvan kysyminen	Toimintasuunnitelma, infokirjeet ja lupalomake lapsen osallistumiseen
Osallistuminen lasten viikonlopputoimintaan	Havainnot ryhmässä
Yhteistutkimisen hetket lasten kanssa viikonlopun aikana (3 x tunti)	Nauhoitus ja litterointi tekstitiedostoksi
Ryhmän jälkeinen arviointi, yhteydenotot vastuusosiaalityöntekijöihin	Havainnot
Yhteiset tapaamiset lapsen ja hänen perheensä kanssa	Tapaamisiin tehdyt kirjalliset koonnit kunkin lapsen ryhmässä esiin tuomista asioista Havainnot tapaamisessa

Avohuollon asiakkaana olevien lasten kanssa yhteistutkimisessa osoittautui merkitykselliseksi lasten kertomusten ja näkökulmien välittäminen myös heidän vanhemmilleen. Olin informoinut heitä ryhmän toiminnasta ja pyytänyt heiltä luvan osallistumiseen (liite 1). Olin lisäksi heidän toiveitaan siitä, miten he haluavat kuulla lasten ryhmässä kertomista asioista. Vanhemmat toivoivat palautetta ensisijassa hakiessaan lapsia ryhmästä kotiin. Joidenkin vanhempien kanssa katsoimmekin heti ryhmäkerran jälkeen lasten piirroksia ja kerroin niiden tekemisestä. Kaikkien ryhmäkertojen päätteeksi minusta kuitenkin tuntui, että vanhempien kanssa olisi voinut käydä kunkin oman lapsen kertomia asioita vielä tarkemmin läpi. Vaikka olin toisaalta varautunut vanhempien mukaan ottamiseen, ei ennalta sovittu tapa tuntunut riittävältä. Ajattelen vanhempien kanssa yhteisen työskentelyn tarpeen kumpuavan omista lapsikeskeisen sosiaalityön kokemuksestani. Niiden mukaan lapsen henkilökohtaisen kohtaamisen lisäksi on olennaista yhteinen työskentely vanhempien kanssa kuten myös sekä lapsen että vanhempien tiedon välittämisen toisilleen. Viimeaikaiset tutkimukset tukevat näkemystäni lasten kanssa työskentelyn liittämistä yhteen vanhempien kanssa ja vanhemmuustyöksi (esim. Karttunen 2010, 166; Ojuri & Laitinen 2015, 32–34). Se, että lapset kertoivat ”yleisten asioiden” lisäksi myös omasta elämästään, vaikutti siihen, että halusin jakaa lasten kertomuksia läheisten kanssa.

Toteutin noin kuukausi ryhmän jälkeen vielä erilliset tapaamiset kunkin lapsen ja vanhempien, lapsen vastuusosiaalityöntekijän sekä ryhmän toisen ohjaajan kanssa. Yksi tapaamisista pidettiin lapsen kotona, kaksi oli toimiston tapaamishuoneessa. Näihin tapaamisiin kokosin aineistosta kunkin lapsen piirustukset sekä heidän kertomia asioita. Annoin tilanteessa myös lapsen itsensä kertoa, kommentoida ja kuvata sitä, mitä oli ryhmässä kertonut. Lasten kertomusten välittämisessä olennaista on, ettei se tapahdu lapsen tietämättä tai ilman lapsen suostumusta. Tärkeää on myös, että lapsen kertomus tulee välitetyksi sellaisenaan, ilman tulkintaa. Näitä periaatteita pyrin noudattamaan näissä tilanteissa.

Omasta näkökulmastani yhteisten tapaamisen merkitys oli jo siinä, että ne toivat lasta vanhemmille näkyväksi, vanhemmat saivat kuulla miten hienosti lapsi oli ryhmään ja sen toimintaan osallistunut sekä kertonut näkemyksiä itselleen tärkeistä asioista. Positiivisten ja hyvien asioiden näkeminen lapsessa ja lapsen elämässä ei välttämättä ole vahvasti lastensuojelutyön ytimessä (esim. Helavirta 2011, 80–82), vaikka se on lasten sekä vanhempien toive (Cossar ym. 2011, 16; Hietämäki 2015).

Tilanteissa, joissa lapsi oli ryhmässä kertonut esimerkiksi yksittäisiä tapahtumia omasta elämästään, niiden kertominen vanhemmalle ja tarinan yhteinen kertominen vanhemman kanssa auttoi kertomuksen ”juonen” rakentamisesta. Näin lapsen ja vanhemman tiedon liittämisen toisiinsa osoittautui merkitykselliseksi (myös Muukkonen 2008; Oranen ja Keränen 2006, 80–81). Ajattelen yhteisen kertomisen olevan apuväline myös silloin, kun vanhempien on vaikea puhua omista vanhemmuuteen liittyvistä ongelmistaan yhdessä lasten kanssa.

Koska välillä vanhempien on vaikea puhua omista vanhemmuuteen liittyvistä ongelmistaan yhdessä lasten kanssa, ajattelen yhteisen kertomisen olevan apuväline myös siihen.

Lasten kertomusten sisällöt

Seuraavassa kuvaan asioita, joista lapset ryhmässä kertoivat. Teemat, joita käsitelimme, olivat muotoilemiani vaikka ryhmän alussa toin esiin, että yhteistutkimisen periaatteiden mukaisesti (Palsanen 2013, 13, 19) myös lapset voivat esittää käsiteltäviä teemoja, eivät he niitä ryhmässä ehdottaneet. Ajattelen, että dialoginen vuorovaikutussuhde toteutui kuitenkin teemojen käsittelyn aikana siten, että olin avoin lasten tuomille aiheille ja tarinoille, vaikka ne eivät aina suoraan ”istuneet” käsiteltävään aiheeseen.

Lasten elämän kivoja ja tärkeitä asioita

Lasten elämään kuuluvia kivoja ja iloisia asioita käsitelimme piirtämällä niistä kuvia isolle yhteiselle paperille. Kuvassa 1 esimerkki yhden lapsen piirroksista elämän iloisista asioista.

Kuva 1. Lapsen piirros elämän iloisista asioista

Ryhmän lapset kuvasivat lapsille tärkeitä asioita Elämän tärkeät asiat -korttien ja Tarvekorttien avulla. Lasten kuvaamia tärkeitä ja kivoja asioita elämässä voi jakaa seuraaviin kokonaisuuksiin: 1. Aikuisen ja lapsen välinen suhde, 2. Aikuisen aika lapselle, 3. Läheiset ja ystävät, 4. Arki, 5. Eläimet. Seuraavassa kuvaan näitä tarkemmin.

Aikuisen ja lapsen välinen suhde

Lasten kuvaamissa tärkeissä asioissa tuli esiin monia lapsen ja aikuisen – useimmiten vanhempien – väliseen suhteeseen liittyviä asioita. Lapsista on tärkeää, että vanhemmat kannustavat lastaan:

”jos tapahtuu jotain tai on kilpailu tai jotain, niin sehän on lapselle tärkeää, että vanhemmat kannustaa sitä” (Lapsi 10 v.).

Luottamuksesta lapset totesivat, että pitää luottaa lapseen ja vanhempaan. Lapselle tärkeää on myös huomio, mikä tarkoittaa sitä, että ”lasta pitää huomioida, jos lapsella on asiaa, sitä pitää kuunnella”.

Aikuisen ja lapsen suhteeseen liittyviä tärkeitä asioita ovat myös rakkaus. Lasten tarinoissa tuli esiin rakkaus äitiä ja isää kohtaan. Lisäksi esillä olivat huolenpito ja kunnioitus sekä lapsen suojeleminen ja turvallisuuden tunne. Lapsista oli hyvin selkeää se, että vanhempien pitää rakastaa omaa lastaan sekä myös huolehtia omasta lapsestaan. Huolehtimisen rinnalla myös lapsen tulee kunnioittaa omaa äitiä ja isää. Aikuisen tärkeä tehtävä on suojata omaa lastaan. Vanhemman ohella suojelee voi antaa vaikka opettaja. Suojeleminen tarkoittaa sitä, että aikuinen suojelee lasta siten, että lapsi tuntee olonsa turvallisiksi.

Aikuisen aika lapselle

Tärkeiksi asioiksi suhteessa aikuisiin lapset kokivat sen, että aikuisella on aikaa lapselle ja he tekevät yhdessä kivoja asioita. Näitä voivat olla vaikka yhdessä leikkiminen. Erityisesti lapset toivoivat aikaa äidiltä ja isältä.

L: tässä on pikku lapsi. Lapsen kanssahan voi leikkiä vaikka äitikin.

H: vaikka äitikin voi leikkiä lapsen kanssa

L: vähän aikaa

H: vähän aikaa. Onko se sinusta kivaa, jos äiti tai joku aikuinen leikkii sinun kanssa. (lapsi nyökkää) on ja erityisesti jos äiti leikkii

L: ja jos mä oon vaikka sairaanhoitaja ja se on satuttanut käden ja kaatunu

H: jos sä oot vaikka sairaanhoitaja

L: niin

H: niin se tuli sulla mieleen tästä kortista

(Lapsi 8v.)

L: äiti, no äidin kaa voi aina tehdä jotain kivaa ja sellasta

H: joo

L: isä, no isänkin kaa voi tehdä sellasii kivoi juttui

H: aivan

(Lapsi 10 v.)

Läheiset ja ystävät

Lapsille tärkeitä ihmisiä vanhempien lisäksi ovat muut läheiset sekä ystävät. Isovanhemmat ja sukulaiset ovat sellaisia, joiden luo voi mennä kylään ja hoitoon. Ystävät taas ovat sellaisia, joiden kanssa voi vaikka leikkiä.

”Tykkään olla ystävien kanssa, kylässä tai yökylässä”.

(Lapsi 10 v.)

Yllä olevassa aineistolainauksessa käy esiin, miten lapsista on kivaa, kun saa olla ystävien kanssa ja käydä heidän luonaan kylässä.

Arki

Kivoja ja iloa tuovia asioita lasten elämässä oli ryhmän olivat lasten mielestä erilaiset kivat tekemiset kuten *Linnanmäki, Hoplop, Huimala, Puuhamaa sekä leffassa käyminen*. Myös erilaiset *yllätykset (lahjat)* ovat kivoja. Lapselle tärkeä voi olla myös lelu, kuten vaikka auto. Iloiseksi lapset tulevat saadessaan erilaisia herkuja muun muassa *jäätelöä ja kuppikakkuja*. Arkisia tärkeitä asioita lapset mainitsivat olevan koti ja toiminta kotona: *”kotona on joskus kiva tehdä jotain sellasii kivoi leikkei tai askarrella”.*

Kotiin liittyviä tärkeitä asioita ovat myös äiti ja isä. Muita arkeen liittyviä tärkeitä asioita ovat puhtaus, uni, ruoka, ilo ja leikki. Leikin tärkeys tulee esiin seuraavassa aineistolainauksessa:

H: mitäs muuta sinulla oli?

L: leikkimään

H: niin. onko leikkiminen sinusta tärkeää?
L: on, tosi tärkeää
H: tosi tärkeää, just
L: leikkii keinussa ja trampoliinissä
H: keinussa ja trampoliinissä
(Lapsi 5v.)

Myös hyvin tavalliset asiat voivat lapsista tuntua mukavilta. Siitä minusta kertoo yhden lapsen kuvaus siitä, miten vaikka aurinko voi tehdä iloiseksi:

L: Aurinko
H: Mitä sulla tuli siitä mieleen?
L: no että, silloin kun on semmoinen kirkas päivä, siitä mä tulen hyvin iloiseksi
(Lapsi 10 v.)
Arkeen liittyen tuli esiin myös vapaus, jolla lapsi tarkoitti vapautta liikkua ja mennä esimerkiksi ulos:
L: vapaus. Pitää olla vapaa ihminen, että se ei jää minnekään koukkuun vaan sen pitää olla vapaa
H: joo minkähänlaisia on semmoisia asioita, joihin vois jäädä kiinni?
L: en mä tiä. esim jos ei saa mennä ulos, ei ois kovin kivaa
(Lapsi 10 v.)

Koulu tuli lasten kertomuksissa esiin niin kivoissa kuin ikävissä asioissa. Koulu on lasten mielestä tärkeä, koska siellä oppii.

Eläimet

Monessa kohtaa lasten puheissa tuli esiin eläimet ja niiden merkitys lapsille. Eläimet kuten kissa, hevonen, lampaat tuottavat lapsille paljon iloa.

H: Sit sulla oli tässä aika monta sydäntä?
L: joo mä tykkään rakkaudesta
H: joo se on semmoinen ihana asia. Liitykö se myös noihin ystäviin se rakkaus?
L: no vähäsen
H: Vähäsen. Mihis muuhun se sun mielestä liittyy se rakkaus?
L: no eläimiin
(Lapsi 10 v.)

Yllä olevassa lainauksessa lapsi kuvaa eläinten merkitystä rakkauden tuojina. Samalla esimerkki kuvaa hyvin sitä, miten rakkaus eläimiin on rinnasteista rakkauteen ihmisiä kohtaan.

Lasten elämän ikäviä asioita ja auttamisen keinoja

Ryhmässä keskustelimme lasten elämässä olevista ikävistä asioista hyödyntäen kertomisen välineinä Saga-kuvakortteja. Lapset valitsivat korteista kuvia, jotka heidän mielestään kuvasivat ikäviä ja kurjia asioita lasten elämässä. Sen jälkeen he kertoivat vuorotellen siitä, mitä ikävää asiaa kuva heistä tarkoittaa.

Lasten kertomat ikävät asiat voi jaotella *mielikuvitusolentoihin tai -tapahtumiin*, kuten *mörkö, paha uni, haamut, kummitukset tai noita-akka*. Lasten kertomissa asioissa tuli esiin myös *pimeä*:

L: sitten tossa on tommonen pimee kuva, niin mä pelkään pimeätä, jos niinkun kuuluu outoja ääniä ja semmosii.
(Lapsi 10 v.)

Toinen asia, joka lasten mielestä on ikävää ja joka toistui useamman kerran, on kiusaaminen. Kiusaaminen voi olla ”*haukkumista tai tönimistä*” ja se voi tapahtua *koulussa tai ”jossain*”, kuten kotona tai pihalla.

Lapsia auttavista asioista esiin tuli ensisijassa kiva tekeminen, joka voi olla vaikka eläinten kanssa leikkimistä tai kavereiden tai perheen kanssa tekemistä. Lasten mielessä auttamiseen yhdistyivät eri ihmiset. Ensisijassa auttava taho voi olla vanhemmat. Myös opettajat, kaverit tai sukulaiset voivat auttaa.

- L: Surulliseksi se tulee kun sitä kiusataan koulussa tai jossain.
H: joo koulussa tai jossain kiusataan. Mikähän muu paikka se voi olla ku koulu?
L: Kotona tai pihalla
H: kotona tai pihalla
L: tai jossain
H: minkähänlaista se on se kiusaaminen
L: haukkumisella tai sitten niin että tönäisee
H: tönäisemällä joo. Ketkäs kaikki vois tätä tyttöä auttaa?
L: sen vanhemmat
H: sen vanhemmat
L: tai sitten jos se menee ratsastamaan tai tekee jotain kivaa, niin sitte tulee hyvä mieli
H: siitä tekemisestä tulee sitten hyvä mieli. Mites jos sitä kiusataan vaikka koulussa kuka siellä vois auttaa?
L: opettaja tai kaverit
(Lapsi 10 v.)

Yksi ryhmän lapsista kuvasi myös sitä, miten lasta voi auttaa. Lapsen kerronta on hyvin konkreettista ja seuraavassa aineistokatkelmassa lapsi kuvaa sitä, mikä voisi auttaa lasta, joka itkee:

- H: nyt mun tekee mieli kysyä kun tätä E tässä kuvassa itkee niin valtoimenaan että tulee iso iso lätäkkö tänne, että mikä E:tä voisi auttaa
L: no että sanoo että älä itke
H: että kun sanoo, että älä itke
L: koska siitä niin paha mieli koska ... ja tää on se, kuka tää onkaa, se on isompi tossa
H: kuka sille E:lle sanoo, että älä itke?
L: sillä on täällä tämmösiä naamoja että jos surettaa ja tämä täälä sanoo että älä itke, oikein isolla huutaa
H: isolla huutaa
L: ÄLÄ ITKE
H: ai jaa mikäs vois tolla tavalla huutaa noin isosti että älä itke
L: ... tälläset terävät hampaat
H: oi, no auttaakse jos on tämmönen joka huutaa kovalla äänellä älä itke, auttaako se siinä tilanteessa tota?
L: no ei se vaan sanoo, että äääääääääää
H: niinku että se jatkaa vaan itkemistä niinkö
L: jos joku tulee taas ja älä itke – noin hiljainen
H: sanooko se niinku hiljaisemmin
L: joo ÄLÄ ITKE
H: aika kovalla äänellä. Mitä sitte tapahtuu, jos tulee tämmöinen joka sanoo hiljaisella äänellä että älä itke? Mitä tälle tapahtuu sitten?
L: No se lopettaa itkemisen
(Lapsi 8 v.)

Tulkintani mukaan lapsi kuvaa taitavasti sitä, miten lapsen itkuun suhtautumisen tavalla voi olla merkitystä. Lapsi itse ei esitä suoranaisia toiveita, mutta kertoo mielikuvitusta hyödyntäen erilaisen suhtautumi-

sen vaikutuksista lapseen. Lapsen ja vanhemman yhteisessä tapaamisessa kerroin tämän katkelman sanasta sanaan lapsen ja vanhemman läsnä ollessa. Lapsen vanhempi pohti tilanteessa omaa käyttäytymistään ja mietti kertooko lapsi kenties hänestä. Se (tarinan ”todenperäisyys”) ei kuitenkaan ollut olennaisinta, eikä vanhempi tätä lapseltaan tarkentanut, vaan lapsen tarina sai pysyä sellaisena kuin hän sen oli kertonut. Sellaisenaan tarina toimi kuitenkin vanhemmalle ajattelun ja oman toiminnan pohtimisen peilinä, johon vanhempi minusta tilanteesta hienosti kykeni.

Miten lapset kertoivat?

Ryhmässä lasten kertomisessa tärkeä rooli oli toiminnalla. Kivoja asioita lapset kertoivat *piirtäen ja kirjoittaen* isolle paperille. Toiminnan lomassa tai piirtämisen jälkeen lapset kertoivat siitä, mitä olivat piirtäneet. Ikävistä asioista puhuessamme käytimme apuvälineinä kuvakortteja.

Pienimmän ryhmäläisen eli 5-vuotiaan tarina kivoista asioista (kuva 2) piirtyi paperille nopeasti lapsen samalla kertoen siitä, mitä hän piirtää.

Kuva 2. Lapsen piirros kivoista asioista

Kävin jokaisen lapsen kanssa kunkin tuokion loppuksi läpi hänen kuvauksensa asioista, jotka hän oli piirtänyt. Käydessämme läpi kuvassa olevia asioita ryhmän nuorimman lapsen kanssa, keskustelu eteni seuraavasti:

H: kerrotko mitä sä oot tehnyt tänne?

L: auto, koti ja tota koti ja koti ja tuol on bussipysäkki

H: siinä on bussipysäkki

L: jo tossa on aurinko

H: aurinko

L: ja tässä on sateenkaari ja tossa on punaista, vihreätä, liila, pinkkiä, oranssia ja keltaista

H: hirveen montaa väriä, todella hieno sateenkaari. Sitten tuossa meni pitkä pitkä tie, joka johdi bussipysäkille, aurinko, auto ja sitten oli monta, oliko tässä nyt monta kotia?

L: joo ja tossa lukee mun nimi

H: oi miten upeasti

L: ja täs on se viiva mis auto menee

H: siinä menee viiva mistä se auto menee. Ja onko nämä kaikki sellaisia asioita mistä ainakin tulet iloiseksi?

L: joo

H: joo. Kerrotko vielä mitä tässä oli?

L: tuola äiti

H: siinä on äiti.

(Lapsi 5 v.)

Esimerkissä käy ilmi, miten annan lapsen pääosin vapaasti kuvata piirtämiään asioita omin sanoin. Mukana on myös suljettu kysymys ”onko nämä kaikki sellaisia asioita mistä ainakin tulet iloiseksi?”. Se kertoo tarpeistani aikuisena ”tarkistaa” liittyvätkö lapsen kertomat asiat alkuperäiseen teemaan. Tässä yhteydessä olisin hyvin voinut tyytyä lapsen kertomukseen sellaisenaan ilman ”tarkistamista”, mutta tarkentavan kysymykseni voi nähdä myös edellä puhutun yhteen kokoamisena.

Lapsen vapaa kerronta ja sen tukeminen avoimilla kysymyksillä on kuitenkin tärkeää erityisesti niissä tilanteissa, joissa lapsen omalla kertomuksella on erityisen painava merkitys asian selvittämisen kannalta. Tällaisia tilanteita ja aiheita voivat olla esimerkiksi lapsen kohdistuvan väkivallan epäily. Tällöin erityisen olennaista on, että lapsen haastattelun tapa on sellainen, jossa lapsi tosiasiallisesti itse kertoo kokemistaan asioista, eikä aikuinen tarjoile vaihtoehtoja siitä, mitä on tapahtunut (Korkman ym. 2015). Johdatteleva ja kyselevä tiedon tuottamisen tapa on tutkija- ja työntekijäorientoitunut, jolloin pyrkimys on lapsen kertoman sijaan saada vahvistus aikuisen omille oletuksille (Karlsson 2012).

Lapsen vapaan kerronnan on todettu tukevan lapsen oman tarinan kertomista ja olevan mahdollisuus lapsen kokemuksen tavoittamiseen. Narratiivisessa ja kertomiseen keskittyvässä orientaatiossa aikuinen keskittyy lapsen kuunteluun ja vastavuoroisuuteen. (Karlsson 2012.) Myös Karen Winterin (2011) mukaan lapsen kanssa tapaamisessa merkittävää on kuunteleminen, kysyminen ja vastavuoroisuus. Aktiivinen kuunteleminen tarkoittaa, että aikuinen on tilanteessa lapsen kanssa tarkkaavainen, keskittynyt, vastavuoroinen ja merkityksiä etsivä. Myös hiljaisuus on hyväksi, silloin kun se tuntuu tilanteeseen sopivalta. Kysymisessä voi vuorotella avoimia, suljettuja ja tunnustelevia kysymyksiä. Vastavuoroisuus puolestaan tarkoittaa sitä, että aikuinen reflektoi kuulemaansa ja lapsen tunteita, kokoaa puhetta yhteen ja selkeyttää.

Lapsen kertominen ei ole aina yksiselitteistä, vaan se voi tapahtua esimerkiksi tukeutuen nonverbaaliin viestintään, hyödyntäen mielikuvitusta, yksittäisiä tapahtumia ja asiasta toiseen siirtymistä (Eskonen 2005; Roos 2014; Forsberg 2002). Lapsen kerronnassa puhe ja erilaiset muut ilmaisutavat, kuten piirtäminen, askartelu, leikki, liike, vuorovaikutus toisiin ihmisiin ja tilaan sekä fyysinen olemus, vuorottelevat ja limityvät toisiinsa (Eskonen 2005, 29–36). Lapsen mielikuvitusta hyödyntävää kerronnan tapaa voi käyttää tietoisesti lapsen kanssa. Tällöin voi helpottaa lapsen kerrontaa sekä etäännyttää asiaa, joka voi lapselle olla vaikea (Winter 2011; Varjo 2014). Ryhmässä esimerkiksi teemaa ”Miten lapsia voisi auttaa” lähestyimme siten, että jokainen lapsi piirsi paperille lapsen kuvan. Lapset nimesivät kuvan lapsen ja kertoivat tarinan siitä, mikä saa tämän lapsen iloiseksi ja surulliseksi sekä mikä häntä voisi auttaa. Esimerkki on kuvassa 3.

Kuva 3. Lapsi ja mikä häntä voisi auttaa

H: Mikäs tämä tyttö tässä on?

L: Se on Säde ja se on 10 v.

H: 10 v Säde

L: ja se pelkää kummituksia ja pimeää

H: joo

L: hän osaa pyöräillä ja piirtää ja hän tulee iloiseksi jos tekee jotain kivaa kavereiden kaa tai perheen kaa.

H: joo

L: sillä tulee paha mieli kun häntä haukutaan tai kiusataan

H: joo mikäs Sädettä sitten auttaa silloin kun sillä on paha mieli?

L: Et se kertoo vanhemmille ja ne koittaa selvittää sitä niiden muiden kaa

H: se helpottaa ja auttaa ja ainakin vanhemmat on sellaisia joille voi kertoa, onko joitain muita

L: opettaja ja sukulaiset

H: opettaja ja sukulaiset joo ja sitten ne voi sopia ja neuvotella siitä

L: mmmm

H: mitä muuta sulla oli tässä

L: se on sen koti

H: sen koti

L: kissa

H: onko se Säteen kissa

L: joo

(Lapsi 10 v.)

Karen Winterin (2011, 88–90) mukaan lapsen toimijuutta kohtaamistilanteissa tulee aina kunnioittaa ja lapselle tulee osoittaa hyväksymistä ja arvostamista. Lapsen omat toiveet, kontrolli ja muutokset tilanteessa on huomioitava, koska aikuinen on usein se, joka enimmäkseen määrittää tapaamisen sisältöä. Lapselle esimerkiksi hiljaisuus voi tarkoittaa sitä, että aihe on emotionaalisesti haastava, ei välttämättä sitä, että lapsi ei haluaisi puhua asiasta. Aikuinen voi auttaa lasta tilanteessa, esimerkiksi kiinnittämällä huomion johonkin konkreettiseen tekemiseen. Konkreettinen tekeminen auttaa luomaan ”ajattelutilaa” ja toisaalta palautta-

maan keskustelun aiheeseen uudestaan. Lasten kanssa voi käyttää myös huumoria kertomisen helpottamiseksi. Huomion arvoista kohtaamistilanteissa, joissa käsitellään lapsen elämään liittyviä vaikeita kokemuksia, on, että tilanteessa voi aktivoitua uudelleen vanha käyttäytyminen kuten esimerkiksi se, miten lapsi on tottunut toimimaan vaikeassa tilanteessa.

Seuraavassa esimerkki siitä, miten lapsi kertoo mieleensä palautuvan muiston päiväkodistaan. Tilanteessa lapset ovat valinneet kuvia, jotka kuvaavat lapsen elämään liittyviä ikäviä asioita. Pyydän lasta kertomaan valitsemastaan kuvasta:

H: Mitäs tästä kuvasta tuli sulla mieleen?

L: Että nää lapset on päiväkodissa, niinku mäkin oon ollu päiväkodissa ja mä oon jättäny sormen ovenväliin

H: oijoi, sulle on käynyt sillä tavalla

L: ja sitten kynsi on irronnu

H: niin

L: ja mä aina aloin itkeä hirveän lujaa ja sit toi Tiina toi jääpussin.

H: joo sulla on jääny semmoinen muisto mieleen

L: niin että mua sattui

H: no varmaan

(Lapsi 8 v.)

Lapsen yksittäiset kertomukset voivat näyttäytyä irallisina aikuiselle, joka ajattelee asioita kokonaisuuksina tai työntekijälle, joka yrittää muodostaa kokonaiskuvaa lapsen elämäntilanteesta, ehkä irrallisina. Tarinassaan lapsi kuitenkin kertoo selkeän tapahtuman omasta elämästään, josta on jäänyt myös tunnemuisto. Tulkintani mukaan asettuessaan lapsen kertomuksen äärelle aikuisen tulee asettaa sekä kysymykset että omat odotukset vastauksien suhteen ”pienemmiksi” (Lefevre 2010, 125) ja täten kunnioittaa lapsen kertomisen tapaa.

Lapset osallistuivat kertomiseen myös osallistumalla itse kysymysten muotoiluun. Ohessa esimerkki siitä, miten lapsi omasta näkökulmastaan tarjoaa näkökulman, josta kysymääni asiaa voi tarkastella:

H: Nyt mä pyydän teitä valitsemaan näistä korteista, että mitä teillä tulee, kun näitä katotte, niin mieleen semmosia mitä vois olla lapsilla kotona tai koulussa tai päiväkodissa, tai vapaa-aikana semmosia ikäviä ja kurjia juttuja. Mitkä ei tunnu kivoilta... Ne voi olla semmosia mikä on, mikä voi kotona tuntua kurjalta tai mikä voi tuntua siellä koulussa, päiväkodissa tai...

L: Unessa

H: Mitä?

L: Unessa

H: Unessa myöskin niin. On monia erilaisia tilanteita.

(Lapsi 10 v.)

Lasten kertomuksissa ikävät ja mukavat asiat saattoivat sekoittua toisiinsa ja lapset kertoivat alkuperäisestä kysymyksestä huolimatta asioita, joita heillä oli mielessään. Seuraavassa kortin valinta alun perin liittyi ikävään asiaan, mutta ensisijassa se toi mieleen lapselle mukavan asian:

H: vielä semmonen kortti ja mitä sulla tuli siitä mieleen mikä voi tuntua...

L: että jos voittaa kilpa-ajon niin sitte voittaa pokaalin

H: niin justiin se kuulostaa aika iloiselta asialta

L: siihen liittyy myös pikkasen surua jos joku ajais kolarin ja satuttais itensä vähän niin kuin mun äiti tai mun isä...

(Lapsi 8 v.)

Lasten ryhmässä tuli esiin myös ympäristön, paikan ja siinä mukana olevien muiden lasten ja aikuisten vaikutus kertomiseen. Lapset kertoivat omia tarinoitaan, mutta saivat vaikutteita myös toisten kertomuksista. Lapset olivat aikaisemmillä kerroilla ryhmässä leiponeet kuppikakkuja ja vielä tälläkin ryhmäkerralla lasten puheissa tuli esiin muffinssit ja kuppikakut. Kun yksi lapsista puhui niistä, myös muut innostuivat muistelemaan ja kertomaan.

Johtopäätökset

Olen kuvannut artikkelissani lastensuojelun asiakkaina olevien alle 12-vuotiaiden lasten yhteistutkimisen hetkiä osana lastensuojelun avohuollon tukipalvelua. Tuon esiin asioita, joiden lapset kertoivat olevan heille tärkeitä, iloa tuovia ja ikäviä. Tärkeiksi asioiksi lapset kuvasivat aikuisen ja lapsen suhdetta, aikuisen aikaa, arkea, läheisiä ja eläimiä. Lasten kertomuksissa ikävistä asioista korostuu kiusaaminen. Auttamisessa taas läheiset ihmiset, eläimet ja pelkästään kivojen asioiden tekeminen olivat tärkeässä osassa. Lapset kuvasivat myös, miten itkevän lapsen voisi kohdata ja auttaa. Lasten kertomat asiat ovat mielestäni kiinnostavaa tietoa aikuisille siitä, mitä asioita lapset pitävät arjessaan merkityksellisinä. Ne myös vahvistavat näkemystä siitä, että lasten esiin tuomat asiat voivat myös aikuisten näkökulmasta olla merkityksellisiä. Näitä lasten esiin tuomia asioita voisi hyödyntää erityisesti esimerkiksi silloin kun on tarpeen miettiä lapsen hyvinvointia sekä muodostaa kuvaa lapsen elämäntilanteesta.

Ryhmässä lähtökohtana oli kokeilla erilaisia tapoja ja välineitä pienten lasten tiedon tavoittamiseksi. Lapsen kerronnan tapojen tarkastelu vahvisti sitä, miten kertominen voi tapahtua muun muassa toiminnan lomassa, hyödyntäen mielikuvitusta, yksittäisten muistojen nostamisena esiin, sekoittaen ikäviä ja iloisia asioita toisiinsa ja osallistumalla kertomiseen muotoilemalla kysymyksiä myös itse.

Lasten kanssa yhteistutkiminen toi mielenkiintoisella tavalla esiin yhteisen työskentelyn ja tiedon lapsen vanhempien kanssa. Erityisesti avohuollon sosiaalityössä, jossa tavoite on vanhempien tukeminen kasvatustehtävässään, on tärkeää liittää lapsen ja vanhempien kanssa työskentely toisiinsa. Näen tämän yhdeksi lastensuojelun sosiaalityön tärkeäksi perustehtäväksi: tavoittaa lapsen kokemus omasta arjestaan, koota tämä lapsen tarinaksi sekä jakaa ja muodostaa sitä yhdessä lapsen ja hänen läheisten kanssa. Vanhemmat voivat osallistua lapsen tarinan kertomiseen joko tukemalla lasta tarinan kertomisessa (Hyytinen 2007, 130–132) tai siten, että lapsen ja vanhempien tarinoita liitetään toisiinsa. Lapsen ja vanhempien tarinan toisiinsa liittämällä tarkoitan sitä, että lapsen kertomuksia käydään läpi yhdessä ja vanhempi ”täydentää” lapsen tarinaa esimerkiksi liittämällä lapsen yksittäisen tarinan laajempaan kokonaisuuteen tai tapahtumaketjuun. Yhteisen kertomisen haasteena on ainakin se, että se edellyttää vanhemman valmiuksia asettua lapsen kertoman äärelle. Kertomisen äärelle asettumista voi kuitenkin vaikeuttaa muun muassa vanhemman oma elämäntilanteen kuormittuneisuus tai vanhemman omat vaikeat ja kenties käsittelemättömät lapsuudenkokemukset. Lapsen ja vanhemman yhteisessä kertomisessa ja tarinoiden yhteen liittämässä on hyvä olla tarkkana myös siitä, että lapsen oma näkemys tulee kerrotuksi ja kuulluksi sellaisenaan, ilman aikuisen selitystä tai omaa tulkintaa asiasta.

Lapsella tulisi olla palvelujärjestelmässä monenlaisia kertomisen paikkoja ja kertomistiloja. Tutkimusten mukaan (esim. Lefevre 2010, 191) lasten oma toive on, että he olisivat tietoisia asiakkuudestaan ja sen taustoista eli omasta elämänselityksestään ja sen vaikutuksista omaan elämään. Aikuisten kanssa omien kokemusten ja tunteiden läpikäyminen on lasten arvioiden mukaan auttanut niiden jäsentämistä, lisännyt toimintakykyä sekä avannut mahdollisuuksia uudenlaisen identiteetin luomiseen (Forsberg 2002, 72, 83). Eija Wikman (2008, 115) pohtii sitä, miten lapset kertoessaan voivat nivoa toisiinsa pieniä ja suuria tapahtumia sekä näin pohtia omaa identiteettiään, itseään ja oman elämän tapahtumia. Lapsen tulisi voida osallistua oman elämänsä selvittelyyn ja elämäntarinan rakentamiseen osana omaa lastensuojelun asiakkuuttaan sekä yksin henkilökohtaisissa kohtaamisissa että yhdessä läheistensä kanssa. Tällöin olisi tärkeää rakentaa tarinaa työskentelyprosessina lapsen kanssa niin, että siitä muodostuisi lapselle jatkumo. Lapsen elämäntilannetta olisi hyvä selvittää kerryttäen tietoa prosessimaisesti ja useamman tapaamisen aikana, jotta lapsen olisi mahdollista kerto elämästään monipuolisesti.

Ylisukupolvisen huono-osaisuuden katkaisemiseksi oman elämänselityksen hahmottaminen on olennaista. Riski syrjäytymiseen kasvaa, mikäli lapsi jää etäälle omista kokemuksistaan ja tunteistaan. (Bardy & Barkman 2001). Siksi on olennaista, että sosiaalityössä tarjotaan vanhempien ohella myös lapselle mahdol-

lisuuksia oman elämäntarinan kertomiseen ja omien näkökulmien esille tuomiseen. Parhaimmillaan kertominen luo mahdollisuuksia myös oman elämäntarinan uudelleen rakentamiseen (esim. Känkänen 2013). Lasten ja heidän näkökulmansa mukaan ottaminen osaksi sosiaali- ja perhetyötä, päihdekuntoutusta ja väkivaltatyötä auttaa parhaimmillaan lasta itseään, ja sen lisäksi sillä voi olla merkittäviä vaikutuksia koko perheen ja vanhempien kanssa tehtävälle työlle. Lapsen näkökulman tuominen työskentelyyn voi auttaa vanhempia ymmärtämään oman toiminnan vaikutukset lapselle sekä toimia motivaationa vanhemman omalle kuntoutumiselle. Lapsen mukana olo voi auttaa myös lapsen ja vanhemman välisen luottamussuhteen rakentamisessa. (Hyytinen 2007; Forsberg 2002; Pasanen 2014; Pasanen tässä julkaisussa.)

Kokemukseni mukaan yhteistutkiminen lasten kanssa voi olla yksi narratiivisen kertomisen tila lastensuojelun asiakkaina oleville lapsille mutta myös mahdollisuus toimia yhteiskunnan kansalaisina. Jokaisessa lapsen kohtaamisessa niin lastensuojelussa kuin muissakin yhteiskunnallisissa instituutioissa tulisi voida raivata tilaa lapsen vapaalle kerronnalle sekä lasten näkökulmien kuulemiselle. Lastensuojelun yhteydessä asiakkuus pitää väistämättä kuitenkin sisällään myös päätöksentekoa, joka vaikuttaa kertomistilaan. Yhteistutkimiseen keskittyvässä toiminnassa eivät lastensuojelun toimenpiteisiin tai päätöksiin liittyvät tietopaineet ole vahvasti määrittämässä kohtaamisen sisältöjä. Tästä syystä ajattelen, että yhteistutkimisessa etenkin pienten lasten kanssa on syytä edetä rauhallisesti ilman, että lastensuojelun kehittämiseen liittyvät teemat hallitsevat kohtaamisia. Avohuollon asiakkuudessa olevien lasten kanssa toiminta on hyvä olla pitkäjänteistä, jotta aikaa on riittävästi tutustumiseen sekä lapsille että työntekijöille tärkeiden teemojen pohdinnalle. Edelleen tulisi kokeilla ja kehittää lapsen ja vanhempien toiminnan liittämistä toisiinsa.

Vinkkejä ja ideoita yhteistutkimiseen lasten kanssa

- Kokemukseni mukaan avohuollon asiakkaina olevia lapsia tavoittaa parhaiten tukitoimien yhteydessä tai paikassa, jossa lapset kokoontuvat luontevasti yhteen.
- Toteuta ryhmä useamman kerran prosessina siten, että se pitää sisällään tutustumisen, teemojen käsittelyn (sekä lasten omia että aikuisten ehdottamia) ja ryhmän päättämisen.
- Asennoidu toimintaan siten, että tärkeä päämäärä on yhdessä tekeminen ja kertominen, ei lapsilta saatava tieto. Huomioi lapsen erilaiset kerronnan tavat ja toiminnallisuus.
- Kerro lapsille mitä lastensuojelun tarkoittaa, sillä erityisesti avohuollon työ ja tuki voi olla lapsille melko abstrakti asia. Ryhmää voi hyödyntää myös sen pohdintaan, mitä lastensuojelu lasten mielestä tarkoittaa ja miten sitä voisi toisille lapsille kuvata.
- Kohdenna ryhmässä teemoja myös lastensuojeluun tai lastensuojelullisiin huoliin (esim. miten lapset kuvailevat päihdeongelmaa jne.) ja täten muodostaa arvokasta tietoa lapsen näkemyksistä. Myös lapsia voi pyytää kuvailemaan asioista, jotka heidän mielestään voisivat olla lastensuojelullisia huolia sekä tärkeitä käsiteltäviä teemoja.
- Huomioi myös lapsen vanhemmat tai lapsen nimeämät muut läheiset ja ota heidät jollain tapaa mukaan toimintaan.
- Mahdollisuuksien ja tarpeen mukaan liitä lapsen ja vanhempien kertomukset toisiinsa tai luo yhdessä läheisten kanssa lapsen tarinaa. Hyvä esimerkki perheen kanssa yhteistutkimisesta on asiantuntijaperhe -työskentely, josta tarkempi kuvaus löytyy osoitteesta www.innokyla.fi/web/verstas230817/etusivu/-/verstas/perustiedot Huomioi aina lapsen omat toiveet ja luottamuksellisuus. Älä puhu lapsen asioista hänen selän takana.

Lähteet

- Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna (2001) Tunteet ja ilmaisutaidot sosiaalipoliittisena kysymyksenä. *Yhteiskuntapolitiikka* 66 (3).
- Cossar, Jeannette & Brandon, Marian & Jordan, Peter (2011) Don't make assumptions'. *Children's and young people's view of the child protection system and message for change*. Children's commissioner & Centre for research on the child and family.
- Ervast, Sari-Anne & Tulensalo, Hanna (2006) Sosiaalityötä lapsen kanssa. *Soccan ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja* 2006:8.
- Eskonen, Inkeri (2005) Perheväkivalta lasten kertomana. Miten ja mitä lapset kertovat terapeuttisissa ryhmissä perheväkivalta? *Acta Universitatis Tamperensis* 1107. Tampere: Tampere University Press.
- Eskonen, Inkeri & Korpinen, Johanna & Raitakari, Suvi (2006) Vallan määrittämät lapsi- ja asiantuntijapuhujat: faktaa, selontekoja ja kokemuksia. Teoksessa Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) *Lapset ja sosiaalityö*. Juva: PS-kustannus, 21–44.
- Forsberg, Hannele (2002) Lasten asiakkuudet ja kokemukset turvakodissa. *Arviointitutkimus Lapsen aika -projektista*. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Gäsman, Katriina (2014) Lastensuojelun avoimuuden asiakaslapsen arki. Lapsen ja vanhemman näkökulma. *Sosiaalityön Pro Gradu-tutkielma*, Itä-Suomen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden laitos.
- Helavirta, Susanna (2011) Lapset hyvinvointitiedon tuottajina. *Acta Universitatis Tamperensis* 1669. Tampere: Tampere University Press.
- Hietämäki, Johanna (2015) Lastensuojelun alkuarvioinnin vaikutukset vanhempien näkökulmasta. *Jyväskylän studies in education, psychology and social research* 529. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Hurtig, Johanna (2003) Lasta suojelemissa. *Etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännössä*. *Acta universitatis lapponiensis* 60. Rovaniemi: Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunta.
- Hurtig, Johanna (2006) Lapsen tieto sosiaalityön haasteena. Teoksessa Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) *Lapset ja sosiaalityö*. Juva: PS-kustannus, 167–193.
- Hyytiäinen, Riitta (2007) Lapsi, huumeperhe ja toivo. Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutusprosessissa. Helsinki: Ensi- ja turvakotienliitto.
- Karlsson, Liisa (2012) Lapsinäkökulmaisen tutkimuksen ja toiminnan poluilla. Teoksessa Karlsson, Liisa & Karinmäki, Reeli (toim.) *Sukelluksia lapsinäkökulmaiseen tutkimukseen ja toimintaan*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura, 17–63.
- Karttunen, Risto (2010) Isän ja äidin välissä. Lapsen kuulemisen psykologinen kehys huolto- ja tapaamisriidoissa. *Acta Universitatis Tamperensis* 1546. Tampere: Tampere University Press.
- Korkman, Julia & Laajasalo, Taina & Juusola, Aino & Uusivuori, Liisa & Santtila, Pekka (2015) What Did the Child Tell? The Accuracy of Parents' Reports of a Child's Statements When Suspecting Child Sexual Abuse. *Journal of Forensic Psychology Practice* 15, 93–113.
- Kouvonen, Petra (2013) Participatory policies and social rights in out-of-home placement services. *Negotiated agencies of vulnerable children*. Department of Social Research, University of Helsinki. Turku: Kirjapaino Gosmo Oy.
- Känkänen, Päivi (2013) Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia. *Tutkimus* 109. Tampere: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Laine, Markus & Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.) (2007) *Tapaustutkimuksen taito*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lefevre, Michelle (2010) *Communicating with children and young people. Making a difference*. Bristol: The Policy Press.
- Mikkola, Matti & Helminen, Jarkko (1994) *Lastensuojelu*. Jyväskylä: Gummerus.
- Muukkonen, Tiina (2008) Suunnitelmallinen sosiaalityö lapsen kanssa. *Soccan ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja nro17*. Helsinki: Heikki Waris -Instituutti ja Socca.
- Ojuri, Auli & Laitinen, Merja (2015) Turvakoti työnä. *Selvitys Ensi- ja turvakotien liiton jäsenyhdistysten turvakotityön sisällöistä ja vaikutuksista*. Ensi- ja turvakotien liitto. http://www.ensijaturvakotienliitto.fi/julkaisu/ensija_turvakotien_liitto/turvakoti_tyona/. Luettu 12.9.2015.
- Oranen, Mikko & Keränen, Eija (2006) Lasten auttaminen. Teoksessa *Perhe- ja lähisuhdeväkivalta. Auttamisen käytäntöjä*. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Oranen, Mikko (2008) Mitä mieltä? Mitä mieltä! Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. *Sosiaali- ja terveysministeriön Lastensuojelun kehittämisohjelman osaraportti*. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Oranen, Mikko (2013) *Osallisuus osaksi arkea*. Teoksessa Hastrup, Arja & Hietanen-Peltola, Marke & Jahnukainen, Johanna & Pelkonen, Marjaana (toim.) *Lasten, nuorten ja lapsiperheiden palvelujen uudistaminen. Lasten Kaste -kehittämistyöstä pysyväksi toiminnaksi*. Raportti 3/2013. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Palsanen, Kati (2013) *Yhteistutkiminen. Opas sosiaalityöhön. Soccan työpapereita 2013:3*. Helsinki: Socca.
- Palsanen, Kati & Hipp, Tiia (toim.) (2014) *Lasten osallistumisen etiikka – lapset ja nuoret palveluiden kehittäjinä*. Kymmenen periaatetta. http://www.lskl.fi/files/2536/Lasten_osallistumisen_etiikka.pdf. Luettu 12.9.2015.

- Pasanen, Kaisa (2014) Perhetyö osana päihdepalveluja. Vanhempien kertomuksia ylisektorisen perhetyön merkityksestä päihdeongelmasta toipumiseen. Sosiaalityön Pro gradu-tutkielma, Sosiaalitieteiden laitos, Helsingin yliopisto.
- Roos, Piia (2015) Lasten kerrontaa päiväkotiarjesta. Acta Universitatis Tamperensis 2015. Tampere: Tampere University Press.
- Tulensalo, Hanna (2016) Lapsen tiedollinen toimijuus lastensuojelun sosiaalityössä. Julkaisematon ammatillinen lisensiaatintutkimus. Lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisala, Tampereen yliopisto.
- Vario, Pipsa (2014) ”Lastensuojelussa on kyse siitä, että lapsilla on hyvä olla. Kokemusasiantuntijalapset hyvinvointia ja lastensuojelua tutkimassa. Tutkimuksia 3/2014. Jyväskylä: Pesäpuu ry.
- Vikman, Eija (2008) Lasten kerronta ja sen merkitys. Narratiivinen tutkimus lasten ja kriisikeskuksen työntekijän välisistä keskusteluista.. Sosiaalityön erikoistumiskoulutukseen kuuluva lisensiaatintutkimus. Lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisala, Helsingin yliopisto. Lappeenranta: Kaakkois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus Oy Socom.
- Winter, Karen (2010) The perspectives of young children in care about their circumstance and implications for social work practice. *Child & Family Social Work* 15, 186–195.
- Winter, Karen (2011) Building relationships and communicating with young children. Oxon: Routledge

Lapset kokemusasiantuntijoina tukiviikonlopputoiminnassa

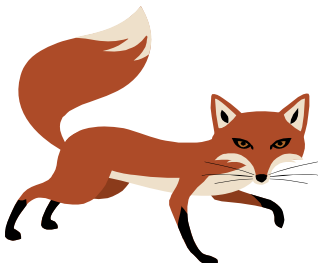
Lastensuojelun asiakkaana olevien lasten ja nuorten osallisuutta palvelujen kehittämiseen on viime vuosina kokeiltu hyvin tuloksin Helsingin kaupungilla (Nuoret kehittäjät) sekä Pesäpuu ry:ssä (Selviytyjät -toiminta nuorille ja pienten lasten Salapoliisit -ryhmät). Myös Toimiva lastensuojelu -raportissa sekä Lastensuojelun laatusuosituksissa painotetaan kokemusasiantuntijatoiminnan tärkeyttä. Vantaalla sosiaali- ja terveystieteiden lautakunta on esittänyt, että myös Vantaan lastensuojelussa tulisi käynnistää kokemusasiantuntijatoimintaa.

Vantaalla olemme halunneet aloittaa toiminnan kuulemalla lapsia sekä liittämällä se olemassa oleviin tukipalveluihin. Lastensuojelun avohuollon, tukiyksikön ja Kuuselan perhekuntoutuskeskuksen yhteistyönä kokeilemme lasten kuulemista kokemusasiantuntijoina osana tukiviikonlopputoimintaa.

Käytännössä toiminta tarkoittaa sitä, että tukiviikonloppuna x lasten kanssa toteutetaan kaksi toiminnallista tuokiota, joissa käydään läpi **lapsille tärkeitä asioita, lasten käsityksiä lastensuojelusta sekä ajatuksia siitä, miten lapsia ja perheitä voisi auttaa**. Aiheita käsitellään lapsille mielisillä tavoilla esimerkiksi piirtämällä ja askartelemalla. Ryhmässä ei käsitellä yksittäisen lapsen asiakkuutta tai perhetilannetta, vaan asioista jutellaan yleisesti. Lapset kuitenkin saavat kertoa itsestään ja omasta elämästään, jos haluavat. Kaikkia ohjaajia koskee vaitiolovelvollisuus.

Ryhmässä käyty keskustelu nauhoitetaan ja valmiista tuotoksista otetaan kuvia. Kokoamme ryhmässä esiin tulleita lasten ideoita sellaiseen yleiseen muotoon, että voimme välittää lasten toiveita vanhemmille, työntekijöille ja päättäjille. Lasten ajatuksia hyödynnetään myös lastensuojelun kehittämässä. Ryhmän tallenteet tulevat vain ryhmän ohjaajien käyttöön. Kuvia lapsista ei julkaista.

Lasten näkemysten lisäksi on tärkeää kuulla myös teidän vanhempien ajatuksia. Kysymmekin teidän vanhempien toiveita sen toteuttamisen tavoista erillisellä lomakkeella.

Lisätietoja voi kysyä:

Kehittäjäsosiaalityöntekijä Hanna Tulensalo, p.
Tukiviikonlopputoiminnan ohjaaja
Tukiviikonlopputoiminnan ohjaaja

Liite 2

Lapset kokemusasiantuntijoina tukiviikonlopputoiminnassa

Suostun siihen, että lapseni osallistuu tukiviikonloppuna x toiminnallisiin tuokioihin, joissa käydään läpi **lapsille tärkeitä asioita, lasten käsityksiä lastensuojelusta sekä ajatuksia siitä, miten lapsia ja perheitä voisi auttaa.**

Suostun siihen, että ryhmän toiminnallinen hetki keskusteluineen nauhoitetaan ja valmiista piirustuksista sekä askarteluista otetaan kuvia. Olen tietoinen siitä, että tallenteet tulevat vain ryhmän ohjaajien käyttöön eikä kuvia lapsista julkaista.

Suostun myös siihen, että ryhmässä lapselta itseltään kysytään hänen halukkuuttaan osallistua toimintatuokioon. Lapsella on myös mahdollisuus kieltäytyä osallistumasta.

Lasten näkemysten lisäksi on tärkeää välittää lasten ajatuksia teille vanhemmille sekä kuulla myös vanhempien ajatuksia. Siksi kysymme teidän vanhempien toiveita sen toteuttamisen tavoista. Toivoisin, että pääsen keskustelemaan lasten kokemuksista (rastita):

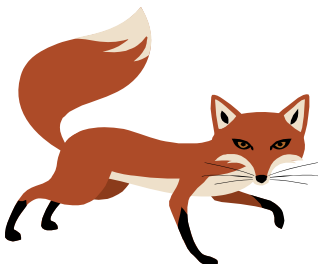
_____ tukiviikonloppun yhteydessä, esimerkiksi hakiessani tai tuodessa lasta

_____ tukiviikonloppun jälkeen järjestettävässä yhteisessä vanhempien tapaamisessa

_____ yhteisessä tapaamisessa oman sosiaalityöntekijäni kanssa

_____ jokin muu tapa, mikä?

Vanhemman allekirjoitus

Lisätietoja voi kysyä:

Kehittäjäsosiaalityöntekijä Hanna Tulensalo, p.

Tukiviikonlopputoiminnan ohjaaja

Tukiviikonlopputoiminnan ohjaaja

Miten ylisukupolvista huono-osaisuutta voi jäsentää osana sosiaalityön tiimin työskentelyä?

Jonna Vanhanen, Outi Jaakkola, Minna Selänniemi & Erja Saurama

Johdanto

Artikkelissa kuvaamme lastensuojelutiimin työskentelytapaa sosiaalisen raportoinnin kehittämisessä ja kuinka sen yksi juonne johti meidät pohtimaan lastensuojelun perusproblematiikkaa, ylisukupolvista huono-osaisuutta. Sosiaalisen raportoinnin ohella keskeisiä käsitteitä artikkelissamme ovat rakenteellinen sosiaalityö, Kuvastin-menetelmä ja Huomiopeili, jotka kaikki liittyvät toisiinsa. Yhteisessä työskentelyssämme olemme edenneet vaiheesta toiseen, yhdessä pohdiskellen, oivalluksia tehden, uutta hakien, ja vanhojakin löytäen. Näin olemme päätyneet lastensuojelun ytimen, ylisukupolvisen huono-osaisuuden, äärelle. Artikkeliki kertoo tämän polun vaiheista ja sen varrella tapahtuneista oivalluksista.

Yhteinen matkamme alkoi syksyllä 2009. Vietimme Kivikon lastensuojelun kehittämispäivää lastensuojelun eettisyys -teeman ympärillä, ja olimme pyytäneet Helsingin yliopiston käytäntötutkimuksen professori Erja Sauraman luennoimaan aiheesta. Pohdimme sosiaalityön näköalapaikkaa suhteessa yhteiskunnallisiin ilmiöihin sekä sosiaalityöntekijän vastuuta tuoda yleiseen tietoisuuteen lastensuojelussa näkyviä ihmisten tarpeita ja palvelujärjestelmän aukkoja. Olimme jo pitkään miettineet, miten käytännön asiakastyöstä työntekijöille kertynyt tieto ja asiakkaiden viestit saataisiin paremmin kuuluviin julkisessa keskustelussa sekä hyödyttämään päätöksentekoa virastossa ja yhteiskunnassa laajemminkin. Kyetäksemme säilyttämään motivaation vaatimaan työhömmme, meidän oli tärkeää löytää väylä viedä havaitsemiamme epäkohtia eteenpäin sen sijaan, että vain purnaisimme keskenämme tai tyytyisimme toteamaan, ettei asioille kuitenkaan mitään mahda. Siksi aloimme suunnitella sosiaalisen raportoinnin toteuttamista toimipisteessämme. Erja tarjoutui auttamaan meitä tavoitteessamme ja sitoutui kehittämään kanssamme uutta toimintamallia. Sovimme ensimmäisen tapaamisen alkuvuoteen 2010, ja lähdimme luomaan rakenteita sosiaaliselle raportoinnille. Näin oli syntynyt SORA-ryhmä. Tässä vaiheessa kytköstä ylisukupolvisen huono-osaisuuteen ei vielä ollut. Ajatuksemme askartelivat enemmän palvelujärjestelmän rakenteellisella tasolla.

SORA rakenteellisena sosiaalityönä

Helsingin kaupungilla työskentelevien lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden tehtäväkuvauksessa on mainittu rakenteellinen sosiaalityö, jonka osuudeksi työajasta on määritetty 10 %. Aloittaessamme SORA-toimintaa koimme, ettei työntekijöiden keskuudessa juurikaan käyty keskustelua siitä, mitä rakenteellisella sosiaalityöllä tarkoitetaan tai miksi työnantaja edellyttää sitä tehtävän. Siksi rakenteellinen sosiaalityö jäikin kuolleeksi kirjaimeksi. Meidänkin oli aluksi lähdeävä liikkeelle käsitteeseen tutustumisesta ja sen miettimisestä, miten voisimme tiimissämme toteuttaa rakenteellista sosiaalityötä.

Rakenteellisella sosiaalityöllä tarkoitimme:

- 1) asiantuntija-asemasta käsin hankitun tiedon laajentamista sosiaalityön laadun parantamiseksi ja asiakkaiden hyvinvoinnin lisäämiseksi,
- 2) havaittujen ongelmien ja heikkojen signaalien sosiaalista raportointia sekä
- 3) epäkohtien saattamista johdon, päätöksentekijöiden ja muiden ammattilaisten tietoisuuteen sekä yleiseen keskusteluun.

Rakenteellinen sosiaalityö on nykyaikana toimijuutta, jota sosiaalityöntekijä voi harjoittaa osana omaa työtään ja työyhteisön jäsenyyttä. Se ei välttämättä ole vahvasti ideologista, eikä siinä haeta sankaritekoja

(vrt. Mullally 2007). Pikemminkin se on analyttistä ja pyrkii vuorovaikutukseen asiakkaiden, organisaation ja kansalaisyhteiskunnan kanssa.

Rakenteelliseen sosiaalityöhön kytkeytyy vahvasti sosiaalityöntekijän selontekovelvollisuus (esim. Juhila 2009). Kansainvälisen sosiaalityöntekijäjärjestön IFSW:n eettisiin ohjeisiin on selontekovelvollisuudesta kirjattu seuraavaa:

Sosiaalityöntekijöiden on tunnistettava, että he ovat selontekovelvollisia toiminnastaan palvelujen käyttäjille, ihmisille joiden kanssa tekevät töitä, kollegoilleen, työnantajilleen, ammatilliselle järjestölle ja lainsäädäntöä valvoville viranomaisille. Sosiaalityöntekijöiden on myös tunnistettava näiden erilaisten selontekovelvollisuuksien mahdollinen ristiriitaisuus. (<http://ifsw.org/policies/statement-of-ethical-principles/>)

Asiakkaiden elämää läheltä seuraavina työntekijöinä näimme selontekovelvollisuuden sekä veloitteena raportoida työnantajalle tekemämme työn laadusta ja tuloksellisuudesta että mahdollisuutena tuoda esiin havaitsemiamme epäkohtia ja toteuttaa eräänlaista kansalaisasianajoa (citizen advocacy). Kirsi Juhilan (2009, 304) mukaan ”kriittinen selontekovelvollisuus haastaa sosiaalityötä ja sosiaalityöntekijöitä ottamaan kantaa asiakkaiden elämää tuottaviin ja hankaloittaviin yhteiskunnallisiin epäkohtiin sekä tuomaan esiin sosiaalityön reunaehdot ja sisältöjä”. Tämän haasteen otimme vastaan ja päätimme lähteä toteuttamaan rakenteellista sosiaalityötä aluksi sosiaalisen raportoinnin kautta.

Meitä kiinnostivat asiakastyössä usein sanoittamatta jäävät ilmiötason havainnot, jotka ovat juuri sitä hiljaista tietoa, jota sosiaalityöntekijöillä on runsaasti, mutta joka välittyy huonosti eteenpäin. Ilmiöillä tarkoitamme tässä yhteydessä lastensuojelutyössä usein samankaltaisina toistuvia tilanteita ja teemoja, jotka viestivät yksittäisen perheen elämäntilannetta laajemmasta yhteiskunnallisesta ongelmasta tai asetelmasta. Näitä ilmiöitä tarkasteltaessa ollaan lastensuojelutyön ytimessä. Perinteiset yksilö- ja perhekeskeiset sosiaalityön käytännöt ohjaavat työskentelyä yleisestä yksityisen suuntaan. Rakenteellinen sosiaalityö laajentaa näkökulmaa yksilöstä hänen ympäristöön ja tarkastelee kriittisesti myös yksilötyöskentelyn vaikuttavuuden reunaehdot. Avoimin mielin rakenteelliseen sosiaalityöhön lähtevä sosiaalityöntekijä löytää nopeasti itsensä monisyisten ilmiöiden ääreltä ja tempautuu syvällisen yhteiskunnallisen analyysin pyörteisiin, joiden jälkeen paluu entiseen ei enää tunnu mahdolliselta.

Kuvastin-menetelmä sosiaalisen raportoinnin välineenä

Sosiaalinen raportointi on kehittynyt rinnakkain tiimin Kuvastin-työskentelyn (ks. Yliruka 2006; 2015) kanssa. Itse- ja vertaisarviointimenetelmä Kuvastin on ollut käytössä työryhmässämme vuodesta 2006 alkaen. Vuosien saatossa työryhmä on jatkokehittänyt sitä työn muuttuneiden reunaehdot ja uusien ammatillisten haasteiden myötä. Kun työryhmä ryhtyi käyttämään Kuvastin-menetelmää, oli painopiste itse- ja vertaisarvioinnissa, joka liittyi asiakastyöhön ja työn sisällöllisiin kysymyksiin. Kuvastin-menetelmän kautta työntekijä sai työryhmältä konkreettisia ehdotuksia asiakastyön tueksi ja palautetta ammatillisesta työskentelystään. Myöhemmin huomasimme menetelmällä olevan hyötyjä yksilötason lisäksi myös yhteiskunnallisesta perspektiivistä tarkasteltuna.

Vähitellen aloimme kehittää Kuvastin-istuntojamme enemmän rakenteellisen sosiaalityön suuntaan. Päätimme koota yhteen Kuvastin-istunnoissa käsiteltävistä asiakastapauksista nousevia heikkoja signaaleja ja asioita, joita koimme tärkeiksi viedä eteenpäin. Sovimme, että osa työryhmästä kerää Kuvastin-istunnossa havaintoja signaaliroolista käsin toisten keskittyessä ”perinteisempään” lapsi- ja perhekeskeisen suunnitelmallisen asiakastyön näkökulmaan. Suunnitelmallisen työn roolissa ollessaan työntekijä keskittyy pohdintansa asiakasperheen kanssa tehdyn työn arviointiin ja tulevan työskentelyn suunnitteluun. Signaaliroolissa huomio painottuu perheen tilanteeseen linkittyviin ilmiöihin sekä yhteiskunnallisiin tai lastensuojelutyöhön liittyviin onnistumisiin ja epäkohtiin.

Kuvastin-istunnon keskustelun tuotos eli kooste tehdyistä huomioista kootaan yhdelle paperille, Huomiopeli-lomakkeelle. Näin koostettu tieto on käynyt läpi jo monta vaihetta – työntekijöiden oman pohdinnan, usein myös asiakkaan haastattelun Asiakaspeili-menetelmän (ks. Pulkkinen 2011) avulla, tiimin Kuvastin-istunnon ja yhteisen keskustelun. Huomiopeli-lomakkeille koottuja havaintoja käsittelemme SORAtapaamisissa, ja pikku hiljaa tiedon kerääntyessä olemme huomanneet joidenkin ilmiöiden systemaattisesti toistuvan ja usein jopa siirtyvän sukupolvelta toiselle.

Joistakin ilmiöistä olemme tuottaneet tiedotteita viraston johdolle. Tällaisia SORA-tiedottein raportoituja teemoja ovat olleet esimerkiksi palveluiden oikea-aikaisuuden haasteet ja lähisuhdeväkivalta. Pyrimme tekemään näitä ilmiöitä näkyväksi myös osallistamalla aktiivisesti vuoropuheluun median kanssa yleisön-osastokirjoituksin, lehtiartikkelein ja radiohaastatteluin. Ennen kaikkea ilmiöiden havaitseminen ja näkyväksi tekeminen on vaikuttanut siihen, miten olemme alkaneet hahmottaa oman työmme merkitystä alati muuttuvassa organisaatiossa ja pirstaloituneessa palvelujärjestelmässä (ks. McDonald 2006).

Sosiaalityössä kuljetaan asiakkaiden rinnalla erilaisissa elämän kriiseissä ja samalla ollaan aitiopaikalla aistimassa sitä, millaisia heijasteita kompleksinen nyky-yhteiskunta tuottaa lapsiperheiden arkeen. Taustajatuksena Huomiopeliin kehittämisessä oli näkemyksemme sosiaalityöntekijöistä arjen asiantuntijoina, joilla on tuntosarvet uusien asioiden tunnistamista varten ja siten myös halu vaikuttaa asioiden tilaan. Kun puhumme siitä, että työ on käynyt entistä vaikeammaksi, se voi kertoa mielestämme ainakin osittain siitä, että sosiaalityössä kohdataan uudet ilmiöt etuajassa ja jossain määrin keinottomina. Toisaalta se voi kertoa myös siitä, että niin sanotuille ikuisuusongelmille tarjoutuu mahdollisuus aktivoitua, kun uudenlaisia tulo-kulmia tai ratkaisun avaimia aletaan löytää muuttuneessa toimintaympäristössä. Sosiaalityöntekijän tehtäväkuvaan pitäisi sisältyä yhteistä tilaa tällaisten hienovirteisten havaintojen jakamiseen ja analysoimiseen. Voivottelun sijaan hämmentävä tilanne pitäisi nostaa arvoonsa: sosiaalityöntekijät voivat hyödyntää yhteiskunnallista sillanpääasemaansa arjen havainnoijina ja yhteiskunnallisen keskustelun käynnistäjinä (esim. Kananoja 1997). Myös kahtalainen koulutus sosiaalitieteilijänä ja sosiaalityöntekijä antaa keinoja jäsentää havaintoja ja pyrkiä myös ratkaisemaan niihin liittyviä pulmia.

Kehittämämme ja käyttöön ottamamme Huomiopeli toimii heikkojen signaaleiden tunnistajana, ni-meäjänä ja tallentajana sekä eteenpäin välittäjänä. Se voidaan ymmärtää artefaktina (Yliruka 2006, 17), jonka avulla sosiaalityöntekijät voivat hyödyntää tieto-taitoaan yhteisöllisiä ja yksilön ylittäviä ilmiöitä jäsentäessään. Ilmiöt ovat sellaisia, joihin liittyy arvo- ja muita näkökohtia, jotka vaativat uusia linjauksia tai muutoksia vakiintuneissa tavoissa toimia. Huomiopeli voi olla yhteisöllinen herättäjä tai viestinviejä organisaatiolle tai poliittisille päättäjille. Se voi olla myös tärkeä elementti, jonka avulla sosiaalityöntekijät voivat ilmaista eettisen huolensa asiakaskuntaansa koskevissa paineissa ja huolissa. Siten se lisää työn mielekkyyttä ja laajentaa näkökulmaa ulos toimistosta yhteiskuntaan päin.

Tavoitteena on kiinnittää katse yhteiskunnallisiin ilmiöihin, jotka eivät vielä ole nousseet median tai suuren yleisön tietoisuuteen tai problematisoituneet ratkaisua vaativiksi ongelmiksi. Lisäksi Huomiopeliä voidaan käyttää myös jo merkityksellistyneiden ja todettujen tärkeiden ilmiöiden esiin nostamiseen. Käytötarkoituksesta riippumatta ratkaisevaa on kuitenkin, että Huomiopeli suuntautuu osittain ohi ja yli yksilökohtaisen sosiaalityön, ja avaa näin keskustelumahdollisuuden ajassa elävistä ilmiöistä.

Huomiopeli on esimerkki rakenteellisesta sosiaalityöstä; se on väline, jolla voidaan tehdä rakenteisiin vaikuttavaa sosiaalityötä kunnallisessa sosiaalityössä. Muodoltaan se on yksinkertainen ja vähän aikaa vievä havaintojen tallentaja, jonka ensitietoja voidaan analysoida ja hyödyntää eri tavoin intressien mukaan. Siten se on kuin kaleidoskooppi, joka tuottaa kontekstista riippuen erilaisia kuvakulmia. Vaikka peilillä pyritään tarkastelemaan ajankohtaisia ilmiöitä ennakoimalla, ei havaitsejan edessä ole kuitenkaan tyhjä taulu, tabula rasa. Se, millaiset näkymät avautuvat, riippuu monista seikoista kuten kokemuksista, joille työntekijät ovat herkistyneet. Kokeneiden ja pitkään työssä olleiden havainnot ovat toisenlaisia kuin vasta valmistuneiden. Mutta molempien näkökulmat ovat arvokkaita. Olemme kehottaneet käytännön opintojaksoilla olevia sosiaalityön opiskelijoita olemaan uteliaita ja kyseenalaistamaan alan työtapoja ja näkemyksiä.

Kuvastin Huomiopelieineen ei ole työryhmällemme enää pelkkä menetelmä, vaan siitä on tullut tiedonmuodostuksen ja ajattelemisen tapa, joka näkyy kaikessa työryhmän toiminnassa. Kuvastimen ja siihen linkittyvän SORA-toiminnan myötä tiimistämme on kehittynyt keskusteleva ja lastensuojelun sosiaalityön jatkuvan kehittämisen tärkeyden tunnustava työryhmä. Kuvastin-työskentelyn avulla työryhmämme reflektoi omaa ja toisten tapaa tehdä työtä, ja sillä tavalla yhteinen ymmärrys työstä ja sen kehittämiskohteista lisääntyy. Katsomme, että Huomionpeilin avulla meillä on mahdollisuus tuottaa tärkeää, ajankohtaista ja jopa ennakoivaa tietoa, jota voimme sosiaalisen raportoinnin keinoin välittää organisaation johdon ja päättäjien tueksi. Ymmärryksemme mukaan sen pitäisi lopulta päätyä asiakkaiden ja kuntalaisten hyödyksi.

Ylisukupolvinen huono-osaisuus huomiopeilin heijastuksena

”Yhdestä perheestä voi aiheutua yhteiskunnalle todella suuri kustannus ylisukupolvisessa ketjussa. Miten voitaisiin katkaista negatiivinen kierre ja sukupolvelta toiselle ylettyvä problematiikka? Tarve menetelmien kehittämiseen yli sukupolvien kantautuville lastensuojeluperheille tai moniongelmaisille perheille on suuri.”

Yllä oleva lainaus on sosiaalityöntekijän kirjaus Huomiopeili-lomakkeeseen. Siinä ylisukupolvinen huono-osaisuus näyttäytyy monitasoisena ilmiönä, jossa lapsen tilanne kietoutuu vanhempien ja heidän vanhempiansa yhteiseksi negatiivisen kehän kohtaloksi, josta sosiaalityöntekijä osoittaa aiheutuvan myös yhteiskunnallisia kustannuksia inhimillisen kärsimyksen lisäksi. Huomiopeiliin kirjautuu myös tarve menetelmien kehittämiseen huono-osaisuuskierteen katkaisemiseksi.

Huomiopeili-lomakkeita täytettiin Kuvastin-istuntojen yhteydessä ja mainintoja heikoista signaaleista kertyi kahden vuoden ajalta yhteensä 87. Yhdestä Kuvastin-istunnosta kertyi useita huomioita. Jaottelimme ja nimesimme ne kolmeksi laajaksi teemaksi, joita esittelimme myös kansainvälisessä sosiaalityön konferenssissa (Saurama & Vanhanen 2013).

Teemat ovat seuraavat:

1. Yksilö – yhteiskunta: Ylisukupolvinen huono-osaisuus ja näkymättömät lapset – 30 mainintaa
2. Lastensuojelutyö suhdetyönä: Kuulluksi, kohdatuksi ja kosketetuksi tulemisen merkityksellisyys lastensuojelutyössä – 22 mainintaa
3. Palvelujärjestelmän kehittämisen toimintahäiriöt: haasteena palvelujen oikea-aikaisuus, avoimuus, monipuolisuus ja saumattomuus – 37 mainintaa

Työn kehittämisen kannalta kaikki edellä mainitut Huomiopeilin osiot ovat merkityksellisiä. Tässä artikkelissa keskitymme kuitenkin vain niistä ensimmäiseen – huono-osaisuuden periytyvyyteen – ja uskaltaudumme myös esittämään keinoja sen ehkäisemiseen.

Viimeaikoina sosiaalityön vallitseva puhetapa on korostanut lähiyhteisön resursseja lastensuojelun asiakkaana olevien lasten tarpeita arvioitaessa. Läheisverkostosta ja laajennetusta perheestä on haettu apua esimerkiksi läheisneuvonpidon avulla (Reinikainen 2007; Vuorio ym. 2008; Heino 2009). Samoin on haluttu tuoda esiin lasten sinnikkyyttä vaikeissakin olosuhteissa eli resilienssiä (Rutter 1987) ja aktiivista toimijuutta. Ymmärrettävästi kyseessä on ollut reaktio vanhanaikaista autoritaarista ja holhoavaa sosiaalityötä kohtaan, joka on perustunut huostaanottoihin ja perhesuhteiden katkaisemiseen. Lastensuojeluun liitettyjä kielteisiä mielikuvia on pyritty korjaamaan kehittämällä lastensuojelua voimavara- ja perhekeskeisempään suuntaan. Syyttävän sormen sijaan lapsen perheeseen ja läheisverkostoon kohdistetaan lastensuojelusta yhä useammin toiveita ja odotuksia lapsen tai nuoren auttamiseksi. Voimavaroja korostava positiivinen diskursusi on tuonut lastensuojeluun paljon hyvää ja säilyttämisen arvoista. Toisaalta perheen ja verkostojen voimavarojen kokoamisen käänttöpuolena on pyrkimys yhteiskunnallisen vastuunkannon peruuttamiseen, mikä on johtanut esimerkiksi laitospaikkojen alasajoon.

Oma Huomiopeili-aineistomme toi perheen ja verkostojen merkityksen esiin sekä positiivisissa että negatiivisissa yhteyksissä. Perheiden voimavarat ovat lastensuojelun tärkein työkalu. Voimavarakeskeinen työskentely on itsestään selvä painopiste nykypäivän la

Lastensuojelussa. Huomionpeili-tarkastelu toi verkostot esiin kuitenkin myös toisessa valossa, jota lastensuojelussa ei aina lausuta julki. Perheen läheisverkostoihin ja vanhempien omiin perhesuhteisiin liittyy usein monenlaista problematiikkaa, jonka juuret kietoutuvat syvälle, jopa useiden sukupolvien taakse vaikuttaen perheen tämänhetkiseen tilanteeseen ja lapsen edellytyksiin saada riittävää hoivaa sekä tukea kasvulleen ja kehitykselleen. Huomiopeilin havaintojen tarkastelu käänsi näkökulman ongelmien taustoihin ja nosti ylisukupolviset teemat eteemme ”tarjottimella”.

Huomiopeili-aineistosta esiin nousutta ylisukupolvista huono-osaisuutta voisi jaotella eri tavoin. Seuraavaksi kuvaamme joitain keskeisiä aineistostamme nousseita teemoja, joiden havaitsimme usein olevan vahvasti yhteen kietoutuneita – jopa siinä määrin, että niiden erittelemineen yksittäisiksi ongelmiksi on vaikeaa ja myös jossain määrin harhaanjohtavaa. Ilmiöiden raportoitavuus edellyttää aina jonkinasteista pelkistämistä, ja siksi joudumme aineistoa jäsentäessämme tekemään paikoin yleistyksiä ja niputtamaan yh-

teen asioita, jotka voitaisiin ryhmitellä myös vaihtoehtoisilla tavoilla. Kuva ylisukupolvisen huono-osaisuuden kierteestä on jo määritelmän mukaisesti negatiivisesti valottunut. Haluamme osittain säilyttää alkuperäisten kirjausten realistisen karkeuden tiedostaen kuitenkin, että niiden takana olevien perheiden ja asiakkaiden monisärmäisestä elämästä voidaan piirtää myös myönteisempiä kuvia.

Ylisukupolvinen huono-osaisuus Huomiopelissä

- Vanhemmuuden mallin puuttuminen / vanhempien itsensä kokema hoivaköyhyys

Omassa lapsuudessaan huostaan otettujen tai muutoin hoivaa ja huolenpitoa vaille jääneiden vanhempien on vaikeaa tarjota riittävää vanhemmuutta omille lapsilleen. Omat vaille jäämisen kokemukset saatetaan ratkaista korvaavilla kokemuksilla, mikä voi johtaa "kasvatushyvittelyyn", rajattomuuteen tai muutoin kypsymättömään käyttäytymiseen, mistä seurauksena on lapsen turvattomuus. Lapsikeskeisen työotteen säilyttämisestä tulee erittäin haastavaa, kun vanhempien omat vaille jäämisen kokemukset ja pettymykset rakentuvat vahvaksi kilveksi, joka estää ulkopuolisen avun suodattamisen perheen lapsille.

- Ylisukupolvinen psyykinen sairastaminen ja päihteiden käyttö

Lapsen vanhemmilla (ja isovanhemmilla) voi olla vakavia päihde- ja mielenterveydellisiä ongelmia kuten pakko-oireita, itsetuhoisuutta ja alkoholismia. Lapsi näyttäytyy äidin psyykkisten ongelmien uhrina ja lapsella on hätä. Lapsi reagoi eristäytymällä, koulun käynti ei suju. Päihde- ja mielenterveyspulmista kärsivien vanhempien lapsesta voi kehittyä näkymätön lapsi tai sitten hän hakee kapinoimalla näkyvyyttä tarpeilleen, jotka ovat jääneet huomioimatta.

- Väkivallan mallin ja psyykkisen trauman siirtyminen

Perhedynamiikan huomioiminen ja isän roolin vaikutus on lastensuojelutyössä tärkeää. Voimakas kulissien ylläpito jättää lasten hädän havaitsematta, ja lapsista kehittyvä vähitellen näkymättömyys. Perheen vaiettuihin salaisuuksiin kuuluu läheisriippuvuutta, aggressiivisuutta ja lähisuhdeväkivallan kierteitä. Vanhemmilla on tapa ulkoistaa oma käytöksensä lapsiin. Vasta teini-ikä kapinointi ja/tai irtiottoyrietykset tuovat näkymättömät lapset valokeilaan, usein turhan myöhään.

- Vaikeus sitoutua tarjottuun tukeen / epäluottamus viranomaisia kohtaan

Peruluottamuksen puute vanhemman varhaislapsuudessa voi vaikuttaa työskentelyyn lastensuojelun kanssa ja ilmenee kykenemättömyytenä sitoutua myös muihin palveluihin, kuten päihdekuntoutukseen. Vanhempien sitoutuminen voi olla näennäistä ja omaehtoista. Usein vanhemman etu menee lapsen edun edelle. Puhumattomuuden kulttuurissa kasvaneelle on haasteellista toimia avoimuutta edellytettäessä.

Kuvio 1. Ylisukupolvinen huono-osaisuus Huomiopelissä.

Yllä esitetyssä kuviossa huomioidaan vanhempien hoitamattomista mielenterveys- ja päihdeongelmista näkyvät lasten vaikeina kasvuolosuhteina. Työntekijät pitävät tärkeänä muistaa ja muistuttaa, että lastensuojelutyössä lievimmän puuttumisen periaate, ei tarkoita sitä, että etenkin ”hankalien” asiakkaiden kanssa ei tehdä mitään. Kaiken kaikkiaan lapsen ja hänen läheisverkosto syrjäytyminen pitää yllä näköalattomuutta, joka muodostaa suuren haasteen lastensuojelutyölle. Työntekijät joutuvat pohtimaan traumatisoituneiden vanhempien ja isovanhempien vaikutusta lapsiin: Millaiset mahdollisuudet lapsilla on pysyä terveenä? Kuinka auttaa vanhempia näkemään lapsensa tarpeet? Ja lopulta, millaiset kyvyt vanhemmilla on turvata lastensa elämää?

Huono-osaisuuden siirtyminen

Huomiopelissä tekemämme havainnot ovat pitkälti yhteneviä aiemman tutkimustiedon ja sosiaalityön mukanaan tuoman kokemustiedon kanssa. Vanhempien ongelmien siirtymisestä lapsille ylisukupolvisesti on vahvaa näyttöä; lapsuuden olosuhteiden ongelmista on viitteitä myöhemmässä hyvinvoinnissa. On todettu, että lapsen alttius samankaltaiseen hyvinvoinnin ongelmaan kuin hänen vanhemmallaan, on yhteydessä vanhemman ongelman vakavuustasoon (Kataja & Ristikari & Paananen & Heino & Gissler 2014, 44). Vanhemman päihde- ja mielenterveysongelmat, sairastavuus, työttömyys ja taloudelliset ongelmat vaikuttavat haitallisesti muun muassa lapsen koulunkäyntiin ja mielenterveyteen. Muun muassa lapsuuden perheessä todellistuneet taloudelliset ongelmat voivat heijastua taloudellisesti itsenäisen elämän edellytyksiin ja ne voivat lisätä mielenterveyspalvelujen tarvetta. Vanhempien heikolla koulutustasolla on selvä yhteys lapsen jäämiseen matalalle koulutustasolle. Myös vanhemman pitkäkestoisella toimeentulotuen saamisella on suuri vaikutus lapsen kokemiin myöhempiin taloudellisiin vaikeuksiin. (Paananen ym. 2012; Kataja ym. 2014.) Kun vanhemman päihde- ja mielenterveysongelmat totutusti nähdään ja kirjataan syyksi lastensuojeluasiakkuudelle, pitäisi kurkistaa ilmiänsä taakse; mitkä ovat ongelmien aiheuttajat ja voiko niistä keskusteleminen vanhempien kanssa tuoda ratkaisua tai helpotusta.

On puhuttu sosiaalisesta pääomasta: miten vanhemmat voivat tukea lasta luottamussuhteisiin ja sosiaaliin suhteisiin, jos eivät ole itse oppineet luottamaan? Lasten sosiaalinen asema ja pärjääminen aikuisena ovat sidoksissa vanhemmilta siirtyneeseen sosiaaliseen pääomaan (Alm 2011). Millaista esimerkkiä lapsilleen voivat antaa vanhemmat, jotka ovat syrjäytyneet jostain syystä tavanomaisen elämän kuten palkkatyön ja laajempien sosiaalisten suhteiden ulkopuolelle? Miten sosiaalisten ongelmien ymmärtämisessä ylipääntään voitaisiin paremmin hyödyntää niin teoreettista kuin empiirisemminkin painottunutta tutkimusta?

Kiintymyssuhdetutkimusten toistuva tulos on, että vanhemmat, joiden oma kiintymyssuhde lapsuudessa on ollut turvallinen, kykenevät omassa vanhemmuudessaan luomaan lapselleen hyvän ja turvallisen pohjan kasvaa itsenäiseksi, ehyeksi persoonallisuudeksi (esim. Siegel 1999; Hughes 2011; Howe 2013). Ja vastavasti vähättelevästi, arvaamattomasti tai epäjohtonmukaisesti käyttäytyneet vanhemmat tulevat siirtäneeksi lapsilleen välttävän, takertuneen tai hämmentyneen persoonallisuuden piirteitä (Siegel 2015). Tutkimukset osoittavat myös, että syy-seuraussuhteet eivät tässä asiassa kuitenkaan ole niin ehdottomia kuin monesti saatetaan ajatella. Vaikka vanhemmat olisivat itse joutuneet kokemaan varhaislapsuudessaan huonoa hoivaa ja turvattomuutta, he voivat omassa vanhemmuudessaan toteuttaa toisenlaista, turvallisuutta tuottavaa vuorovaikutusmallia ja siten tarjota lapsilleen turvallisen alun ja uuden mahdollisuuden elämänsä rakentamiseen. Se edellyttää kuitenkin tietoista halua toisin toimimiseen ja vapautumiseen ongelmallisiksi todettujen suhteiden pakottavuudesta. (Crandall ym.1997.) Enää ei ole syytä puhua ylisukupolvisesta huono-osaisuudesta eräänlaisena ”geneettisenä perimänä”, jolle ei voida mitään. Uusi kiintymyssuhdetta koskeva tutkimus on osoittanut, että turvallisuus/turvattomuus -suhteen sateenvarjon alla tapahtuu ehkä vielä ratkaisevampaa: vanhemmat siirtävät lapsilleen erilaisia tapoja säädellä tunne-elämäänsä, käsitellä pettymyksiä, ahdistavia tilanteita ja muita sisäisiä tunne-elämyksiä. Kyseessä on affektien säätelymekanismi. Tavot, joilla vanhemmat ratkaisevat sisäisiä impulssejaan, voivat olla vahingollisia ja johtaa esimerkiksi mielen-terveys- ja päihdeongelmien välittymiseen sukupolvelta toiselle. (Bowlby 2005; Schore & Schore 2008; Howe 2013.) Siksi esimerkiksi päihdeongelmaisen äidin tulisi saada apua emotionaaliseen läsnäolonsa ja sisäisiin mielikuviinsa äiti-vauvasuhteesta. Silloin äiti ei tule siirtäneeksi vanhemmuudessaan omia toimimattomia tapojaan lapselle – mikä avaa mahdollisuuden ylisukupolvisen ketjun katkeamiseksi. (Suchman ym. 2004, 183–184). Auttamalla vanhempia tulemaan tietoisemmiksi tunne-elämystensä merkityksistä ja vaikutuksista lastensa käyttäytymiseen voidaan siis ehkäistä huono-osaisuuden siirtymistä seuraavalle sukupolvelle. Tässä on lastensuojelun suuri haaste ja mahdollisuus.

Ylisukupolvisen huono-osaisuuden haasteeseen vastaaminen lastensuojelussa

Menneisyyden vaikutus nykyhetkeen on lastensuojelussa iso kysymys. Asiakkaalla on oikeus vapautua menneisyyden painolastista ja tulla arvioiduksi omana itsenään nykyisessä elämäntilanteessaan. Siksi sosiaalityöntekijä saattaa ajatella, ettei tahdo vetää vanhoja asioita mukaan nykyhetken työskentelyyn. Kovin usein olemme kuitenkin joutuneet huomaamaan, että menneisyys muistuttaa läsnäolostaan nykyhetkessä niin kauan, kunnes se lopulta kohdataan ja otetaan käsittelyyn. Sosiaalityön ammattitaitoa on auttaa vanhempaa käsittelemään oman lapsuutensa kokemuksia ja niiden vaikutusta omaan vanhemmuuteen kunnioittavasti ja voimavarakeskeisesti. Turvallisessa asiakassuhteessa vaikeidenkin asioiden käsitteleminen on mahdollista. Asiakassuhteessahan on osittainen piirteitä varhaisesta vuorovaikutussuhteesta, mikä heijastelee esimerkiksi luottamuksen rakentumisen vaikeutta tai helppoutta (Applegate & Shapiro 2005,132–133).

Lastensuojelutyössä lastensuojelutarpeen arviointi voisi olla paikka, joka luo lapsille ja vanhemmille mahdollisuuden tulla kohdatuksi niin, että myös ymmärrys omaa elämänhistoriaa kohtaan tulee käsitellyksi. Vaikka lastensuojelutarpeen arvioinnissa aikaa asiakassuhteen luomiseen on rajallisesti, se ei mielestämme silti sulje kokonaan pois isojen asiakokonaisuuksien käsittelemistä. Sosiaalityöntekijän tehtävänä on kartoittaa lapsen elämän suojaavia ja vaarantavia tekijöitä. Mielestämme vanhemman oman traumahistorian, lapsuuden kodista ammennettujen selviytymiskeinojen ja lapsen läheisverkoston haasteiden – yhtä lailla kuin vahvuuksien – selvittäminen on olennainen osa tätä kartoitusta.

Jotta ylisukupolvisen huono-osaisuuden ongelmaan päästäisiin todella puuttamaan, tarvittaisiin lastensuojelussa työskentelyä nimenomaan vanhempien omien vaille jäämisen kokemusten ja tunne-elämän säätelyn kanssa. Näkemyksemme mukaan nykyaikainen lastensuojelu kestää kyllä sekä lasten että vanhempien ongelmien rinnakkaistyöskentelyn ilman että joutuisimme ”valitsemaan” asiakkaaksi joko lapsen tai omaa

huomiotaan vaativan vanhemman. Esimerkiksi lastensuojelun perhetyöllä voidaan auttaa äitiä patistelemaan vastahakoista lastaan aamuisin kouluun, mutta se ei vielä poista syitä, joiden vuoksi lapsen on vaikea lähteä kodistaan ja äidin on vaikea irrottautua lapsestaan ja ohjata hänet jämäkästi mutta lempeästi koulutielle. Lastensuojeluun tarvittaisiin enemmän ymmärrystä suhdeperustaisesta sosiaalityöstä sekä moderniin kiintymyssuhdeteoriaan sisältyvästä tunteiden säätelymallien sukupolvisesta siirtymisestä (Ruch ym. 2010; Brandell & Ringel 2004; Applegate & Shapiro 2005). Lisäksi tarvittaisiin terapeutista asennoitumista ilman että lastensuojelun sosiaalityöntekijöistä olisi tarpeen kouluttaa psykoterapeutteja; asiakassuhde voi olla terapeutin monella tavalla ja tarjota asiakkaalle korjaavia kokemuksia. Olennaista on työntekijän herkkyys asiakkaan viesteille ja rohkeus käydä keskustelua kipeistäkin asioista sekä ymmärrys siitä, miten ennen kaikkea varhaisen kiintymyssuhteen, mutta myös muiden vuorovaikutussuhteiden dynamiikka ohjaa ihmisen sisäisten toimintamallien syntymistä.

Huomiopelin ja ylisukupolvisuuden teemaan perehtymisen myötä syntyi hahmotelmia, joissa sosiaalityöntekijät alkoivat tietoisemmin asiakastyössä tuoda esiin ja pohtia vanhempien omaa lapsuutta peilaavia kysymyksenasetteluja. Vanhemmilta alettiin kysyä sellaisista lapsuuden ja aikuisuuden kehitysvaiheista, jotka yleensä koetaan myönteisinä ja joista on mukava puhua. Lastensuojelutarpeen arvioinnin osana esimerkiksi 10-vuotiaan lapsen äitiä alettiin jututtaa raskausaikaa koskevista muistoista. Tällä tavoin oli mahdollista saada edes pintapuolinen kosketus äitiyteen ja siihen liittyviin mielikuviin. Kysymyksenasettelu antoi osviittaa myös siitä, onko ylisukupolvisuus suojaava tekijä vai riskitekijä lapsen elämän kannalta, onko vanhempi elänyt turvallisen lapsuuden ja kyennyt kiintymään myönteisesti lapseensa jo raskausaikana ja lapsen syntymän jälkeen. Vastaavasti voidaan selvittää, miltä vanhemmasta on tuntunut esimerkiksi peruskoulun päättäminen tai omilleen muuttaminen; onko se ollut odotettu ja myönteinen elämänvaihe, jossa hän on kyennyt luottamaan omaan pärjäämiseensä?

Lastensuojelutarpeen arvioinnin tekeminen ”tässä ja nyt”-lähtökohdasta on mielestämme puolinaista jopa vahingollista, sillä se ei anna sijaa ylisukupolvisuuden näkemiselle. Lastensuojelutarpeen arviointi on tärkeä saumakohta palvelujärjestelmän sisälle tai sieltä pois. Yksittäisen ristiriidan, kuten perheväkivaltatilanteen selvittäminen ilman tarkastelun nivomista kauaskin menneisyyteen voi olla yhdentekevää, jos työskentelyssä ei ehditä ottaa huomioon tai ymmärretä ylisukupolvisuuden ilmiötä.

Sosiaalityöhön tullut nopean toiminnan vaade aikarajoineen ja läpivirtaamisineen (Juhila 2011) ei aina vastaa lapsen ja vanhempien tarpeisiin. Luottamuksen rakentaminen ja tavoitteiden saavuttaminen on hidaskäyttöprosessi. Tähän kiinnittyi myös Huomiopeli-työskentelymme. Kysyimme, onko etenemismuutos riittävää työntekijälle, entä johdolle? Kenelle tavoitteet itse asiassa asetetaan? Tavoitteita on silti tärkeä asettaa, jotta ne määrittäisivät myös ne keinot, joilla tavoitteisiin voidaan edetä. Pirstoutuneessa palvelukokonaisuudessa kaikkien toimijoiden tietoinen tavoitteellisuus ja systemaattisuus ovat entistä tärkeämpiä seikkoja asiakaiden joutuessa tottumaan jatkuvasti vaihtuviin työntekijöihin ja työskentelysuhteisiin. Runsaat siirtymävaiheet lisäävät huomion tarvetta. Jokainen katkos ja siirtymä on myös riskikohta. Silti kysyimme tässä, voisiko lastensuojelutarpeen arviointi olla eräs kriittinen piste, josta käsin voitaisiin tehdä enemmän ylisukupolvisen huono-osaisuuskierteen katkaisemiseksi?

Lastensuojelutarpeen arvioinnin työskentelyaika on lyhyt, korkeintaan kolme kuukautta. Selvitysprosessin tehtävänä on kuitenkin paitsi nostaa esiin lapsen ja perheen tuen tarpeita ja voimavaroja myös motivoida perhettä tulevaan työskentelyyn ja pyrkiä poistamaan asiakkuuden onnistumisen esteitä. Jo tässä alkuvaiheessa voidaan tehdä paljon muutakin kuin listata ilmeisimmät huolenaiheet. Esimerkiksi vanhemman lastensuojelua kohtaan tuntemien pelkojen käsitteleminen on iso osa lastensuojelutarpeen selvitystä. Tähän voisi sisältyä myös vanhemman aiempien lastensuojelukokemusten läpi käymistä, missä apuna voitaisiin käyttää esimerkiksi Asiakaspeili-haastattelua. Sellainen reflektiivinen työskentely on korjaavaa ja eheyttävää, mikä tuottaa vanhemmalle oivalluksia oman elämänhistorian ja hänen perheensä ihmissuhteiden keskinäisestä dynamiikasta.

Perheen ilmipulmien taustoittamisen ja isomman lapsen varhaisten kokemusten kartoittamisen tulisi kuulua luonnollisena osana palvelutarpeen arviointiin. Menneiden muisteleminen voi olla vanhemmille raskasta, mutta yllättävän moni vanhempi on tarttunut tilaisuuteen puhua omista lapsuuden ja nuoruuden kokemuksistaan ja vaikuttanut jopa huojentuneelta päästessään jäsentämään ajatuksiaan sosiaalityöntekijän kanssa. Kaikki perheet eivät ole valmiita tällaiseen työskentelyyn, ja vanhempien omia rajoja tulee kunn-

oittaa. Sosiaalityöntekijän tekemä aloite voi kuitenkin tuoda vanhemmalle kauan odotetun mahdollisuuden ottaa puheeksi mieltä painaneita asioita ja kylvää siemenen, jonka sato kypsyy vähitellen avoimuuden työskentelyssä, kunhan aktiivista työskentelyä aiheen ympärillä jatketaan. Sukupolvien ketju on mahdollista myös katkaista, ja moni vanhempi onkin valmis tekemään kaikkensa siinä onnistuakseen. Lastensuojelun tehtävä on auttaa vanhempia tässä päämäärässä.

Heikkojen signaalien skannaus tässä artikkelissa teki näkyväksi ikivanhan lastensuojeluilmiön, ylisukupolvisen syrjäytymisen. Voidaan kysyä, eikö tämä ollut tiedossa jo aiemmin? On totta, että monet eettiset ja yhteiskunnallisesti hankalat ilmiöt löydetään ikään kuin uusina, vaikka niillä on pitkät juuret. Asioiden keskinäiset yhteydet eivät kuitenkaan eri aikoina ole samanlaisia.

Se, että lähdimme liikkeelle työn kehittämisen ja tiedonmuodostuksen asioista, löysimme yhteiskunnallisen vaikuttamisen tarpeen ja lopulta huomio kiinnittyi vanhempien ja lasten väliseen suhteeseen lastensuojelussa, on eräs mahdollinen tapa nähdä ja tuoda esiin huono-osaisuuden problematiikkaa. Emme siis lähteneet ensin hakemaan ilmiölle selityksiä tai rajoituksia.

Meidän kokemuksemme ja johtopäätöksemme on, että ilman sitä että työtä tarkastellaan muustakin kuin pelkästä yksilönäkökulmasta, on mahdotonta päästä kiinni ylisukupolvisen huono-osaisuuden ilmiöön. Tällainen näkymä siivittää ajatuksia sosiaalityön mahdollisuuksiin käyttää hyväksi niitä tutkimuksellisia keinoja, joita sille tarjoutuu arkisessa työssä.

Lastensuojeluun, kuten kaikkiin sosiaalipalveluihin, on 2000-luvulla rantautunut yhä voimakkaammin yritysmaailmasta tuttu vaade mitattavissa olevaan tehokkuuteen. Osittain tehokkuusvaade on niukkuuden politiikkaa – kiristyneessä taloustilanteessa pyritään minimaalisilla resursseilla saavuttamaan maksimaalinen hyöty. Poliittiset valtasuhteet ja julkinen talous sanelevat sen, millaisin keinoin tavoitteeseen kulloinkin pyritään, mutta tavoite on pohjimmiltaan aina sama – lisätä ihmisten hyvinvointia ja tehdä aidosti vaikuttavaa lastensuojelutyötä.

Positiivista palvelujen tehostamisesta ja vaikuttavuuden tarkemmasta arvioinnista on, että perheelle pyritään todella löytämään palvelu, jonka tuella muutos voisi mahdollistua. Kokemuksemme on, että menneinä vuosikymmeninä melko yleisetkin ”kannatteluasiakkuudet”, joissa lastensuojelun tuki rajoittui lähinnä perheen tilanteen seuraamiseen ja mahdollisiin kriiseihin reagoimiseen, ovat käyneet lastensuojelussa yhä harvinaisemmiksi. Nyt työskentelyssä tavoitellaan muutosta, toisinaan jopa hengästyttävällä aikataululla. Palvelut on muotoiltu kestoiltaan ja intensiteetiltään tarkkaan rajatuiksi kokonaisuuksiksi, joita on kustannustehokkuuden nimissä helppo ulkoistaa ja kilpailuttaa.

Tiukka raamitus tuo työskentelyyn selvempää tavoitteellisuutta ja arvioitavuutta, perheiden kannalta mahdollisesti myös läpinäkyvyyttä ja hallittavuuden tunnetta. Usein se myös mahdollistaa nopeamman ja tehokkaamman avun saannin silloin, kun perheellä on selvärajainen ja helposti työstettävissä oleva ongelma. Lastensuojelun asiakasperheissä, joissa huono-osaisuus on jatkunut useiden sukupolvien ajan, ongelmat ovat kuitenkin harvoin näin rajattuja ja lyhyessä ajassa ratkaistavissa. Ylisukupolvisen osattomuuden ja traumahistorian käsitteleminen lastensuojelussa vaatii pitkäjänteistä työskentelyä ja pysyvyyttä. Tiivistä yhteistyötä psykiatria- ja päihdepalvelujen kanssa tuskin voi liiaksi korostaa. Terapiapalveluiden nykyistä vaivattomampi ja oikea-aikainen saatavuus julkisen terveydenhuollon kautta vähentäisi painetta lastensuojelussa. Kuitenkin myös tuttu, pysyvä lastensuojelun sosiaalityöntekijä on vanhemmalle tärkeä tuki ja arvokas voimavara, joka voi tarjota turvallisen suhteen omien elämäkokemusten käsittelemiseen.

Olisiko suomalaisen lastensuojelun kehittämisen seuraava vaihe se, että lastensuojelutarpeen arviointiin, joka kattavuudessaan tavoittaa todella suuren joukon suomalaisia lapsiperheitä, kehitettäisiin sellaisia työvälineitä, jotka suovat mahdollisuuden niin lasten kuin heidän vanhempiensa elämäntarinoiden tärkeiden vaiheiden tulla kuulluiksi ja arvostetuiksi, jotta ylisukupolvisuuden problematiikka saataisiin näkyviin?

Kehittämisehdotuksia

- Työyhteisötasolle tarvitsemme sellaisen työn tekemisen rakenteen, joka tukee reflektointia ja toisilta oppimista sekä mahdollistaa ilmiötasoisien pohdinnan. Tällainen rakenne voisi olla esim. Kuvastin-menetelmä.
- Sosiaalityön ja terveydenhuollon yhteisen tiedonmuodostuksen ja ymmärryksen lisäämiseksi uusissa sote-rakenteissa voisi hyödyntää esimerkiksi alueellisia moniammatillisia Kuvastin-kokouksia.
- Perustyöhön tarvitsemme tiiviimpiä parityönrakenteita, joissa mahdollistuisi yhteistyö esim. lastensuojelun ja terveystieteen ammattilaisten kesken.
- Organisaatiotasolle tarvitsemme perhesosiaalityötä, jossa perheiden auttaminen ja tukeminen on kokonaisvaltaista ja pitkäjänteistä. Tämä voisi yhdistyä luontevaksi osaksi lastensuojelutarpeen arviointityötä ja jatkua suunnitelmallisessa työskentelyssä.
- Yksilötyöhön tarvitsemme lisää menetelmällistä osaamista, jotta uskallus kasvaisi kohdata asiakas kokonaisvaltaisesti ja nähdä ilmeisen taakse. Tämä edellyttää koulutusta ja sellaisten elämäkerrallisten haastattelumallien kehittämistä, jotka ovat relevantteja lastensuojelun sosiaalityössä

Lähteet

- Alm, S. (2011). Downward social mobility across generations: The role of parental mobility and education. *Sociological Research Online* 16(3), 2.
- Applegate, Jeffrey S. & Shapiro, Janet R. (2005) *Neurobiology for Clinical Social Work*. New York: W.W. Norton & Company.
- Bowlby, John (2005). *A Secure Base. Clinical applications of attachment theory*. New York & London: Routledge.
- Brandell, Jerrold R. & Ringel, Shoshana S. (2004) *Psychodynamic Perspectives on Relationship: Implications of New Findings from Human Attachment and the Neurosciences for social Work Education*. *Families in Society* 85 (4), 549-556.
- Conger, Rand D. & Belsky, Jay & Capaldi, Deborah. M. (2009). The intergenerational transmission of parenting: closing comments for the special section. *Developmental Psychology* 5 (45), 1276-1283.
- Crandall, Lisa E., Fitzgerald, Hiram E. & Whipple, Ellen E. (1997) *Dyadic Synchrony in Parent – Child Interactions: A Link with Maternal Representations of Attachment Relationships*. *Infant Mental Health Journal*. Vol. 18(3), 247–264
- Heino, Tarja (2009) *Family group conference from a child perspective: Nordic research report*. National Institute for Health and Welfare. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL)
- Howe, David (2013). *Attachment theory*. Teoksessa Mel Gray & Stephen A. Webb (toim.) *Social work theories and methods*. London: Sage, 75-86.
- Hughes, Daniel A. (2011) *Kiintymyskeskeinen vanhemmuus. Toimivuutta kasvatukseen*. Tampere: PT-Kustannus
- IFSW. *International Federation of Social Workers*. <http://ifsw.org/policies/statement-of-ethical-principles/>
- Juhila, Kirsi (2009) *Sosiaalityön selontekovelvollisuus*. *Janus* 17 (4) 2009, 296–312.
- Juhila Kirsi (2011) *Pitkäaikaisongelmat ja nopean toiminnan vaade sosiaalityössä*. Esitelmä Sosiaalityön tutkimuksen päivillä 18.2.2011. Helsinki.
- Kananoja, Aulikki (1997) *Murros on mahdollisuus: Sosiaalityön selvityshenkilön raportti*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen työryhmämuistioita. Raportteja 211. Stakes.
- Kataja, Kati & Ristikari, Tiina & Paananen, Reija & Heino, Tarja & Gissler, Mika (2014). *Hyvinvointiongelmien ylisukupolviset jatkumot kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten elämässä*. *Yhteiskuntapolitiikka* 1 (79), 38–54.
- McDonald, Catherine (2006) *Challenging Social Work. The Institutional Context of Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mullally, Bob (2007) *New Structural Social Work*. Oxford: Oxford University Press.
- Paananen, Reija & Ristikari, Tiina & Merikukka, Marko & Rämö, Antti & Gissler, Mika (2012). *Lasten ja nuorten hyvinvointi. Kansallinen syntymäkohortti 1987 – tutkimusaineiston valossa*. Raportteja 52. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Paananen, Reija & Ristikari, Tiina & Gissler, Mika (2015). *Lasten ja nuorten hyvinvoinnin eriytyminen ja ongelmien ylisukupolvisuus. Kansallinen syntymäkohortti 1987*. Teoksessa Anne-Mari Jaakola, Viivi Lanne & Jarkko Rasinkangas (toim.) *Tutkiva so-*

- siaalityö. Eriarvoisuus ja sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen seura ja Talentia-lehti.
- Pulkinen, Katri (2011). Asiakkaiden kokemuksia lastensuojelusta – asiakaspeili tiedonmuodostuksen välineenä. Sosiaalityön käytätötutkimus. Helsingin yliopisto.
- Reinikainen, Sarianna (2007) Läheisneuvonpito lapsinäkökulmasta. Raportteja 7. Helsinki: Stakes.
- Ruch, Gillian & Turney, Danielle & Ward, Adrian (toim.) (2010) Relationship-Based Social Work. Getting to the Heart of Practice. London: Jessica Kingsley Publications.
- Rutter, Michael (1985) Resilience in the face of adversity. Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *British Journal of Psychiatry* 147(6), 598–611.
- Saurama, Erja & Vanhanen, Jonna (2013) Structural social work – is it just an outdated dream? The 3rd European Conference of Social Work Research. 20.-22.3.2012. Jyväskylä.
- Siegel, Daniel (1999) *The Developing Mind*. New York: Guilford Press.
- Siegel, Daniel J. (2012) *Mielitaju. Muutoksen tiede*. Helsinki: Basam Books
- Schore, Judith R. & Schore, Allan N. (2007) *Modern Attachment Theory: The Central Role of Affect Regulation in Development and Treatment*. *Clinical Social Work Journal* 36, 9-20.
- Suchman, Nancy & Mayes, Linda & Conti, Joanne & Slade, Arietta & Rounsaville, Bruce (2004). Rethinking parenting interventions for drug-dependent mothers: From behavior management to fostering emotional bonds. *Journal of substance abuse treatment* 27 (3), 179-185.
- Vuorio, Juha-Pekka, Saurama, Erja & Hänninen, Salla (toim.) *Verkostojen voimaa vai seittien satimia. Kokemuksia läheisneuvonpidosta*. Julkaisuja 18. Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus SOCCA ja Heikki Waris-instituutti.
- Yliruka, Laura (2006) *Kuvastin: Reflektiivinen itse- ja vertaisarviointimenetelmä sosiaalityössä*. Työpapereita 2. Helsinki: Stakes.
- Yliruka (2015) *Itsearviointi reflektiivisenä rakenteena. Kuvastinmenetelmän toimivuus, käyttöönotto ja kehittäminen*. Heikki Waris -instituutin tutkimuksia 1. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Ylisukupolvisten ilmiöiden näkyväksi tekeminen, ymmärtäminen ja purkaminen narratiivisella työskentelyllä sosiaalityössä

Kirsi Nousiainen

Another day in this carnival of souls
Another night settles in as quickly as it goes
The memories of shadows, ink on the page
And I can't seem to find my way home.
And it's almost like
Your heaven's trying everything
Your heaven's trying everything
To keep me out.
All the places I've been and things I've seen
A million stories that made up a million shattered dreams
The faces of people I'll never see again
And I can't seem to find my way home⁶

Jälleen uusi päivä tässä sielujen karnevaalissa
Jälleen uusi yö laskeutuu yhtä nopeasti kuin kuluukin
Muistot varjoista, mustetta paperilla
Enkä näytä löytävän tietäni kotiin.
Ja on melkein kuin
Taivaasi yrittäisi kaikkensa
Taivaasi yrittää kaikkensa
Pitää minut ulkopuolella.
Kaikki paikat, joissa olen ollut ja asiat, joita olen nähnyt
Miljoonat tarinat, tehty miljoonista särkyneistä unelmista
Ihmisten kasvot, joita koskaan näe en
Enkä näytä löytävän tietäni kotiin.⁷

Sosiaalityössä kohdataan ihmisiä, joiden muistot ovat vain varjoja kuljetun matkan varrella, joiden unelmat ovat pirstaleina, jotka ovat kadottaneet läheisiään, jotka suljetaan ulos, ja jotka eivät löydä tietä kotiin. Olen kohdannut heitä sekä sosiaalityöntekijänä että tutkijana. Tässä artikkelissa pohdin, miten sosiaalityössä voitaisiin ottaa kiinni näistä hauraista muistoista ja kokemuksista ja auttaa asiakasta löytämään uusia polkuja itseensä ja kotiin.

Narratiivinen ajattelu ja sosiaalityö ovat keinoja lähestyä ihmisen elämäkokemuksia ja identiteettiä sekä löytää ymmärrystä niiden taustalla olevista kulttuurisista ja yhteiskunnallisista ajattelutavoista. Narratiivisuuteen liittyvät ajallisuuden ja paikantuneisuuden ulottuvuudet luovat siltoja rakentaa uusia tulkintoja ja kertomuksia nykyisyyteen ja tulevaisuuteen. Tarkastelen tässä artikkelissa sitä, miten narratiivista ajattelua voi hyödyntää asiakastyössä kohdistamalla katsetta ylisukupolviin siirtymiin. Oma kokemukseni sekä sosiaalityön käytännöstä että tutkimuksesta on, että narratiivinen sosiaalityö edellyttää ensisijassa ajattelutavan muutosta ja herkistymistä asiakkaan kertomukselle arkisesta elämästään. Narratiivisuus tutkimusmetodina voi antaa eväitä asiakkaan kertomuksen tulkinnoille eli siihen, miten asiakas antaa merkityksiä elämäntapahtumilleen ja kokemuksilleen sekä miten hän samalla rakentaa identiteettiään. Tällainen analyttinen katse on osa sosiaalityön koulutuksen kautta omaksuttua ammattitaitoa. Narratiivisessa sosiaalityössä onkin Karen D. Roscoen ym. (2011) mukaan kysymys teorian ja käytännön välisestä keskustelusta, joka voi johtaa niin asiakkaiden kuin sosiaalityöntekijöidenkin kehittämiseen (development). Tulkitsen kehittämisen tässä yhteydessä yhdessä oppimiseksi. Tavoitteenani on tämän tekstin myötä innostaa sosiaalityöntekijöitä omaksumaan narratiivisen katseen asiakkaidensa kerrontaan ja osoittaa, että se ei välttämättä edellytä aikaa vieviä istuntoja tai erilaisten välineiden omaksumista. Erilaiset välineet toki edesauttavat kerrontaa ja stimuloivat muistia ja niiden käyttö voi olla perusteltua esimerkiksi silloin, kun asiakkaan kanssa on mahdollista tehdä pitkäjänteistä identiteettityöskentelyä.

⁶ Bathory, Zoltan & Snell, Matthew & Churko, Kevin & Grinstead, Thomas Jason & Roberts, Darrell & Spencer, Jeremy & Moody, Ivan (2009) *Far From Home*. Artist: Five Finger Dead Punch.

⁷ Suomennos kirjoittajan

Esimerkkeinä toimivat otteet tutkimusta⁸ varten tuotetusta aineistosta, joka koostuu entisille pitkäaikais-asunnottomille tehdystä narratiivisista haastatteluista. Vaikka nämä kertomukset on tuotettu tutkimusta varten, niissä on arkipäiväisen keskustelun elementtejä. Haastatteluihin osallistuneet naiset ja miehet ovat eläneet pitkään yhteiskunnallisessa marginaalissa ja sosiaalisesti osattomina, asunnottomina, köyhinä, vaikeasti päihdeongelmallisina ja kärsien mielenterveyden pulmista. Haastattelutilanteet toteutuivat heidän ehdoillaan muun muassa niin, että niissä saattoi olla läsnä päihtymystä ja ilmentymiä mielenterveysongelmasta. Haastattelut on tehty tuetun asumisen yksikössä, jossa osalliset henkilöt asuivat eri yhteisöissä omis-
sa pienasunnoissaan. Osa haastatteluista osallistui myös niin sanottuihin kävelyhaastatteluihin, joiden aikana kävimme katselemassa heille merkityksellisiä paikkoja. Kävelyhaastattelujen aikana otettiin valokuvia paikoista ja osa keskusteluista nauhoitettiin.

Narratiivisuus ajattelutapana – teoriasta käytäntöön

Narratiivisuudessa on kysymys siitä, että ihmisen elämä rakentuu kertomuksena ja tämä kertomus on alituisesti läsnä eletyssä elämässä. Elämänkulun aikana siitä jaetaan useimmiten vain fragmentteja vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa. Tällaiset fragmentit voivat olla esimerkiksi tapahtumaselostuksia ja vastata siihen, mitä tapahtui. Ne voivat sisältää kerrontaa kokemuksista ja kertojan tulkintoja tapahtumien ja kokemusten syistä ja merkityksestä. Kertomuksissa elämästä ovat läsnä toimijoina myös ne ihmiset, joilla on merkitystä kertojan elämänkulussa.

Kun sosiaalityössä hyödynnetään narratiivista ajattelua, on mielestäni tärkeää muistaa se, että yksilöllinen kokemus on aina sidoksissa ympäröivään yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Toinen tärkeä näkökulma on se, että kertoessaan kokemuksistaan, ihminen hyödyntää kulttuurisia kertomuksia. Usein käyttämäni esimerkki tästä on äitiys, johon liittyvällä kulttuurisella kertomuksella on pitkät juuret (ks. esim. Nousiainen 2004; Piensoho 2001). Äitiyden kulttuurinen kertomus on läsnä muun muassa erään naisen haastattelussa, joka on aineistonani tässä artikkelissa. Hän kertoi, ettei pitänyt yhteyttä lapseensa sen häpeän vuoksi, jota hän koki asunnottomuudestaan. Kuva päihteitä käyttävästä pitkäaikaisasunnottomasta naisesta sopii äärimmäisen huonosti kulttuuriseen kertomukseen hyvästä äidistä.

Kolmas merkittävä näkökulma on kerronnan kontekstin huomioiminen. Siihen liittyvät temporaalisuus ja spatiaalisuus eli ajallisuus ja paikallisuus (ks. esim. Riessman 2008; Järvinen 2004; Ricoeur 1984). Kerronta tapahtuu aina ainutkertaisessa kontekstissa. Siihen kuuluvat sekä fyysinen tila ja sen luomat edellytykset että ne positiot, jotka osallisilla on tuossa tilassa. Positiot viittaavat sekä ruumiin asentoihin ja liikkeeseen tilassa että mentaalisiin positioihin, kuten esimerkiksi valta-asetelmiin. Karen D. Roscoe ym. (2011, 50) muistuttavat, että kertomus paikantaa aina kertojan sosiaalisesti, kulttuurisesti ja myös poliittisesti.

Konteksti voidaan hahmottaa metaforisesti ikään kuin näyttämöksi, jossa kerronta tapahtuu joko käsikirjoitetun tai improvisoidun käsikirjoituksen mukaan niiden kesken, jotka näyttämöllä ovat läsnä (ks. esim. Nousiainen 2015a; 2015b; Langellier & Peterson 2004). Näyttämömetaforan avulla on helppo havainnollistaa myös sitä, että kerronnalla on osallisten lisäksi myös muita kuulijoita. Näyttämöllä vuorovaikutuksessa olevien tai fyysisesti läsnä olevien katsojien lisäksi kuulijoina voivat olla myös niin sanotut sisäiset kuulijat. Kertomus voidaan siis osoittaa myös muille kuin paikalla oleville henkilöille (Nousiainen 2004).

Annan joitakin esimerkkejä kontekstin merkityksestä kerronnalle. Haastattelin erästä naista neljään kertaan. Pari ensimmäistä kertaa olivat minulle tutkijana haastavia, sillä kertoja puhui pitkiä aikoja taukoamatta niin, että en paikoitellen voinut osallistua keskusteluun kysymällä häneltä minua kiinnostavista asioista. Pisin yksinpuhelu ensimmäisen haastattelun aikana kesti nelisen kymmentä minuuttia. Yrittäessäni katkaista hänen puhetulvaansa hän ärtyneenä kielsi minua keskeyttämästä, koska se sekoitti hänen ajatuskulkunsa. Toisaalta haastattelut katkesivat välillä, kun kanssa-asukkaat kävivät hänen ovellaan toimittamassa jotain

⁸ Tutkimus koskee pitkäaikaisasunnottomina eläneiden henkilöiden asunnottomuudelle, asumiselle, kodille ja paikoille annettuja merkityksiä ja on osa Suomen Akatemian Asumisen tulevaisuus -ohjelmasta rahoittamaa laajempaa hanketta Pitkäaikaisasunnottomuus ja Asunto ensin -periaatteen soveltaminen Suomessa 2011–2015.

asiaa. Olin jo haastatellut päihtyneitä asukkaita, ja saanut kokemuksen siitä että minun oli tutkijana mukauttava ja otettava haastattelutilanteet sellaisina kuin ne minulle tarjoutuivat. Annoinkin siten tilaa omaehtoiselle kerronnalle myös tämän naisen kanssa. Myöhemmin sain tietää henkilön mielenterveysongelmasta ja ymmärsin sillä olleen suurta merkitystä kerrontaan ja tuotettuun kertomukseen.

Naisen haastattelut olivat haastavia minulle etenkin siksi, että ne vaikuttivat kaottisilta. Koin, etten voinut juuri vaikuttaa haastattelun kulkuun, mikä sai minut aluksi hämmentyneeksi ja epävarmaksi. En pystynyt hallitsemaan kaaosta, joka oli fyysisestikin läsnä naisen asunnon ollessa ankea ja siivoton. Arthur Frank (1995) kirjoittaa haavoittuneista kertojista, joiden tarinaa hallitsee kaaos. Kaaostarina syntyy silloin, kun kertoja on menettänyt elämänsä suunnan ja näkee tulevaisuuden ilman toivoa esimerkiksi vakavan sairauden vuoksi. Pitkään asunnottomana eläneen, usein traumatisoivia kokemuksia elämässään kokeneen ja vaikeasti päihde- ja mielenterveysongelmaisen henkilön elämäkertomus voi usein olla tällainen kaaoskertomus, jota ulkonaiset puitteetkin ilmentävät. Narratiivisen sosiaalityön avulla kaaoskertomukseenkin on mahdollista löytää tulevaisuuteen toivoa antava suunta.

Intuiolla oli minulle haastatteluja tehdessäni suuri merkitys siinä, miten kussakin tilanteessa toimin. Intuitio on myös osa sosiaalityön ammatillista osaamista ja sosiaalityöntekijänä osa minua myös tutkijana. Voidakseen hyödyntää intuitiota tulee omata kykyä empatiaan ja herkistyä sekä kuuntelemaan että huomioidaan tilanne kokonaisuudessaan.

Kerron vielä toisen esimerkin kerronnan kontekstista. Teimme kävelyhaastattelua nuoren miehen kanssa. Hän oli kolmella eri kerralla kertonut minulle elämäntarinaansa, joka kietoutui nuorena aloitettuun huumeiden käyttöön ja sittemmin siitä eroon pääsemiseen. Kävelyhaastattelun aikana kiersimme autollani hänen lähiössä sijaitsevia lapsuuden paikkojaan. Hän halusi näyttää minulle kotitalonsa, päiväkotinsa, koulunsa, urheilukentän ja sen vieressä olevan pienen metsikön, joka näkyy alla olevassa kuvassa. Kuvan vasemmassa laidassa olevien parakkien vieressä on pelikenttä.

Kuva 1. Kävelyhaastattelun aikana otettu valokuva lapsuuden paikasta.

Mies kertoo samalla, kun seisomme katsomassa kenttää, jossa on lapsia pelailemassa ja rauhalliselta näyttävää metsikköä, jonne johtaa polku.

[...] kun ensiks täällä impattiin sillon 11-vuotiaana. Sitte 12-vuotiaana ryypättiin tossa kentän takana, mut se oli vaan sit semmost viikonloppuryypäämistä. Mut sit todellinen se pilvenpoltto 13-vuotiaana, niin mä lopetin ryypäämisen. Mä poltin enää vaan hasista ja oli semmonen hippiaate. Ja sitte tuli vuoden päästä sitte ekstaasi kuvioihin, ja mä ajattelin, et tää on mun huume. Siihenhän mä rakastuin sillä lailla, et sit käytettiin viikonloppusin sitä. Kerran kuukaudessa ensiks. Sitten amfetamiini justin kerran kuukaudessa ja ekstaasii, ja sit 15-vuotiaana huomattiinkin, että [...]

Miehen kertoman kautta lähiömaisema saa aivan uudenlaisia merkityksiä ja herättää kuulijassa myös monia tunteita. Tutkijana sain uudenlaisen kosketuksen ja ymmärryksen miehen minulle tapaamisten aikana kertomaan tarinaan lapsuuden ja nuoruuden huumeiden käytöstä. Toisaalta esimerkki voisi kuvata myös tilannetta, jossa sosiaalityöntekijä jalkautuu asiakkaansa kanssa tutustumaan tämän elinympäristöön ja yhteisöön. Paikkakokemus tuottaa uudenlaista ymmärrystä asiakkaan elinpiiristä ja niiden merkityksistä tämän elämässä ja identiteetin rakentumisessa. Toisaalta paikalla olo ja paikan kokeminen kaikilla aisteilla voi stimuloida kertojassa muistoja kokemuksista, jotka muutoin pysyisivät piilossa⁹. (Ks. myös Nousiainen 2015a; 2015b.)

Kaltoinkohtelun pitkä varjo

Tutkimustiedon perusteella tiedetään, että lapsuudessa tapahtunut kaltoinkohtelu tai esimerkiksi päihteiden käytöstä johtuneet puutteet vanhemmuudessa voivat heittää pitkän varjon aikuisuuteen. Ne voivat vaikuttaa niin työllistymiseen ja taloudelliseen tilanteeseen kuin terveyteenkin. Tutkimuksissa on osoitettu, että lapsena kaltoin kohdelluilla henkilöillä on aikuisena enemmän työttömyyttä, köyhyyttä ja terveydenhoidon käyttöä. Toisaalta tiedetään myös, että vanhempien alhainen sosiaalinen asema on riskitekijä lasten kaltoin kohteluun. (Esim. Zielinski 2009.) Pitkäaikaisasunnottomien kertomukset sisälsivät viitteitä ja kerrontaa kaltoin kohtelusta lapsuuden perheessä tai vanhempien päihteidenkäytöstä. Traumaattisia kokemuksia voi olla vaikeaa sanoittaa (Laitinen & Uusitalo 2007). Tämä saattaa näkyä elämäkertomuksessa aukkoina tai kokemuspuheen vähäisyytenä.

Mies, jo eläkeikäinen, kertoo elämästään joutumisina laitoksesta toiseen – alkaen lapsuuden lastenkodeista ja jatkuen vuosikymmenten vankilakierteenä ja asunnottomana elämisenä. Hän ei pysty kertomaan kodeista ja niihin liittyvistä kokemuksista.

Niin ja ”Kaupungissa” mä oon syntyny –XX [vuosiluku]. Ja, ”Kunnassa” asuu niin isäänihän mä en oo koskaan nähnykään. Ja äiti kuoli tuonne ”Kuntaan” [1:18] mielisairaalan –XX [vuosiluku]. Sillon mä olin vankilassa jo. Ja seki ura on niin pitkä on niinku oli koulukotiuraki, kymmenen vuotta ja, vankila kolmekymment vuotta. Mitä nyt ikä riittää nyt mä käyn kuutta-kaheksaa (--). Niin niin, niin etteihän mulla omaa kämppää oo ikinä ollu en mä oo ehtiny hommaamaan. Mää oon joutunu pyöriin nais, asuntolois.

Hänelle viimein tuetun asumisen yksikössä sijaitseva pysyvä asunto muistuttaa lastenkodeista ja vankiloista.

Vois verrata noita vankiloitaki [...] lastenkodeiks [...].

[...]

[M]inä oon samaa mieltä täälläki kerroksel et tää on linna.

⁹ Valokuvan muistia stimuloivasta merkityksestä ja käytöstä vertaa esim. Harper (2002).

Piirsin miehen elämänjanaan hänen kertomansa perusteella.

1940-luku	Syntyy kaupunki 1
	Perhe muuttaa kaupunkiin 2
1950-luku	Lasten sairaala
	Perhe muuttaa kaupunkiin 3
	Lasten- ja/tai koulukoti 1
	Lasten- ja/tai koulukoti 2
	Lasten- ja/tai koulukoti 3
	Lasten- ja/tai koulukoti 4
	Lasten- ja/tai koulukoti 5
1960-luvun alku	Vankilakierre alkaa
	Asunnottomana vankilajaksojen välissä kadulla
	Kaupunki 4
	Kaupunki 5 asunto vähän aikaa
	Kaupunki 5.1. Krimin asuntola
	Kaupunki 5.2
	Kaupunki 5.3 (asuntola?)
	Vankilakierre loppuu
1990-luku	Kaupunki 6
	Asuntola/yömaja 6.1
	Asuntola/yömaja 6.2
	Asuntola/yömaja 6.3
	Asuntola/yömaja 6.4
	Asuntola/yömaja 6.5
	Asuntola/yömaja 6.6
	Asuntola/yömaja 6.7
	Asuntola/yömaja 6.8
2011	Muuto AE-asumisyksikköön

Kuva 2. Pitkäaikaisasunnottoman elämänjana asumisen näkökulmasta.

Miehen elämänjana konkretisoi tuota lapsuuden pitkää varjoa, josta hän ei minulle tarkemmin kertonut. Elämänjana tuo konkreettisesti esille kuitenkin sen, miten ikään kuin verhon takaa raotettuna hänen kertomansa kokemus asumisyksikössä sijaitsevasta asunnosta vankilan kaltaisena juontaa. Olen useissa yhteyksissä käyttänyt tämän miehen elämäkertomusta esimerkkinä siitä, kuinka niukastakin kerronnasta voi löytää olennaisia punaisia lankoja identiteetin rakentumisen ymmärtämiseksi, kun asemoituu kuulemaan ja näkemään narratiivisella asenteella. Tulkintani kyseisen henkilön narratiivista on, että hän tuossa tietyssä tilanteessa kertoessaan elämästään minulle, tutkijalle, joko tiedostaen tai tietämättään, kertoi identiteetistä, jota voisi määritellä vangituksi. Jos olisin ollut tuossa tilanteessa sosiaalityöntekijänä asiakkaan kanssa, olisin todennäköisesti tarttunut juuri tuohon kokemukseen ja lähtenyt etsimään yhdessä ymmärrystä sille, miten kokemus on syntynyt ja miten tämän ymmärryksen myötä voitaisiin tuottaa uudenlainen voimaannuttava kertomus.

Narratiivinen työskentely asiakkaan kanssa ei tarkoita sitä, että jumiuduttaisiin lapsuuden traumaattisiin kokemuksiin. Niihin palaamalla voi kuitenkin löytää ymmärrystä elämässä tehdyille valinnoille ja kokemuksille. Jokaisesta kertomuksesta voi tarkkaan kuuntelemalla löytää myös voimauttavia ituja ja rakennuspuita uudelleen tulkinnoille. Tästä esimerkkinä käyköön tämän miehen kanssa toteuttamani kävelyhaastattelu.

Kuljimme autollani paikoilla, joihin hän minut johdatti. Miehelle oli vaikeaa aluksi sanoa minulle paikkoja, joihin mentäisiin. Hän ilmaisi asian tavalla, josta tulkituin hänen kokevan oman mielipiteen ja päätöksen tekemisen hankalaksi tutkijan puolesta. Automatka sujui reittiä, jonka varrella sijaitsi baari, torialue, jossa asunnottomana ollessa oleiltiin ja lähiö, jossa asui pitkäaikainen ystävä. Pysähdyimme tämän ystävä kotitalon viereen ja samalla katselimme vieressä olevaa merta ja penkkiä sen rannalla. Mies kertoi, välillä naukkua pullosta huikaten, miten he ystävä ja tämän koiran kanssa istuskelevat penkillä yhdessä juoden. Vaikka mies vähäpuheisesti ja -eleisesti kertoi näistä penkillä vietetyistä hetkistä, auttoi koko tilanne minua ymmärtämään niiden merkityksen miehen elämässä. Tulkituin noiden penkillä vietettyjen hetkien olevan kenties kaikkein lähimpänä kokemusta kodista, mitä miehellä oli koskaan elämänsä aikana ollut.

Traumakertomuksiin jumiutuminen

Muistan sosiaalityöntekijänä lastensuojelussa monesti pohtineeni, miten auttaa asiakasta päästämään irti menneisyyden taakasta silloin, kun se vaikuttaa nykyhetken ja tulevaisuuden ratkaisuihin. Usein erilaisia ratkaisuvaihtoehtoja pohdittaessa asiakkaat saattoivat nähdä mahdollittomana muutoksen, koska elämä on ”aina kuitenkin” mennyt jotenkin pieleen. Toisaalta joidenkin asiakkaiden oli vaikeaa kiinnittyä terapiapalveluihin, jos sellaiseen heillä ylipäätään oli mahdollista päästä.

Haastattelin tutkimustani varten noin 60-vuotiasta naista, joka aluksi sanoi, ettei halua muistella lapsuuttaan. Haastattelun kuluessa hän kuitenkin jonkin verran raotti ovea elämäntapahtumiin, joissa häntä oli kohdeltu kaltoin. Nainen oli kokenut sekä toisen vanhemman menetyksen että sijoituksen lastenkotiin. Toisen vanhempansa uusperheessä häntä kohdeltiin huonosti muun muassa rankaisemalla fyysisesti.

- Kirsi Tuntuks susta että sä olit vihanen tai?
Nainen Mä olin liikaa, must tuntu siltä.
Kirsi Näin myöhemmin ajatellen, niin osaaks sä sanoo oliko sä mahdollisesti jopa masentunu siitä, et sua kohdeltiin niin huonosti?
Nainen En mä osaa sanoo, ei lapset osaa semmosta.
Kirsi Joo, ei varmasti osaakaan. Et sitä voi aikuisena sit ehkä vähän miettiä, et.
Nainen Paha mielihän siit tuli.
Kirsi Se on varmasti sellanen, joo.
Nainen Sillon mä vannoin et jos mul on lapsii niin mä hoidan ne paremmin. Mä en oo ikinä lyöny lasta enkä tukistanu edes.
Kirsi Kuulostaa tosi kovalta.
Nainen Elämä opettaa.

Narratiivisen sosiaalityön avulla on mahdollista tehdä suunnitelmallista identiteettityöskentelyä ja pyrkiä voimaantumisen kokemukseen. Menneisyyden taakkoja voi purkaa kiinnittämällä huomiota asiakkaan kerronnassa asioihin, jotka rakentavat identiteettiä voimaannuttavasti. Naisen kerronnassa tällainen voisi olla se, että hän kertoo toimineensa toisin vanhempana ja tältä osin katkaissut ruumiillisen rangaistuksen kierteen. Tärkeää voi myös olla syyllisyyden taakkojen keventäminen ja hyväksynnän salliminen tunteille, joita kulttuurisesti pidetään ei-toivottavina, kuten haastattelukatkelmassa esiin nostamani vihaisuus.

Perheyhteisön murtumat ja häpeä

Kulttuurisen kertomukset tulevat osaksi yksilön elämäkertomusta (esim. Hänninen 1999; Saaristo & Jokinen 2010). Myös kertomus perheestä on osa sitä kulttuuriperimää, joka löytää tiensä yksilöllisiin kertomuksiin ja joissa oma perhe niin lapsuudessa kuin aikuisuudessaakin yritetään saada asettumaan normitettuun kuvaan perheestä. Perhettä pidetään yhtenä tärkeimmistä instituutioista yhteiskunnassa, joskin instituutiona perhe on myös aikojen saatossa monimuotoistunut (Hämäläinen & Kangas 2010). On myös esitetty näkökulmia, että perhettä on julkisissa keskusteluissa alettu korostaa vastauksena individualistiselle eetokselle, jolloin perheen yhteisöllinen merkitys korostuu (Jallinoja 2006).

Ajattelen, että sosiaalityössä on tärkeää havaita ja olla tietoinen ilmiöihin liittyvistä kulttuurisista kertomuksista, joita helposti voidaan pitää itsestään selvyyksinä ja pahimmassa tapauksessa tulkita yksilöiden elämää niiden värittämien kulttuuristen silmälasien läpi. Seuraavassa esimerkissä nainen tuottaa tutkijan kanssa tarinaa lapsuuden perheestään. Huomiota voi kiinnittää siihen, että kerronta vaikuttaa hankalalta tai epämuksavalta. Tästä kertovat esimerkiksi lyhyet ympärilyöreit vastaukset kuten 'ihan ok' tai 'ei siin mitään' ja naurahdukset vanhempien alkoholin käytöstä kerrottaessa. Toisaalta perheestä kerrotaan ristiriitaisesti ja päihdeongelmaa vähätellen.

- Kirsi Minkälaista teidän perhe-elämä oli silloin kun sä lapsi olit?
Nainen Ihan ok. Ei siin mitään. Paitsi sitte ku.. [nauraa] faija rupes ryyppää [nauraa].
Kirsi Aha. Just.
Nainen Mm. Mut ei siin sen kummempaa. Sit se menikin ihan halabalooks koko homma. Ja sit se vei osittain äidin mukanaan kyl siin yhes vaihees.
Kirsi Aha, et ne molemmat rupes sitte.
Nainen Mm. Ei siin sitte sen kummempaa. Mä (-) [21:58] mielelläni (--)-st. Varsinkin kun äiti on nykyään, se ei juo enää ollenkaan. Tai saattaa se ehkä siiderin kaks ottaa, mut se jää siihen.
Kirsi Mut sä, voik sä sanoo, että sul on ollu kuitenkin ihan hyvä lapsuus, ainakin si-..?
Nainen En. [nauraa]
Kirsi Et voi sanoa.
Nainen Voin sanoa niin että silloin kun mä olin..
Kirsi Pieni.
Nainen Niin.
Kirsi Missä vaihees, minkä ikänen sä olit sit kun se alko mennä huonompaan suuntaan?
Nainen [mietti 15 s] Jaa. On toi vähän milt kantilt sen asian kattoo.
Kirsi Ahaa. Okei.
Nainen Mutta kyl mä sanosin.. Semmost hulabaloot siit tuli ehkä joskus tossa.. kun mä olin jotain.. kymmenen, 11 oisinko ollu, 12 mitä, jotain semmosta. Ei siin sen kummempaa.

Perheeseen liittyy äitiyden tavoin vahvoja kulttuurisia määritelmiä ja uskomuksia. Perhe, jossa ihmis-suhteet eivät toimi, jossa suhteisiin liittyy väkivaltaa, on köyhyyttä tai päihde- ja mielenterveysongelmia, voi aiheuttaa traumaattisten kokemusten lisäksi häpeää, jota kannetaan mukana aikuisuuteen saakka. Häpeää pidetään kulttuurisesti tuotettuna tunteena, joka pahimmillaan murtaa yksilön itsetuntoa (esim. Ahmed 2013; Heller 1985). Narratiivisesti työskentelevä sosiaalityöntekijä kuuntelee ja kuulee tällaisia pieniä vihteitä asiakkaan kertomuksessa tavoittaakseen kulttuuriset merkitykset yksilöllisessä kokemuksessa. Tunnistaminen ja ymmärtäminen ovat edellytys sille, että voi työskennellä yhdessä asiakkaan kanssa uudenlaisten tulkintojen rakentamiseksi.

Kulttuuriset merkityksenannot

Kuten edellä olen todennut, kertoo ihminen elämästään suhteessa kulttuuriin jossa hän elää. Puhetta oli myös siitä, että kertoja tulkitsee elämänsä ja kokemuksiaan suhteessa erilaisiin kulttuurisiin kertomuksiin ja hyödyntää niitä kertomuksissaan. Nämä kulttuuriset kertomukset kertovat moraalisisista tulkinnoista ja ohjaavat siihen, mitä pidetään sallittuna tai hyvänä. Yksilöiden odotetaan toimivan näiden kulttuuristen kertomusten sallimissa rajoissa. (Ks. esim. Hänninen 1999.) Silloin, kun näin ei tapahdu ja yksilöt toimivat vastoin kulttuurisesti hyväksytyjä moraalisia koodeja, syntyy stereotyyppisiä kertomuksia moraaliltaan arveluttavista ihmisryhmistä. Viittasin jo edellä myös siihen, että perhe on yksi niitä vahvoja instituutioita yhteiskunnassa, johon tällaisia kulttuurisia kertomuksia liittyy.

- Kirsi Sää sanoit siitä sun lapsuuden perheestä että oli ihan o- niinku sillai tavallinen perhe.
Niin oliks, käyttiks sun vanhemmat päihteitä sitte?
- Mies Isä joi joskus viikonloppuna. Joo.
- Kirsi Mut ettei se ollu mikään semmonen suuri ongelma kuitenkaan vai?
- Mies Ja äiti ei tykänny kumminkaan. Ku se oli äiti oli (--)
vähä niinku, missä oli kans ollu ehkä väkivaltaa. (--)
äiti sano että äitii hakattiin kotona. (--).
- Kirsi Oliks sun isä aggressiivinen silloin ku se oli humalassa?
- Mies Ai mun isä?
- Kirsi Isä niin?
- Mies Oli välil. Mutta ei se mitään tehny ikinä.
- Kirsi Niin ei myöskään teille lapsille sitte?
- Mies Ei se muuta ku anto sen pikkuveljelle remmin. Mut vaan semmosen, ei millään lyömäl (--)
[12:02]. Siihen tottu vaan kumminki. [hiljaisuus 10 s] Kyl mä oon isää kunnioittanu aina. Se on antanu niin paljo niit elämän neuvoja. Mut (--)
meillä suurin osa unohtu.

Sosiaalityön vuorovaikutussuhteissa asiakkaan kanssa sosiaalityöntekijä osallistuu kertomuksen tuottamiseen. Roscoe ym. (2011) tuovat esiin sen, kuinka sosiaalityöntekijäkin ammatillisen ja teoreettisen tiedon lisäksi käyttää aina myös maallikotietoa työskennellessään asiakkaan kanssa. Sosiaalityöntekijän tulee yhtäläillä tunnistaa omia kulttuuriin kiinnittyviä ajattelutapojaan ja asenteitaan. Roscoe ym. puhuvat etenkin itsestään selvistä ajattelumalleista tai selityksistä, joita tulee reflektoida ja purkaa. Kun asioita tarkastellaan erilaisista perspektiiveistä, voidaan paremmin nähdä epäjohdonmukaisuuksia – kuten esimerkiksi yllä olevassa kertomuksessa – ja löytää uusia tulkintoja. Narratiivisessa sosiaalityössä pitää Roscoen ym. mukaan kyseenalaistaa niin sosiaalityöntekijän kuin asiakkaankin itsestään selvinä pitämiä olettamuksia. Tällainen voisi olla esimerkiksi edellä kuvattu isän rooli ankarana mutta silti kunnioitettavana ja elämän neuvoja antavana henkilönä – kulttuurisesti hyväksytyinä isän rooliin istuvina ominaisuuksina.

Sosiaalityöntekijä kerrontaan kutsujana ja kanssakertojana

Narratiivisesta sosiaalityöstä on saatavilla kirjallisuutta niukasti ja osassa niistä hyödynnetään ideoita narratiivisesta terapiasta (ks. Baldwin 2013; Hall ym. 2014; Roscoe ym. 2011; Parton & O’Byrne 2000; Milner 2001; narratiivisesta terapiasta ks. White 2008). Itselleni sosiaalityöntekijänä ja kertomusten tutkijana on aina ollut halu nähdä narratiivinen sosiaalityön käytäntö narratiivisen ajattelun omaksumisena ja narratiivisesta tutkimuksen teosta ammentavana. On mahdollista omaksua erilaisia tekniikoita, joilla voi auttaa asiakasta kertomaan elämästään. Tällöin kyselijä johdattelee kertojaa tuottamaan tietynlaista kertomusta elämästään ja elämäntilanteistaan sekä kokemuksestaan. Kaikille asiakkaille elämäkokemuksista kertominen ei kuitenkaan ole helppoa. Tällöin tarvitaan joko kerrontaan kutsuvien apuvälineiden käyttöä tai sellaisten kysymysten esittämistä, joilla tarkennetaan elämäntapahtumiin liittyviä yksityiskohtia ja kokemuksia. Mainioita välineitä kerronnan avuksi ovat esimerkiksi elämänjana ja erilaisten kuvien käyttö. Narratiivinen työskentely ei kuitenkaan välttämättä vaadi erilaisten kysymystekniikoiden tai välineiden hallintaa vaan ymmärrystä siitä, miten uudenlaista voimaannuttavaa ja itsestään selvistä ajattelumalleista vapaata kertomusta voidaan tuottaa.

Lähellä omaa ajatteluaani narratiivisesta työskentelystä on Roscoe (2011) tutkijakollegoineen. He kutsuvat omaa malliaan ’keskustelevaksi käytännön malliksi’ (conversational model of practice) ja ’leiritulikäytännöksi.’ Leiritulimetafora liittyy siihen, että jokaisella leiritulen ympärillä istuvalla on yhtäläinen ääni ja jokainen tulee kuulluksi. Olennaista tällaiselle demokraattiselle ja kertomuksia jakavalle työskentelylle on se, että kyseenalaistetaan ensisijaisia oletuksia. Asiakkaan elämäkertomusten äärellä oltaessa sosiaalityöntekijä ei tarjoa valmiita vastauksia tai tulkintoja. Sen sijaan hän rakentaa keskustellen yhdessä asiakkaan kanssa tulkintaa teoreettiseen ja kokemustietoonsa pohjautuen itsestäänselvyyksistä, sosiaalisten suhteiden sekä yhteiskunnallisten ja kulttuuristen tekijöiden merkityksestä.

Silloin tällöin jokunen sosiaalityöntekijä on harmitellut minulle sitä, että tällainen työtapo vie liian paljon aikaa, eikä siihen ole mahdollisuuksia hektisessä kunnallisessa sosiaalityössä. Mielestäni narratiivisen sosiaalityön ymmärtäminen ajattelutapana ja orientaationa ei välttämättä vaadi enemmän aikaa. Sen sijaan

sen voi nähdä työskentelytapana, jossa asiakasta kutsutaan kertomaan elämäntilanteistaan ja kokemuksistaan ja jossa kuullaan asiakkaan kerrontaa uudella tavalla. Esimerkkinä tästä toimii edellä kertamani miehestä, jonka kertomus oli niukkaa erilaisten elämäntilanteiden lausumien luettelamista. Vasta litteroitua haastattelua lukiessani katseeni kiinnittyi noihin merkittäviin vankilakokemusta kuvaaviin lauseisiin. Ellen olisi keskittynyt haastattelun kuluessa niin paljon omaan turhautumiseeni ja haastattelun epäonnistumisen kokemukseeni, olisin luultavasti kuullut nuo lauseet selvemmin jo tuolloin ja esittänyt tarkentavia kysymyksiä. Oleellista onkin jo kohtaamisessa tunnistamaan myös omat tunteensa ja ymmärtää niiden merkitys vuorovaikutukselle.

Artikkelin alkupuolella viittasin siihen, kuinka kertomus paikantaa kertojan paitsi sosiaalisesti ja kulttuurisesti myös poliittisesti (Roscoe ym. 2011, 50). Yhteiskunnallisena ammattina sosiaalityöllä oman näkemykseni mukaan tulisi aina olla myös poliittinen ulottuvuus. Roscoe kumppaneineen (mt.) ottavat tästä esimerkiksi uusliberalistisen ja managerialistisen yhteiskunnan vaikutukset sosiaalityön kaltaisiin palveluihin ja niiden vaikutukset asiakkaiden elämään. Tällaisia managerialistisen hallinnan sosiaalityöhön tuoma käytäntö on heidän mukaansa esimerkiksi palveluohjaus (care management), joka määrittelee tarkasti työntekijän työtä. Toinen esimerkki tästä voisi olla erilaisten arviointimittareiden käyttöön otto sosiaalityössä asiakkaan tilanteen tai palvelujen tarpeen arvioinnissa. Roscoen ja muiden mukaan sosiaalityöntekijän tulisi kyseenalaistaa juuri tämän tapaisia itsestäänselvyksiä ja nähdä, miten ne vaikuttavat myös asiakkaiden ajattelutapaan. Narratiivinen sosiaalityö on itsestäänselvyksiä ja kulttuurisia selitysmalleja kyseenalaistaessaan poliittista työtä sillä samalla kun se pyrkii voimaantumiseen, voi se tuottaa myös emansipaatiota. Olen samaa mieltä Roscoen ynnä muiden (mt., 49) kanssa siitä, että sosiaalityö kaipaa kipeästi emansipaatioon pyrkiviä syrjintää ja alistusta purkavia työtapoja, joissa asiakkaiden merkityksenannot kokemuksiin saavat suuremman painoarvon. Seuraavassa kuvassa hyödynnän Roscoen ja hänen tutkijakollegoidensa hahmottelua narratiivisesta sosiaalityöstä.

Kuva 3. Narratiivisen sosiaalityön prosessi Roscoe ym. (2011) hyödyntäen.

Keskeiset opit

Lopuksi koottuna narratiiviselle ajattelulle keskeisiä periaatteita ja vinkkejä kertomusten kanssa työskentelyyn sosiaalityössä.

Sosiaalityöntekijä auttaa asiakasta ymmärtämään:

- mikä merkitys elämänkerronnalla on
- että asiakas ja sosiaalityöntekijä ovat tasa-arvoiset keskustelijat asiakkaan elämänkertomuksen äärellä
- että asiakkaan ja sosiaalityöntekijän tiedolla yhtäläinen merkitys
- että kertomus on aina tilanteittainen konstruktio, joka ei ole autenttinen todellisuuden kuvaus
- mikä on elämänkerronnan suhde asiakkaan oman identiteetin rakentamiseen
- päätöksiä, joita asiakas on elämänsä aikana tehnyt ja niiden suhteen identiteetin rakentumiselle
- toisten ihmisten toimien merkityksen asiakkaan elämänsä elämälle
- itsestään selviä ajattelutapoja
- yhteiskunnallisten, kulttuuristen ja moraalisten arvojen vaikutuksia asiakkaan elämässä ja kuinka ne hänen elämänsä kertomuksessaan tulevat esille
- kuinka menneet, nykyinen ja tuleva on yhteydessä toisiinsa
- kuinka on mahdollista uudelleen tulkita kerrottua elämänsä kertomusta ja kuinka sen avulla

Lähteet

- Ahmed, Sarah (2013) *Cultural Politics of Emotion*. New York: Routledge.
- Baldwin, Clive (2013) *Narrative Social Work. Theory and Application*. Bristol UK ja Chicago IL: The Policy Press.
- Frank, Arthur (1995) *The Wounded Storyteller*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Hall, Christopher & Kirsi Juhila & Maureen Matarese & Carolus van Nijnatten (2014) *Analysing Social Work Communication: Discourse in Practice*. Abingdon UK & New York NY: Routledge.
- Harper, Douglas (2002) Talking about pictures: a case for photo elicitation. *Visual Studies* 17(1), 13–26.
- Heller, Agnes (1985) *The Power of Shame*. London, Boston, Melbourne and Henley: Routledge & Keagan Paul.
- Hämäläinen, Ulla & Kangas, Olli (2006) *Johdanto: lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin tarkastelua*. Teoksessa Hämäläinen, Ulla ja Olli Kangas (toim.) *Perhepiirissä*. Helsinki: Kela.
- Hänninen, Vilma (1999) *Sisäinen tarina. Elämä ja muutos*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Jallinoja, Riitta (2006) *Perheen vastaisku: familistista käännettä jäljittämässä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Järvinen, Margaretha. 2004. Life Histories and the Perspective of the Present. *Narrative Inquiry* 14(1), 45–68.
- Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula (2007) Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. *Janus* 15(4), 316–332.
- Langellier, Kristin M. & Peterson, Erik. E. (2004) *Storytelling in Daily Life: Performing Narrative*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Milner, Judith (2001) *Women and Social Work: Narrative Approaches*. Basingstoke: Palgrave, Macmillan.
- Nousiainen, Kirsi (2015a) *Narratiivinen haastattelu performanssina tuetun asumisen yksikössä. Kun päihdeongelma ja mielen sairaus ovat osallisina näyttämöllä*. Teoksessa Aaltonen, Sanna & Riitta Högnabba (toim.) *Umpikujasta oivallukseen. Refleksiivisyys empiirisessä tutkimuksessa*. Tampere: Tampere University Press ja Nuorisotutkimusverkosto.
- Nousiainen, Kirsi (2015b) *Reflecting narrative interview context as performance: interviews with former homeless persons with intoxication and mental health problems*. *Nordic Social Work Research* 5(2), 129–142.
- Nousiainen, Kirsi (2004) *Lapsistaan erillään asuvat äidit. Äitysidentiteetin rakentamisen tiloja*. Jyväskylä: SoPhi.

- Parton, Nigel & Patrick O'Byrne (2000) *Constructive Social Work. Towards a New Practice*. New York NY: Palgrave.
- Piensoho, Tuula (2001) *Äitiyden alkumetreit. Naisten raskaudelle ja synnytykselle antamat merkitykset ja oppimiskokemukset*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Ricoeur, Paul (1984) *Time and Narrative, Vol. 1*. Chicago: University of Chicago Press.
- Riessman, Catherine Kohler (2008) *Narrative Methods for the Human Sciences*. Los Angeles, London, New Delhi and Singapore: Sage Publications.
- Roscoe, K. Dawn & Alexander M. Carson & Lolo Madoc-Jones (2011) Narrative social work: conversations between theory and practice. *Journal of Social Work Practice* 25(1), 47 – 61.
- Saaristo, Kimmo & Kimmo Jokinen (2010) *Sosiologia*. Helsinki: WSOY.
- White, Michael (2008) *Karttoja narratiiviseen työskentelyyn*. Jyväskylä: Kuva ja mieli.
- Zielinski, D. S. (2009). Child maltreatment and adult socioeconomic well-being. *Child Abuse & Neglect* 33(10), 666-678

Osa III

Ylisukupolvisuuden tietoperustaa rakentamassa

Suut suppuun

Äiti sen jo sanoi:

”Pidä ne kaukana”.

Jos kirje tulee, hävitä se.

Jos tulevat ovelle, hiljennä lapset.

Lastiksesta ei seuraa mitään hyvää.

Puhuvat vaan pussiin ja keräävät todisteita, jotta lapset lähtee.

Ne on niin ällöttävän mielin kielin ja väittää auttavansa.

Vitut me niille mitään kerrota.

Päätettiin Kertun kanssa, että juomiset ja lyömiset jää
näiden seinien sisälle.

Ja lapset tietää saavansa kylmän suihkun,
pienen muistajaisen tulipäästä
selkärangan viereen.

Niin, että kannattaa pitää suut supussa.

Pysyy perheen asiassa halussa ja parhain päin.

Jukka Piitulainen

Miten ylisukupolvista huono-osaisuutta voidaan tutkia?

Tytti Sarika Hytti

Johdanto

Tässä kirjoitelmassa tarkastelen kolmen tutkimuksen valossa erilaisia lähestymistapoja tutkia sukupolvelta toiselle periytyvää huono-osaisuutta. Aihepiiristä on tehty vanhoja, jo unohdettujakin klassikkotutkimuksia, joita olen ottanut tarkasteluun mukaan. Mielenkiintoista on, mikä näissä eriaikakausina tehdyissä tutkimuksissa on ajankohtaista ja käyttökelpoista sosiaalityön tutkimukselle ja käytännölle vielä tänä päivänä.

Tarkasteltavat tutkimukset ovat eri tieteenaloilta ja ne on tehty eri aikakausina erilaisissa yhteiskunnallisissa olosuhteissa. Vanhin tutkimus vuodelta 1959 on antropologi Oscar Lewisin etnografinen tapaustutkimus viidestä meksikolaisesta perheestä: *Five families - Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*. Klassikkotutkimuksessa Lewis on muodostanut teorian köyhyyden kulttuurista tapaustutkimusten pohjalta.

Toinen tutkimus on tehty noin kaksikymmentä vuotta myöhemmin Tukholmassa: Maja Andersonin seurantatutkimus *Hur går det för 50-talets Stockholmspojkar* vuodelta 1976 tarkastelee rekisteriaineiston tilastollisen analyysin avulla sitä, miten 18 vuoden päästä seurantahetkellä noin 30-vuotiaat miehet ovat selviytyneet elämässään. Tutkimus on jatkoa ruotsalaisille klassikkotutkimuksille, joiden pohjalta on alettu puhua sosiaalisesta perimästä. Sosiaalisen perimän käsitettä on alettu käyttää Gustav Jonssonin ja Anna-Lisa Kälvestenin vuonna 1964 tekemän tutkimuksen myötä. (Anderson 1976.)

Kolmanneksi olen valinnut tämän aikakauden tutkimuksen, jossa käytetään tätä sosiaalisen perimän käsitettä. Tuulikki Kärkkäinen (2004,35) kasvatustieteen väitöskirjassaan Koulutuksen ja lapsi-vanhempisuhteen yhteys elämässä selviytymiseen: sosiaalinen perimä ja koulutuskulttuurisen pääoman periytyminen sukupolvesta toiseen määrittelee Gustav Jonssonin tavoin sosiaalisen perimän sukupolvelta toiselle perheen vuorovaikutustapojen ja sosiaalisten suhteiden kautta välittyviksi aineellisiksi, sosiaalisiksi ja henkisiksi elämänhallinnan voimavaroiksi. Kärkkäisen tutkimus on aineiston määrällistä ja laadullista analyysiä yhdistävä seurantatutkimus.

Seuraavaksi tarkastelen sitä, millaisia Lewisin, Andersonin ja Kärkkäisen tutkimukset ovat tutkimusmetodologioissa ja tutkimusmenetelmällisissä valinnoissaan ja miten ne eroavat toisistaan. Lopuksi teen huomioita tutkimusmetodologisista ja -menetelmällisistä vahvuuksista ja haasteista, joita peilaan sosiaalityön käytännön ja tutkimuksen näkökulmiin.

Erilaisia tiedonmuodostuksen strategioita ja tutkimusmenetelmällisiä valintoja ylisukupolvisen huono-osaisuuden tutkimisessa

Tapaustutkimus tutkimusstrategiana

Lewisin tutkimuksessa tutkimusstrategiaksi on valittu etnografinen tapaustutkimus viiden meksikolaisen perheen päivittäisestä elämästä. Perheiden satunnaisesti valitun päivän kuvausta on yhdistetty fyysisen ympäristön sekä taloudellisen, poliittisen ja historiallisen taustan kuvaukseen, mikä on tyypillistä Staken (2000, 438–439) mukaan ”erityisen” tutkimisessa. Tutkimukseen on lisätty myös omaelämäkerrallista materiaalia, jolloin perheen elämää on pyritty ymmärtämään ja kuvaamaan eri perheen jäsenten silmin.

Kollektiivinen tapaustutkimus mahdollistaa syvällisellä otoksella yksityiskohtaisen tapauksesta oppimisen kontekstissaan sekä tapauksia toisiinsa verraten (vrt. Stake 2000, 444). Lewisin tutkimukseen on valittu neljä perhettä alemmista tuloluokista ja yksi paremmin toimeentuleva meksikolaisperhe. Perheiden päiviä vertaamalla Lewis (1959, 29–31) on kyennyt löytämään samankaltaisuuksia muun muassa perheen rakenteessa, ihmistenvälisissä suhteissa, aikakäsityksessä, arvosysteemeissä ja kulutustavoissa. Köyhimmässä perheissä Lewis havaitsi samanlaista sopeutumista yhteisiin ongelmiin. Useampaa tapausta paremmin ym-

märtämällä ja niitä toisiinsa vertaamalla Lewis on pyrkinyt teoretisoimaan vähän tunnettua köyhyyden kulttuurin ilmiötä. Köyhimpiä perheitä yhdisti muun muassa miehen dominanssi ja puuttuva isyys. Lewis huomasi, että perheissä isät olivat autoritäärisempiä ja vähemmän lapsiorientoituneita kuin äidit. Näin lapset kasvoivat usein tuntematta isäänsä. Isillä oli usein myös avioliiton ulkopuolisia suhteita ja tunnustamattomia lapsia. Myös koulutuksen arvostus liittyi perheiden taloudelliseen tilanteeseen: köyhimmässä perheessä koulutustasoa haluttiin parantaa vähiten.

Lewisin kenttätyö on kestänyt pitkään ja perheitä on tutkittu luonnollisissa tilanteissa yhteydessä heidän ympäristöönsä. Yhteistyö perheiden kanssa sekä luottamus tutkijan ja perheen välillä on mahdollistanut tutkimuksen tekemisen. Tutkimuksessa on ollut keskeistä, että tutkittavien näkökulmat pääsevät esille. Tutkittavina kohteina perheet on ymmärretty kokonaisina ja moninaisten vuorovaikutussuhteiden kautta. Lewis (1959, 17) toteaa, että kuvaamalla perheitä nähdään yksilöt niin kuin he elävät ja tekevät töitä yhdessä, sen sijaan että heidät nähtäisiin keskiarvoina tai stereotyyppinä. Tutkimus kuvaakin pieniä tunnistettuja köyhyyden dynamiikkoja: (mt., 2-3) olennaista on se, miten asiat vaikuttavat toisiinsa eikä niinkään muutujien väliset lineaariset syy-seuraus-suhteet (vrt. Raunio 1999, 278–279).

Tutkimusstrategiana tilastollinen seuranta tutkimus vertailevalla tutkimus-asetelmalla

Maja Andersonin (1976, 12–13) seuranta tutkimus tarkastelee sitä, miten niin sanotut normaalit pojat ja vaikeuksia kohdanneet pojat, joihin on kohdistettu monenlaisia yhteiskunnallisia toimenpiteitä, ovat selviytyneet elämässä. Anderson on valinnut erilaisen tutkimusstrategian verrattuna Oscar Lewisiin: olennaista eivät ole erityiset tapaukset vaan tavoitteena on ollut muodostaa, tilastollisia menetelmiä hyödyntäen, tietoa suuresta määrästä tutkittavia henkilöitä. Henkilöiden omien kokemusten sijasta tietoa on kerätty standardoidussa muodossa ja tiedonlähteinä ovat olleet rekisteritiedot. Metodina rekisteritutkimus mahdollisti sen kuvailun, miten ryhmät ovat pärjänneet elämässä rekistereiden perusteella, sekä sen tutkimisen, millä taustatekijöillä on yhteyttä elämässä pärjäämiseen. (mt., 21,23–24.)

Anderson (1976,150) on rakentanut mittareita elämässä selviytymiselle. Mittareiden rakentamisen taustalla on jälkipositivistinen tietoteoria. Sen lähtökohtana on empiirinen havainnointi ja mittaaminen. Holistisen ymmärtämisen sijaan tavoitteena on tuottaa tietoa mitattavista tekijöistä. (Creswell 2003, 6-13.) Yksilöt luokiteltiin tiettyjen tunnuslukujen perusteella elämässä pärjääviin ja pärjäämättömiin. Sosiaalista sopeutumista 18–20-vuotiaana nähtiin mittaavan työn ja koulutuksen jatkuvuus, realistiset tavoitteet, yleinen aktiivisuus, sairaslomien määrä ja mahdollinen rikollisuus. Yli 21-vuotiaille muodostettiin rikosrekisteritietojen, sairaslomien ja tulojen perusteella kolme kategoriaa sille, miten he ovat menestyneet elämässä.

Anderson (1976,129) painottaa, että rekisteritutkimuksella ei voida kertoa mitään prosesseista tai toimintamekanismeista ilmiöiden taustalla vaan osoittaa tiettyjen asioiden välisiä tilastollisia todennäköisiä yhteyksiä sekä osoittaa mahdollisia jatkumoa lapsuudesta aikuisuuteen. Siinä missä Lewis on luonut tutkimuksessaan laadullisesta ja syvällisestä pienestä aineistosta teoriaa on Anderson pikemminkin tutkimustuloksillaan todentanut ja vahvistanut aiempaa sosiaalisen perimän tutkimusta.

Tässä tutkimuksessa tutkijan ja tutkittavien suhde on etäinen ja erilainen verrattuna Lewisin tutkimustapaan. Rekisteriaineistojen kautta tutkittavat nähdään tilastollisten lukujen kautta eikä subjekteina, jotka osallistuvat tutkimukseen. Tutkittavat ovat olleet tutkimuskohteita ilman omaa osallisuutta myös alkuperäisessä tutkimuksessa. Tietoa ei kerätty tutkittavilta itseltään vaan asiantuntijoina toimivat vanhemmat ja opettajat.

Tutkimusstrategiana laadullisten tapausten tutkiminen yhdistettynä tilastolliseen seuranta-tutkimukseen

Tuulikki Kärkkäinen ja Maja Anderson ovat molemmat tutkineet elämässä selviytymistä ja siihen vaikuttavia tekijöitä. Kärkkäisen tutkimuksessa keskeistä oli se, miten lapsuuden koulumenestys ja vanhempien koulutus sekä lapsen kokema vanhempi-lapsi -suhde selittävät elämässä selviytymistä. Kärkkäisen tutkimuksessa on Andersonin tutkimuksesta poiketen laaja teoreettinen osuus, ja hän on eri tieteenalojen kirjallisuuden perusteella muodostanut hypoteeseja siitä, mitkä tekijät ennustavat elämässä selviytymistä ja elämänhallinnan voimavaroja lapsuudesta aikuisuuteen.

Kärkkäinen tutki hypoteesien pätevyyttä sosiaalisesta perimästä ja koulutuskuulttuurin periytyemisestä es-poolaisesta koululaisaineistosta. Aineistona oli kaksi koululuokkaa, joita tutkittiin vuonna 1976 kyselyin sekä arkistotiedoin. Seuranta-aineisto hankittiin samoilta tutkimushenkilöiltä teemahaastattelulla vuonna 1994. (Kärkkäinen 2004, 141–142, 147–148.) Empiirisen tutkimuksen logiikan mukaisesti Kärkkäinen muodosti Andersonin tavoin elämässä selviytymisen mittareita. Mittarit pohjautuivat hyvinvointi- ja elämänlaadun teoriaan ja sen operationalisointiin. (mt., 159–161, 165, 264–265.) Teemahaastattelujen avulla strukturoitu tutkimusstrategia tuli kuitenkin hieman väljemmäksi ja tutkijan etäinen suhde tutkittaviin kyseenalaistui ja lähentyi. Numeerinen aineisto sai laadullista syvyyttä ja rikkautta niin, että tutkittavien kokemukset pääsivät enemmän esille.

Joidenkin hypoteesien paikkaansa pitävyyttä Kärkkäinen tarkasteli myös laadullisesti tapauksittain. Tapaustutkimuksen avulla oli mahdollista arvioida sellaisia syy-yhteyksiä, joista on vaikea muodostaa muutujia tilastollista käsittelyä varten, esimerkiksi syitä koulutustavoitteiden toteutumattomuuteen. Tilastollisella tutkimuksella ei pystytä vastaamaan esimerkiksi siihen, mitkä muut tekijät, oletettujen tekijöiden lisäksi, liittyvät elämässä selviytymiseen tai miksi asioita tapahtuu. (mt., 53.) Tapauksittainen tarkastelu ei kuitenkaan ollut yksittäisten perheiden tai tutkittavien tarinoiden kuvaamista vaan tyypittelyä ja luokittelua erilaisiin tapausryhmiin. Pääasiallisena tavoitteena on ollut tapausten kuvaaminen ja hypoteettisten syy-yhteyksien löytäminen (mt., 212). Kärkkäisen tutkimus vahvistaa kuitenkin ajatusta, että erilaisten tiedonmuodostuksen strategioiden ei tarvitse sulkea toisiaan pois, vaan ne voivat täydentää toinen toisiaan ylisukupolvisen huono-osaisuuden tutkimisessa.

Tutkimusmetodologisia ja -menetelmällisiä vahvuuksia ja haasteita ylisukupolvisen huono-osaisuuden tarkastelussa

Mitä näissä kolmessa, hyvinkin erilaisessa tutkimuksessa on edelleen ajankohtaista ja mitä niistä voisi oppia sosiaalityön tutkimukseen ja käytäntöön kamppailtaessa ylisukupolvista huono-osaisuutta vastaan? Väitän, että jokaisella tutkimuksella on omat heikkoudet sekä vahvuudet ylisukupolvisen huono-osaisuuden tarkastelussa. Näitä pohdin seuraavassa enemmän. Luvun loppuun olen koonnut taulukkoon yhteenvetoa siitä, mitä tutkimusotteista voi ammentaa niin sosiaalityön tutkimuksessa kuin käytännön työssäkin.

Mitä voidaan oppia köyhyyden kulttuurin tutkimisesta?

Lewisin etnografisessa tapaustutkimuksessa keskeistä on tapausten syvälinen ymmärtäminen sekä köyhyyden kulttuurin dynamiikan näkyväksi tekeminen. Tärkeää on ymmärtää, miten eri tekijät vaikuttavat toisiinsa. Tapaustutkimukselle ominainen tapauksen kokonaisvaltainen ymmärtäminen, eri tekijöiden väliset yhteydet ja yksilön tai perheen tilanteen kontekstoiminen laajempiin yhteiskunnallisiin tai kulttuurisiin olosuhteisiin on tyypillistä myös sosiaalityölle, jossa työskennellään perheiden ja yksilöiden kanssa. Tapaustutkimuksellinen tutkimusote sosiaalityössä olisi hedelmällinen tapa tutkia ylisukupolvisuutta. Voidaan ajatella, että sosiaalityöntekijä voisi arjen työssään muodostaa asiakaskunnastaan induktiivisella tavalla omaa käyttöteoriaa ylisukupolvisesta syrjäytymisestä. Tapaustutkimuksella olisi mahdollista myös löytää tapauksista yhteisiä piirteitä ja oppia seikoista, jotka olisivat olennaisia ylisukupolvisen syrjäytymisen katkaisussa.

Lewisin tutkimuksen avulla voi löytää vastauksia siihen, mitä metodologisia hyötyjä perheiden holistisesta tutkimisesta on. Maja Anderson ja Tuulikki Kärkkäinen tutkivat perheitä yksilöiden näkökulmasta. Lewis sitä vastoin tutki kokonaisia perheitä kontekstissaan ja havainnoi perheenjäsenten välistä dynamiikkaa. Se voi auttaa ymmärtämään sosiaalisten ongelmien dynamiikkaa; yksilö ei ole ongelma tai elämässä pärjäämätön yksilö vaan hänen tilanteeseensa voidaan nähdä vaikuttavan monimutkaisemmat olosuhteet. Lewis (1959, 17) muistuttaa, että kokonaiset perhetutkimukset luovat siltaa kulttuurin ja yksilön välillä. Ylisukupolvisen syrjäytymisen ehkäisemisessä ja katkaisemisessa holistinen näkökulma auttaa kiinnittämään yksilöiden tilanteissa huomiota sosiaalisten, taloudellisten ja kulttuuristen tekijöiden yhteisvaikutuksiin.

Sosiaalityössä muun muassa syrjäytyvä nuori tulisi nähdä erilaisten ryhmien ja sosiaalisten yhteisöjen, perheen, vertaisryhmien, kaveriporukoiden jäsenenä. Sosiaalityössä tulisi kysyä millaisessa kulttuurissa tai

yhteiskunnallisissa olosuhteissa nuori elää ja millainen elämäntapa nuoren lähiyhteisössä vallitsee. Tulisi voida analysoida, millaiset tekijät mahdollisesti ovat muutoksen esteenä ja millaisia mahdollisuuksia nuorella on yksin murtaa köyhyyden kulttuuria.

Lewisin tutkimuksen metodologisena vahvuutena on arjen tutkiminen. Etnografiselle tutkimukselle tyypillisesti Lewis on saanut selville arkisia toimintoja ja kulttuurisesti merkityksellisiä asioita. Lewis on tavoitellut tutkimuskohteen ymmärtämiseen pyrkivää tiheää kuvausta (vrt. Geertz 1973, Lappalainen 2007, 9 mukaan) sekä päässyt sisälle ihmisten kulttuuriin ja siihen, miten kulttuurin jäsenet tulkitsevat maailmaa ja toimivat siinä. Arjen tilanteiden analysoiminen laadullisilla tutkimusotteilla voisi myös tänä päivänä auttaa pääsemään käsiksi yhteiskuntaan kiinnostaviin tai syrjäyttäviin prosesseihin. Etnografinen tutkimusote tarjoaa mahdollisuuden esimerkiksi pienoiskulttuurien tutkimiseen koululuokissa tai muissa yhteisöissä.

Arkista elämää tutkimalla pääsee lähelle ihmisten uskomuksia, arvoja ja toimintaa. Tämä näkökulma on sosiaalityölle olennainen. Sosiaalityössä muutos kytkeytyy ihmisten arkeen. Ymmärtämällä ihmisten arvoja ja uskomuksia sekä niiden yhteyttä ihmisten toimintaan voidaan sosiaalityössä siten haastaa köyhyyden kulttuuria.

Kun köyhyyden kulttuuri nähdään dynaamisena inhimillisessä vuorovaikutuksessa rakentuvana ilmiönä, voidaan nähdä myös muutoksen mahdollisuus. Siinä missä tilastolliset tutkimukset keskittyvät lineaaristen syy-seuraus -suhteiden osoittamiseen, ne voivat implikoida näin myös ilmiön ennustettavuutta. Vanhempien heikomman koulutuksen tai huonon vanhempi-lapsi -suhteen voidaan nähdä ennakoivan heikompa elämässä selviytymistä stereotyyppisenä totuutena.

Tilastollisten tutkimusten vahvuuksia

Lewisin tutkimuksen laadulliset tiedot ovat yksityiskohtaisia, mutta niiden pätevyysalue on suppea. Tutkimuksen perusteella ei esimerkiksi voida sanoa kuinka yleistä on köyhyyden kulttuurin esiintyminen. Pelkistetyt tiedot tilastollisissa tutkimuksissa ovat paremmin yleistettävissä suuriin ihmisjoukkoihin. Andersonin ja Kärkkäisen tutkimuksissa on voitu kuvata asioiden suuruusluokkia ja asioiden välisiä riippuvuuksia. Tilastolliset tutkimukset eivät myöskään yritä tuottaa tietoa tyhjentävästi, vaan todellisuutta tutkitaan tietyltä näkökannalta. Erityisesti Andersonin tutkimuksessa on ollut iso otos, jonka perusteella voidaan esittää yleistettäviä ja vakuuttavia johtopäätöksiä tekijöistä, jotka vaikuttavat elämässä selviytymiseen. Näiden tekijöiden tunnistaminen ylisukupolvisen syrjäytymisen katkaisemisessa on oleellista ja tietoa voidaan hyödyntää erityisesti makrotason yhteiskuntapoliittisessa päätöksenteossa.

Rekisteritutkimuksella voidaan välttää virhelähteitä kuten muistivirheitä sekä hankkia kattava aineisto helposti verrattuna esimerkiksi haastattelu- tai kyselytutkimukseen. Myös pohjoismainen väestökirjanpitojärjestelmä mahdollistaa tämänkaltaisen tutkimuksen tekemisen, mikä voi säästää myös tutkijalta aikaa ja vaivannäköä. Kärkkäinen pohti haastattelututkimuksen luotettavuutta: tutkittavat saattoivat kertoa kaunisteltua totuutta elämäntilanteestaan haastattelutilanteissa. Myöskään kaikilla tutkijoilla ei ole mahdollisuutta eikä ole aina mielekästä viettää Lewisin tavoin kentällä pitkiä aikoja.

Tilastollisten tutkimusten haasteita

Kysymys kuitenkin kuuluu, kuinka pitkälle päästään rekisteriaineistoilla. Haasteena on, että rekisterilähteet kattavat vain rekisteröityjä tietoja. Anderson (1976, 13) tuo esille esimerkiksi sen, että henkilöllä voi olla korkeammat tulot kuin hän on ilmoittanut tai joku on voinut tehdä rikoksia jäämättä niistä kiinni. Rekisteritutkimuksessa indikaattoreiden määrä on myös rajallinen, eikä siinä kyetä ottamaan huomioon kaikkia elämässä selviytymisen keskeisiä ulottuvuuksia. Viralliset rekisteritiedot jättävät ulkopuolelle esimerkiksi paljon sosiaalista sopeutumista kuvaavaa toimintaa. Rekistereistä ei välttämättä käy ilmi vapaaehtoistyö, omaisen hoitaminen tai jäsenyys yhdistyksissä, vaikka tällaiset tekijät voivat kertoa osallisuudesta yhteiskunnassa ja olla nuorelle merkityksellistä elämässä selviytymisen ja arkisen hyvinvoinnin kannalta.

Mittareiden rakentaminen tilastollisessa tutkimuksessa on haastavaa. Kärkkäinen (2004, 280) toteaa elämänlaadun mittareista, että täysin objektiivisia, kaikille henkilöille ja kaikissa tilanteissa kiistattomia mittareita ei ole. Tilastollisissa tutkimuksissa haasteena on se, että tärkeäkin yksilön hyvinvointiin vaikuttava yksityiskohta voi jäädä ottamatta huomioon, kun sitä ei voida käyttää kaikkia koskevana muuttujana

(mt., 170). Kaikkea olennaista on siis vaikea mitata. Ylisukupolvisen syrjäytymisen tutkimisessa muun muassa vähemmistönuorten tai maahanmuuttajien erityiset elämäntilanteet jäävät helposti tilastollisissa kysely- tai rekisteritutkimuksissa marginaaliin. Tällaisen tiedon saaminen olisi tänä päivänä paikallisesti muun muassa pääkaupunkiseudulla erityisen tärkeää.

Mittareiden rakentaminen on sidoksissa myös aikakauteen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Tänä päivänä Andersonin käyttämä sosiaalisen sopeutumisen mittari herättää kysymyksiä: onko itseään etsivillä nuorilla aina sosiaalista sopeutumista kuvaavia realistisia tavoitteita? Mittari ei myöskään sopisi nykypäivän rakenteellisen nuorisotyöttömyyden aikana kuvaamaan sosiaalista sopeutumista. Nykyään koulutuksen tai työn ulkopuolella oleminen 18–20 -vuotiaana ei automaattisesti tarkoita vaikeuksia sopeutua yhteiskunnan jäseneksi.

Sekä Kärkkäinen että Anderson ovat luokitelleet tutkimuksissaan henkilöitä elämässä pärjänneiden ja pärjäämättömien asteikolle. Voisivatko luokittelut vahvistaa ajatusta yksilön omasta pärjäämisestä ja pahimmillaan tuottaa diskursiivisesti toiseutta? On vaarana, että syrjäytyneitä käsitellään homogeenisena massana, ”niinä toisina”, ja tutkimuksissa eivät tule esille pärjäämättömien monitahoiset elämässä marginaaliin joutumisen prosessit.

Mitä voisi painottaa tulevassa tutkimuksessa?

Andersonin havainto siitä, että lastenkotilapsista kolmanneksella meni elämässä melko hyvin, vaikka heillä oli ollut pahimmat mahdolliset lähtökohdat elämään, on ylisukupolvisen huono-osaisuuden ymmärtämisen kannalta merkittävä. Lapsuudessa koetut vaikeudet eivät välttämättä tarkoita ylisukupolvisia vaikeuksia, tai koulukotitausta ei johda automaattisesti kasautuvaan huono-osaisuuteen. Tärkeää olisi ymmärtää niitä tekijöitä, jotka näiden henkilöiden tilanteessa ovat tukeneet elämässä selviytymistä, ja ymmärtää, mihin voimavaroihin ylisukupolvisen syrjäytymisen katkaisussa tulisi kiinnittää huomiota. Tilastollinen tutkimus voikin nostaa esille näkökulmia tai trendejä, joita voidaan taas syventää laadullisella tutkimuksella. Voimavarojen ja selviytymiskeinojen tutkiminen voi auttaa ylisukupolvisen syrjäytymisen ehkäisemisessä.

Ylisukupolvisen köyhyyden ja syrjäytymisen tutkimisessa voidaankin ajatella, että sekä laadulliset että tilastolliset tutkimusmenetelmät tuottavat tärkeää tietoa ilmiöstä ja voivat täydentää toisiaan. Molemmat tutkimusstrategiat kertovat jotain sosiaalisesta todellisuudesta. Tuulikki Kärkkäisen tutkimuksen vahvuutena on monenlaisten tutkimuksellisten mahdollisuuksien hyödyntäminen. Sosiaalisesta perimästä muodostettujen tutkimusongelmien ratkaiseminen ei ole ollut mahdollista vain yhdellä tiedontuottamisen tavalla, vaan ilmiön eri puolia on lähestytty sekä tilastollisella että laadullisella aineiston analysoimisella. Kärkkäisen tutkimuksessa tulevat esille säännönmukaisesti vaikuttavat tekijät, mutta myös tutkittavien erityisolosuhteita.

Kärkkäisen tutkimuksen vahvuutena on myös laaja kirjallisuuskatsaus ja sen pohjalta tunnistetut, ylisukupolvisen elämässä pärjäämättömyyteen vaikuttavat tekijät. Tietoa voi myös kumuloida jo tehdyistä tutkimuksista ja selvittää sen paikkaansa pitävyyttä aineiston avulla. Sosiaalityössä kirjallisuuskatsaukset voivat myös lisätä tutkimuksen hyödyntämistä asiakastyössä ja auttaa tunnistamaan ylisukupolvisen syrjäytymisen katkaisemisen mahdollisuuksia. Tutkimustiedosta voidaan johtaa hypoteeseja, joita käytännössä voi testata ja kokeilla.

Ylisukupolvisen huono-osaisuuden tutkimisessa pitkien eri sukupolvia tarkastelevien linjojen tutkiminen on tarpeellista. Vahvuutena Kärkkäisen sekä Andersonin tutkimuksessa on ajallinen seuranta henkilöiden elämässä selviytymisestä ja se, miten elämässä selviytymiseen on vaikuttanut muun muassa vanhempien tai isovanhempien tilanne. Andersonin tutkimuksessa erityisenä vahvuutena on eri lähtökohdat saaneiden ryhmien elämässä selviytymisen vertaaminen seuranta tutkimuksen avulla. Pitkittäisaineistojen avulla voidaan identifioida tekijöitä, jotka ovat yhteydessä sukupolvien yli kasautuvaan huono-osaisuuteen.

Sosiaalityön käytäntö voisi hyötyä myös laadullisista pitkittäistutkimuksista. Lewisin tapaustutkimus tuottaa tietoa yhdestä ajallisesta hetkestä ja siinä tapahtuvasta vuorovaikutuksesta, mutta ei esimerkiksi siitä, miten köyhyyden kulttuuri näkyy lasten elämässä myöhemmin. Siinä mielessä Kärkkäisen seuranta tutkimuksen tapaustyyppittelyt antavat arvokasta laadullista tietoa siitä, miten lapsuuden kodin kulttuuri vaikuttaa myöhemmällä iällä. Kärkkäinen (2004, 217–218) tutki muun muassa koulutustavoitteiden toteutumista. Tavoitteistaan luopuneiden joukko oli selvimmin työväenkulttuuriin kuuluvia. Taustalla vaikuttivat

muun muassa vanhempien toiveet siitä, että lapset alkavat huolehtia aikaisin omasta toimeentulostaan. Havainto on samantyyppinen kuin minkä Lewis teki alempien sosiaaliluokkien kohdalla: koulutustasoa haluttiin köyhissä perheissä parantaa vähiten. Kärkkäinen pystyi kuitenkin seurantatutkimuksellaan toteamaan, että vanhempien lapsilleen asettamat koulutustavoitteet vaikuttavat lasten tulevaisuuteen.

Kärkkäinen on nähnyt suuren vaivan, kun hän on etsinyt samat tutkittavat haastattelututkimukseen 18 vuotta myöhemmin. Toisaalta pohdin jäikö arvokasta aineistoa myös hyödyntämättä. Olisiko se voinut kertoa ylisukupolvisesta huono-osaisuudesta laadullisena seurantatutkimuksena vielä enemmän? Kärkkäinen (2004,153) toteaa, että hänen aineistonsa oli liian raskas kaikilta osin kvalitatiivisesti tarkasteltavaksi, ja näkee riskinä tulosten liiallisen tulkinnanvaraisuuden. Laadullisissa pitkittäistutkimuksissa tärkeintä ei olisi aineistojen laajuus vaan tiedontuottaminen syrjäytymistä syventävistä ja ehkäisevistä arkeisista prosesseista. Tärkeää olisi myös, että ääneen pääsevät marginaalissa olevat ja syrjäytymiskierteessä olevat ihmiset itse.

Lewisin tapa tehdä omakerrallisia haastatteluja olisi arvokas tutkimusmenetelmä myös sosiaalityössä: tutkittaessa ylisukupolvista syrjäytymistä tutkittavien ainutkertaiset tarinat voisivat lisätä syrjäytymisprosessin ymmärtämistä. Narratiivien kuuleminen sosiaalityössä ylisukupolvisesti asioivien asiakkaiden kanssa voisi mahdollistaa arvojen, uskomusten ja toiminnan tutkimisen ja avata myös muutoksen mahdollisuuden. Syrjäytymisprosessin kannalta on merkitystä sillä, mitkä tekijät ja olosuhteet ovat johtaneet syrjäytymiseen tai elämässä selviytymiseen. Laadullinen pitkittäistutkimus syrjäytymis- ja selviytymistarinoista voisi tuottaa arvokasta tietoa ylisukupolvisen syrjäytymisen ehkäisemiseen ja katkaisuun. Tarinoiden kautta voisi tulla näkyväksi paitsi lapsuuden olosuhteet niin myös palvelujärjestelmän puutteet sekä syrjäyttävät mekanismit ja rakenteet.

Sosiaalityön tutkimuksessa toivoisi myös lisääntyvän tutkittavien aktiivinen vaikuttaminen tiedonmuodostukseen. Kaikissa kolmessa tutkimuksessa tutkittavat ovat enemmän tai vähemmän objekteja. Vahvuutena Lewisin ja Kärkkäisen tutkimuksessa on kuitenkin yhteistyö tutkittavien perheiden kanssa ja heidän kokemuksiansa kuuleminen. Lewisin tapaustutkimus ei ollut osallistava tutkimus, mutta hän (1965) kertoo myöhemmässä tutkimuksessaan käyttäneensä tutkimusavustajina tapaustutkimukseen osallistuneen perheen joitakin jäseniä. Sosiaalityön tutkimuksessa tasa-arvoinen suhde tutkittaviin ja myös yhdessä tutkiminen voisi olla yksi tapa vahvistaa tutkittavien omaa toimijuutta ja tarjota mahdollisuuden valtaantumiseen ja muutokseen. Heikosta sosiaalisesta perimästä huolimatta sosiaalityössä henkilön oma toimijuus ja muutoksen mahdollisuus eivät saisi jäädä huomioimatta. Voisiko sosiaalityössä osallistava käytäntötutkimus, jossa tutkittavat ovat aktiivisia toimijoita itse, toimia yhtenä ylisukupolvisen syrjäytymisen katkaisemisen keinona? Lewis (1965) muistuttaa, että silloin kun köyhät aktivoituvat, he eivät enää ole köyhyyden kulttuurin jäseniä.

Miten ylisukupolvista huono-osaisuutta voidaan tutkia?

- Laadulliset ja tilastolliset tutkimusotteet voivat täydentää toisiaan
- Tapaustutkimuksella kokonaisvaltaista ymmärrystä ilmiöstä
- Huomiota enemmän yksilöiden sijasta perheisiin, yhteisöihin ja laajempaan yhteiskuntaan
- Etnografisen tutkimusotteen hyödyntäminen arjen ymmärtämisessä
- Tilastolliset tutkimukset auttavat ymmärtämään elämässä selviytymisen tekijöitä, asioiden välisiä riippuvuuksia ja suuruusluokkia
- Rekisteritutkimus voi olla kustannustehokasta ja luotettavaa, muttei kaikenkattavaa
- Tutkimusta tulisi tehdä selviytyjistä ja heidän voimavaroistaan
- Kirjallisuuskatsaukset avuksi: mitä tiedetään jo nyt?
- Tulisi olla lisää laadullista pitkittäistutkimusta ja seuranta tutkimusta: tiedontuottaminen syrjäytymistä syventävistä ja ehkäisevistä arkisista prosesseista
- Marginaalissa olevien ja syrjäytymiskiarteessä olevien ihmisten oman äänen ja tarinoiden kuuleminen
- Voisiko sosiaalityössä osallistava käytäntötutkimus, jossa tutkittavat ovat aktiivisia toimijoita itse, toimia yhtenä ylisukupolvisen syrjäytymisen katkaisemisen keinona?

Lähteet

- Anderson, Maja (1976) Hur går det för 50-talets Stockholmspojkar? En uppföljning av 222 vanliga skolpojkar och 100 Skåpojkar. Stockholms kommunalförvaltning, nr 38. Stockholm.
- Creswell, John W (2003) Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. London: Sage Publications.
- Kärkkäinen, Tuulikki (2004) Koulutuksen ja lapsi-vanhempisuhteen yhteys elämässä selviytymiseen. Sosiaalinen perimä ja koulutus-kulttuurisen pääoman periytyminen sukupolvesta toiseen. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteidenlaitos.
- Lappalainen, S (2007) Johdanto Mikä ihmeen etnografia Teoksessa Lappalainen ym. (toim.) Etnografia metodologiana Lähtökohtana koulutuksen tutkimus Tampere: Vastapaino
- Lewis Oscar (1959) Five families Mexican Case Studies in the Culture of Poverty. New York: The New York American Library.
- Lewis, Oscar (1965) La Vida A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty- San Juan and New York. New York: A Division of Random House.
- Raunio, Kyösti (1999) Positivismi ja ihmistiede Sosiaalitutkimuksen perustat ja käytännöt. Helsinki: Gaudeamus.
- Stake, Robert E (2000) Case studies Teoksessa Handbook of Qualitative Research Denzin Norman K & Lincoln Yvonna S (toim.) London: Sage Publications.

Ylisukupolvisen lasten kaltoinkohtelun ehkäiseminen lasten ja perheiden palveluiden haasteena

Aune Flinck & Eija Paavilainen

Johdanto

Lasten kaltoinkohtelu on monimuotoinen kansanterveysongelma, joka aiheuttaa kärsimystä lapsille ja perheille sekä kustannuksia yhteiskunnalle. Länsimaissa arvioidaan joka kymmenennen lapsen jossakin lapsuutensa vaiheessa joutuneen kaltoinkohtelun kohteeksi (Gilbert 2009, Merrick ym. 2013). Sosiaali- ja terveydenhuollon ja muulla lapsiperheitä tapaavalla henkilökunnalla on aihepiiristä tietoa, mutta edelleen kaltoinkohtelun eri muodot tunnustetaan heikosti ja asian puheeksi ottaminen ja puuttuminen koetaan vaikeaksi.

Eri kaltoinkohtelun muotojen negatiiviset vaikutukset voivat olla fataaleja ja ylisukupolvisia. Ne voivat vaarantaa lapsen normaalin kehityksen, terveyden ja hyvinvoinnin. Kaltoinkohtelu voi vaikuttaa haitallisesti lapsen normaaliin fyysiseen, henkiseen ja sosiaaliseen kehitykseen, heikentää oppimista ja vaikuttaa negatiivisesti käyttäytymiseen. Kaltoinkohtelun aiheuttama stressi aiheuttaa muutoksia lapsen hermo-, verenkierro-, ja immuuni- ja metaboliseen järjestelmään. Joskus kaltoinkohtelu voi vaarantaa jopa lapsen hengen. (Bair-Merritt ym. 2013, Norman ym. 2013).

Kaltoinkohtelun arkaluontoisuus, tykiire sekä yhtenäisten ohjeiden ja moniammatillisen yhteistyn tehostomuus sekä työntekijöiden asenteet vaikeuttavat varhaista puuttumista. Terveystieteiden, lastensuojelun ja perhe- ja sosiaalipalveluissa työskentelevät ammattilaiset tarvitsevat lisää koulutusta, tynohjausta, yksiltason ja tyyhteisen asenteenmuutosta ja käyttökelpoisia välineitä kaltoinkohtelun tunnistamiseen, sillä heillä on keskeinen rooli lasten kaltoinkohtelun tunnistamisessa ja ylisukupolvisuuden pysäyttämässä. (Paavilainen ym. 2006, Inkilä ym. 2013, Paavilainen ym. 2014.) Kaltoinkohtelun tunnistamista on parannettava kaikkien sellaisten ammattiryhmien toiminnassa, joissa tehdään työtä lasten, nuorten ja lapsiperheiden kanssa.

Varhaisessa tunnistamisessa ja ylisukupolvisuuden pysäyttämässä on tärkeää, että ammattilaiset tunnistavat ja kiinnittävät huomiota erilaisiin perheisiin, perheiden ja lasten ja nuorten käyttäytymiseen, vanhempien ja huoltajien kasvatustapoihin sekä erilaisiin kaltoinkohtelun riskitekijöihin ja lasten ja nuorten elin- ja kasvuympäristöön. On välttämätöntä, että näitä asioita tarkastellaan ja mietitään yhdessä perheen jäsenen kanssa. On tärkeää välttää kontrollia tai valvontaa sekä perheen leimaamista esimerkiksi ”riskiperheeksi”. Vanhempien, huoltajien ja kasvatusvastuussa olevien kanssa on tärkeä pohtia esimerkiksi sitä, mitä lapset tarvitsevat kussakin kehitysvaiheessa, mikä lapsen ja nuoren kehityksessä on normaalia tai millaisia ovat positiiviset kasvatustapojen ja miten kriisivaiheissa voidaan toimia rakentavasti. Yhtä ainoa oikea tapaa ei joka tilanteessa ole, vaan kullakin perheellä on tai yhdessä heidän kanssaan voidaan löytää sopiva tapa toimia. Vanhemmuus on ymmärrettävä laajasti siten, että lasten altistuminen kaltoinkohtelulle tunnustetaan myös esimerkiksi sijais- ja adoptio- ja uusperheissä sekä isovanhempien taholta.

Tässä kirjoituksessa käsittelemme lasten fyysisen ja psyykkisen kaltoinkohtelun ja laiminlyynnin ilmiä, sen syitä ja tunnistamisen keinoja. Ilmiä tarkastellaan myös ylisukupolvisuuden näkökulmasta, koska ilmiä siirtymistä sukupolvelta toiselle pidetään tyypillisenä. Tarkastelemme sitä, mitkä tekijät altistavat ja ylläpitävät ylisukupolvisuutta ja mitä keinoja terveydenhuollon, lastensuojelun ja perhe- ja sosiaalipalveluiden henkilöstöllä, muilla lasten kanssa toimivilla ammattilaisilla sekä perheellä itsellään on ylisukupolvisen kaltoinkohtelun katkaisemiseksi.

Lasten kaltoinkohtelulla on erilaisia ilmenemismuotoja

Kaltoinkohtelun muodoista helpoiten tunnistettavissa on fyysinen kaltoinkohtelu useasti jättämiensä melko selkeiden merkkien tai vammojen takia. Kaltoinkohtelu voi olla myös emotionaalista, henkistä tai kemiallista, seksuaalista hyväksikäyttöä tai lasten tarpeiden ja huolenpidon laiminlyöntiä. Lapsen ruumiillinen kurittaminen kasvatustarkoituksessa eli kuritusväkivalta on myös fyysistä pahoinpitelyä. Fyysinen pahoinpitely tai kuritusväkivalta sisältää aina myös henkistä pahoinpitelyä. Myös vanhempien välisen parisuhdeväkivallan tai väkivaltaisen riitelyn näkeminen tai kuuleminen on epäsuoraa lapsen kaltoinkohtelua. Kaltoinkohtelun eri muodot voivat vaihdella kestoltaan, vakavuudeltaan tai keinoiltaan sekä tapahtua samanaikaisesti tai toisiinsa limittyen.

Henkistä kaltoinkohtelua on esimerkiksi lapsen nöyryyttäminen, naurettavaksi tekeminen, mitätöinti, alistaminen tai terrorisointi. Kemiallinen kaltoinkohtelu voi sisältää esimerkiksi rauhoittavien lääkkeiden tai päihteiden antamista lapselle esimerkiksi rauhoittamistarkoituksessa. Lapsen laiminlyönti sisältää lapsen hoidon tai huolenpidon eriasteisia puutteita ja voi olla esimerkiksi kyvyttömyyttä tarjota lapselle hänen fyysisten tai henkisten tarpeidensa, sairautensa tai muun erityistilanteensa mukaisen huolenpidon mukaista suojaa tai hoitoa.

Kuritusväkivalta on fyysistä väkivaltaa, jolla aikuinen pyrkii kipua tai epämukavan olon aiheuttaen rankaisemaan tai säätelämään lapsen käyttäytymistä. Kuritusväkivalta tarkoittaa esimerkiksi läpsimistä, tönimistä, repimistä, tukistamista, luunappien antamista, nipistämistä tai läimäyttämistä. Kuritusväkivalta voi olla joko harkittu kasvatustapa tai johtua aikuisen uupumuksesta ja väsymyksestä tai mielenterveys- tai päihdeongelmasta. (Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:7)

Lasten kasvattaminen kurittamalla on ollut osa suomalaista kasvatuskulttuuria. Kurittamista on oikeutettu muun muassa uskonnollisin perustein: ”joka kuritta kasvaa, se kunniaa kuolee tai joka vitsaa säästää, se lastaan vihaa.” Kuritusväkivalta on osa negatiivista sosiaalista perimää useissa kulttuureissa. Monissa maissa lainsäädäntö ei kiellä lapsiin kohdistuvaa kuritus- tai muuta väkivaltaa. Tyypillisin kurittava teko on lapsen tarttuminen tai lapsen töniminen, johon kertoo turvautuneensa kolmannes äideistä. Noin joka viides äiti on tukistanut lastaan ja noin joka kymmenes antanut lapselleen luunapin. Neljä prosenttia äideistä on läimäissyt tai lyönyt lastaan ristiriidan yhteydessä (Ellonen, 2012).

Kuritusväkivallan käyttöä koskevat asenteet ovat muuttuneet viimeisen 30 vuoden aikana siten, että Lastensuojelun Keskusliiton teettämän kyselyn (Sariola, 2012) mukaan kuritusväkivallan hyväksyi enää 15 prosenttia suomalaisista, kun luku 1980-luvulla oli yli 50 %. Vuonna 2013 toteutetun lapsiuhrituskimpuksen mukaan, jonka kyselyyn vastasi 11 364 kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisista lasta ympäri Suomea, lapset ja nuoret kertoivat joutuneensa aiempaan verrattuna harvemmin rikoksen uhreiksi, he raportoivat kohtaavansa vähemmän väkivaltaa ikätovereiden välillä ja vanhempiensa taholta sekä näkevänsä harvemmin väkivaltaa kotonaan. Raportin mukaan lasten kokema henkinen väkivalta ja kuritusväkivalta olivat vähentyneet. Siitä huolimatta läimäytyksiä ja muita lieviä väkivallan muotoja käytetään edelleen osana kasvatusta. (Fagerlund ym. 2014). Ellosen ym. (2012) tutkimuksen tulokset osoittivat, että äidit ja isät turvautuvat hyvin monenlaisiin tekoihin, jotka ovat kuritusväkivaltaa. Kuitenkaan ruumiillisen rangaistuksen ei ole todettu edistävän lasten positiivista käyttäytymistä paremmin kuin ei-ruumiilliset kurinpitomenetelmät (Larzelere & Kuhn, 2005).

Lasten fyysisten, psykologisten ja hoidon tarpeiden laiminlyönti on nykytiedon mukaan yleisempää kuin lasten fyysinen kaltoinkohtelu. Se on usein myös luonteeltaan pitkäkestoisempaa ja vaikeammin tunnistettavaa. Perheissä, joissa vanhemmilla ei ole riittävää kapasiteettia huolehtia lasten emotionaalisista, fyysistä ja psykologisista tarpeista, lapsille kehittyy eriasteisia ongelmia. Stressi ja omat lapsuudenajan väkivaltakokemukset lisäävät myös vakavan väkivallan käytön riskiä (Ellonen 2012). Nämä viittaavat usein juuri ylisukupolvisuuteen. Kansainvälisen arvion (Gilbert ym. 2009) mukaan 4–16 % lapsista joutuu fyysisen pahoinpitelyn ja joka kymmenes lapsi laiminlyönnin tai henkisen pahoinpitelyn kohteeksi. Suomessa 15-vuotiaista 32 % on ollut lievän ja 4 % vakavan väkivallan kohteena kotonaan (Ellonen ym. 2008).

Kaltoinkohtelun riskiä lisääviä ja siltä suojaavia tekijöitä

Lasten kaltoinkohtelun riskitekijät ovat moninaiset ja niitä on tutkittu hyvin paljon. Kaltoinkohtelulle altistavat ja sitä ylläpitävät tekijät voivat liittyä lapseen ja hänen käyttäytymiseensä, vanhempiin ja heidän käyttäytymiseensä, perhetilanteeseen ja perheen käyttäytymiseen sekä lapsen ja perheen elinympäristöön. Mikään yksittäinen riskitekijä ei välttämättä ilmaise kaltoinkohtelun riskiä tai tapahtunutta kaltoinkohtelua, vaan kyse on lapsen ja perheen kokonaistilanteesta. Usein kyse on riskitekijöiden ja ongelmien kasautumisesta. (Paavilainen & Flinck, 2008.) Leimaamista riskilapseksi tai riskiperheeksi tulee varoa. Pikemminkin on kyse siitä, että riskien tietäminen ja niiden arviointi auttaa keskittymään niiden vähentämisen sekä lapsen ja perheen voimavarojen löytämiseen ja tukemiseen. Riskien arviointi ei ole sama asia kuin kaltoinkohtelun ennustaminen (Taylor & Lazenbatt 2014).

Parisuhdeväkivalta ja lasten kaltoinkohtelu esiintyvät tutkitusti usein yhdessä; jopa 60 prosentissa niistä perheistä, joissa on perheväkivaltaa, on myös lasten kaltoinkohtelua. Lasten kaltoinkohtelua on myös jopa 40 prosentissa lastensuojelun asiakasperheistä. Useat lastensuojelun piiriin tulevat lapset ovat olleet myös perheväkivallan ja muiden siihen liittyvien ongelmien piirissä, joten ongelmat ovat usein monikerroksisia (Hulbert 2008, Paavilainen & Flinck 2008). Toisaalta, jos ja kun parisuhdeväkivallan näkemistä pidetään epäsuorana lasten kaltoinkohteluna, yhdessä esiintyvyys on 100 %. Tämä asettaa lastensuojelu- ja perheväkivaltatyön ammattilaisille omien työkäytäntöjen uudelleen arvioimisen tarpeen (Munro 1999), koska työntekijöiden ei ole helppoa muuttaa käsityksiään lapsen tai perheen tilanteesta vaikka saavatkin siitä toisilta ammattilaisilta uutta tietoa.

Riskitekijöiden ohella on löydettävissä erilaisia suojaavia tekijöitä, joiden ansiosta haavoittavissakin olosuhteissa eläneet lapset voivat päätyä tasapainoiseen aikuisuuteen. Toisaalta voidaan puhua elämäntien diversiteetistä, joka ei niinkään viittaa riski- ja suojaavien tekijöiden kahtiajakoon tai listaamiseen, vaan monipuolisuuteen. Mahdollisuutta kohdata realistisesti lapsuutensa olot, vaikka vaikeatkin, voidaan pitää tärkeänä selviytymistä edistävänä tekijänä. Mikäli kosketus omaan lapsuuteen jää etäiseksi, ei vanhemman ole helppoa kohdata oman lapsensa tunteita ja tarpeita. (Suomen mielenterveysseura, 2007). Turvallisten, pysyvien ja hoivaavien ihmissuhteiden merkitys on avainasemassa lasten suojaamiseksi ja terveen kehityksen turvaamiseksi (Merrick ym. 2013). Isän äidille antama tuki raskauden aikana vähentää kuritusväkivallan riskiä. Kuritusväkivaltaa voitaisiin ehkäistä tukemalla vanhempia jo raskausaikana. (MacKenzie ym. 2014.) Läheiset ystävyys- ja kiintymyssuhteet toimivat lapselle turvallisen kasvun lähteinä. Myös valitseva yhteiskuntapolitiikka ja lainsäädäntö vaikuttavat yksilöiden hyvinvointiin. (Suomen mielenterveysseura, 2007).

Väkivallan ja kaltoinkohtelun ylisukupolvisuus

Sosiaali- ja terveystieteellisissä tutkimuksissa on havaittu kaltoinkohtelun jatkuvan usein ylisukupolvisesti. Useat tutkimukset osoittavat, että vanhempien käyttäytymistavat siirtyvät seuraavalle sukupolvelle. Vanhempien vihamielinen, kova, hylkäävä tai aggressiivinen vanhemmuus on yhteydessä lasten laajoihin käyttäytymisongelmiin, joihin liittyvät aggressiivisuus, epäsosiaalisuus ja rikollinen käyttäytyminen ja sitä kautta ylisukupolvisiin ongelmiin. (Concer ym. 2009, Concer ym. 2003, Putallaz 1998.) Tutkimusten mukaan äitien lapsuuden aikainen kaltoinkohteluhistoria on tärkeä jälkikasvun kaltoinkohtelun riskitekijä, joka tulisi ottaa huomioon myös ennaltaehkäisyn keinoja pohdittaessa. (Berlin ym. 2011, McCullough ym. 2014).

Kuitenkaan kaikki lapsuudessaan kaltoinkohtelua kokeneet vanhemmat eivät kohtele omia lapsiaan kaltoin. (Widom, 1989, Widom 2015, Vuori 2009, Merrick 2013, Taylor & Lazenbatt 2014). Toistaiseksi on kuitenkin vähän tutkimustietoa siitä, mitkä mekanismit ovat ylisukupolvisuutta synnyttäviä ja sitä ehkäiseviä (Dixon 2005:1, Dixon 2005:2, McCullough ym. 2014). Kaltoinkohtelun ylisukupolvisuuden ymmärtäminen on oletettua monimutkaisempaa. Ylisukupolvisuutta ei tulisi ottaa itsensä selvänä ja ajatella, että kaikki vanhemmat, joita on kaltoinkohdeltu, kohtelevat omia lapsiaan kaltoin. Suurin osa kaltoinkohtelua lapsena kokeneista vanhemmista ei toista toimintatapaa omien lastensa kohdalla. (Lazenbatt & Taylor 2014, Widom 2015). Ylisukupolvisuuden tutkiminen ja syy-seuraussuhteiden osoittaminen on aina vaikeaa, kun on kyse inhimillisestä käyttäytymisestä ja sen tutkimisesta ihmisten luonnollisessa ympäristössä. On

gelmana on myös se, että vanhemmat eivät ole halukkaita kertomaan perheessään tapahtuvasta lasten kaltoinkohtelusta. (Widom 2015).

Vanhemmat, joilla itsellään on kaltoinkohteluhistoria, kertovat todennäköisemmin lasten laiminlyönnistä, mutta eivät fyysisestä tai seksuaalisesta väkivallasta kuin vanhemmat, joilla itsellään ei ole kaltoinkohteluhistoriaa. Lapset, joiden vanhemmilla on ollut lapsuudessa kaltoinkohtelua tai laiminlyöntiä, kertovat muita todennäköisemmin seksuaalisesta hyväksikäytöstä ja laiminlyönnistä. (Widom ym. 2015).

Ihmisen hyvinvointiin vaikuttavat myös erilaiset yksilöstä riippumattomat rakenteelliset seikat yksilöllisten ominaisuuksien ohella. Kaltoinkohtelun ylisukupolvisuus liittyy usein sosiaalisen huono-osaisuuden ja sosiaalisen syrjäytymisen ilmiöön, kuten pitkäkestoinen työttömyys, yksinhuoltajuus, terveyserot, varhaislapsuuden ongelmat ja kehityshäiriöt. Perhetaustan ja varhaislapsuuden vaikutus on kiistaton. Esimerkiksi erilaiset päihdeongelmat perheessä synnyttävät henkistä ja fyysistä väkivaltaa ja muita ongelmia ja perheissä ilmenevät ongelmat siirtyvät lapsiin ja näin sukupolvelta toiselle. (Suomen mielenterveysseura 2007.) Vaikka huono-osaisuuden ja moniongelmaisuuksien vaikutusta lasten kaltoinkohteluun ja sen ylisukupolvisuuteen ei voida kumota, niiden välinen syy-yhteys on monimutkaisempi kuin voidaan olettaa; toiset perheet ovat vaikeissa olosuhteissa haavoittuvampia, toiset sitkeämpiä ja yhteiskunnan rakenteet ja kulttuurit ovat erilaisia. Syy-yhteyksien tarkastelussa tulisikin käyttää ekologista näkökulmaa, joka ottaa huomioon rakenteelliset, kulttuuriset, sekä perheeseen ja sen elinympäristöön liittyvät tekijät (Wynd 2013.)

Ylisukupolvinen kaltoinkohtelun pysäyttäminen yhteiskunnan, ammattilaisten ja perheiden omana haasteena

Ylisukupolvisen kaltoinkohtelun pysäyttäminen on tärkeää niin inhimillisestä kuin taloudellisesta näkökulmasta ajatellen ja siihen tarvitaan tiedostamisen lisäksi uusia keinoja. Keinojen tulee ulottua niin vanhempien suhteen ja kasvatustavoitteiden ja -tapojen tukemiseen, heidän oikeuksiinsa ja velvollisuuksiinsa vanhempina kuin tukipalveluiden saatavuuteen ja palvelujärjestelmän toimintaan ja yhteiskunnallisiin ja taloudellisiin ratkaisuihin.

Yhteiskunnallinen näkökulma

Esimerkiksi terveys-, perhe-, koulutus-, työllisyys-, tulonsiirto- ja alkoholipolitiikka vaikuttavat lasten ja perheiden hyvinvointiin sekä lyhyellä että pitkällä aikavälillä. Lakeihin ja päätöksiin pohjautuvat yhteiskunnalliset linjaukset muuttavat lasten ja perheiden elämää tavoilla, joiden vaikutukset ovat pitkäkestoisia. Jos halutaan panostaa tulevaisuuteen ja lasten hyvinvointiin, lakeja, päätöksiä ja muita toimia tulisi aina arvioida siitä näkökulmasta, millaisia monipuolisia vaikutuksia niillä on lapsiin ja perheisiin. Yhteiskunnan turvaverkot, jotka rakentuvat esimerkiksi työllisyys-, koulutus, terveys-, perhe-, asuntopolitiikan keinoihin tai tulonsiirtoratkaisuihin, eivät kuitenkaan aina riitä pysäyttämään seuraavaan sukupolveen siirtyvää negatiivista kehitystä. Klevensin ym. (2015) tutkimuksessa selvitettiin toimintatapoja, jotka tehokkaimmin vähentävät lasten kaltoinkohtelua. Todettiin, että pääsy julkisiin varoin tuettuun lastenhoitoon sekä lasten terveydenhuollon hyvä jatkuvuus ovat ne toimintapolitiikat, joilla on merkitsevä yhteys kaltoinkohtelun vähenemiseen. Toisaalta ylisukupolvista huono-osaisuutta ja kaltoinkohtelun ylisukupolvisuutta voidaan pysäyttää purkamalla ns. hyvinvointivaltiorippuvuutta ja vahvistamalla vanhempien elämäntaitoja, vastuuta, osallisuutta ja taitoja lasten kasvatuksessa (Piippo 2011).

Yhteiskunnan rakenteet on myös luotu sellaisia tilanteita varten, jolloin lasten koetaan olevan vaarassa omassa kodissaan. Lasten vanhempien kuuleminen, tukeminen ja kuntouttaminen voivat olla merkittäviä keinoja, joilla pysäytetään negatiivisia ylisukupolvisia kehityskulkuja. Tämän hetken haasteena ovat myös maahanmuuttajaperheet, joissa käsitykset lasten kasvatustavoista ja vanhempien oikeuksista ja velvollisuuksista voivat olla ristiriidassa suomalaisen yhteiskunnan normien kanssa ja lisäksi muut kasautuvat ongelmat lisäävät lastensuojelun tarvetta.

Yhteiskunnan toimia kaltoinkohteluun puuttumiseksi ja ylisukupolvisuuden pysäyttämiseksi kuvastavat jo vuonna 2003 annetut toimintaohjeet lasten fyysisen pahoinpitelyn selvittämisestä, sekä vuosille 2010–2015 laadittu kansallinen toimintaohjelma lapsiin kohdistuvan kuritusväkivallan vähentämiseksi. Ohjelma pyrkii jatkamaan viimeisten kahden vuosikymmenen hyvää kehitystä Suomessa niin, että kuritusväkivallan

vastaiset asenteet johdonmukaisesti koko ajan vahvistuvat sekä lasten että aikuisten parissa ja että lasten kokemus kuritusväkivalta jatkuvasti vähenee. Toimintaohjelma korostaa pienten lasten perheiden palveluja kuritusväkivallan ehkäisyssä.¹⁰

Vuoden 2008 alussa voimaan tullut lastensuojelulain uudistus antaa selkeästi tehtäviä sosiaali- ja terveydenhuollolle korostaen myös moniammatillisen yhteistyön merkitystä. Laki korostaa myös kuntien velvollisuutta ja lapsen ja perheen osallisuutta. Myös esimerkiksi vuoden 2014 alussa tullut sosiaalihuoltolaki (1301/2014) tuo tarkennuksia ja uusia velvoitteita lapsiperheiden ja lasten ja nuorten terveen kasvun ja kehityksen tukemiseksi. Sosiaalihuoltolain (1301/2014) mukaan kaikissa lasta koskevissa sosiaalihuollon toimissa on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Lain mukaan lapsiperheillä on oikeus saada kotipalvelua, kun se on välttämätöntä lapsen hyvinvoinnin turvaamiseksi. Kotipalvelua annetaan toimintakykyä alentavan syyn, kuten sairauden, synnytyksen, vamman tai uupumuksen vuoksi sekä erityisen perhe- tai elämäntilanteen perusteella. Asiakkailta on oikeus niihin palveluihin, joilla turvataan välttämätön huolenpito ja toimeentulo sekä lapsen terveys ja kehitys. Kotipalvelua, kuten myös perhetyötä, tukihenkilöitä ja -perheitä sekä vertaisryhmätoimintaa, on jatkossa saatavilla ilman lastensuojelun asiakkuutta. Kunnallisten viranomaisten on yhteistyössä seurattava ja edistettävä lasten ja nuorten hyvinvointia sekä poistettava kasvuolojen epäkohtia ja ehkäistävä niiden syntymistä. Sosiaalipalvelua on järjestettävä muun muassa lähisuhte- ja perheväkivallasta sekä muusta väkivallasta ja kaltoinkohtelusta aiheutuvaan tuen tarpeeseen. Sosiaalihuollosta vastaavan viranomaisen on myös lain mukaan välitettävä tietoa lasten ja nuorten kasvuoloista ja sosiaalisista ongelmista sekä annettava asiantuntija-apua muille viranomaisille samoin kuin kunnan asukkailla ja kunnassa toimiville yhteisöille.

Sosiaali- ja terveysministeriö, sisäasiainministeriö ja oikeusministeriö ovat käynnistäneet laajassa yhteistyössä toteutettavan Lastenasiantalo-hankkeen¹¹, joka on lapsilähtöisesti tuotettu poikkiallinen erityispalvelu alle 18-vuotiaille lapsille ja nuorille, joiden epäillään kokevan fyysistä tai seksuaalista väkivaltaa.

Itsenäisyyden juhluvuoden rahaston, Suomen Mielenterveysseuran, Lastensuojelun Keskusliiton sekä Onni ja Helmi Karttusen säätiön yhteistyönä toteutetaan vuosina 2015–2017 Kasvun tuki-hanke, jonka tarkoituksena on luoda verkkoon avoin ja käyttäjäystävällinen tietolähde ammattiauttajille ja ammattiavun tarjonnasta vastaaville tahoille luotettavaa ajankohtaista ja käytännönläheistä tietoa siitä, millaisilla työmenetelmillä lapsia ja heidän perheitään voidaan auttaa parhaalla mahdollisella tavalla ja riittävän varhaisessa vaiheessa¹².

Hoitotyön tutkimussäätiön vuonna 2008 julkaisema ja vuonna 2015 päivitetty Lasten kaltoinkohtelun hoitosuositus esittelee keskeiset kaltoinkohtelun riskitekijät ja merkit sekä tunnistamisen ja kaltoinkohteluun puuttumisen periaatteet ja menetelmät (Paavilainen & Flinck 2013 & 2015),¹³

Esimerkkinä alueellisesta yhteistyöstä Tampereen yliopiston ja Etelä-Pohjanmaan sairaanhoitopiirin yhteistyössä (140/THL/TE/2011–2013) on kehitetty toimintaohje perhe- ja lähisuhteväkivallan tunnistamiseksi ja siihen puuttumiseksi¹⁴. Osana toimintaohjetta on myös lasten kaltoinkohtelun tunnistaminen ja siihen puuttuminen.

Lasten Kaste 2012–2015 osaohjelman tavoitteena on vähentää eriarvoisuutta sekä estää lasten ja nuorten syrjäytymistä¹⁵.

Lasten, nuorten ja perheiden palvelujen kehitetään kokonaisuutena, perhekeskustyyppiseksi työskentelyksi tiiviissä yhteistyössä eri hallinnonalojen ja toimijoiden kesken. Yhteistyötä sosiaali- ja terveyspalvelu-

¹⁰

https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/112558/STM_Jul_1007_%ef%bf%bd%ef%bf%bd_ly%ef%bf%bd_verkko.pdf?sequence=1

¹¹ <http://lapsiasia.fi/tata-mielta/tiedotteet/tiedotteet-2013/lastenasiantalo-turvaamaan-vakivaltaa-kokevaa-last/>

¹² <http://www.mielenterveysseura.fi/fi/raportit/kasvun-tuki>

¹³ <http://hotus.fi/hotus-fi/suositukset>

¹⁴ http://www.uta.fi/hes/stoppia/index/TOIMINTAOHJE_2_.pdf

¹⁵ https://www.thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/ajankohtaista/ohjelmat/lasten_kaste

jen, opetustoimen sekä nuorisotyön välillä lisätään palveluiden yhteensovittamiseksi. Järjestöjen, seurakuntien ja yksityisen sektorin kumppanuuksia vahvistetaan

Esimerkkinä uusimmasta alkamassa olevasta yhteiskunnallisesta päätöksenteosta on kokonaisvaltaisten eropalveluiden kehittäminen. Tavoitteena on vähentää lapsille erosta aiheutuvia haittoja erityisesti pitkittyneissä huoltajuusriidoissa lasten oikeuksien kannalta parhain päin, sillä huoltajuusriitoihin voi liittyä lasten kaltoinkohtelun kohonnut riski. Asiantuntija-avusteisessa tuomioistuinsovittelussa (HE 186/2013) sovittelijana toimii perheasioihin perehtynyt tuomari, jota avustaa vanhemmuuden ja lapsen kehityksen asiantuntija, yleensä psykologi tai sosiaalityöntekijä. Tuomioistuimessa tehtävän sovittelun avulla yritetään ratkoa eritilanteissa syntyneitä lasten huoltajuuteen liittyviä kiistoja kuten tapaamisoikeusasioita. Lähtökohtana on lapsen oikeuksien turvaaminen molempiin vanhempiin.

Perheneuvonnan, lastenvalvojien palveluiden ja perheasioiden sovittelun saatavuuden lisääminen sekä lapsen oikeuksiin pohjaavan lapsen huoltoa koskevan lainsäädännön kehittäminen ovat asioita, joiden toimivuudella on tärkeä merkitys vanhempien ja lasten hyvinvointiin erokriisin kohdatessa.

Viranomaisten ja ammattilaisten näkökulma

Varhaisella riskiperheiden tunnistamisella ja kokonaisvaltaisella perheen ja lasten terveyden, hyvinvoinnin ja tarpeiden arvioinnilla ja kaltoinkohteluun puuttumisella voidaan ehkäistä ylisukupolvinen väkivallan siirtymistä ja väkivallan negatiivisia ja pitkäkestoisia vaikutuksia. Kaltoinkohtelun riskitekijöiden ja niiden kasautumisen tietäminen ja arviointi, kaltoinkohtelun merkkien tietäminen sekä erilaisten tunnistamis- ja puuttumismenetelmien käyttö edistävät tunnistamista (Paavilainen & Flinck 2008, 2013, käsikirjoitus). Kotikäyntien merkitys vanhempien kasvatustaitojen ja perheen ja lasten hyvinvoinnin lisäämiseksi ja kaltoinkohtelun tunnistamisessa ja pysäyttämisessä. Riskinarviointi- ja traumantunnistamistyökalujen kehittäminen (mm. Cooney ym. 2013), dokumentaation ja eri ammattiryhmien välisen yhteistyön parantaminen (Gillingham 2006) sekä erilaiset koulutusohjelmat ammattilaisille (McColgan ym. 2010) edistävät kaltoinkohtelun ja sen riskin tunnistamista sekä ylisukupolvisuuden katkaisemista. Toisaalta mitään riskinarviointityökalua ei ole voitu osoittaa täysin luotettavaksi, vaan niitä tulee käyttää osana tilanteen arviointia (Bailhace ym. 2013). Perheet arvostavat sitä että heidän kanssaan keskustellaan suoraan asioista niin kuin ne ovat (Paavilainen 1998).

Sosiaali- ja terveystyöviranomaisilla sekä oikeus- ja kouluviranomaisilla on sekä oikeuksia ja velvollisuuksia puuttua lasten kaltoinkohteluun ja lasten tervettä kasvua ja kehitystä vaarantaviin olosuhteisiin. Samalla, kun julkisella sektorilla on oikeus puuttua perustelluista syistä perheiden yksityisyyteen, se merkitsee myös velvoitetta tukea perheitä kasvatustehtävässä ja lasten terveiden kasvuolosuhteiden turvaamisessa. Erilaisten lastensuojelua koskevien tutkimusten ja tilastojen valossa on käynyt ilmi, etteivät lasten ja perheiden kanssa työskentelevien oikeudet ja velvollisuudet ole tasapainossa.

Moniammatillinen yhteistyö ei toimi parhaalla mahdollisella tavalla (esimerkiksi Inkilä & Paavilainen 2013, Inkilä ym. 2013). Lastensuojelussa toimivien tiimien tehokkuuteen tulee kiinnittää huomiota. Tiimien tehokkuuteen vaikuttavat monet tekijät. Tärkein lastensuojelutyön vaikuttavuutta parantava tekijä on moniammatillisen tiimin kollegiaalinen ilmapiiri. (Kistin ym. 2010). Yhteistyötiimin toimivuuden mittaamiseen on kehitetty myös työkalu, jonka avulla tiimi voi arvioida vahvuuksiaan ja heikkouksiaan ja edistää laadun parantamista (Kistin ym. 2011). Eräs laajasti käytetty teoreettinen näkökulma riskitekijöiden tunnistamiseksi on ekologinen malli, jonka mukaan lasten kaltoinkohtelu nähdään monitasoisena, keskenään vuorovaikutuksessa olevista tekijöistä muodostuvana. Kaltoinkohteluriskiiin liittyy lapseen ja perheeseen liittyviä tekijöitä, kuten lapsen sukupuoli, ikä, lapsen ja kaltoinkohtelevan vanhemman rotu ja etninen tausta ja perheen rakenne. (Bae ym. 2010). Toimiva moniammatillinen prosessi ei yksinään tuota hyviä tuloksia, vaan tulokset riippuvat myös kohderyhmän ominaisuuksista, prosessien laadusta ja työntekijöiden kapasiteetista olla tehokkaita auttajia. Eri ammattiryhmien välisen yhteistyön hyvän käytännön ominaispiirteisiin kuuluvat muun muassa tehokas johtajuus, selkeät roolit ja vastuut, kulttuuristen esteiden murtaminen, tehokas suunnittelu ja organisointi. (McKeown 2012)

Lasten ja lapsiperheiden kanssa työskentelevien välistä yhteistyötä voidaan parantaa myös esimerkiksi lastensuojelun ja aikuisten mielenterveystyössä toimivien keskinäisellä yhteistyöllä ja yhteisillä toimintaohjeilla. Oleellista on myös henkilökohtainen kontakti työntekijöiden välillä. (Webber 2010)

Lastensuojelutyöllä on mahdollisuudet tunnistaa kaltoinkohtelun uhrit ja suojella heitä uudelleen uhritumisuudelta. Huolimatta laajoista lastensuojelupalveluista suuri joukko lapsia joutuu uusiutuvan kaltoinkohtelun uhriksi, mikä merkitsee, että lastensuojeluviranomaiset palvelevat samoja lapsia ja perheitä toistuvasti. Tämä tuottaa moninkertaista raportointia ja kuormittaa työntekijöitä ja palvelujärjestelmää taloudellisesti. Samojen perheiden kiertäminen palvelujärjestelmässä osoittaa myös, että lastensuojelun tehtävä asianmukaisesti suojella lasta kaltoinkohtelulta ei ole onnistunut. (Bae ym. 2010).

Lastensuojelun käytännöissä on laajasti tunnistettu, että käytännön toimijat suuntaavat työskentelynsä äiteihin. Usein isät tunnistetaan mieluummin riskitekijöinä kuin voimavaroina lasten elämässä. Tämä voi heikentää kaltoinkohteluriskin hallintaa ja rajoittaa lasten hoitoon käytössä olevia voimavaroja. Koulutuksen avulla voidaan sosiaalityöntekijöitä auttaa kyseenalaistamaan isiin kohdistuvia arvojaan ja asenteitaan, ymmärtämään paremmin isein merkitystä ja rohkaista heitä ottamaan isia mukaan lasten vanhempina ja kasvattajina. (Maxwell ym. 2012).

Lastensairaaloitten henkilökunnan tulee ottaa parisuhdeväkivallan seulontamenetelmät käyttöön, jotta mm. lastenlääkärit nykyistä paremmin tunnistaisivat mahdollisen lasten altistumisen parisuhdeväkivallalle ja väkivallan näkemisen vaikutukset lapsiin ja perheisiin (McColgan ym. 2009).

Varhaista puuttumista on esimerkiksi vanhempien, huoltajien ja muiden läheisten kasvatusvastuussa olevien kanssa käytävä keskustelu kuritusväkivallasta, sen käyttämisestä ja vanhempien ja kasvattajien omista kokemuksista ja asenteista sitä kohtaan. Kuritusväkivallan käyttö kasvatuksessa on Suomessa kielletty lainsäädännöllä jo vuonna 1983 (Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 361/1983, 1§, 3.mom.) Lasta tulee kasvattaa siten, että lapsi saa osakseen ymmärtämystä, turvaa ja hellyyttä. Lasta ei saa alistaa, kurittaa ruumiillisesti eikä kohdella muulla tavoin loukkaavasti. Lapsen itsenäistymistä sekä kasvamista vastuullisuuteen ja aikuisuuteen tulee tukea ja edistää. Kuritusväkivaltaa koskevan tiedon lisäksi lasten vanhemmat tarvitsevat myös tietoa siitä, että väkivallan ilmapiirissä kasvaminen vahingoittaa lapsen tervettä kehitystä. Usein vanhemmat ja huoltajat salaavat kaltoinkohtelun asiaan liittyvän häpeän ja leimautumisen pelosta (Paavilainen & Pösö 2003)

Sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöiden tulee olla tietoisia kaltoinkohtelun riskeistä, jotta he voivat vahvistaa lapsen, vanhempien ja perheen voimavaroja. Toimintakäytäntöjen tulisi kuitenkin olla positiivisia, tarve—ja voimavaralähtöisiä ja ratkaisuja tarjoavia. Työntekijöiden henkilökohtaisilla ominaisuuksilla ja ammattitaidolla on tässä tärkeä merkitys. On tarpeen kehittää ja ottaa käyttöön perheväkivallan ja lasten kaltoinkohtelun seulonta- ja riskinarviointimenetelmiä, joihin liittyy ekologinen näkökulma. Jokaisessa vanhempien ja ammattihenkilöiden välisessä kontaktissa vanhemmille pitää tarjota tukea positiivisten kasvatusten menetelmien valinnassa sekä kehittää vanhemmuuden tuki- ohjelmia, sillä turvallinen lapsen ja hänen lähimpien hoitajiensa välinen suhde on tärkeä suojatekijä. Sosiaali- ja terveydenhuolto- ja kasvatushenkilöstön kouluttaminen, dokumentointikäytäntöjen kehittäminen ja moniammatillinen yhteistyö sekä sosiaalisen ja ekologisen arvioinnin tulee sisältyä kaltoinkohtelun ehkäisyyn ja ylisukupolvisuuden pysäyttämiseen.

Lastensuojelu- ja perheväkivaltatyön ammattilaiset tarvitsevat omien työmenetelmiensä uudelleenarvioimista. Vaikka kaltoinkohtelu ja perheväkivalta esiintyvät usein samoissa perheissä, ammattilaiset tarvitsevat erilaisten reagointi- ja puuttumistapojen kehittämistä ja käyttöä lasten ja aikuisten kohdalla. Työmenetelmiä ja niiden vaikuttavuutta tulee myös jatkuvasti arvioida sekä järjestelmän, työntekijöiden kuin asiakkaiden näkökulmasta. (McKeown 2012.)

Lastensuojelun piirissä oleville, kaltoinkohtelun riskiryhmässä oleville vanhemmille suunnatut koulutusohjelmat voivat parantaa vanhemmuuden taitoja ja voimavaroja, auttaa lapsia ja vähentää lasten kaltoinkohtelun uusiutumisen riskiä. Lupaavia ohjelmia on kehitetty ja tunnistettu, mutta valitettavasti näiden erilaisten ohjelmien vaikuttavuutta kaltoinkohtelun vähentämiseen on tutkittu vähän. (Johnson ym. 2008). Ainoastaan kotikäynti- ja Project SafeCare-ohjelmilla on voitu osoittaa olevan myönteistä vaikutusta lastensuojelun tuloksiin. Ohjelmien arvioinnissa tulee ottaa huomioon useita näkökulmia: ohjelman tavoitteet, sisältö, toteutus, arviointi ja kustannukset. (Johnson 2008). Lasten ja vanhempien välinen yleinen vihamielisyys ja toimimattomat vanhemmuuden keinot, erityisesti ylireagointi ja autoritaarinen kasvatustyyli altistavat kaltoinkohteluun. Vanhemmille tulisi myös suunnata ohjelmia, joiden avulla voidaan vähentää van-

hempien elämän stressitekijöitä ja parantaa heidän vihanhallintataitojaan kaltoinkohteluriskin vähentämiseksi ja ylikorostuneiden ja vihamielisten kurinpitomenetelmien hallitsemiseksi (Rodriguez 2009, 2010).

Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmän tulisi antaa vanhemmille ja kasvattajille mahdollisuus käsitellä omia lapsuudenajan väkivaltakokemuksia niin, etteivät ne olisi enää läsnä omassa vanhemmuudessa. Niin ikään vanhemmuuden tukeen liittyviä palveluita tarvitaan silloin, jos vanhemmilla on vaikeuksia omien aggressioiden tai lapsen herättämien negatiivisten tunteiden käsittelyssä ilman, että vanhemmalle syntyy pelko epäonnistuneeksi vanhemmaksi leimautumisesta.

Perheen, vanhemmuuden ja parisuhteen näkökulma

Lasten vanhemmilla on tärkeät kansalais- ja perustuslailliset oikeudet ja vastuu lastensa huoltamisesta ja kasvattamisesta. YK:n ihmisoikeussopimus ja YK:n lapsen oikeuksien sopimus sisältävät yksityis- ja perhe-elämän ja lapsen suojaa koskevia lausekkeita. Yhteiskunnalla on oikeus tutkia ja puuttua tilanteisiin, joissa lasta vahingoitetaan tai lapsen terveen kasvun ja kehittymisen ehdot eivät täyty. Edellä mainitut oikeudet ovat luonnollisesti merkittäviä perheiden ja yksityisyyden suojelemiseksi. Lasten kaltoinkohtelun tunnistamisen ja varhaisen puuttumisen näkökulmasta tämä voi merkitä sekä mahdollisuuksia että uhkia. Lapsen oikeuksiin vedoten yhteiskunnassamme pyritään voimakkaasti madaltamaan lapsiin kohdistuvan väkivallan puuttumisen kynnyksiä normittamalla viranomaisten toimintaan ja tiukentamalla lakeja.

Kaltoinkohtelun mahdollisuutta arvioitaessa tulee koota tietoa vanhempien ja lasten yhteistoiminnasta, heidän välisestä suhteestaan ja vanhempien voimavaroista, vanhemmuuteen liittyvistä ongelmista, perheen historiasta, parisuhteen laadusta, lasten kehitysvaiheesta ja siihen liittyvistä tarpeista, perheen riski- ja suojaavista tekijöistä, kuten päihteiden käytöstä tai lääkeriippuvuuksista jo koko perheen tilanteesta sekä traumatisoitumiseen liittyvästä näytöstä. Lisäksi on hankittava tietoa muista lähteistä, kulttuuritekijöistä, koulutuksesta, uskonnosta ja yhteisöstä, jossa perhe elää. Kotikäynnit ovat yksi haavoittuviin perheisiin suunnattava interventio ja näitä ohjelmia käytetään nykyään useissa maissa.

Berlin ym. (2011) tutkimuksen mukaan sosiaali- ja terveydenhuollon perustasolla työskentelevillä tulisi olla perusteellinen tietämys ja ymmärrys äitien väkivaltaisesta historiasta, jotta he voisivat ehkäistä äitien lapsiinsa kohdistamaa kaltoinkohtelua.

Vanhemmuuden vastuuta ja vanhempien välisen suhteen merkitystä ylisukupolvisen kaltoinkohtelun pysäyttämiseksi korostavat tutkimustulokset, joiden mukaan toisiaan tukeva, luottamuksellinen ja väkivallaton parisuhde ja äidillinen lämpö lapsia kohtaan suojaavat lapsia ylisukupolviselta kaltoinkohtelulta. Lämmin ja positiivinen vanhempien välinen kommunikaatio vähentävät vanhempien riskiä käyttäytyä väkivaltaisesti lapsiaan kohtaan ja katkaisevat väkivallan ylisukupolvisuutta. Tutkimusten mukaan niiden vanhempien kohdalla, jotka ovat itse kokeneet lapsuudessaan kaltoinkohtelua, kannustavien ihmissuhteiden ja lapsen huoltajien välisen suhteen tyytyväisyyden lisääminen ovat tärkeimpiä kaltoinkohtelulta suojaavia tekijöitä. (Jaffee ym. 2012, Concer ym. 2013).

Kaltoinkohtelun ehkäisyn kannalta keskeistä olisi se, että vanhemman työn kuormitusta voitaisiin vähentää erilaisin keinoin kuten, että saatavilla olisi lapsiperheiden kotipalvelua tai arkea helpottavaa tukea. Vanhemmat tarvitsevat myös ohjeita ja tukea lapsen kasvuun ja kehitykseen liittyvissä kysymyksissä. Jos väkivallan käyttäminen ja kurittaminen kasvatusmenetelmänä johtuvat vanhemman mielenterveysongelmasta tai päihteiden käytöstä, on tärkeää varmistaa vanhemmalle hoitoa ja kuntoutusta. Jos kaltoin kohtelevan ja väkivaltaisen käyttäytymisen taustalla ovat perheen vuorovaikutussuhteiden ongelmat, voidaan tarvita ohjausta myönteisten kasvatusmenetelmien käyttämiseen. Esimerkiksi maahanmuuttajaperheissä kulttuuriset tekijät, jolloin vanhemmat tarvitsevat tietoa suomalaisesta lainsäädännöstä ja konkreettista kasvatustukea. Myös työn ja perhe-elämän yhteensovittamista tulee pikkulapsi-perheissä helpottaa.

Keskeisiä havaintoja

- Kaltoinkohtelun riskitekijöiden tietäminen ja arviointi on hyödyllistä, koska se mahdollistaa keskustelun perheen kanssa ja keskittymisen voimavaroihin
- Kaltoinkohtelun tunnistamista helpottavat erilaiset arviointityökalut, muun arvioinnin osana
- Moniammatillinen yhteistyö on tärkeää kaltoinkohtelun tunnistamisen ja siihen puuttumisen prosessissa ja sen esteitä tulee poistaa hyvällä johtamisella, yhteisesti laadituilla toimintaohjeilla, vastavuoroisella tiedon vaihtamisella ja kokoamisella sekä yhteisellä koulutuksella
- Vanhempien elämäntaitoja, kasvatustaitoja, -vastuuta ja -taitoja tulee vahvistaa

Lähteet

- Bae, Hwa-ok & Solomon, Phyllis L & Gelles, Richard & White, Tammy (2010) Effect of Child Protective Services System Factors on Child Maltreatment Rereporting. *Child Welfare* 89 (3) 33–55.
- Bailhache, Marion & Leroy, Valeriane & Pillet, Pascal & Salmi, Louis-Rachid (2013) Is early detection of abused children possible?: a systematic review of the diagnostic accuracy of the identification of abused children. *BMC Pediatrics* 13: 202. <http://www.biomedcentral.com/1471-2431/13/202>
- Bair-Merritt M, Zuckerman B, Augustyn M, Cronholm P. (2013) Silent victims –An epidemic of childhood exposure to domestic violence. *The New England Journal of Medicine* 369(18): 1673–1675.
- Berlin, Lisa J & Appleyard, Karen & Dodge, Kenneth A (2011) Intergenerational Continuity in Child Maltreatment: Mediating Mechanisms and Implications for Prevention. *Child Development* 82 (1), 162–176.
- Concer, Rand D & Schofield, Thomas J & Nepl, Tricia K & Merrick, Melissa T (2013) Disrupting Intergenerational Continuity in Harsh and Abusive Parenting: The Importance of a Nurturing Relationship With a Romantic Partner *Journal of Adolescent Health* 53, S1–S3.
- Conger, Rand D & Belsky, Jay & Capaldi, Deborah M. (2009) The intergenerational transmission of parenting: Closing comments for the special section. *Development Psychology* 45, 1276–1283.
- Conger, Rand D & Nepl, Tricia & Kim, Kee J & Scaramella, Laura (2003) Angry and aggressive behavior across three generations: A prospective, longitudinal study of parents and children. *Journal of Abnormal Child Psychology* 31, 143–160.
- Coohey, Carol & Johnson, Kristen & Renner, Lynette M. & Easton, Scott D. (2013) Actuarial risk assessment in child protective services: Construction methodology and performance criteria. *Children and Youth Services Review*, 35 (1) 151–161.
- Dixon, Louise & Browne, Kevin & Hamilton-Giachritsis, Catherine (2005) Risk factors of parents abused as children: A mediational analysis of the intergenerational continuity of child maltreatment (Part I) *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 46, 47–57.
- Dixon, Louise & Hamilton-Giachritsis, Catherine & Browne, Kevin (2005) Attributions and behaviors of parents abused as children: A mediational analysis of the intergenerational continuity of child maltreatment (Part II) *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 46, 58–68.
- Ellonen, Noora (2012) Kurin alaiset. Lasten ja vanhempien välisten ristiriitojen ratkaiseminen perheissä. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 103. http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/86741/Raportteja_103_www.pdf?sequence=1. Luettu 18.6.2015.
- Fagerlund, Monika & Peltola, Marja & Kääriäinen, Juha & Ellonen, Noora & Sariola Heikki (2014) Lasten ja nuorten väkivaltakokemukset 2013. Lapsiuhritutkimuksen tuloksia. Poliisiammattikorkeakoulu. Tampere.
- Flinck, Aune & Kälvinmäki, Joonas & Leppäkoski, Tuija & Paavilainen, Eija (toim.) (2013) Toimintaohje perhe- ja lähisuhdeväkivaltaa kohdanneiden ja väkivaltaa tehneiden hoitotilanteissa. Etelä-Pohjanmaan sairaanhoitopiiri. http://www.uta.fi/hes/stoppia/index/TOIMINTAOHJE_2_.pdf. Luettu 23.6.2015.
- Gilbert, Ruth & Kemp, Allison & Thoburn, June & Sidebotham, Peter & Radford, Lorraine & Glaser, Danya & MacMillan, Harriet (2009) Recognizing and responding to child maltreatment. *Lancet* 373, 167–180.
- Gillingham, Philip (2006) Risk assessment in child protection: problem rather than solution? *Australian Social Work* 59, 86–98.
- Hallituksen esitys 186/2013. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain, riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuo-

- mioistuimissa annetun lain 5 ja 10 § sekä sosiaalihuoltolain 17 §:n muuttamisesta.
- Hulbert, Serena N (2008) Children Exposed to Violence in the Child Protection System: Practice-Based Assessment of the System Process can Lead to Practical Strategies for Improvement. *Journal of Emotional Abuse* 8, 217–234.
- Inkilä, Jaana & Flinck, Aune & Luukkaala, Tiina & Åstedt-Kurki, Päivi & Paavilainen, Eija (2013) Interprofessional collaboration in the detection of and early intervention in child maltreatment: Employees' experiences. *Nursing Research and Practice* vol. 2013; Article ID 186414, 10 pages, 2013. Doi:10.1155/2013/186414: <http://www.hindawi.com/journals/nrp/2013/186414/>. Luettu 1.6.2015.
- Inkilä, Jaana & Paavilainen, Eija (2013) Etä-isien kokemuksia moniammatillisesta yhteistyöstä huoltoriidassa. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 50, 150–162.
- Jaffee, Sara R & Bowes, Lucy & Ouellet-Morin, Isabelle & Fisher, Helen L & Mof, Terrie E & Merrick, Melissa T & Arseneault, Louise (2013) Safe, Stable, Nurturing Relationships Break the Intergenerational Cycle of Abuse: A Prospective Nationally Representative Cohort of Children in the United Kingdom. *Journal of Adolescent Health* 53, S4–S10.
- Johnson, Michelle A & Stone, Susan & Lou, Christine & Ling, Jennifer & Claassen, Jennette & Austin, Michael J (2008) Assessing Parent Education Programs for Families Involved with Child Welfare Services: Evidence and Implications. *Child Welfare Outcomes*. <http://jebsw.haworthpress.com>. Luettu 24.6.2015.
- Kasvun tuki-hanke. <http://www.mielenterveysseura.fi/fi/raportit/kasvun-tuki>.
- Kistin, Caroline J & Tien, Irene & Bauchner, Howard & Parker, Victoria & Leventhal, John M (2010) Factors That Influence the Effectiveness of Child Protection Teams. *Pediatrics* 126, 94–100.
- Kistin, Caroline J & Tien, Irene & Leventhal, John M & Bauchner, Howard (2011) A Novel Self-Evaluation Tool to Assess the Team Function of a Child Protection Team. *Child Protection* 11 (6) 451–459.
- Klevens, Joanne & Barnett, Sarah & Florence, Curtis & Moore, DeWayne (2015) Exploring policies for the reduction of child physical abuse and neglect. *Child Abuse & Neglect* 40, 1–11.
- Larzelere, Robert E & Kuhn, Brett R (2008) Comparing child outcomes of physical punishment and alternative disciplinary tactics: A meta-analysis. *Clinical Child and Family Psychology Review* 8, 1–37.
- MacKenzie, Michael & Nicklas, Eric & Waldfogel, Jane & Brooks-Gunn, Jeanne (2014) Corporal punishment and child behavioral and cognitive outcomes through 5 years-of-age: Evidence from a contemporary urban birth cohort study. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4024048/>. Luettu 18.6.2015.
- Maxwell, Nina & Scourfield, Jonathan & Holland, Sally & Featherstone, Brid & Lee, Jaqueline (2012) The Benefits and Challenges of Training Child Protection Social Workers in Father Engagement. *Child Abuse Review* 21, 299–310.
- McKeown, Kieran (2012) Inter-agency cooperation between services for children and families in Ireland: Does it improve outcomes? *Journal of Children's Services* 7 (3) 191–200.
- McColgan, Maria D & Cruz, Mario & McKee, Jessica & Dempsey, Sandra H & Davis, Martha B & Barry, Patricia & Yoder, Ana L & Giardino, Angelo P (2010) Results of a multifaceted Intimate Partner Violence training program for pediatric residents. *Child Abuse & Neglect* 34, 275–283.
- McCullough Courtney & Harding Hilary G & Shaffer Anne & Han Rachel & Bright Melissa (2014) Intergenerational Continuity of Risky Parenting: A Person-Oriented Approach to Assessing Parenting Behaviors. *Journal of Family Violence* 29 (4) 409–418.
- Merrick, Melissa T & Leeb Rebecca T & Lee, Rosalyn D (2013) Examining the Role of Safe, Stable, and Nurturing Relationships in the Intergenerational Continuity of Child Maltreatment. Introduction to the Special Issue. *Journal of Adolescent Health* 53, S1–S3.
- Munro, Eileen (1999) Common errors of reasoning in child protection work. *Child Abuse and Neglect* 23, 745–758.
- Norman, Rosana & Byambaa, Munghsetseg & De, Rumna & Butchart Alexander & Scott, James & Vos, Theo (2012) The long-term health consequences of child physical abuse, emotional abuse and neglect: A systematic review and meta-analysis. *PLOS Medicine* 2012; 9(11): www.plosmedicine.org/e1001349.
- Paavilainen, Eija & Helminen, Mika & Flinck, Aune & Lehtomäki, Leila (2014) How public health nurses identify and intervene in child maltreatment based on the national clinical guideline. *Nursing Research and Practice*, Volume 2014, Article ID 425460. <http://dx.doi.org/10.1155/2014/425460> (Luettu 1.6.2015)
- Paavilainen, Eija (1998) Lasten kaltoinkohtelu perheessä. *Acta Universitatis Tamperensis* vol. 604. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Paavilainen, Eija & Flinck, Aune (2013) National nursing guideline for identifying and intervening in child maltreatment in Finland. *Child Abuse Review* 22, 209–220.
- Paavilainen, Eija & Flinck, Aune (2015) Lasten kaltoinkohtelun tunnistamisen tehokkaat menetelmät sosiaali- ja terveydenhuollossa. *Hoitosuositus, Hoitotyön tutkimussäätiö*. <http://hotus.fi/hotus-fi/suositukset>
- Paavilainen, Eija & Kanervisto, Merja & Flinck, Aune & Rautakorpi, Helena (2006) Lasten kaltoinkohtelun tunnistaminen, siihen puuttuminen ja näihin liittyvä koulutuksen tarve. *Tutkiva hoitotyö* 4, 23–29.
- Paavilainen, Eija & Pösö, Tarja (2003) Lapset, perheet ja väkivalta-työ, WSOY. Porvoo.

- Piippo, Sisko (2011) Ylisukupolvisuus ennaltaehkäisevän sosiaalityön kohteena. Pro gradu-tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.
- Putallaz, Martha & Costanzo, Philip R & Grimes, Christina L & Sherman, Dana M (1998) Intergenerational continuities and their influences on childrens social development. *Social Development* 7, 389–427.
- Rodriguez, Christina M (2009) Personal Contextual Characteristics and Cognitions: Predicting Child Abuse Potential and Disciplinary Style. *Journal of Interpersonal Violence* 25 (2) 315–335.
- Roodriguez, Christina M (2010) Parent-Child Aggression: Association with Child Abuse Potential and Parenting styles. *Violence and Victims* 25(72) 728-742.
- Sariola, Heikki (2012) Kuritusväkivaltaa koskevat asenteet ja lapsiin kohdistuvan väkivallan kehitystrendejä Suomessa. Lastensuojelun keskusliitto. <http://www.lskl.fi/files/1336/LSKL>. Luettu 18.6.2015.
- Sosiaalihuoltolaki 1031/2014. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>
- Sosiaalinen perimä – ylisukupolviset kohtalot tutkimuskirjallisuuden valossa. Suomen mielenterveysseura http://www.mielenterveysseura.fi/sites/default/files/materials_files/sosiaalinen_perima.pdf. Luettu 24.6.2015.
- Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen julkaisuja 2010:7. Älä lyö lasta! Kansallinen lapsiin kohdistuvan kuritusväkivallan vähentämisen toimintaohjelma 2011–2015. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/112558/STM_Jul_1007_%ef%bf%bdl%ef%bf%bd_ly%ef%bf%bd_verkko.pdf?sequence=1. Luettu 24.6.2015.
- Taylor, Julie & Lazenbatt, Anne (2014) *Child maltreatment and high risk families*. Protecting Children and Young People Series, Dunedin Academic Press, Edinburgh, UK.
- Webber, Martin & McCree, Chris & Angeli, Paul (2013) Inter-agency joint protocols for safeguarding children in social care and adult mental-health agencies: a cross-sectional survey of practitioner experiences. *Child & Family Social Work* 18, 149–158.
- Widom, Cathy S (1989) Does Violence beget violence? *Psychological Bulletin* 106 (1) 3–28.
- Widom, Cathy S & Czaja, Sally J & DuMont, Kimberly A (2015) Intergenerational transmission of child abuse and neglect: Real or detection bias? *Science* 347, 1480–1485.
- Wynd, Donna (2013) *Child abuse – what role does poverty play? A child poverty action group monograph*. <http://www.cpag.org.nz/assets/Publications/130610%20CPAG%20Child%20Abuse%20Report%201%20June%202013.pdf>. Luettu 13.8.2015.
- Vuori, Anna (2009) *Kaltoinkohtelun ylisukupolvisuus*. Huostaan otettujen lasten äitien lapsuuskokemuksia. Pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/10260>. Luettu 18.6.2015.

Lastensuojelun asiakkaiden äitien elämäntilanne rekistereiden valossa

Salla Ikäheimo

Johdanto

Lastensuojelun tutkimus on painottunut laadulliseen tutkimukseen. On kuitenkin perusteltua yhdistää haastatteluihin ja kyselyihin perustuvaan tutkimustietoon myös rekisteripohjaista tutkimusta. Näin voidaan saada tietoa ja lisätä ymmärrystä ilmiöiden esiintyvyydestä ja perusteita esimerkiksi rakenteelliseen sosiaalityöhön. Rekisteriaineistolla päästään hyvään kattavuuteen eikä haastatteluihin liittyvää valikoitumisharhaa välttämättä esiinny. Näin ollen on mahdollista saada kattava kokonaiskuva lastensuojelun asiakkaiden tilanteesta, jota voidaan tukea laadullisen tutkimuksen tuloksilla. (Heino 2010, 143–147.)

Tässä tutkimuksessa kuvataan lastensuojelun asiakkaiden äitien elämäntilannetta rekistereiden avulla. Lastensuojelun asiakkaiden äitien tilannetta verrataan muiden äitien tilanteeseen ja luokitellaan kuvauksia lasten iän mukaan. Lastensuojelun asiakkaiden äitien elämäntilanteiden kuvaus ja vertailu muiden äitien tilanteisiin kertoo siitä, millaiset tekijät kuormittavat lastensuojelun asiakkaiden elämää.

Tutkimuksessa joudutaan keskittymään vain lasten äiteihin, sillä aineistossa ei ole mahdollisuutta yhdistää isiä lapsiin. Perheiden yhdistäminen rekisteriaineistossa on hankalaa ja siihen sisältyy valtavasti puutteita. Käytännössä lastensuojelutyötä tehdään useimmissa tapauksissa äitien kanssa, mutta myös muut läheiset voivat olla lapselle merkityksellisiä aikuisia. Olisi tärkeää kehittää rekistereitä niin, että perhesuhteiden kuvaaminen olisi mahdollista.

Tutkimuksessa kuvataan elämäntilannetta koulutuksen ja iän perusteella. Koulutustasoon tiivistyy paljon informaatiota äidin tilanteen taustatekijöistä. Aiempien tutkimusten perusteella tiedetään, että vanhempien koulutustaso on yhteydessä lapsen hyvinvointiin (Paananen ym. 2012). Koulutuksen ja iän lisäksi tarkastellaan äitien sosiaalipalveluista toimeentulotuen saantia, jolloin saadaan selville, saavatko lastensuojelun asiakkaiden äidit yleisesti toimeentulotukea ja minkälaista heidän työssäkäyntinsä on. Saatavilla ovat tiedot äitien työssäkäynnistä, työttömyydestä ja toimeentulotuen saannista, eläkkeellä tai pitkäaikaisella sairauslomalla olemisesta, äitiys- tai vanhempainpäivärahan saannista ja kuolemasta.

Tämän tutkimuksen avulla voidaan myös arvioida lastensuojelun asiakkuuden ja äitien sairastavuuden välistä yhteyttä diagnoosi- ja terveystietojen avulla. Lastensuojelun asiakkuuden yhdeksi syyksi nostetaan usein vanhempien sairaudet. Nämä voivat toisinaan ajaa perheen tilanteeseen, missä perheen lapsi/lapset päätyvät lastensuojelun asiakkaaksi/asiakkaiksi, sillä perheen toimien ylläpitäminen voi käydä vaikkapa masennuksen vuoksi liian kuormittavaksi.

Tutkimuksessa tarkasteltavat tutkimuskysymykset ovat:

- Minkälaisia eroja lastensuojelun äideillä ja muilla äideillä on iän ja koulutuksen osalta?
- Mistä lastensuojelun asiakkaiden äitien toimeentulo muodostuu? Käyvätkö äidit töissä, ovatko he toimeentulotuen piirissä vai onko heidän pääasiallinen toimintansa jotain muuta (esim. ovat eläkkeellä tai pitkällä sairauslomalla)?
- Millaista on äitien sairastavuus diagnoositietojen valossa ja millaisia eroja on lastensuojelun äitien sairastavuudessa verrattuna muihin äiteihin?
- Miten paljon ja mitä terveystietoja lastensuojelun asiakkaiden äidit käyttävät? Kuinka suurina ovat terveystietojen kustannukset verrattuna muiden lasten äitien terveystietojen kustannuksiin?

Tämä artikkeli on osa suurempaa kokonaisuutta, jossa arvioidaan lastensuojelun asiakkaiden ja asiakasperheiden palvelujen käyttöä ja kustannuksia osana Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen Lastensuojelun tutkimus- ja kehittämishanketta. Hankkeen rahoittaja on Sosiaali- ja terveysministeriö.

Aineisto

Tämän tutkimuksen aineisto perustuu Peruspalveluhankkeen aineistoon, jossa asiakkaiden sosiaali- ja terveyspalvelujen käyttöjä koskeviin tietoihin on yhdistetty tietoja THL:n toimeentulotukirekisteristä sekä Eläketurvakeskuksen ansainta- ja eläkerekistereistä, tietoja kuolemasta ja koulutuksesta Tilastokeskuksen rekistereistä, tietoja lääkkeiden ja yksityisten palvelujen käytöstä, sairaspäivärahoista ja työkyvyttömyys- ja varhaiseläkkeistä Kelan rekistereistä sekä tietoja Helsingin avohoidon käynneistä Avo-HILMOsta. Aineisto kattaa vuodet 2006–2011. Palvelujen käytön kustannuksia arvioidaan THL:n tuottamien yksikkökustannusten avulla. Tässä tutkimuksessa keskitytään tutkimaan Helsingissä asuvia lapsia ja heidän äitejään, mutta kokonaisuudessaan peruspalveluaineisto kattaa tietoja myös Espoossa, Vantaalla tai Kouvolassa asuvista henkilöistä. Tutkimustulokset ovat pääosin yleistettävissä koko maahan, mutta pääkaupunkiseudun erityisyys tulee ottaa huomioon.

Lastensuojelun asiakkaat määritellään lastensuojelurekisterin tietojen avulla. Lisäksi käytetään Helsingin kaupungin toimittamia tietoja lastensuojelun asiakkaista. Lastensuojelurekisteristä tunnistetaan sijoitetut lapset ja näitä tietoja täydennetään Helsingin kaupungin lastensuojelun asiakkaiden tiedoilla, jolloin saadaan 2009–2011 tiedot myös avohuollon piirissä olleista lapsista.

Kokonaisuudessaan aineistossa on 227 019 lasta, joiden tietoihin on yhdistetty äitien tiedot syntymärekisterin avulla. Peruspalveluaineistossa on tiedot kaikista Helsingissä vuosina 2006–2011 asuneista lapsista. Näistä lapsista 24 198:lle ei löydy tietoja syntymärekisteristä, joten näiltä lapsilta puuttuvat äitien tiedot. Syntymärekisteristä puuttuvat lapset, jotka ovat syntyneet ulkomailla. Syntymärekisterin toiminta alkoi vuonna 1987, jonka vuoksi mukaan on otettu aikaisintaan 1987 syntyneet lapset (alle 25-vuotiaat vuonna 2011). Vuosina 1990, 1996 ja 2004 on tehty lomakeuudistukset rekisterin luotettavuuden parantamiseksi.

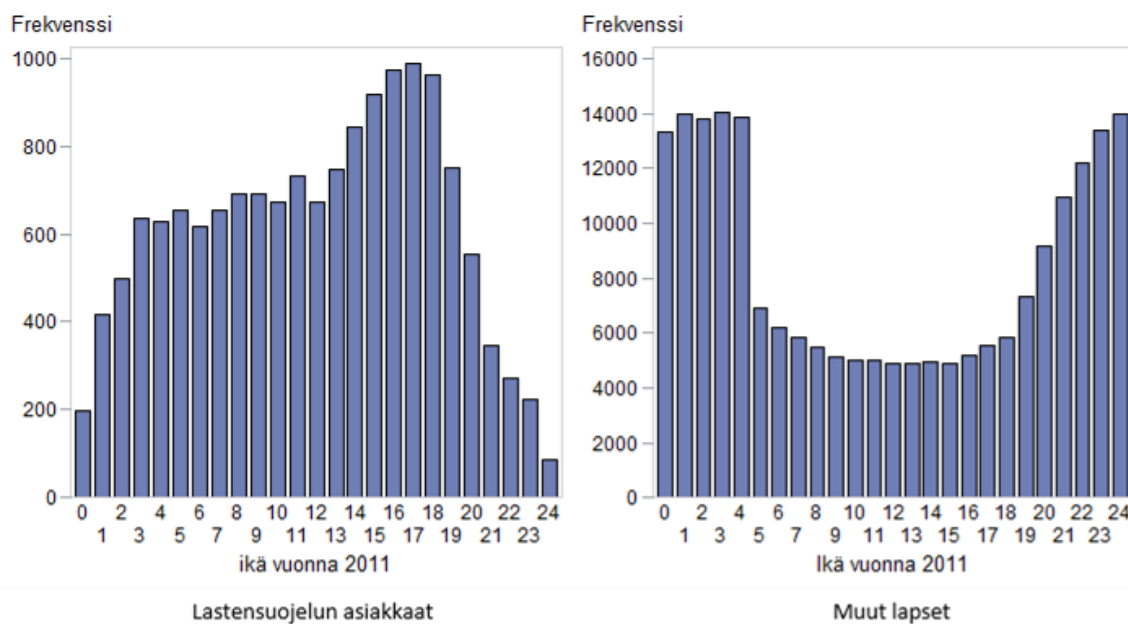
Jotta useamman lapsen äidin tietojen painoarvo ei muuttuisi analysoinnissa suuremmaksi, käytetään analysoinnissa aineistoa, jossa kukin äiti esiintyy vain kerran. Äitien tietojen analysoinnissa joudutaan keskittymään niihin äiteihin, joiden tiedot löytyvät myös peruspalveluaineistosta. Lapsia, joiden äiti löytyy Peruspalveluhankkeen aineistosta, on yhteensä 180 340 ja yksilöllisiä äitejä näistä on 113 145.

Kuvaileva analyysi

Luokittelu

Huostaanoton taustatekijöiden on havaittu liittyvän pienillä lapsilla vanhempien ongelmiin, kun taas teini-ikäisten huostaanotot ovat yhteydessä enemmän nuorten omaan käyttäytymiseen (Myllärniemi 2006). Tässä tutkimuksessa luokitellaan lapset ikäryhmiin, jotta voidaan tarkastella eri-ikäisten lasten äitien tilannetta.

Lastensuojelun asiakkaiden ja muiden lasten ikäjakaumat Helsingissä eroavat toisistaan. Lastensuojelun asiakkaista pieniä lapsia on vähän, kun taas vanhempia kouluikäisiä lapsia on enemmän. Teini-ikäisten nuorten kohdalla on selkeä piikki. Muiden lasten osalta ikäjakauma on päinvastainen. Pieniä lapsia on ikäluokittain selvästi enemmän ja 4-vuotiaita lapsia on lähes kaksi kertaa 5-vuotiaiden määrä. Vuonna 2011 peruskouluikäisiä lapsia, jotka eivät ole lastensuojelun piirissä, on aineistossa kohtalaisen tasaisesti. Peruskouluikäisiä nuoria aineistossa on taas enemmän ja kutakin ikäluokkaa olevia nuoria on aina enemmän kuin edellisen ikäluokan nuoria. Tätä voi selittää esimerkiksi vanhempien halukkuus muuttaa pois Helsingistä lapsen aloittaessa koulun. Myös suuremman asunnon tarve lapsen kasvaessa tai perheeseen syntyvien sisarusten vuoksi voi selittää poismuuttoa Helsingistä. Toisaalta taas opiskeluiässä muuttoliike kääntyy takaisin Helsinkiin päin. Samojen lasten siirtyminen lastensuojelun asiakkaiksi voi selittää vain vähäisen osan, sillä lastensuojelun asiakkaiden lukumäärä on ikäluokittain alle tuhannen lapsen luokkaa, kun taas muita lapsia on Helsingissä vähimmilläänkin ikäluokassaan noin 5000.

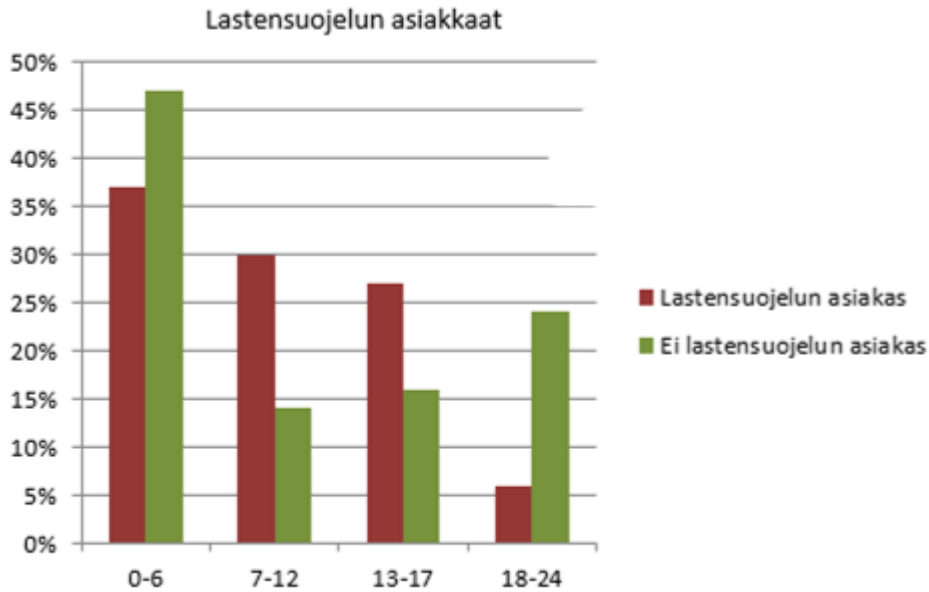

Kuva 1 Lasten ikäjakaumat.

Lapset luokitellaan ikäryhmittäin neljään luokkaan. Ikäluokat muodostetaan sen mukaan, minkä ikäinen lapsi on vuonna 2008. Eniten lapsia sijoittuu pienten lasten (0-6-vuotiaiden) ryhmään. Alakouluikäisiä on lastensuojeluaineistossa 30 prosenttia, kun taas muista lapsista vain 14 prosenttia kuuluu samaan ikäluokkaan.

Taulukko 1. Lasten ikäryhmittäiset luokittelut

luokka	ikä	lastensuojelun asiakas		ei lastensuojelun asiakas	
1	0-6	5 681	37 %	98 468	47 %
2	7-12	4 586	30 %	29 564	14 %
3	13-17	4 227	27 %	33 067	16 %
4	18-24	926	6 %	50 500	24 %

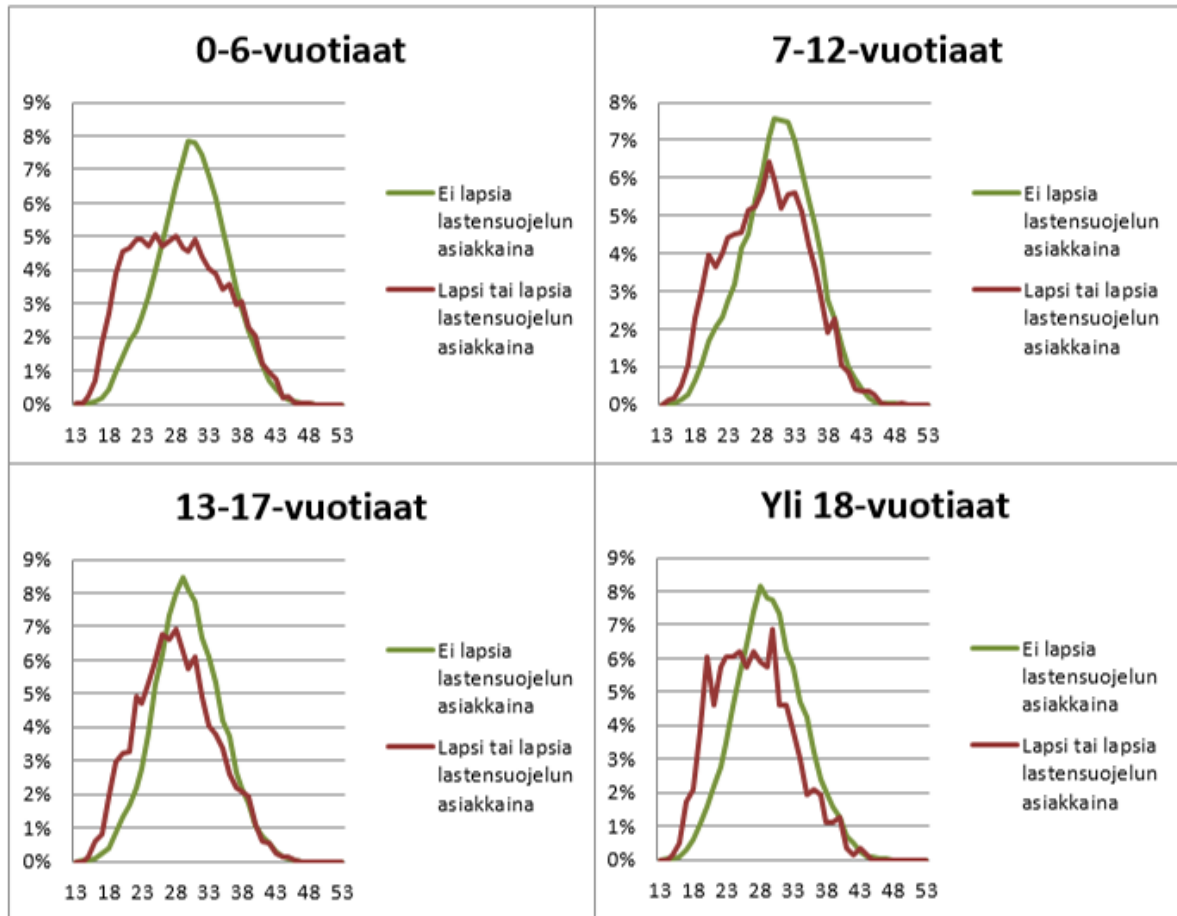
Kuva 2. Prosentuaaliset osuudet ikäluokittain ja lastensuojeluasiakkuuden mukaan.

Äidit luokitellaan sen mukaan, minkä ikäinen äidin nuorin lapsi on. Poikkeuksen muodostavat kuitenkin tilanteet, joissa nuorin lapsi ei ole lastensuojelun asiakas, mutta joku muu äidin lapsista on lastensuojelun asiakas. Tällöin äiti luokitellaan sen mukaan, minkä ikäinen hänen nuorin lastensuojelun asiakkuuden piirissä oleva lapsensa on.

Äidin ikä

Kaikissa ikäluokissa lastensuojelun asiakkaina olevien lasten ja muiden lasten äitien iät lapsen syntymän aikaan poikkesivat toisistaan ja erot olivat tilastollisesti erittäin merkitseviä. Kaikissa lasten ikäluokissa lastensuojelun asiakkaiden äitien iän mediaani oli pienempi kuin muiden lasten äideillä. Keskimäärin lastensuojelun asiakkaiden äitien mediaani-ikä oli 29,6 vuotta, kun taas muiden lasten äitien iän mediaani oli keskimäärin 32,1 vuotta.

Eryityisesti pienten lastensuojelun asiakkaiden äitien ikäjakauma oli selvästi poikkeavan muotoinen ja poikkesi muiden vastaavan ikäisten lasten äitien ikäjakaumasta merkittävästi. Lähes 10 prosenttia näistä lastensuojeluasiakkaiden äideistä oli saanut lapsen alle 20-vuotiaana. Ikäjakaumat olivat lähimpänä lastensuojelun asiakkaiden ja muiden lasten äideillä peruskouluikäisten lasten luokissa. Yli 18-vuotiaiden lastensuojelun asiakkaiden äitien iän mediaani lapsen syntymähetkellä oli kaikista luokista matalin, 28,8 vuotta. Muiden kuin lastensuojelulasten äitien ikäjakauma puolestaan muistutti normaalijakaumaa jokaisessa ikäluokassa.

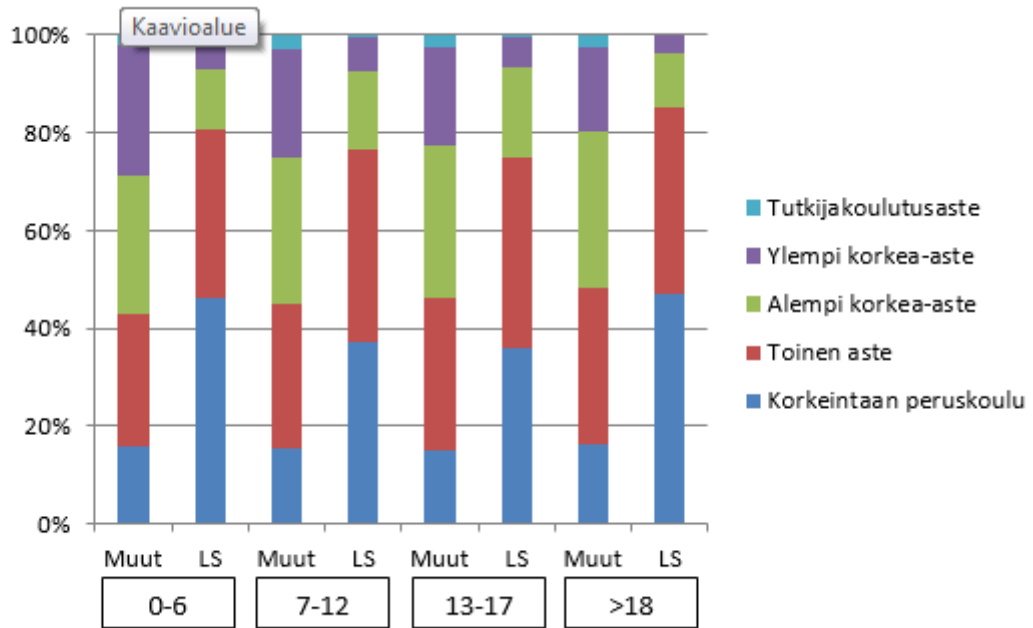

Kuva 3. Lasten äitien ikäjakaumat eri ikäluokissa.

Koulutus

Koulutustasoon tiivistyy paljon informaatiota äidistä ja se korreloi lapsen hyvinvoinnin kanssa. Ei siis ole yllättävää, että äidin matala koulutustaso on kodin ulkopuolelle sijoittamisen riskitekijä (Kestilä ym. 2012, 34–52).

Myös tässä aineistossa lastensuojelun asiakkaiden koulutustaso on selvästi matalampi kuin muiden äitien. Lähes puolet lastensuojelun asiakkaina olevien pienten lasten (0–6-vuotiaiden) äideistä oli suorittanut korkeintaan peruskoulututkinnon. Samassa lasten ikäryhmässä 57 prosenttia äideistä, joilla ei ole lapsia lastensuojelun asiakkaina, oli suorittanut korkeakoulututkinnon. Myös yli 18-vuotiaiden äideistä 47 prosenttia oli vain peruskoulututkinnon varassa. Suurimmat erot koulutuksessa ovatkin juuri pienten lasten äitien välillä ja yli 18-vuotiaiden lastensuojelun asiakkaiden äitien ja muiden äitien välillä.

Kuva 4. Äidin koulutustaso.

Toimeentulo

Äitien toimintaa tutkitaan toimeentulotukirekisterin, eläketurvakeskuksen ansaintarekisterin ja eläkerekisterin sekä Tilastokeskuksen kuolinsyytietojen avulla muodostetun tilamuuttujan avulla. Muuttuja on kuukausittainen ja näin ollen tilasta kertovia arvoja kertyy yhteensä koko tutkimusaikana 72 kappaletta. Tilamuuttuja saa arvokseen alkuarvon, mikäli aineistosta ei löydy tietoa äidin toiminnasta. Muita mahdollisia tilamuuttujan arvoja ovat toimeentulotuki, työttömyys, eläke, sairauspäiväraha, äitiys-/vanhempainpäiväraha, työssäkäynti tai kuollut.

Kaikkien äitien tilamuuttuja osoittaa äitien olevan suurimman osan ajasta töissä. Työssäkäynti on kuitenkin yleisempää kaikissa ikäryhmissä niillä äideillä, joilla ei ole lapsia lastensuojelun asiakkaina. Vähiten työkuukausia kertyy niille pienten lasten äideille, joiden lapsi tai lapsia on lastensuojelun asiakkaina. Työkuukausia on keskimäärin heillä vain 31,2 kuuden vuoden aikana.

Pienten lasten ryhmässä lastensuojelun asiakkaiden äidit ovat saaneet keskimäärin koko tutkimusaikana äitiys-/vanhempainpäivärahaa 16,6 kuukautta, kun vastaava luku muilla äideillä on 10,5 kuukautta. Muissa ryhmissä äitiys-/vanhempainpäivärahan saaminen on pienempää ja lähellä nollaa. Äiti on luokiteltu nuorimman lapsensa ikäluokan mukaiseen luokkaan, ellei hänellä ole vanhempia lapsia, jotka ovat lastensuojelun asiakkaina.

Äidit saavat sairauspäivärahaa vain muutamana kuukautena koko tutkimusaikana, mutta myös sairauspäivärahan saaminen on yleisempää lastensuojelun asiakkaiden äideillä kuin muilla äideillä. Myös eläkkeen saaminen on yleisempää lastensuojelun asiakkaiden äideillä, ja mitä vanhempia äidin lapset ovat, sitä enemmän eläkekuukausia kertyy. Tätä selittää äitien vanhempi ikä ja siitä seuraavat sairaudet tai mahdollisesti työeläkkeelle siirtyminen.

Työttömyys on selvästi yleisempää lastensuojelun asiakkaiden äideillä. Pienten lasten äideillä työttömyys on matalampaa, kuin alakouluikäisten lasten äideillä ja yli 18-vuotiaiden äideillä. Vastaavasti toimeentulotuen saaminen on pienten lasten ryhmään kuuluvien lastensuojelulasten äideillä korkeampaa, mutta peruskouluikäisten lasten äideillä taas matalampaa. Aiemmassa tutkimuksessa onkin todettu, että työttömyysetuuksien saaminen nousee huostaanoton jälkeen ja saattaa selittyä perhe-etuuksien loppumisella tai sillä, että vanhempi ilmoittautuu huostaanoton jälkeen työttömäksi ja siirtyy toimeentulotuelta työttömyyskorvauksen piiriin (Saarikallio ym. 2010; 236–264). Keskimäärin pienten lasten äidit ovat työttöminä 2,3

kuukautta ja saavat toimeentulotukea 0,68 kuukautta kuuden vuoden aikana. Vastaavasti lastensuojelun asiakkaiden äidit ovat keskimäärin työttöminä 7,71 kuukautta ja saavat toimeentulotukea 6,53 kuukautta.

Taulukko 2. Äitien tilamuuttuja keskimääräisinä kuukausina koko tutkimusaikana (72 kk)

		Alku- arvo	Toimeen- tulotuki	Työt- tömyys	Eläke	Sairaus- päiväraha	Äitiys-/ van- hempain- päiväraha	Työssä	Kuollut
0-6	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	6,47	0,68	2,30	0,08	0,12	10,52	51,81	0,02
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	7,89	6,53	7,71	1,03	0,85	16,58	31,19	0,22
7-12	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	4,67	0,39	2,91	0,59	0,21	0,09	63,03	0,11
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	4,02	4,55	9,58	3,06	1,00	1,99	47,14	0,65
13-17	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	3,23	0,38	2,34	1,31	0,26	0,06	64,12	0,29
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	3,13	3,48	7,18	5,24	1,06	0,85	50,24	0,83
>18	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	2,91	0,48	2,38	3,13	0,31	0,03	62,37	0,40
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	3,32	5,42	9,30	10,62	1,52	0,28	39,20	2,34

Sairastavuus

Lastensuojelun asiakkaiden äideillä on selvästi enemmän diagnooseja kuin muilla äideillä. Diagnoosit on luokiteltu käyttäen ICD10-tautiluokituksia ja yhdistelemällä tautiluokkia.

Psykiatristen sairauksien yleisyys näkyy aineistossa selvästi. Jopa 36 prosentilla pienten lastensuojelun asiakaslasten äideistä on diagnosoitu psykiatrinen sairaus, kun vastaava luku muiden lasten äideillä on 7,3 prosenttia. Myös muissa lasten ikäluokissa psykiatriset diagnoosit ovat selvästi yleisempiä lastensuojelun asiakaslasten äideillä kuin muilla äideillä.

Tartunta- ja loistaudit ja vammat ja myrkytykset esiintyvät huomattavasti useammin lastensuojelun asiakkaiden äideillä. Tartunta- ja loistauteihin kuuluu esimerkiksi HIV. Vammojen ja myrkytysten osuus voi kertoa tapaturma-alttiista elämäntavasta.

Taulukko 3. Diagnoosin saaneiden prosenttisuus luokassa

		Ikäluokittaiset prosentit			
		1	2	3	4
Tartunta ja loistauteja					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	5,34	3,9	3,84	4,19
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	14,18	9,65	7,54	11,14
Syöpä ja vastaavat					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	6,85	10,28	14,02	16,32
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	6,77	11,13	14,25	19,61
Endokr. ravits. ja metab.					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	2,93	2,69	3,1	3,77
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	3,32	4,26	5,34	6,78
Psykiatria					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	7,37	6,61	7,13	8,5
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	36,07	28,49	25,54	31,72
Hermoston sairaudet					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	5,2	6,59	8,05	8,76
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	9,08	10,16	10,54	14,29
Silmä- & korvasairaudet					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	6,88	9,91	10,79	12,36
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	9,39	10,11	11,91	15,74
Verenkiertoelinten sairaudet					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	4,99	7,99	9,29	11,26
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	7,74	11	12,48	13,8
Hengityselinten sairaudet					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	8,84	9,01	8,4	8,57
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	12,53	12,09	12,62	15,74
Ruuansulatuselinten sairaudet					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	8,59	9,94	12,31	13,33
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	11,96	15,13	16,98	22,76
Tuki&liik.elin ja sidekudossair					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	10,12	15,82	20,45	23,12
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	13,04	20,27	21,84	27,6
Raskaus, synnytys ja lapsivuoteus					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	90,28	6,38	2,81	1,31
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	81,22	19,72	9,57	4,6
Vammat, myrkytykset yms.					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	10,27	12,55	14,15	15,75
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	22,38	23,3	22,98	29,54
Muut					
	Ei lapsia lastensuojelun asiakkaina	92,78	41,71	42,27	43,42
	Lapsi tai lapsia lastensuojelun asiakkaina	89,94	61,95	57,52	57,87

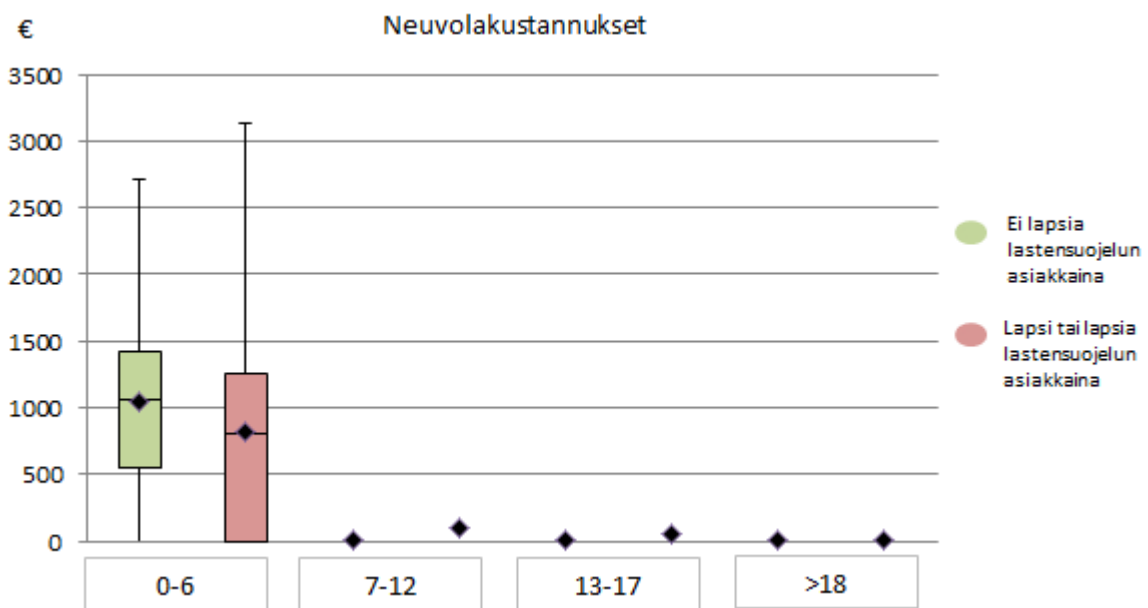
Terveyspalvelujen käyttö

Tässä alaluvussa kuvataan lastensuojelun asiakaslasten äitien ja muiden äitien terveysterveyspalvelujen kustannuksia. Kustannukset on eroteltu eri terveysterveyspalveluihin: neuvolapalveluihin, erikoissairaanhoidon psykiatrian avokäynteihin, muihin erikoissairaanhoidon avokäynteihin, perusterveydenhuollon lääkäri- ja hoitaja-

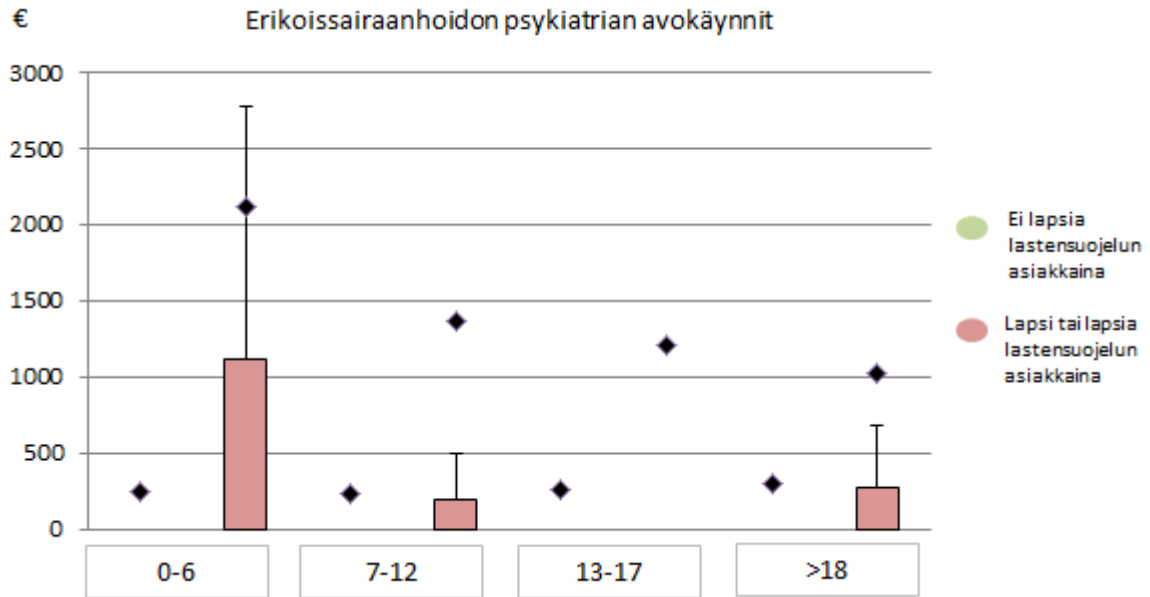
käynteihin, yksityislääkärikäynteihin ja mielenterveyshoitajan käynteihin. Palveluista puuttuu työterveyshuollon ja opiskelijaterveydenhuollon palvelut.

Tulokset on esitetty myös laatikkodiagrammien avulla. Laatikkodiagrammeissa laatikon alareuna vastaa alaneljänneistä ja yläreuna yläneljänneistä. Viiva laatikossa osoittaa mediaanin, kun taas kärjellään oleva neliö keskiarvon. Diagrammien virhemarginaalit (minimi ja maksimi) ovat korkeintaan 1,5 kertaa laatikon suuruisia. Kustannukset ovat kokonaiskustannuksia tutkimusajalta, eli kuuden vuoden ajalta. Kustannukset jakautuvat tutkimushenkilöiden välillä hyvin epätasaisesti ja tämän vuoksi kustannuksia on kuvattu koko jakauman avulla. Keskiarvojen vertaaminen ei epätasaisen jakauman vuoksi ole mielekäästä ja mediaanit ovat parempia vertailulukuja.

Neuvolakustannukset ovat oletettavasti suurimpia niiden äitien osalta, jotka kuuluvat 0–6-vuotiaiden lasten äitien ryhmään. Yllättäen lastensuojelun asiakkaiden äitien neuvolapalveluista aiheutuvat mediaanikustannukset ovat matalammat kuin niillä äideillä, joilla ei ole lapsia lastensuojelun asiakkaina. Peruspalveluita saavat siis vähemmän juuri ne äidit, jotka tarvitsisivat apua.

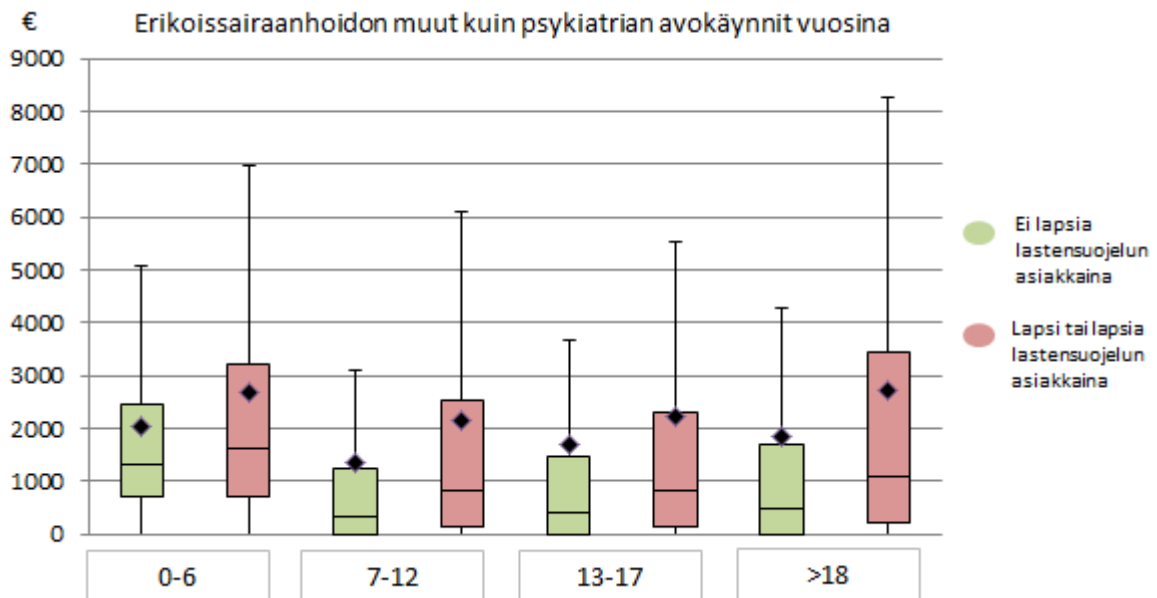

Kuva 5. Neuvolakäyntien kustannukset ikäryhmittäin.

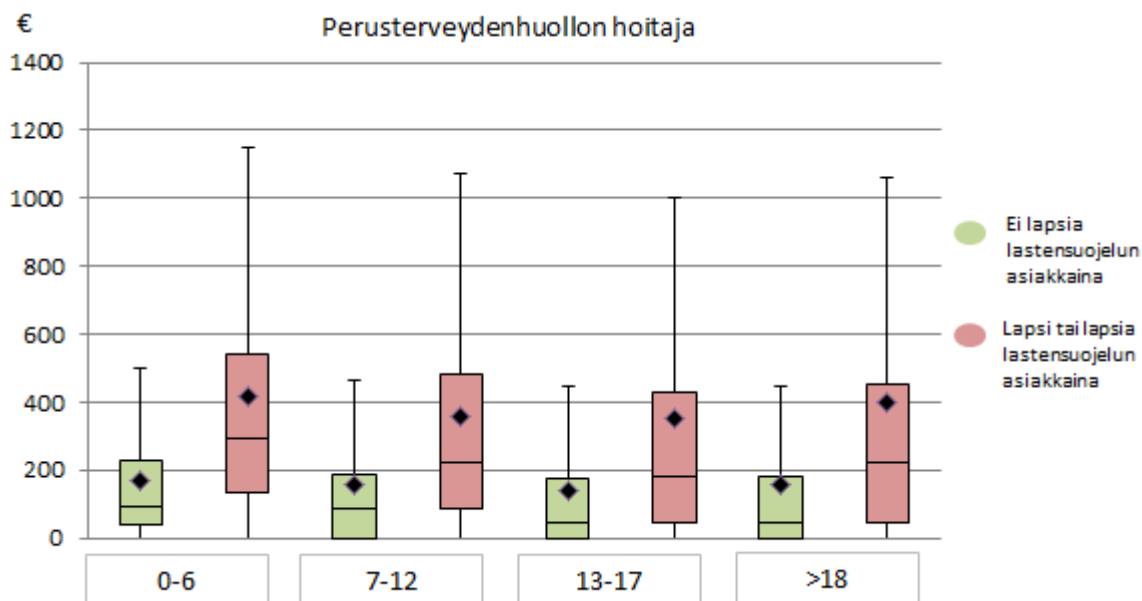

Kuva 6. Erikoissairaanhoidon psykiatrian avokäyntien kustannukset ikäryhmittäin.

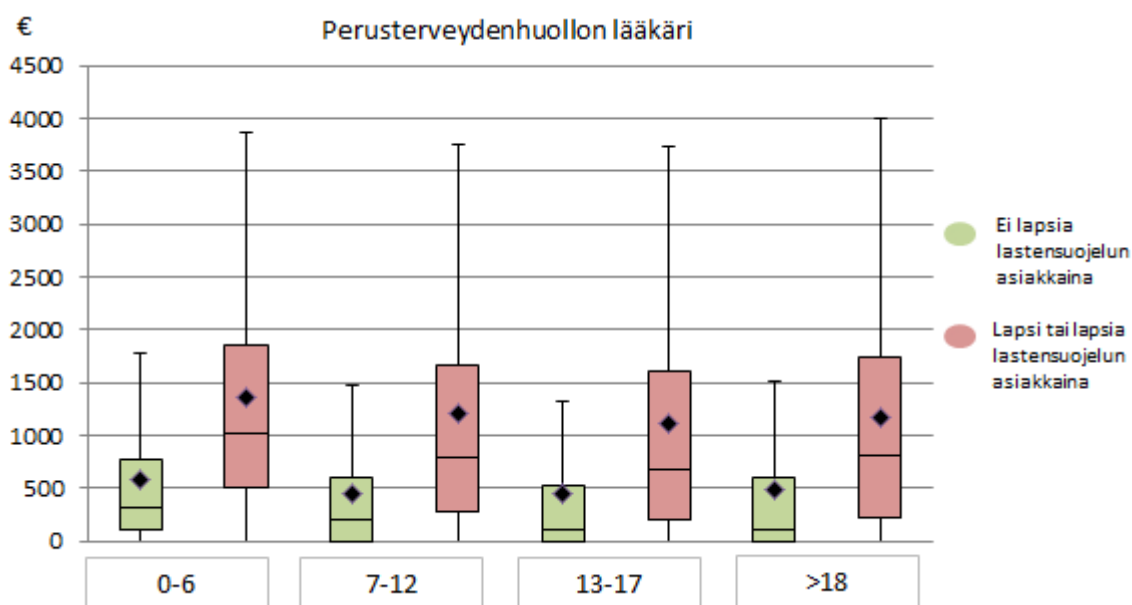
Erikoissairaanhoidon psykiatrian avokäyntien kustannuksia esiintyy vain harvoilla eikä mediaani ylitä missään ryhmässä nollaa. Kustannukset ovat kuitenkin korkeammat lastensuojelun asiakkaiden äitien osalta ja näistä äideistä korkeimmat juuri pienten lasten äideillä. Muut kuin psykiatrian erikoissairaanhoidon kustannukset ovat korkeimmat samassa ryhmässä ja jokaisessa ikäluokittelussa lastensuojelun asiakkaiden äitien erikoissairaanhoidon (pl. psykiatria) kustannukset ovat korkeammat.

Kuva 7. Erikoissairaanhoidon muut kuin psykiatrian avokäyntien kustannukset ikäryhmittäin

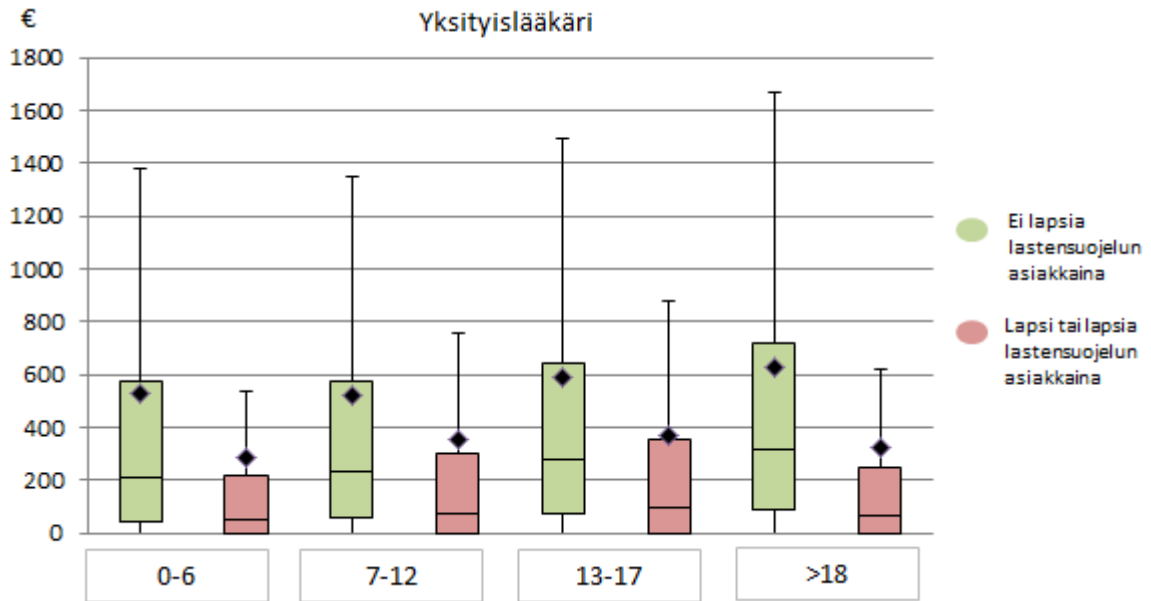

Kuva 8. Perusterveydenhuollon hoitajakäyntien kustannukset ikäryhmittäin.

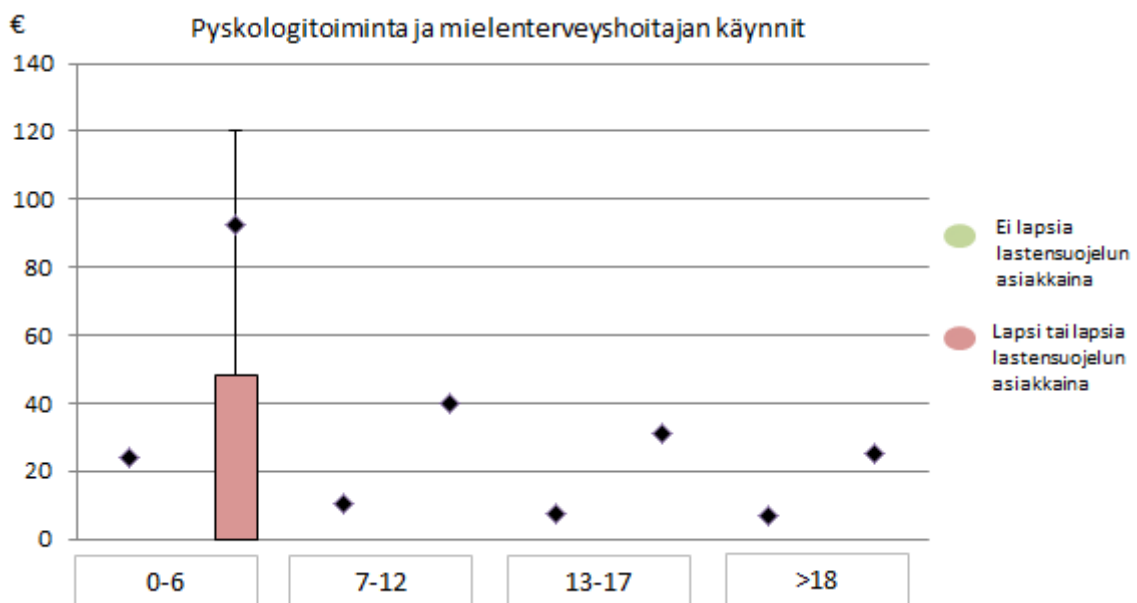
Kuva 9. Perusterveydenhuollon lääkärikäyntien kustannukset ikäryhmittäin.

Myös perusterveydenhuollon palvelujen kustannukset ovat lastensuojelun asiakkaiden äitien osalta selvästi korkeammat kuin muiden äitien osalta. Sama koskee niin hoitajakäyntejä kuin lääkärikäyntejä. Korkeimmiksi kustannukset nousevat pienten lasten äideillä.

Kuva 10. Yksityislääkärikäyntien kustannukset ikäryhmittäin.

Ylempiin tuloluokkiin kuuluvat henkilöt ja korkeasti koulutetut käyttävät yksityislääkärin palveluita enemmän kuin matalasti koulutetut ja pienituloiset (Häkkinen & Alha 2006) ja työssäkäyvät käyttävät useammin yksityisiä palveluita kuin työttömät (Häkkinen 2002; Propper 2000). Henkilön taloudellinen tilanne, yksityinen sairaskuutus, asuinalue, koettu terveys ja ideologiset tekijät selittävät yksityislääkäripalvelujen käyttöä. Pienituloiset ja vakuuttamattomat hyödyntävät vähemmän yksityislääkäripalveluja (Kallio 2008). Yksityislääkärikäyntien kustannukset jakautuvatkin muihin terveyspalveluihin nähden eri tavalla. Muut äidit käyttävät yksityislääkärin palveluita enemmän kuin lastensuojelun asiakkaiden äidit.

Kuva 11. Psykologitoiminnan ja mielenterveyshoitajakäyntien kustannukset ikäryhmittäin

Loppupäätelmät

Lastensuojelun asiakaslasten olosuhteita kuvaavat äidin matala koulutustaso, sairaudet ja mielenterveyden ongelmat sekä toimeentulotuen saaminen ja työttömyys. Lastensuojelun asiakkaiden äidit ovat muita äitejä nuorempia ja teiniäitiys on yleisempää. Koulutustasoissa on huima ero ja lastensuojelun asiakkaiden äideistä lähes puolet on pelkän peruskoulutuksen varassa. Työttömyys ja toimeentulotuen saaminen on selvästi yleisempää, mikä voi olla yhteydessä myös matalaan koulutustasoon ja siitä johtuvaan vaikeaan työllistymiseen.

Lastensuojelun asiakkaiden äitien terveystalvelujen kustannukset ovat muiden äitien vastaavia kustannuksia selvästi korkeammat. Täytyy kuitenkin muistaa, että aineistosta puuttuvat työterveyshuollon ja opiskelijaterveydenhuollon palvelut, joita voi olettaa olevan muilla äideillä enemmän kuin lastensuojelun asiakkaiden äideillä. Neuvolakustannusten epätasainen jakautuminen ja korkeammat kustannukset niillä äideillä, joiden lapsia ei ole lastensuojelun asiakkaina, on huolestuttavaa. Lastensuojelun asiakkaiden kustannukset kertyvät enemmän korjaavista palveluista ja perusterveydenhuollon hoitaja- ja lääkärikäynnit ovat yleisempiä. Yksityislääkäripalvelujen käyttö on harvinaisempaa lastensuojelun asiakkaiden äideillä. Erityisesti psyykkiset diagnoosit, vammat ja myrkytykset ja tartuntataudit ovat yleisiä lastensuojelun asiakkaiden äideillä. Psyykkiset ongelmat näkyvät myös erikoissairaanhoidon psykiatrian avohoidon, psykologitoiminnan ja mielenterveyshoitajan palvelujen kustannuksina.

Vanhemmille lapsen huostaanotto voi merkitä kriisiä perheen elämässä (Saarikallio ym. 2010, 236–264). Äidin suurempi terveystalvelujen käyttö ei siis välttämättä kerro huostaanoton syistä, vaan se voi olla myös seuraus huostaanotosta. Näillä korjaavilla toimilla voidaan parantaa perheen tilannetta ja mahdollisesti estää raskaammat lastensuojelutoimet.

Lastensuojelun asiakkaiden äitien korkea sairastavuus kertoo tarpeesta ottaa perhenäkökulma huomioon myös terveystalveluissa. Äidin terveysongelmat kuormittavat lasta ja koko perhettä ja tämän huomioiminen olisi tärkeää. Myös aikaisempi palvelutarpeen tunnistaminen voisi parantaa perheen tilannetta, jotta hoitamattomat psyykkiset ongelmat eivät kärjistyisi ja vaatisi lastensuojelutoimia.

Tilamuuttujan avulla kuvatun toiminnan ja koulutuksen perusteella lastensuojelun asiakkaiden äitien elämäntilanteet muistuttavat toisiaan ala- ja yläkouluikäisten ryhmissä ja pienten lasten ja täysi-ikäisten äitien ryhmissä. Jälkihuollon piirissä olevien nuorten äitien tilanteet ovat siis lähimpänä tilannetta niillä äideillä, joiden lapset ovat jo pieninä lapsina lastensuojelun piirissä. Pienten lasten asiakkuuden syyt liittyvät usein vanhempien ongelmiin, kun taas teini-ikäisillä ongelmat nousevat usein nuoren omasta käyttäytymisestä (Myllärniemi 2006).

Keskeiset opit

- Lastensuojelun asiakkaiden äidit ovat muita äitejä nuorempia, matalammin koulutettuja ja usein pelkän peruskoulutuksen varassa
- Työttömyys ja toimeentulotuen saaminen on selvästi yleisempää lastensuojelun asiakkaiden äitien joukossa
- Lastensuojelun asiakkaiden äitien terveystalvelujen kustannukset ovat muiden äitien vastaavia kustannuksia selvästi korkeammat
- Neuvolapalveluiden kustannukset ovat lastensuojelun asiakkaiden äideillä pienemmät kuin muilla äideillä
- Diagnooseista erityisesti psyykkiset diagnoosit, vammat ja myrkytykset ja tartuntataudit ovat yleisempiä lastensuojelun asiakkaiden äideillä

Lähteet

- Häkkinen, Unto & Alha, Pirkko (2006) Avohuoltopalvelut. Teoksessa: Häkkinen, Unto & Alha, Pirkko (toim.): Terveyspalvelujen käyttö ja sen väestöryhmittäiset erot. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja B10/2006. Helsinki: Kansanterveyslaitos.
- Häkkinen, Unto (2002) Change in determinants of use of physician services in Finland between 1987 and 1996. *Social Science & Medicine* 55 (9), 1523–1537.
- Heino, Tarja (2010) Huostaanotot, hyvinvointierot ja sukupolvet. *Diakonian Tutkimus* 2, 143–147.
- Kallio, Johanna (2008) Yksityisten lääkäripalvelujen käyttö ja ideologiset tekijät. *Yhteiskuntapolitiikka* 73(5), 477–493.
- Kestilä, Laura, Paananen, Reija, Väisänen Antti, Muuri, Anu, Merikukka, Marko, Heino, Tarja & Gissler, Mika (2012) Kodin ulkopuolelle sijoittamisen riskitekijät: Rekisteripohjainen seuranta tutkimus suomessa vuonna 1987 syntyneistä. *Yhteiskuntapolitiikka* 77(1), 34–52.
- Myllärniemi, Anniina (2006) Huostaanottojen kriteerit pääkaupunkiseudulla. selvitys pääkaupunkiseudun lastensuojelun sijoituksesta. SOCCAn Ja Heikki Waris -instituutin Julkaisusarja 7. Helsinki: Socca ja Heikki Waris -instituutti.
- Paananen, Reija, Ristikari, Tiina, Merikukka, Marko, Rämö, Antti & Gissler, Mika (2012) Lasten ja nuorten hyvinvointi kansallinen syntymäkohortti 1987 -tutkimusaineiston valossa. Raportti 52. Helsinki: THL.
- Propper, Carol (2000) The Demand for Private Health Care in the UK. *Journal of Health Economics* 19(6), 855–876.
- Saarikallio-Torp, Miia, Heino, Tarja, Hiilamo, Heikki, Hytti, Helka & Rajavaara, Marketta (2010) Lap-set huostassa, vanhemmat ahdingossa. Teoksessa: Hämäläinen, Ulla & Kangas, Olli (toim.) Perhe-piirissä. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

Ylisukupolvisuusilmiön moninaisuus päihdeongelmissa

Teija Karttunen

Johdanto

Käytännön päihdehoitoon paikantuva havainto on, että asiakkaiden taustoissa ilmenee usein suvun ja perheen historiaa läpäisevä päihdeongelmien ylisukupolvisuus. Sukupolvien ketjussa kyse on perheyhteisön dynamiikkaan, vuorovaikutukseen ja rooleihin sekä suhteisiin heijastuvista tekijöistä. Yksilötasolla ylisukupolvisuus merkitsee vakavimmillaan jo raskausaikana tapahtunutta altistumista päihteille, syntymistä päihdeongelmallisille vanhemmille ja kasvamista ympäristössä, jota määrittää päihdekeskeinen elämäntapa. Perheen sisällä päihdeongelma merkitsee usein perheen julkikulttuurin ja todellisuuden välisessä ristiriidassa elämistä, sukupolvien välisten suhteiden ja rajojen rikkoutumista, lapsen varhaista vastuuta ja lapsuuden toteutumismahdollisuuksien kaventumista.

Päihdeongelmaisen asiakkaan elämänkulku voi sisältää toistuvia hylkäämisen, torjutuksi tulemisen, laiminlyönnin, häpeän ja salailun kokemuksia. Kasvaminen päihdeongelmaisten vanhempien kanssa jättää jälkensä, siirtymä aikuisuuteen voi olla kipeä ja traumaattiset muistot halutaan haudata tai torjua. Asiakkaiden kokemuksissa nousee usein esille oma lapsena esitetty toive ja uskomus siitä, että itse välttää päihdeongelman ansan. Jos näin ei käy, ovat häpeän ja pettymyksen tunteet suuret: kokemus siitä, että on epäonnistunut vanhempana ja oma lapsi on joutunut kokemaan samaa kuin itse, voi olla musertava. Läsnä ovat myös syyllisyys ja pelko siitä, että omat lapset ajautuvat samaan kierteseen. Kyse on usein monimutkaisista psykososiaalisten ongelmien vyyhdistä, ei vain päihteiden ongelmakäytöstä. Päihdeongelmiin liittyvän ylisukupolvisuuden problematiikan ymmärtämisessä on tärkeää nähdä ilmiö yhteyksissään, sosiaalisessa kontekstissa. Kielteisen sosiaalisen perimän kysymys on eri muodoissaan konkreettisesti esillä päihdetyössä ja sen asiakaskohtaamisissa.

Tarkastelen tässä artikkelissa päihdeongelmiin kiinnittyvää ylisukupolvisuutta ilmiönä ja käytännön työn haasteena lapsiperheiden kanssa tehtävässä päihdetyössä. Käytännöllinen näkökulmani ylisukupolvisuuden problematiikkaan pohjautuu kokemuksiini päihdehoidon asiakas- ja esimiestyöstä A-klinikkatyön kontekstissa. Täydentävää näkemystä ja kokemusta päihdehoidon kysymyksiin olen saanut valmistumassa olevan väitöskirjatyöhöni liittyvän etnografisen kenttätönnön kautta kahdessa naisten ja äitien päihdehoidon laitostyöyksikössä. Tutkimuksellista peilauspintaa jäsenykselleni haen ylisukupolvisuuden kysymyksiin, päihdeproblematiikkaan erityisesti perhekontekstissa ja sosiaaliseen auttamistyöhön paikantuvasta tutkimuksesta. Kuljetan tekstissäni rinnakkain tutkimustietoa ja käytännön asiakas- ja esimiestyössä kertynyttä tieto- ja kokemusaineista.

Artikkelin tehtävänä on ensinnäkin tarkastella, mistä päihdeongelmiin kytkeytyvässä ylisukupolvisuudessa on kyse ja mihin muihin ilmiöihin ja seikkoihin se nivoutuu. Toiseksi jäsenän sitä, miten ylisukupolvisuuden problematiikkaa voidaan päihdetyön kohtaamisissa lähestyä ja ottaa työn kohteeksi. Lähtökohdaksi on ajatus siitä, että ylisukupolvisuuden kysymystä ei voi ratkaista vain yksilöön kohdistuvalla muutostyöllä. Pyrin siis tavoittamaan yksilökohtaista auttamista koskevia laajempia ulottuvuuksia. Artikkelini rakentuu siten, että tarkastelen ensin päihdeongelmia ja päihteiden käytön kysymyksiä perheen kontekstissa. Tämän jälkeen jäsenän päihdeongelmiin liittyvää ylisukupolvisuutta eri näkökulmista havainnollistaakseni ilmiön kompleksisuutta ja taipumusta paeta yksiselitteisiä selittämisen tapoja ja siten interventtioiden haasteellisuutta. Lopuksi pohdin perheiden auttamisen ja interventtioiden kysymyksiä.

Perhe ja päihdeongelma

Sosiologi Riitta Jallinoja (2009) on tarkastellut perheyhteisyyttä uhkaavia ja murentavia ”vieraita”, joihin myös perheeseen hivuttautuva ja tunkeutuva päihderiippuvuus kuuluu. Perheyhteisyyttä vaarantava vieras pyritään torjumaan eri tavoin tai vaihtoehtoisesti sen kanssa yritetään tulla toimeen ja selviytyä. Uhka voi tulla joko perheen sisältä tai ulkoa sekä eri muodoissa ja siihen reagoidaan perheissä vaihtelevasti (Jallinoja 2009, 18). Kysymys vieraasta — olkoon se sitten riippuvuusongelma, vakava sairaus, uskottomuus tai rikollisuus — on perhekontekstissa sikäli merkittävä, että perhettä yhdistävät voimakkaasti biologiset ja tunneperäiset siteet (Jallinoja 2009, 18).

Kutsumaton vieras

Ongelmien ylisukupolvisuuden näkökulmasta ”vierauden” kautta jäsenyvä ymmärrys päihdeongelmasta avaa ilmiön monikerroksisuutta: Päihdeongelma ”vieraana” vaarantaa perheen toimintaa, yhteisöllisyyttä, kiinteyttä, turvallisuutta, perhesuhteita ja sukupolvien suhteiden dynamiikkaa. Se tuhoaa perheyhteisyyden, jonka murenemisen voidaan nähdä olevan perheen ja sen jäsenten — erityisesti lasten kehityksen edellyttämien — turvallisuuden ja tasapainon säilyttämistä uhkaava. (Jallinoja 2009; Nätkin 2009.) Pahimmillaan ”vieras” siirtyy sukupolvelta toiselle: vaikeita lapsuuskokemuksia kantava aikuinen päätyykin samankaltaiseen päihdeongelmaisen vanhemman rooliin tai tuo ”vieraan” mukanaan jossakin toisessa muodossa, esimerkiksi työnarkomaniana, peliriippuvuutena, epämääräisenä ahdistuneisuutena tai muuna oireiluna. Ajatellen, että päihdeongelma(inen) vieraana perheessä ei tuo mukanaan vain alkoholin, lääkkeiden tai huumeiden käyttöä ilmiikäyttymisenä vaan myös muun riippuvuuteen sisältyvän problematiikan: esimerkiksi ennakoimattoman ja impulsiivisen käyttäytymisen, luottamuksen horjumisen, lasten huolenpidon ja arkisten toimintojen alisteisuuden vanhemman omalle tarpeelle ja pakolle käyttää päihteitä. Ylisukupolvisuuden kannalta tärkeä kysymys on, mitä lapsi siirtää tästä kokemusmaailmasta omaan tulevaisuuteensa tunne- ja reagoititapoina tai toimintamalleina.

Entä miten yleinen tämä ”kutsumaton vieras” sitten on? Erilaiset tutkimukset ja selvitykset antavat tilanteesta erilaisia lukuja ja arvioita: On esitetty, että päihdeongelmia esiintyy lähes joka viidennessä suomalaisperheessä (Holmila & Kantola 2003). Vuoden 2009 Lasinen lapsuus -väestökyselyn mukaan lähes joka neljäs (23%) suomalainen on kokenut lapsuudenkodissaan liiallista päihteidenkäyttöä (Roine & Ilva 2010, 37). Neuvolaikäisten lasten (64 000) äideistä noin neljällä prosentilla alkoholinkäytön riskit ovat selvästi kohonneet, ja isistä yli neljänneksellä riskit ovat vähintään lievästi nousseet (Kaikkonen ym. 2012). Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksella (THL) toteutetussa rekisteritutkimuksessa puolestaan havaittiin pienten lasten äitien päihderiippuvuuden lisääntyneen vuosina 1991–2002 (Holmila ym. 2013). Rekisteritietojen perusteella 0-6 -vuotiaiden lasten äideistä 2 prosentilla on päihderiippuvuus (Holmila ym. 2013, 39–40). A-klinikkasäätiön nyttemmin jo eläköitynyt viestintäjohtaja Teuvo Peltoniemi (2006, 278) toteaa: ”Päihdeperhe on yleinen ja samalla yhä aliarvioitu ongelma”. Peltoniemen (mt.) mukaan ei ole edelleenkään riittävästi ymmärretty niitä laajoja haittoja, joita vanhempien päihdeongelma lapsille tuottaa vielä aikuisiässäkin. Peltoniemen näkemys on, että kyseessä on kansanterveysongelma: vanhempien liiallisesta päihteiden käytöstä haittoja saa tällä hetkellä 100 000 lasta ja vastaavia kokemuksia kantaa 400 000 aikuiseksi kasvanutta (mt. 278). Lapset itse ovat kuvanneet vanhempien päihteiden käyttöön liittyvinä haittoina mm. perheriitoja, ahdistusta, häpeää, unenpuutetta, väkivaltakokemuksia, puutteita huolenpidossa ja koulunkäynnin vaikeutumista (Lapsiasianvaltuutetun .2014, 40; myös Takala & Roine 2013).

Päihdemyönteinen kulttuuri ja lasten näkökulma

Perheiden ja lasten auttamisen kannalta tärkeä kysymys on se, mikä merkitys on päihdemyönteisellä ympäristöllä: Lapset Suomessa kasvavat kulttuuriin, jossa päihteiden käyttö on arkipäiväistä ja lapset todennäköisesti ovat nähneet päihtyneitä aikuisia esimerkiksi ennen ensimmäistäkään koulun päihdevalistustuntia, ihmetelleet tai pelänneet näkemäänsä (Boelius 2008, 84–85). Lapsille aikuisten hallittu alkoholinkäyttö ja siihen asiallinen suhtautuminen ei varmaankaan ole haitallista, mutta päihdemyönteisen kulttuuri-ilmaston merkitystä lasten jo varhain kertyville kokemuksille ei voi vähätellä (mt.). Vanhempien päihteiden käyttö

voi olla hyvin eriasteista niin määrittäen kuin käytön tiheydeltä, mutta lasten kokemusten ja lapsiin heijastuvien vaikutusten ymmärtäminen edellyttää vanhemman päihteiden käytön suhteuttamista perheen kokonaistilanteeseen ja kontekstiin: mitä vanhemman päihteiden käyttö juuri tässä elämäntilanteessa merkitsee lapsen ikä- ja kehitystason edellyttämien hoivan, huolenpidon ja vuorovaikutuksen tarpeiden toteutumiseksi konkreettisesti ja miten lapsen oikeus elää lapsuuttaan tässä mahdollistuu? Toisaalta on hyvä pohtia, mikä on se päihteidenkäyttötapa, johon perheenperustamisessa olevat nuoret aikuiset ovat tottuneet ennen lasten syntymää ja missä määrin näiden tapojen muuttaminen voi olla haasteellista (myös Holmila ym. 2013, 44).

Rajasta kohtuukäytön, riskikäytön, haitallisen käytön ja riippuvuuden välillä keskustellaan päihdehoiton asiakaskohtaamisissa. Varsin usein vanhemmat vetoavat ”hyviin maksa-arvoihin”, työssäkäyntiin, korkeaan koulutukseen, asuntolainanmaksukykyyn ja tuttavaperheiden vastaavaan tapaan käyttää alkoholia osoituksena siitä, että oma alkoholin käyttö ei ole millään tavoin poikkeavaa tai ongelmallista. Toisinaan vanhemmat viittaavat lasten kalliisiin harrastuksiin panostamiseen, omaan huoliteltuun ulkonäköön tai siistiin kotiin osoituksena siitä, että päihdeongelmaa ”ei voi olla”. Ikään kuin erilaiset ulkoiset elämäntapaan tai sosiaaliseen asemaan liittyvät merkit tekisivät immuuniksi päihderiippuvuuden kehittymiselle. Kuitenkaan lapsen näkökulmaa tilanteisiin ei kyetä tavoittamaan tai sitä ei edes ajatella: ”se ei ole ikinä tullut edes mieleeni”, totesi eräs vanhempi minulle pyytäessäni häntä kertomaan, mitä hän ajattelee oman lapsen ajattelevan hänen alkoholin käytöstään. Lapsen kokemus vanhemman päihteiden käytöstä voi olla kielteinen, vaikka vanhempi ei itse ajattelisi käytön olevan millään tavoin ongelmallista (esim. Itäpuisto 2005; 2006). Maritta Itäpuisto (2006, 261) puolestaan toteaa, etteivät esimerkiksi sellaiset lasten kielteiset näkemykset, joissa humalaista vanhempaa kuvataan ällöttävänä, pelottavana ja typeränä, sovi mainonnan luomaan kuvaan menevistä ja menestyvistä aikuisista ja heidän alkoholin käytöstään.

Toisaalta vanhemmat saattavat myöntää, ettei krapulaisena jaksaa leikkiä, kiinnostua ja harrastaa lapsen kanssa ja juominen vie perheelle kuuluvaa yhteistä aikaa. Toisessa ääripäässä poliisin kotihälytyskäynnit ja lastensuojeluilmoitukset kuitataan ikävien naapurien temppuina tai väärinkäsityksinä tai lapsen kiireellistä sijoitusta saatetaan pitää viranomaisten ylireagointina. Vanhemman oikeus ”rentoutua” ja viettää vapaa-aikaa kuulostaa hyvin irvokkaalta tilanteessa, jossa pienen vauvan vanhemmat tavoitetaan paikallisesta baarista päihtyneinä ja vauva on jätetty yksin kotiin — ”koska se nukkuu kuitenkin”, kuulu selitys. Vanhemmille voi olla hyvin hämmentävää viranomaisten huoli heidän alkoholin käytöstään ja vanhempiana olemisestaan tässä tilanteessa, koska vanhemmilla itsellään ei huolta ole. Edes viranomaisten puuttuminen perheessä tapahtuneisiin päihteidenkäyttötilanteisiin ei välttämättä herättele vanhempaa pohtimaan omaa päihteiden käyttöään.

Voidaan tietysti kysyä, missä normaalina ja kohtuullisena pidetyn alkoholin käytön raja lapsiperheiden vanhempien ajattelussa on tällä hetkellä ja missä määrin tämä raja vaatii joustoa nimenomaan lasten sietokyvyltä. Tai puhuvatko päihdehuollon työntekijät samoista asiasta kuin vanhemmat, kun aiheena ovat päihteet, kohtuukäyttö, riippuvuus ja haitat? Vanhempi saattaa AUDIT -lomaketta täyttäessään ihmetellä, laske taanko alkoholin käytöksi myös saunakaljat tai remontin yhteydessä otettavat oluet. Mistä määrästä lähtien lasketaan alkoholiannoksia — onko se ensimmäisestä kaljasta vai vasta mäyräkoiran jälkeen? Ensikotihoidossa oleva äiti kertoo lopettaneensa päihteiden käytön ja olevansa raitis. Tällä hän tarkoittaa sitä, että on lopettanut suonensisäisten huumeiden käytön, ei suinkaan alkoholin käyttöä. Tai vanhemman mielestä Subutexin käyttö on turvallista, koska se on lääke ja välttämätön hänen terveydelleen — vaikkakin laittomasti kadulta ostettu. Kuka siis määrittelee, mikä on ongelmallista päihteiden käyttöä perheessä ja kenen näkökulmasta? Tai saako vanhempien päihteiden käyttötapoja ylipäätään kyseenalaistaa tai ihmetellä (esim. Sutinen 2010, 51; Itäpuisto 2006, 261)?

Päihdepalveluihin tulevien lapsiperheiden tilanteet vaihtelevat huomattavasti sekä vanhempien päihteiden käytön että siitä lapselle aiheutuvien haittojen näkökulmasta. Kaikki eivät myöskään ole lastensuojelun asiakkaita tai edes lastensuojelun tukitoimien tarpeessa. Osa päihdehoitoon tulevista vanhemmista on pikemminkin hallitun käytön ja riskikäytön rajoilla, jolloin selvää ongelmakäyttöä ei vielä ole eikä lääketieteellistä riippuvuusdiagnoosia voida asettaa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö vanhempien päihteiden käytöllä voisi jo olla erilaisia kielteisiä vaikutuksia lapsen näkökulmasta tai viitteitä orastavista sosiaalisia tai terveydellisistä haitoista. Nämä vanhemmat saattavat olla juuri sillä rajalla, jossa omaa päihdekäyttäytymistä voi muuttaa pienilläkin korjausliikkeillä vähemmän riskejä sisältävään suuntaan. Heidän elä-

mässä on usein myös päihdeettömyyttä vahvasti tukevia toimintoja, rooleja ja struktuureja. Selvästi päihde-riippuvaisten vanhempien ja heidän lastensa tilanne on vaativampi. Toisaalta esimerkiksi huumeiden käyttö – johtuen aineiden laittomuudesta – on helpommin perheiden sisään kätkeytyvää, jolloin huumeiden käyttö voi myös jäädä palvelujärjestelmässä näkymättömiin (Barnard & Barlow 2003, 46). Alkoholin käyttö on aineen laillisuuden vuoksi myös sosiaalisesti hyväksyttävämpää (Mayes & Turner 2008, 344). Toisinaan perheessä esiintyy päihdeiden käyttöä jo kolmessa sukupolvessa: niin isovanhemmat, vanhemmat kuin alakäiset lapsetkin käyttävät päihteitä eri tavoin. Suvun ja perheen kannattelevaan ja yhteisöllisyyttä synnyttävään mielikuvaan särön tuottaa niinkin absurdilta kuulostava tilanne, jossa isovanhempi opettaa lapsenlapselleen huumeiden pistämistekniikan.

Lasten kasvuympäristössä alkoholi on olemassa oleva asia toisella tapaa kuin aikaisemmin ja he myös huomaavat sen. Silti varsin vähän annetaan tilaa sen pohtimiselle, mitä aikuisten, vanhempien ja läheisten säännöllinen alkoholin käyttö merkitsee lapsen elämälle. (Boelius 2008, 85.) Päihdeongelmaisten äitien ja heidän vauvojensa hoitoon erikoistunutta ensikotityötä johtanut Tarja Boelius (2008, 85) haastaakin aikuiset pohtimaan, millaista päihteisiin kohdistuvaa asennoitumista itse kukin välittää kasvaville lapsille omalla käyttäytymisellään, asenteillaan, puheillaan ja huumorillaan. Aiheellisesti voidaan myös kysyä, millaista päihdekulttuuria vaalimme ja välitämme sukupolvelta toiselle. Tai onko ”suomalainen viinapää” sittenkään geneettisesti välittyvä, vai missä määrin kyse on sosiaali- ja kulttuurihistoriallisista rakenteista (ks. esim. Kortteinen & Elovainio 2003). Klaus Mäkelä (1999, 76) on todennut alkoholinkäytön olevan rakenteellisesti pinnallinen ja kulttuurisesti syvä ilmiö. Oma kysymyksensä on se, millaisia sävyjä ja ulottuvuuksia huumeiden käytön yleistymisen perheenperustamisvaiheessa olevien nuorten aikuisten elämässä tuottaa päihdekulttuuriin ja sen heijastumiin lasten elämässä. Tai onko huumeiden käytön ongelmallisuudelle asetettava ja määrittävä raja perheissä eri kuin alkoholin osalta? Voiko vanhempi käyttää huumeita hallitusti lapsen kasvua ja kehitystä vaarantamatta? On myös syytä huomioida, että yhteiskunnan päihdekulttuuri ja päihdeongelma nivoutuvat toisiinsa kiinteästi eivätkä ne ole toisistaan selkeästi eroteltavia ilmiöitä (Boelius 2008, 85–86).

Päihdeongelmiin kiinnittyvä ylisukupolvisuus

Jäsenen seuraavaksi tarkemmin päihdeongelmiin liittyvää ylisukupolvisuutta eri näkökulmista käsin havainnollistamaan ilmiön moninaisuutta. Ensinnäkin esittelen lyhyesti tutkimusta, jossa on tarkasteltu päihdeongelmien siirtymistä sukupolvelta toiselle ja siihen liittyviä kysymyksiä. Toiseksi havainnollistan päihdeongelmiin ylisukupolvisuuden limittymistä laajempiin tekijöihin: pelkästään päihdeongelmien ylisukupolvisuuden sijaan olisi hyödyllisempää tarkastella päihdeongelmiin yhteydessä usein esiintyviä psykososiaalisten ongelmien vyyhtiä. Päihdeongelma tulee siis sijoittaa laajempaan sosiaaliseen kontekstiin, jossa se kehittyy ja todentuu. Päihdeongelman jäsentäminen somaattisena sairautena tai fysiologisena riippuvuutena tai pakonomaisena (addiktio)käyttäytymisenä ei tavoita ilmiön monimutkaisuutta eikä ylisukupolvisuuden problematiikkaa. Kolmanneksi kohdennan tarkempaa analyysia sosiaalisiin, emotionaalisiin, sukupolvien ja perheenjäsenten vuorovaikutusta koskeviin teemoihin. Ajatuksena on, että ylisukupolvisuuden ongelmat ilmenevät erilaisten suhteisiin, toimintoihin ja vuorovaikutukseen liittyvien kysymysten kautta. Niiden tarkastelun myötä voidaan päästä kiinni myös niihin kipukohtiin ja pulmiin, joihin työskentelyä tulisi kohdentaa kielteisten toiminta- ja vuorovaikutusmallien muuttamiseksi.

Periytyykö päihdeongelma?

Vanhempien päihdeongelman tiedetään olevan riski sille, että päihdeongelma siirtyy seuraavalle sukupolvelle. Esimerkiksi alkoholistivanhempien lapsilla on kohonnut riski juoda nuoruusiässä, aloittaa alkoholin käyttö ikätovereita nuorempana, samoin kuin riski ongelma- ja riippuvuusikäytölle on kohonnut myöhemässä elämäkulussa. Niin ikään esimerkiksi kannabista käyttävien vanhempien lapset käyttävät itsekin todennäköisemmin kannabista. On kuitenkin syytä muistaa, että kyse ei kuitenkaan ole deterministisestä tai yksiselitteisestä siirtymisestä. (Bailey ym. 2006; Walters 2002; Leib ym. 2002; Merikangas & Avenevoli 2000; Hawkins ym. 1992.) Riskin tai todennäköisyyden olemassa olo ei vielä sellaisenaan kerro siitä, miten yksilö toimii tai ei toimi. Mielenkiintoinen havainto on toisaalta se, että päihdeongelmaisten vanhempien

nuoret saattavat pyrkiä pikemminkin vähentämään juomistaan ja minimoida riskiä sille, että heille kehittyi alkoholiongelma (Haller & Chassin 2010). Moira Haller ja Laurie Chassin (2010, 595) ehdottavatkin, että tätä perheenjäsenten omakohtaista riskitietoisuutta ja sen lisäämistä voitaisiin hyödyntää myös alkoholiongelman ylisukupolvista siirtymisen ehkäisyä koskevilla interventioilla.

Tutkimuksissa on myös pohdittu sitä, onko sukupolvelta toiselle siirtyvässä päihdeproblematiikassa kyse yleisestä alttiudesta päihderiippuvuudelle vai ainespesifistä alttiudesta tietyille päihteelle (Bailey ym. 2006, 274.). Tutkimuksessa on esitetty erilaisia teoreettisia malleja siitä, miten vanhemman päihdeongelma välittyy lapselle. Erityisesti kaksi teoriaa päihdeongelmien intergeneraationaalisessa siirtymisessä on saanut suurta painoarvoa: Perinnöllisyyttä koskevien teorioiden mukaan useat eri potentiaaliset mekanismit selittävät päihteiden käytön välittymistä lapsille. Kyse on tiettyjen lapsien vanhemmiltaan perimistä piirteistä, jotka altistavat päihteiden käytölle. (Bailey 2006, 274.) Sosialisatiota koskevien teorioiden mukaan vanhemman päihteiden käyttö vaikuttaa haitallisesti hänen kasvatustyyliinsä, perheen kiinteeseen, sosioekonomiseen statukseen ja muihin sosiaalisen kontekstin muuttujiin, jotka saattavat edelleen lisätä lasten riskiä päihteiden käytölle (Bailey 2006, 274, ks. myös esim. Hill ym. 2000; Hawkins ym. 1992).

Perinnöllisyyttä ja sosiaalista kehittymistä koskevat teoriat jakavat näkemyksen siitä, että lapsen ongelmakäyttäytyminen on potentiaalinen mekanismi, jonka kautta päihteiden käyttö siirtyy sukupolvelta toiselle: vanhemman päihdeongelmat heijastuvat lapseen ongelmakäyttäytymisenä, mikä edelleen ennustaa lapsen päihteiden käyttöä nuoruus- ja aikuisiässä. (Bailey ym. 2006.). Samoin on viitteitä siitä, että lapsuusiän aggressio ennakoii alkoholiongelmia nuoruudessa ja aikuisuudessa (Fuller ym. 2003). Toisaalta huomionarvoista on, että sosioekonomisilla tekijöillä, kuten vanhemman parisuhdestatuksella, koulutuksella ja naapuruston rakenteella, voi olla vaikutusta vanhemman päihteiden käytölle ja lapsen ongelmakäyttäytymiselle (Bailey 2006, 275.; Hill ym. 2000; Hawkins ym. 1992).

Tutkimusten perusteella on tiedossa, että päihdeongelmat, väkivalta ja lasten kaltoinkohtelu muodostavat toisiinsa yhteydessä olevan kehän. Tutkimuksessa on noussut esille myös vanhemman päihteiden käytön yhteys lasten hyväksikäyttöön ja erimuotoiseen laiminlyöntiin sekä perheen sisällä että sen ulkopuolella. (esim. Sheridan 1995; Magura & Laudet 1996; Dube ym. 2001; Barnard & McKeganey 2004; Barth 2009.) Perheen historiassa esiintyvä alkoholismi, lähisuhdeväkivalta ja lasten kaltoinkohtelu ovat tärkeitä perheeseen kiinnittyviä elementtejä, jotka myötävaikuttavat aggressiivisuuteen, päihteidenkäyttöön ja muiden psykiatristen oireiden kehittymiseen lapsilla (Fuller ym. 2003, 472). Toisaalta käyttäytymis- ja toimintamallien ylisukupolvisessa välittymisessä (esimerkiksi aggressio) on huomioitava ne toimimisen tavat, jotka lapsi sisäistää sosiaalisissa suhteissa: lapsi käyttää aikaisempia kokemuksia ohjaamaan omaa toimintaansa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa (Fuller ym. 2003, 479–480).

Pitkittäisistä, useampaa sukupolvea koskevista tutkimuksista esimerkkinä otettakoon tässä Jennifer Baileyn, Karl Hillin, Sabina Oesterlen ja David Hawkinsin (2006) tutkimus, jossa selvitettiin päihteiden käytön jatkuvuutta isovanhemmilta vanhemmille ja näiden päihteiden käytön suhdetta lasten ongelmakäyttäytymiseen. Kyseessä oli siis kolmea sukupolvea koskeva tarkastelu, jonka aikajänne ulottui vuodesta 1985 vuoteen 2002. Tutkimuksessa havaittiin seuraavaa: taipumuksessa päihteiden käyttöön oli havaittavissa vähäistä, mutta tilastollisesti merkitsevää jatkuvuutta sukupolvelta toiselle. Niin ikään vanhempien päihteiden käyttö ennakoii lapsen ongelmakäyttäytymistä, mikä puolestaan voi viitata lapsen päihteiden käytön alkamiseen myöhemmin elämässä. Lisäksi isovanhempien päihteiden käytöllä oli havaittavissa epäsuora yhteys heidän lastenlastensa ongelmakäyttäytymiseen. Tutkimuksen johtopäätöksissä korostetaankin päihteiden käytön ja ongelmakäyttäytymisen ylisukupolvisen kierteen katkaisemisen tärkeyttä. (Bailey ym. 2006). Bailey ym. (2006, 289) päätyvät myös siihen, että lasten ongelmakäyttäytymisen ehkäisyä koskevat interventiot voivat purkaa päihdeongelmien ylisukupolvista välittymistä.

Päihteiden käytön, perheen toimivuuden ja kaltoinkohtelun sukupolvittaisen siirtymisen mallia jäsentänyt Michael Sheridan (1995, 520) toteaa, että vanhemman päihteiden käytön, perhedynamiikan ja lasten kaltoinkohtelun keskinäinen suhde on epäselvä (myös Barth 2009; Elwyn & Smith 2013). Sheridan pohtii, onko vanhemman alkoholin tai huumeiden käyttö tekijä, joka sinällään lisää lapsen riskiä tulla laiminlyödyksi vai onko lasten kaltoinkohtelu pikemminkin sidoksissa perheen toimivuuden ongelmiin, mikä on tyyppillistä päihdeongelmaisissa perheissä.

Sheridan (1995) halusikin omassa tutkimuksessaan selvittää päihteiden käytön, perhedynamiikan ja lasten kaltoinkohtelun välistä yhteyttä. Sheridanin tutkimuksen (1995) keskeiset havainnot olivat seuraavat: Ensinnäkin vanhempien päihteiden käyttö vaikutti perheen toimivuuteen sitä heikentäen merkittävästi. Toiseksi vanhempien päihteiden käyttö lisäsi altistumista väkivallalle ja laiminlyönnille, kun taas perheen toimivuus vähensi tätä. Arviot perheen toimivuudesta olivat voimakkaammin yhteydessä koettuun väkivaltaan ja laiminlyöntiin kuin päihteiden käyttöön. Kolmanneksi havaittiin yhteys lapsuusiän väkivallan ja laiminlyönnin kokemuksilla aikuisiässä siten, että vanhemman päihteiden käyttö lisäsi myös aikuisuudessa koettua hyväksikäyttöä ja perheen toimivuus puolestaan vähensi sitä. Neljänneksi havaittiin, että vanhemman päihteiden käytöllä, perheen toimivuudella ja lapsuuden väkivallan ja laiminlyönnin kokemuksilla oli merkittävä yhteys tutkittavien omaan päihteiden käyttöön aikuisiällä: lapsuuskodin vanhempien päihteiden käyttö ja kokemukset laiminlyönnistä ja väkivallasta lapsena ja edelleen aikuisuudessa lisäsivät tutkittavien omaa päihteiden käyttöä. Sen sijaan perheen toimivuuden parantuessa myös tutkittavien oma päihteiden käyttö väheni. (Sheridan 1995, 524–525.)

Sheridanin (1995, 526) näkemyksen mukaan vanhemman päihteiden käytön negatiivisia vaikutuksia voidaan ymmärtää siten, se heijastuu eri tavoin perheen toimivuuteen, mikä puolestaan lisää lapsen riskiä joutua väkivallan tai laiminlyönnin kohteeksi. Sheridanin tutkimus osoitti myös lapsuudessa koettujen väkivallan ja hyväksikäytön kokemusten toistumisen edelleen aikuisiässä. On mahdollista, että päihdeongelmaisissa perheissä kasvaneet lapset ovat haavoittuvammissa asemassa sekä sisäisten tekijöiden (esim. heikompia itsetuntoa) ja ulkoisten tekijöiden (esim. sosioekonominen asema, yhteisöön liittyvät tekijät) vuoksi. (Sheridan 1995, 526–527.) Sheridan (1995) päätyy näkemykseen, jonka mukaan vanhemman päihteiden käyttö, perheen toimivuus ja lapsuudessa sekä aikuisuudessa koettu väkivalta ja hyväksikäyttö vaikuttavat merkittävästi tutkittavien omaan päihdekäyttäytymiseen. Lisäksi näyttäisi siltä, että vanhemman päihteiden käytön suoran vaikutuksen ohella epäsuorat vaikutukset aikuisiän päihdekäyttäytymiseen heijastuvat perheen toimivuuden ja väkivaltakokemusten kautta. Sheridan (1995, 527.) arvioi, että vastaavasti tutkittavien omilla lapsilla on kohonnut riski näiden mallien toistumiseen, mikä myös tutkimushaastattelussa tuli ilmi. Tutkimuksissa olisi jatkossa tärkeä selvittää tarkemmin vanhemman päihdekäyttäytymisen ja perheen toimivuuden välistä dynamiikkaa. Interventioissa puolestaan tulee huomioida laajemmin perheiden psykososiaaliset ongelmat. Sheridanin (1995) tutkimuksen osalta selvänä rajoituksena todettakoon, että hänen tutkimuskohteenaan olivat vankilassa olleet ja sen yhteydessä päihdehoito-ohjelmaan osallistuneet vanhemmat.

Pojasta polvi paranee vai pahenee?

Nähdäkseni olennaista ylisukupolvisuusproblematiikan sukupolvelta toiselle siirtymisen ymmärtämisessä on se, että kyse ei ole yksiselitteisistä mekanismeista eikä edes siitä, että kyse olisi vain päihdeongelmien siirtymisestä vaan ylipäätään erimuotoisesta sosiaalisesta problematiikasta. Alkoholismiin siirtyminen sukupolvelta toiselle on monimutkainen prosessi, jossa vaikuttavat biologiset, psykologiset ja sosiaaliset seikat (Sher 1993 Itäpuiston 2005, 29 mukaan). Päihdeongelmaisten vanhempien kanssa eläneestä lapsesta ei automaattisesti tule päihdeongelmaista aikuista. Sen sijaan vanhempien päihdeongelmaan liittyvät muut pulmat, vanhempien oleminen ja toiminta vanhempana, elämää sävyttäneet turvattomuuden, vaille jäämisen, kaltoinkohtelun ja emotionaalisen kohtaamattomuuden kokemukset voivat heijastua kielteisellä tavalla lapsen aikuisuuteen. Ne voivat vaikuttaa psyykkiseen ja sosiaaliseen hyvinvointiin ja omaan toimintaan sekä ihmissuhteisiin. (ks. esim. Copello ym. 2005; Anda ym. 2002.) Samoin esimerkiksi vanhempien mielenterveysongelmien sisältämät riskit lapsen psyykkiselle kehitykselle riippuvat siitä, miten pitkäkestoisia vaikutuksia sairaus perheen vuorovaikutukseen aiheuttaa ja missä kehitysvaiheessa lapsi tällöin on (Solantaus & Paavonen 2009). On syytä huomioida lapselle koituvat välittömät haitat ja kokemukset sekä toisaalta vanhemman päihdeongelman pitkäaikaisemmat heijastumat muihin elämänvaiheisiin; ”oireeton” lapsi ei suinkaan kerro sitä, millaista lapsuuden takkaa hän aikuisuudessa kantaa ja miten hän silloin reagoi.

On varmasti hyödyllistä tarkastella myös perheen toimivuuden ulottuvuuksia päihdeongelmien suhteen. Kuitenkaan suoraa kehäpäätelmää siitä, että tietynlainen perhedynamiikka ikään kuin suoraviivaisesti johtaisi esimerkiksi alkoholiongelman periytymiseen, ei nähdäkseni voida tehdä. Toisaalta on hyvä pohtia, missä määrin päihderiippuvaisella vanhemmalla on mahdollisuus toteuttaa sellaisia kasvatuskäytäntöjä tai

tarjota esimerkiksi murrosikäiselle sellaista tukea ja läsnäoloa arjessa, joiden osaltaan tiedetään vähentävän nuoren riskiä käyttää pähteitä (ks. esim. Ahlström 2002). Niin ikään vanhempien vanhemmuudessa on yksilöllisiä eroja siinä, millaisen riskin ongelmallinen päihteen käyttö sille muodostaa. Vanhemmuuden toimivuuden kysymyksiä voidaan lähestyä myös tarkastelemalla sitä, missä määrin kyse ei ole vain päihteen käytöstä sellaisenaan vaan siihen kietoutuvista muista tekijöistä, kuten ympäristöön liittyvistä sosiaalisista stressitekijöistä tai esimerkiksi masennusoireilusta, jotka edelleen voivat vaikuttaa vanhemmuuteen kielteisesti. (esim. McKeganey ym. 2002; Mayes & Truman 2008; Kelley ym. 2015.)

Ylipäätään tutkimustulokset ovat olleet ristiriitaisia esimerkiksi alkoholismin periytymisen suhteen lähtien siitä, periytyykö se vai ei, miten tai millaisesta riskistä on kyse (Itäpuisto 2005, 27–29; Walters 2002). Tutkimuksia myös tehdään erilaisin asetelmin ja kohderyhmin. Esimerkiksi alkoholiongelmaisten vanhempien lasten psykopatologiaa koskevia tutkimusta on kritisoitu siitä, että tutkittavat lapset ja nuoret ovat pääosin valikoituneet hoidossa olevien vanhempiensa kautta (Itäpuisto 2005, 30). Toisaalta esimerkiksi huumeita käyttävien vanhempien lasten tutkiminen ja kokemusten selvittäminen on osoittautunut haasteelliseksi (McKeganey & Barnard 2007). Ylipäätään päihdehoitotutkimusten kohderyhmien piirteet eivät välttämättä kuvaa kaikkien päihdeongelmaisten vanhempien tilannetta ja taustoja (Mayes & Truman 2008). On hyvä muistaa, että erilaiset ongelmakäyttäytymisen muodot liittyvät toisiinsa kompleksisella tavoilla ja ongelmien sukupolvittainen siirtyminen tapahtuu eri mekanismien välityksellä (Itäpuisto 2005, 29; myös Holmila ym. 2008). Nähdäkseni tulee ymmärtää perheen sosiaalisen kontekstin ja laajempien mekanismien merkitys, jotka mahdollistavat ja tukevat tietynlaista toimintaa tai voivat toimia myös puskureina kielteisille toiminnoille. Voidaan kysyä, millaiset yhteisölliset strategiat voisivat ennaltaehkäistä kielteistä sosiaalista käyttäytymistä ja sen aktivoitumista ja edelleen myötävaikuttaa lasten tulevaisuuteen.

Perinteinen patologia -näkökulma sen enempää vanhempien päihdeongelmiin, niiden periytymiseen kuin vanhempien päihteen käytöstä lapsille mahdollisesti aiheutuviin haittoihin ja ongelmiin ei ole riittävä tavoittamaan ilmiön monimutkaisuutta (Chistensen & Bilenberg 2002). Toisenlainen tutkimuslinja on puolestaan tuonut esille riskien, suojaavien tekijöiden ja haavoittuvuuden näkökulmat perheiden päihdeongelmien ja ylipäätään vaikeista olosuhteista selviytymiseen tarkasteluun (Itäpuisto 2005, 32–34; ks. myös Haapasalo 2006). Niin ikään vanhempien päihdeongelmien vaikutuksille altistuneet lapset muodostavat heterogeenisen ryhmän ja myös käytetyllä päihteelällä voi olla merkitystä: esimerkiksi Neta Peleg-Oren ja Meir Teichman (2006) päätyivät tutkimuskatsauksessaan johtopäätökseen, jonka mukaan opiaatteja käyttävien vanhempien lapsilla on korkeampi riski erilaisiin sosiaalisiin, emotionaalisiin ja kehityksellisiin pulmiin kuin alkoholiongelmaisten vanhempien lapsilla. Samoin vanhemman päihdeongelmaan yhdistyvä antisosiaalinen persoonallisuushäiriö ennakoii korkeampaa riskiä lapselle kuin päihdeongelma yksistään (Peleg-Oren & Teichman 2006). Käytännön asiakastilanteissa ammattitaitoa on se, että kykenee erottamaan toisistaan tilastolliset todennäköisyydet, tunnusluvut ja riskilistat yksilöstä ja hänen ainutkertaisesta elämäntilanteestaan; kenenkään elämä ei palaudu tutkimusasetelmien malleihin tai todennäköisyyksiin. Myös lapsi omassa tilanteessaan on otettava vakavasti tässä ja nyt ja hänellä on kokemuksiensa oikeus tulla nähdyksi ja kuulluksi eikä kadottaa häntä perheen sisään (Itäpuisto 2005; Hyytinen 2007; Peltonen 2009).

Psykososiaalisten ongelmien vyyhti

Perheiden päihdeongelmien ja niihin kiinnittyvän ylisukupolvisuuden ymmärtämisessä olennaista on myös huomiota se sosiaalisen tilanteen kokonaisuus, jossa perheen arki ja toiminnot todellistuvat (vrt. Särkelä 2001). Päihdeongelma kytkeytyy usein muihin psykososiaalisiin ongelmiin. Toisaalta tavallinen havainto päihdehoitotyössä on, että asiakkaiden oma huomio saattaa kohdistua nimenomaan ilmiöikäyttyytymiseen – päihteen (ongelma)käyttöön – ja muut siihen nivoutuvat tekijät sivuutetaan. Käyttömäärät ja intensiteetti eivät yksistään tavoita vanhempien päihdeongelmien kaikkia ulottuvuuksia tai lasten kokemuksia. Esimerkiksi raskaus- ja vauva-ajan päihdeongelmia ja niiden hoitoa koskevassa tutkimuksessa on havaittu psykososiaalisten ongelmien kasautumista: esimerkiksi äitien päihdeongelmat kytkeytyvät usein mm. asumisoloihin, taloudelliseen toimeentuloon, puutteelliseen koulutukseen sekä sosiaaliseen verkostoon. Äitien omaan lapsuuteen ja kehityshistoriaan liittyy usein ongelmia ja traumaattisia kokemuksia, jotka heijastuvat edelleen vanhemmuuteen. Useimmiten raskaudet ovat suunnittelemattomia, elämäntilanteet kaaosmaisia, äitien saama sosiaalinen tuki on vähäistä, sosiaalisiin suhteisiin sisältyy väkivaltaa, rikollisuutta, päihdeon-

gelmainen puoliso ja kynnyks hakeutua hoitoon voi olla suuri. (esim. Lester ym. 2005; Mäkiranta 2005; Sutinen 2010; Pajulo & Kalland 2013; Virokannas 2013.)

Samaista asiakasryhmää koskevissa hoitotutkimuksissa on todettu haasteena äitien ongelmien pysyvyys hoidosta huolimatta: Esimerkiksi raskausajan päihdeongelmiin fokusoituvassa tutkimuksessa havaittiin, että tehokas raskauden aikainen hoito päihdeongelmien hoitoon erikoistuneella äitiyspoliklinikalla edisti syntyvien vauvojen terveyttä ja ehkäisi sikiövaurioita (Halmesmäki ym. 2007). Kuitenkin kun seurattiin pääkaupunkiseudun (HUS:n NKL, Kätilöopisto, Jorvi) erityisäitiyspoliklinikoiden vuosina 1992–2001 asiakkaina olleita äitejä ja heille syntyneitä lapsia (n=626) havaittiin, että puolet lapsista oli jossain vaiheessa jouduttu sijoittamaan kodin ulkopuolelle. Huostaanottojen taustalla olivat pääsääntöisesti äidin tai muun perheen jäsenen päihteiden käyttö (Sarkola ym. 2007). Samoin toisessa seurantatutkimuksessa (Kahila ym. 2010) verrattiin pääkaupunkiseudun erityisäitiyspoliklinikoiden asiakkuudessa olleita äitejä (n=524) muihin äiteihin (n=1792). Tutkimuksessa päihdeongelmaisilla äideillä havaittiin erilaisia kasautuneita sosiaalisia ja terveydellisiä ongelmia (Kahila ym. 2010). Keskeinen johtopäätös oli, että päihdeongelmaisten äitien enuste on huono ja heillä on vaikeuksia muuttaa pysyvästi omaa elämäänsä. Mitä ilmeisimmin tarvitaan kattavaa, pitkäaikaista seurantaa raskauden jälkeen ja uusia, näyttöön perustuvia interventioita. (Kahila ym. 2010, 221; vrt. Keenan ym. 1993.) Usein äitien sisäisen kokemusmaailman epävakaus ja samanaikaisesti elämäntilanteetta kuormittavat psykososiaaliset ongelmat edellyttäsivät intensiivistä ja varhaista hoitoa, mutta ne myös tekevät äideistä hoidollisesti haasteellisen ryhmän, ja heillä voi olla vaikeuksia asettautua ja kiinnittyä hoitoon (Pajulo 2010).

Ylipäätään päihdehoidon arjessa on tunnistettavissa se, miten käytännön työskentely ja muutostyö voivat olla asiakkaille vaikeita, koska sille ei näytä olevan tilaa ulkoisen elämäntilanteen ja muiden ongelmien kuormittavuuden vuoksi. Vanhempien kuvauksissa arjesta siellä kuormittavat talouteen ja työelämän paineet ja stressitekijät, on univaikeuksia ja ahdistaa. Toisilla työttömyyttä, toisilla liikaa töitä ja vastuuta, on velkoja ja menetettyjä luottotietoja, vuokratästejä, sakkoja, työpaikan menettämisen uhkaa, huoltoriitaa, perheenjäsenen vakavaa sairastumista, parisuhdeongelmia, väkivaltaa, ohuet sosiaaliset verkostot, lapset oireilevat, on yksinäisyyttä ja masennusta. Joskus pudotaan hyvin korkealtakin päihteitä runsaasti käyttäväksi vanhemmaksi: esimerkiksi pitkäkestoisen stressin ja työuupumuksen myötä hallitsemattomaksi muuttuneen alkoholin tai lääkkeiden käytön myötä menetetään myös työ, talo ja perhe. Kulussien ylläpitoon kuluu toisinaan huomattavasti aikaa ja energiaa, sillä päihdeongelma ei ”sovi” perheen ulkoiseen statukseen naapuruston, sukulaisten, tuttavien tai työkavereiden silmissä. Arkisina ja tavallisina lapsiperheen pulmina esille nousevat myös riitelyt kotitöistä, pikkulapsiarjen väsyttävyyden, murrosikäisten lasten vanhemmuuden haasteet tai huoli ja hoivavastuu omista ikääntyvistä vanhemmista. Arkea kannattelevat verkostot voivat olla hyvin hauraat ja muu suku kaukana. Tunne yksinpärjäämisen pakosta ja kalvava syyllisyys kuuluvat puheista. Rentoutumisen tavoittelu, unohtaminen ja irtaantuminen huolista voi olla taustalla sille, että on aloitettu alkoholin käyttö, joka parempien yöunien, stressin helpottamisen ja turruttamisen sijaan onkin lopulta tuottanut kielteisiä vaikutuksia elämän eri osa-alueille.

Myös vanhempien kokemuksia päihdehoidossa kartoittaneessa tutkimuksessa havaittiin, että päihdepalveluihin hakeutuneiden pienten lasten vanhemmilla oli taustallaan erilaisia vaikeuksia. Lisäksi laitoshoidosta avohoitoon siirryttiin vasta silloin, kun avohoito oli osoittautunut riittämättömäksi. (Pitkänen ym. 20014, 53.) Pienten lasten vanhemmilla oli myös huolia esimerkiksi liittyen lasten kasvuun ja kehitykseen, omaan vanhemmuuteen, taloudelliseen tilanteeseen, yksinäisyyteen, raha-asioihin, arjessa jaksamiseen sekä tuki-verkoston puutteeseen. (Pitkänen ym. 2014, 66–72.) Päihdeongelmista kärsineet vanhemmat myös kertoivat tuen ja avun tarpeistaan, jotka liittyivät myös muihin kysymyksiin kuin vain päihdeongelmiin. Tarvetta oli ollut esimerkiksi positiiviseen palautteeseen omasta vanhemmuudesta ja tukeen parisuhteessa. Tukea oli saatu mm. lapsen terveyteen ja talouskysymyksiin liittyen, samoin oli saatu vertaistukea. (Pitkänen ym. 2014, 72–74.)

Mitä vaikeampiasteinen päihdeongelma vanhemmalla on, sitä enemmän se vaatii myös häneltä ajallisia resursseja ja tunnetasolla olevaa valmiutta työskentelyyn. Kuntoutumisen prosessi voi olla kivulias ja viedä vanhemman kohti oman elämänhistorian syvimpiä ja mustimpia muistoja. Käytännön päihdetyössä tunnistetaan tässä kohden kuitenkin kuntoutumisen vaatima aikajänne ja ihmisten yksilöllinen rytmisyys: prosessi päihdeongelman myöntämisestä sen aktiiviseen työstämiseen voi olla monivaiheinen ja retkahduksia sisältävä.

tävä. Se voi sisältää oma-aloitteista hoitoon hakeutumista, siitä äkillistä vetäytymistä ja jälleen hoidon piiriin hakeutumista sekä siihen asettautumista. Perheen, puolison, läheisten tai viranomaisten toiveet nopeista ratkaisuista ja ensimmäisellä kerralla kantavista tuloksista ovat ymmärrettäviä, mutta päihdeongelma ei asettaudu pikainterventioiden kehykseen. Mitä pienemmästä lapsesta on kyse, sitä haasteellisempi tilanne tämä on: lapsen kehitykselliset tarpeet ovat tässä ja nyt ja erityisesti vauvojen kohdalla aikajänne on lyhyt – vauva ei voi odottaa (Bardy 2001, 65; Hyytinen 2008, 80). Hoitosuunnitelmia tehtäessä, vanhemman perueessa esimerkiksi laitoshoidojakson tai kun hoitoon asettautuminen ei onnistu, tulisi aina arvioida lapsen avun tarve (Hyytinen 2008, 78–80). Myös vanhemmilla voi olla haasteita siinä, että he hyväksyvät muutoksen vievän aikaa; omaa retkahtamista voi olla vaikea kestää. Päihteiden käytön lopettaminen ei automaattisesti johda vanhemmuuden ongelmien katoamiseen tai lapsi-vanhempi-suhteen ja vuorovaikutuksen kohentamiseen eikä poista lapsen avuntarvetta: Päihteettömyyden myötä pikemminkin mahdollistuu vanhemmuuden kysymyksiin kohdentuva työskentely. Silloin vanhemman ensisijaiset tarpeet ja käyttäytyminen eivät ohjaudu päihteiden hankintaan, käyttöön ja vieroitusoireiden välttämiseen tai helpottamiseen liittyvien toimintojen kautta. Lapsi puolestaan voi jännittää, pelätä ja ahdistua päihdekuntoutumisen prosessiin kuuluvista vanhemman retkahduksista, mikä tulisi huomioida myös hoidossa (McKeganey & Barnard 2007, 145).

Katse arkeen, vuorovaikutukseen ja suhteisiin

Seuraavaksi yritän avata sitä perheiden sisäistä vuorovaikutuksen dynamiikkaa, suhteita ja toimintoihin, joihin vanhemman päihteiden käyttö heijastuu. Suuntaamalla katse perheen sisään ja siellä ilmenevään problematiikkaan, päästään myös kohden sitä kompleksisuutta, jolla ylisukupolvisuutta voidaan ymmärtää. Ylisukupolvisuus näyttäytyy päihdehoidon asiakkaina olevien perheiden elämässä vahvasti emotionaalisen painolastina ja vaikeuksina sanoittaa koettua, nähtyä ja tunnettua.

Arjen ja huolenpidon kysymyksiä

Kun vanhemmalla tai vanhemmilla on perheessä vakava päihderippuvuus, merkitsee se arjen hoivan ja huolenpidon struktuureiden alisteisuutta vanhemman päihteiden käytölle. Käytön pakonomaisuus jyrää lapsen tarpeineen alleen (McKeganey & Barnard 2007), ja päihteiden käyttöä suosivat toiminnot ovat ensisijaisia suhteessa perheeseen, vanhemmuuteen ja muihin sosiaalisen elämän osa-alueisiin ja rooleihin (Särkelä 2001). Tällöin jo lapsen perustarpeista, kuten ruokailuista, turvallisuudesta, valvonnasta ja puhtaudesta huolehtimien, jäävät toissijaisiksi. Vanhemman rooli huoltajana ja hoivaajana katoaa päihdekeskeisen elämäntavan alle. (ks. esim. McKeganey & Barnard 2007.) Riitta Hyytinen (2007) kuvaa perhe-elämää ja lasten arkea huumeperheessä: Siinä kotiin tunkeutuva huumemaailma säätelee monin tavoin arkea, sen tapahtumia ja vanhempien toimintaa sekä lapsille rakentuvaa todellisuutta. Huumekulttuuri näkyy lasten elämässä ja kodin olosuhteissa: jännitys, pelot, kotona tapahtuva huumekauppa ja aineiden käyttö, rikollisuus, huumevelkoihin liittyvä väkivallan uhka, vanhempien voimien ja kunnan vaihtelut, arkisen hoivan ja huolenpidon sattumanvaraisuus läpäisevät lapsen arkea. Lasten turvattomuus on sekä psyykkistä että fyysistä. (Hyytinen 2007, 83–95; myös McKeganey & Barnard 2007.) Vanhempien elämä on yhä enemmän sidoksissa huumemaailmaan ja irrallaan yhä useammasta sosiaalisen elämän osa-alueista. Myös lapsi kiinnittyy ja kasvaa huumekeskeiseen elämäntapaan. (Hyytinen 2007, 32.)

Päihdeongelmaisen vanhemman oleminen ja toiminta voi olla ristiriitaista: sama vanhempi voi hyvinä aikoina olla huolehtiva, elämä on kaikin puolin tavallista ja arki sujuvaa; näistä rakentuvat hyvät ja kannattelevat lapsuusmuistot. Päihderippuvuuden nostaessa päättään jää lapsi tarpeineen ja toiveineen sivuun, toisinaan jopa konkreettisesti yksin kotiin ja hän kiertää etsimässä vanhempaansa lähiöbaareissa. Näistä muodostuvat hylkäämisen, yksinäisyyden ja avuttomuuden kokemukset, jotka voivat olla haavoittavia. Äärimmillään lapsi joutuu tasapainoilemaan vanhemman ennakoimattoman ja impulsiivisen käyttäytymisen kanssa ja suhteuttamaan oman toimintansa esimerkiksi vanhemman mielialan, päihtymystilan tai vieroitusoireiden mukaan (myös Hyytinen 2007, 92, 98–99). Lapsen arjesta puuttuvat rutiinit ja jatkuvuus, jotka tuottavat turvallisuutta. Voidaan puhua myös biopsykososiaalisesta stressistä, joka kuormittaa päihdeongelmaisten perheenjäseniä ja voi heijastua fyysiseen ja psyykkiseen hyvinvointiin (Copello ym. 2005, 371).

Lapsen huolenpitoon ja turvallisuuteen liittyviä huolia ja ongelmia on myös perheissä, joissa esimerkiksi toisen vanhemman runsas alkoholinkäyttö arki-iltoina töiden jälkeen johtaa tilanteisiin, joissa vuoro- tai matkatyötä tekevä vanhempi ei voi olla varma kotona lapsista vastuussa olevan huoltajan kunnosta. On siis syytä muistaa, että lasten tilanteet voivat vaihdella huomattavasti. Vanhemmat saattavat vedota siihen, että ”monissa muissa perheissä on vielä huonommin”, ja ongelma ikään kuin pyyhitään tällä pois. Kuitenkaan toisen lapsen vielä suurempi turvattomuus ei tuota hoivan, huolenpidon ja läsnäolon kokemuksia juuri tämän perheen lapselle. Työntekijöiden on tässä kohden syytä säilyttää herkkyyys lapsen yksilölliselle kokemukselle ja tilanteelle.

Toisinaan päihdeongelmaisen vanhemman kanssa elävän lapsen rooli muuntuu aikuisen rooliksi ja hänelle saattaa asettautua keskeinen vastuu arjesta ja nurinkurinen asetelma vuorovaikutuksessa (Virokannas 2013; Itäpuisto 2005; Kalland 2005). Päihdeongelmaisten äitien lapsuuskokemuksia tutkinut Elina Virokannas (2013) kuvaa äitien lapsuudessaan kokemaan vastuuta kaaosmaisesta kodista ja holtittomista vanhemmista seuraavasti: ”Kokemukset hoivatuksi ja rakastetuksi tulemisesta, turvallisesta ja rauhallisesta olemisesta, leikkiin keskittymisestä, saattoivat puuttua kokonaan” (Virokannas 2013, 79). Varhaisen vastuun myötä lapsi huolehtii vanhemmastaan, käy kaupassa, hoitaa pikkuisaruksiaan, tekee ruokaa, huolehtii itse läksyistään ja on kaikin puolin omatoiminen. Lapselle pelottavia voivat olla tilanteet, joissa lapsi yrittää herätellä sammunutta vanhempaansa kodin lattialta. Lapsen fyysistä koskemattomuutta voivat uhata kotiin tulevat ”juomaporukat”. Toisinaan lapsi saattaa kertoa laskevansa jääkaapissa olevien oluttölkkien määrän ja arvioivansa itse, paljonko ”äiti voi vielä juoda” tai pyytää toista vanhempaansa, ettei vaan osteta alkoholia isälle. Vanhemmat saattavat pitää omien lastensa reippautta ja omatoimisuutta vain hyvänä asiana. Tai viikonloppuna teini-ikäinen tytär jätetään hoitamaan vauvaa, jotta äiti pääsee juhlimaan. Äiti on kuitenkin närkästynyt siitä, että tytär ei ollutkaan luotettava, sillä hänetkin poliisi löysi päihtyneenä vauvan kanssa.

Lapsi voi oppia kekseliääksi, luovimaan arjessa, toimeliaaksi ja selviytymään eikä ulkopuolisen avun pyytämistä ajatellakaan vaihtoehtona (Virokannas 2013, 64–65). Aikuisenakin avun vastaanottaminen voi tällöin olla vaikeaa ja esimerkiksi lastensuojelu nähdään kontrollin kautta (Virokannas 2013, 65). Lapsen hyvän mielenterveyden kannalta sukupolvien välinen emotionaalinen työnjako ja selvät rajat ovat välttämättömiä. Vaikka roolin vaihtanutta lasta saatetaan pitää pärjäävänä, jää hän kuitenkin vaille emotionaalista huolenpitoa ja ikäkauteen kuuluvia kehitysmahdollisuuksia. (Punamäki 2004, 64.) Arki päihdeongelmaisten vanhempien kanssa rikkoo näitä sukupolvien välisiä rajoja ja vääristää niitä. Joskus perheiden kanssa keskustellessa ei ole lainkaan selvää, kuka onkaan perheen aikuinen. Lapsi saattaa esimerkiksi neuvottelussa huomauttaa vanhemmalleen tämän olevan ”taas niin hankala” ja ikään kuin ”toruu” tätä. Vanhempi puolestaan ilmaisee avointa loukkaantumista siitä, että lapsi hänen mielestään epäoikeudenmukaisesti ”arvostelee” tai moralisoi vanhemman päihteiden käyttöä.

Puuttuvia sanoja, häpeää ja traumaattisia kokemuksia

Päihdeongelma perheessä vieraana merkitsee salailua, häpeää ja puhumattomuutta — jopa kokonaan vaikenemista, eroa ja eristämistä. Ikään kuin se, mistä ei puhuta ja mitä ei paljasteta, lakkaa olemasta. Tällä tavoin kehittyvät myös perhesalaisuudet, joita päihdeongelman lisäksi ovat esimerkiksi uskottomuus, rikollisuus, aviottomat lapset, insesti ja muu seksuaalinen hyväksikäyttö, väkivalta, mielenterveysongelmat, lesbous ja homous, väärä poliittinen kanta tai sosiaalinen putoaminen. (Jallinoja 2009, 28–29; Nätkin 2009, 67, 82.) Jallinojan (2009, 29) mukaan olennaisinta perhesalaisuuksissa ei ole salattavan asian kohde vaan se, että niitä ylipäättään on: kyse on perheen suojelusta, sillä omaa yhteisöllisyyttä halutaan suojata ongelmallisessakin tilanteessa, ja yksi tällainen keino on yksityisyyden varjelu (mt.). Toisinaan esimerkiksi päihdeongelmaisen asiakkaan puoliso saattaa kokea rikkovansa perheen luottamuksen ja lojaalisuuden puolisoa kohtaan kertoessaan perheen asioista, jotka mielletään yksityisyyden piiriin kuuluviksi. Hiljaisuutta ja vaikenemista halutaan jatkaa, samalla kun se kuitenkin tuottaa kärsimystä ja ahdistusta. Vanhempi voi esimerkiksi uskoa, että vaikenemalla hän myös suojelee lapsia tai koettu väkivalta johtaa puhumattomuuteen (Itäpuisto 2006, 254).

Lapsi oppii myös häpeämään ja salaamaan vanhemman päihdeongelmaa ja peittelemään sitä omalla toiminnallaan. Käytännössä tämä voi myös eristää lasta ja estää häntä esimerkiksi normaalista sosiaalisesta kanssakäymisestä, esimerkiksi ystäviä ei välttämättä voi tai uskalla tuoda kotiin. (ks. lapsuuskokemuksista

tarkemmin Itäpuisto 2005; Takala & Roine 2013; Virokannas 2013; O'Connor 2014). Lapsi voi myös yrittää ottaa etäisyyttä vaikeaan tilanteeseen siten, että välttelee kotona olemista (O'Connor ym. 2014, 71). Puhumattomuutta voi myös tarkastella siitä näkökulmasta, missä määrin pelko estää lasta puhumasta ja kertomasta (vrt. Itäpuisto 2006, 255). Vanhempi voi myös uhkailla itsensä tappamisella tai lapsen tai tämän toisen vanhemman vahingoittamisella, jos perheen asioista kerrotaan. Itsetuhoisuudella uhittelulla pidetään pahimmillaan ”puoli sukua” varpaillaan. Vaikeissa ja vaurioittavissa olosuhteissa elävä lapsi on kuitenkin täysin riippuvainen vanhemmastaan ja on saattanut kiintyä lähtökohtaisesti turvattomaan vanhempaan selviytyäkseen (esim. Kalland 2005). Lapsen puhetta vanhemman päihdeongelmasta ei välttämättä edes haluta kuulla, vaan perheen lähellä olevat ihmiset voivat toimia myös ”hiljentäjinä” (Itäpuisto 2006, 257). Päihdeongelmiin sisältyvä häpeä voi myös kaksinkertaistua: ensin lapsi häpeää omaa päihdeongelmaista vanhempaansa ja sen jälkeen aikuisena hän häpeää itseään päihdeongelmaisena ja vanhempansa. Torjunta ja pois-sulkeminen toimivat tällöin oman itsen suojeluna, mutta synnyttävät myös puhumattomuutta ja häpeää, jotka edelleen oma lapsi aistii ja kokee. Tämän ymmärtäminen on tärkeää myös ylisukupolvisuuteen paikantuvan ilmiökentän jäsentämisessä.

Toisinaan puhumattomuus vai vaikeus löytää sanoja omille kokemuksille tai tunteille on tuttua jo omasta lapsuusperheestä: ”ei meillä kotona koskaan puhuttu”, on lause, jonka olen usein kuullut asiakkaideni sanovan. Myös sillä on merkitystä, millaisia tunteita lapsella on lupa näyttää ja kokea.

Aikuisena voi olla vaikeuksia tunnistaa omia tunteitaan ja tulla tietoiseksi siitä, että ylipäätään erilaiset — niin myönteiset kuin kielteiset — tunteet ovat ihmiselämään kuuluvia. Toisinaan omaa pahaa oloa ei osata kuvata muutoin kuin alatyylisin ilmauksin. Päihdehoidossa esimerkiksi tunneryhmissä voidaan opetella tunnistamaan ja sanoittamaan tunteita turvallisessa ympäristössä ilman päihteitä. Päihteitä on voitu käyttää vahvistamaan tai heikentämään tunteita, ja tunteiden olemassaolokin voi olla kauhistus. Tunteiden löytäminen, nimeäminen sekä kielteisten tunteiden — esimerkiksi surun tai vihan — normalisointi ja inhimillistäminen ovat osa ryhmän työskentelyä. Joillekin asiakkaille esimerkiksi ohjatut taideterapiaryhmät ovat olleet keino saavuttaa kosketus omiin tunnekokemuksiin.

Lapselle vanhemman tunnekylmyys ja kyvyttömyys osoittaa hellyyttä on vahingollista sekä lapselle pelko ja ahdistusta aiheuttavaa (Hyytinen 2007, 98–99). Lapsen kokemus itsestä jäsentyy negatiivisena. Lapsi tarvitsee maailman jäsentämiseen vuorovaikutusta ja peilauspintaa vanhemmalta, sanoja ja sanoittamista niin tunteista, tapahtumista kuin kokemuksista. On mahdollista, että perheiden sisäisessä dynamiikassa on sellaisia piirteitä, jotka tuottavat vuorovaikutukseen valhekommunikaatiota, selittämättömyyttä, sivuuttamista tai käsitteiden epäselvyyttä (ks. esim. Lounavaara-Rintala ym. 1998). Toisaalta työntekijöillä on riski ajautua tähän ”sumutettavien” joukkoon ja ylläpitää omalla toiminnallaan valhekommunikaatiota (Lounavaara-Rintala 1998, 8-9; Hyytinen 2007, 96; Peltonen 2009, 190–191). Käytännössä kuitenkin auttaa voi vain, jos työntekijä on tosi, jolloin myös asiakkaat voivat puhua totta ja elämän synkimmistä puolista (Peltonen 2009, 191). Lastensuojelun kautta ohjautuneiden vanhempien hoidollisena haasteena onkin usein se, että pelko lasten menettämisestä ikään kuin ajaa todistelemaan, että ”hyvin menee”. Päihdeongelman hoitaminen on vaikeaa, jos omaa tilannetta halutaan kaunistella. Tätä lastensuojeluun liittyvää pelkoa tulisi nähdäkseni purkaa sellaisilla lastensuojelun ja päihdehoidon yhteisillä työkäytännöillä, jotka perustuvat avoimuuteen ja selkeisiin struktuureihin, edistävät luottamusta ja vahvistavat sitoutumista työskentelyyn (vrt. Morris 2013).

Toisinaan päihdehoitoon tuleva asiakas kantaa mukanaan elämähistoriaa, jossa perheen yhteisyyttä ja lapsuutta uhannut vieras ei ole välttämättä ollut vain päihdeongelma vaan jokin muu hätää ja kärsimystä aiheuttava tekijä: On lapsena koettua ja nähtyä väkivaltaa, ei-toivottuna tai ”väärää sukupuolta” edustavana lapsena syntymistä, alistamista ja väheksyntää, lapsuudessa on ollut omien vanhempiensa sotatraumoja kantavia vanhempia, perheen sisäistä seksuaalista hyväksikäyttöä, hylkäämisiä, huostaanottoja, erimuotoista laiminlyöntiä, rikollisuutta, perheenjäsenen itsemurhia, vanhempien kuolemaa, emotionaalista kaltoinkohtelua, ankaraa koti-ilmapiiiriä, elämäkulkua ovat sävyttäneet laitoksesta toiseen siirtymät, mielenterveysongelmaisen vanhemman hoitajana ja uskottuna toimimista — siis sellaista lapsuutta, jossa nyt päihdeongelmainen aikuinen ei itse ole saanut olla lapsi. Hän itse kokemuksineen ei ole saanut olla totta ja oman elämänsä subjekti (Hyytinen 2007, 22–25). Myös omaan lapseen voidaan joskus suhtautua samalla tavoin torjuvasti ja vähätellen, kuin mitä on itse kokenut tai puhetyyli omasta alaikäisestä lapsesta on jopa irvokas-

ta, esimerkiksi huorittelua. Joidenkin vanhempien on hyvin vaikea muistaa omaa lapsuuttaan tai se on kuin musta aukko elämänkulussa: eräs vanhempi kertoi muistavansa lapsuutensa tapahtumia siitä lähtien, jolloin hän meni sijaisperheeseen alle kouluikäisenä. Kohtaamisissa tämä vanhemman oma vaille jääminen ja turvattomuus tulevat esille vanhemman tavoissa asettautua ja toimia hoitosuhteessa. Heidän on usein hyvin vaikea luottaa työntekijöihin, sillä heitä on satutettu kaikkein varhaisemmissa suhteissa, jolloin ammattilaiset auttamissuhdetta tarjoavina näyttävät kaikkein pelottavimmalta asialta (Törrönen 2003, 231–232).

Kun pohdimme tällaisia kokemuksia kantavan vanhemman toimintaa, on syytä huomioida nämä vanhemman omaa toimintaa ja osaltaan myös päihdekäyttäytymistä ylläpitävät ydinkokemukset, joista osa on traumaattisia. Erityisesti pienten vauvojen äitien kohdalla omien traumaattisten kokemusten aktivoituminen voi olla jopa vauvaa uhkaavaa: pieni ja avuton vauva nostattaa pintaan vanhemman oman koetun avuttomuuden, vaille jäämisen ja hylkäämisen kokemukset. Pahimmillaan äiti jakaa traumansa vauvansa kanssa vuorovaikutuksen, katseen ja hoivan tasolla, mikä on pienen vauvan kehityksen kannalta ongelmallista. Äidin oman trauman aktivoituminen voi myös johtaa vauvan laiminlyöntiin tai pahoinpitelyyn. (Suokas-Cunliffe 2005; Punamäki 2004.) Päihdeongelmaisilla äideillä on usein suuria vaikeuksia turvallisen kiintymyssuhteen muodostamisessa, mikä on riski lapsen myöhemmälle kehitykselle (esim. Pajulo & Kalland 2008; Pajulo 2010). Äiti esimerkiksi saattaa huomaamattaan omat negatiiviset kokemuksensa suhteessa omaan vauvaan (Savonlahti ym. 2003).

Kaikkein traumaattisimmille kokemuksille voi olla vaikea löytää edes sanoja (Punamäki 2004, 59). Unohdettuun tai torjuttuun asiaan sisältyvän tunnelatauksen syvyys heijastuu siihen, miten vaikea tai helppoa tapahtuneesta on puhua (Lahikainen 2004, 257). Kipeimpien muistojen osalta myös olla vaikea muistaa tapahtumien ajankohtaa tai järjestystä (Virokannas 2013, 67). Aina vanhempi ei näe omaa haavoittuneisuuttaan ja vaurioitumistaan lapsuudessa eikä näin kykene näkemään näiden kokemusten merkitystä omalle päihdekäyttäytymiselle ja vanhemmuudelleen — ne torjutaan tai niitä pidetään normaaleina. Esimerkiksi omien vanhempien päihdeongelma kuitataan siten, ettei sillä nähdä olevan vaikutusta omaan elämään sen enempää lapsena kuin nytkään. Tai hyvinkin graaveja tilanteita ja kokemuksia pidetään ”tavallisina”, elämään tai lapsuuteen normaalisti kuuluvina. Kuvaukset lapsuudesta voivat olla niukkoja ja vailla tunnesisältöä. Toisaalta päihdeongelmaisen vanhemman kanssa elävä lapsi voi seipitellä tarinoita toivomastaan perhelämästä, sillä lapsen toiveet ja arjen realiteetit saattavat olla hyvinkin kaukana toisistaan (esim. McKegany & Barnad 2007).

Toisaalta on muistettava, että traumat tai kielteiset lapsuudessa omaksutut toimintamallit eivät automaattisesti periydy tai siirry sukupolvelta toiselle (Punamäki 2004, 67–70; Kalland 2008, 21). Myöskään kaikki päihdeongelmaisten vanhempien kanssa eläneet lapset eivät koe traumaattisia tapahtumia. Vanhemmalla voi myös olla korostunut halu toimia ja tehdä toisin, ja vanhemmuus voi toimia kuntoutuksessa voimavarana (esim. Ruisniemi 2006; Sinko & Virokannas 2009). Samoin esimerkiksi raskausaikana tapahtunut altistuminen päihteille ei ole syntyvän vauvan kehityksen kannalta suoraviivainen tai yksisuuntainen tapahtuma, vaan kyse on monitasoisista vaikutusmekanismeista (Killeen & Brady 2000; Punamäki ym. 2006; Anthony ym. 2010). Myös turvallisella ja tasapainoisella hoivaympäristöllä voi olla myönteisiä vaikutuksia lapseen esimerkiksi huostaanoton ja sijaishuollon kautta (esim. Koponen 2006; Koponen ym. 2009; Salo ym. 2009). Samoin toimivat ja turvalliset sukulaissuhteet voivat kannatella lasta, tarjota konkreettista hoivaa, huolenpitoa ja suojelua. Toisaalta nämäkään suhteet, tuki ja apu eivät välttämättä ole ongelmattomia: esimerkiksi vanhemman suhde lapseen saattaa muuttua pikemminkin sisarusuhteen kaltaiseksi lapsen hoivan tai asumisen ollessa paljolti muiden sukulaisten vastuulla. Vanhempien ja muiden aikuissukulaisten välille voi syntyä ristiriitoja, joiden välikappaleina lapsia käytetään tai isovanhemmat ottavat vanhemman päihdeidenkäytön ”valvontaansa” sallimalla esimerkiksi huumeiden pistämisen omassa kotonaan. (Barnard 2003.) Näin vanhemman päihdeongelman vaikutukset heijastuvat ydinperheen ulkopuolelle ja ulottuvat sukupolvien ketjussa sekä edeltäviin että tuleviin sukupolviin. Myös perheen ja suvun vuorovaikutuksen, roolien ja vallan dynamiikkaa muokkautuu.

Miten puuttua sellaiseen, mitä perhe ja sen jäsenet pyrkivät salaamaan ja suojaamaan silloinkin, kun se tuottaisi perheen arkeen mittavaa kärsimystä? Näen, että perheille suunnattujen päihdehoitopalvelujen yhtenä haasteena onkin, miten murentaa tuota suojaa ja salaisuuksien möykkyä silti riittävää turvallisuutta, kunnioitusta ja sensitiivisyyttä osoittaen. Nimenomaan riittävän turvallinen hoidollinen konteksti on edelly-

tys luottamukselle ja vaikeiden asioiden työstämiselle. Joskus kaikkein suurimmat salaisuudet uskalletaan paljastaa aivan hoitosuhteen loppuvaiheessa, esimerkiksi lapsuudessa koettu seksuaalinen hyväksikäyttö. Kaikkeen epämääräiseen, sekavaan ei pääse kiinni, vaikka työntekijällä olisikin intuitiivinen tunne siitä, että ”vielä on jotain”. Lastensuojelun asiakasperheiden auttamista pohtinut Irkka Peltonen (2009, 191) katsoo, että tarvitaan keinoja ja työtapoja, joilla päästään käsiksi kielen ulottumattomissa oleviin psyyken puoliin. Auttamistilanteissa yksilö orientoituu aikaisemmin sisäistettyjen toiminta- ja vuorovaikutusmallien mukaan (Kuusinen 2008, 31–32), jolloin keskeistä on ammatillisessa auttamissuhteessa tavoittaa itse lapsuudessaan haavoitettu aikuinen ja tukea häntä auttamaan itseään ja omaa lastaan. ”Auttakaa minua lohduttamaan lastani — minä en osaa, sillä minua ei ole koskaan lohdutettu”, pyysi eräs äiti ensikodin työntekijöiltä. Tämän itsekin päihdeongelmaisten vanhempien kanssa kasvaneen äidin kohdalla työntekijä lohdutti lapsen itkiessä ensin konkreettisesti äitiä, jolloin äiti sai kokemuksia siitä, miltä lohduttaminen tuntuu ja pystyi vähitellen itse lohduttamaan omaa lastaan. Tällaisten hyvin konkreettisten tilanteiden edessä olemme, kun puhumme sukupolvittaisten toiminta- ja vuorovaikutusmallien välittymisestä — ja toisaalta myös niiden muuttamisesta.

Katkeako kierre? tuen ja auttamisen kysymyksiä

Seuraavaksi tarkastelen päihdeongelmien ylisukupolvisuuteen kohdistuvaan problematiikkaan puuttumisen kysymyksiä. Todettakoon, että olen läpi artikkelin viitannut eri kohdissa myös siihen, miten ylisukupolvisuuden eri puoliin voidaan kiinnittää huomiota käytännön työssä ja miten ne siinä ilmenevät. Ylipäätään interventioita voidaan lähteä tarkastelemaan yksilö- ja perhetasolla, ryhmä- ja yhteisötyön, laitospalveluiden ja avohoidon kenttien kautta tai kiinnittämällä huomio päihdepolitiikkaan, kulttuuriin tai yhteiskunnallista eriarvoisuutta ja sosiaalisia ongelmia tuottaviin rakenteellisiin mekanismeihin. Jos esimerkiksi päihdeongelmien syntytapa ja haittoja tarkastellaan pikemminkin yhteisön kautta ja systeemin tuottamana, hahmottuvat myös päihdeongelmien ehkäisyn ja interventioiden kysymykset toisenlaisesta viitekehyksestä käsin kuin yksilökohtaisesti orientoituneessa työssä (ks. esim. Holder 2000). Keskeisenä lähtökohtana on minulla tässä ollut ajatus siitä, että päihderiippuvuudesta kuntoutuminen ja erityisesti ylisukupolvisten kiertokäytön katkaiseminen eivät usein ratkea vain yksilökohtaisella työskentelyllä. Näin ollen näen palvelujärjestelmän haasteena sen, miten käytännön työn lähestymistavoissa huomioidaan päihdeongelmien sosiaaliset ulottuvuudet. Pidän tätä nimenomaan sosiaalityön kannalta tärkeänä kysymyksenä.

On syytä todeta, että seuraavassa esittämäni pohdinnat ovat luonteeltaan ”kokeilevia”, osin hapuilevia ja suuntaa etsiviä. On myönnettävä, että on enemmän avoimia kysymyksiä kuin yksiselitteisiä ratkaisuja. Esittelemäni asiakastyön esimerkit työskentelytavoista puolestaan perustuvat Vantaan kaupungin Päihdepalvelujen A-klinikkatyössä tehtävään työhön ja käytössä oleviin menetelmiin¹⁶. Ne kuvaavat nykyisiä lähestymistapoja perheiden kanssa päihdeongelmiin ja niiden työstämiseen eikä niitä tässä kohden tule tulkita systemaattisina keinoina murtaa ylisukupolvisuuden kehiä päihdeongelmissa. Niissä on kuitenkin nähdäkseni sellaisia elementtejä, joiden kautta voi tavoittaa myös ylisukupolvisuuden problematiikkaa ja sen purkamiseen kohdistuvaa muutostyötä.

Lähtökohtaisesti kysymys toimivista interventioista näyttäytyy haasteellisena kahdesta syystä: Ensinnäkin koko päihdeongelmien ylisukupolvisuus on ilmiönä monimutkainen, kuten olen tässä artikkelissa aiemmin sitä kuvannut. Looginen johtopäätös tästä voisi olla, että myös interventioiden tulisi olla monitahoisia. Interventioiden suhteen on syytä pohtia sitä, mihin oikeastaan työtä kohdennetaan: hoidetaanko

¹⁶ Vantaan Päihdepalveluissa on useamman vuoden ajan toteutettu vanhemmuustyön systemaattista kehittämistä, mikä on osaltaan muovannut työtapoja ja käytettäviä menetelmiä. Tavoitteena on ollut edistää perheenjäsenten, läheisten ja erityisesti lasten näkökulman huomioimista konkreettisesti päihdehoidossa. Erityisesti A-klinikkatyön ja lastensuojelun avohuollon välille on kehitetty strukturoitu työmalli (Päihdekartoitus) lastensuojelun kautta ohjautuvien perheiden ja vanhempien tilanteen arvioimiseksi ja tarvittavien päihdehoitopalvelujen järjestämiseksi. A-klinikalla päihdekartoituksen toteutukseen osallistuu 1-2 sosiaalityöntekijää, sairaanhoitaja ja tarvittaessa lääkäri. Työmallista on laadittu erillinen manuaali työtä systematisoimaan. Manuaalissa on oma erillinen osio lapsen tilanteen tarkasteluun. Perheen tilannetta pyritään selvittämään kokonaisvaltaisesti. Lisäksi esimerkiksi perheterapeuttista osaamista lapsiperheiden päihdepalveluissa on pyritty vahvistamaan erillisellä perheterapeutin vakanssilla A-klinikkatyössä.

vanhemman päihdeongelmaa yksilökohtaisessa hoitosuhteessa, lapsi-vanhempi -vuorovaikutussuhdetta, perheen dynamiikkaa vai mitä? Itse asiassa samaa kysytään myös päihdehoidolta ylipäättäen: kohdistuuko työskentelyn huomio päihteiden käyttöön, menneisyyden traumojen ja väärinkäytön oppimisprossien tutkimiseen, verkostojen vähyyteen ja tuhoavuuteen, sosiaalisiin ongelmiin vai yksilöllisiin ihmisenä elämisen todellisuutta koskeviin kysymyksiin esimerkiksi identiteetistä, itsestä syrjäytymisestä tai elämän tarkoituksesta (Niemelä 2002, 63)? Onko päihdeongelmien ylisukupolvisuuden siirtyminen edes ratkaistavissa vain päihdehoidon lähestymistavoin huomioiden koko yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset, sikäli kun niiden ajatellaan heijastuvan päihdeongelmiin (vrt. Niemelä 2002)? Jokseenkin sama kysymys on esitetty myös lastensuojelulle, kun on selvitetty hyvinvointiongelmiensa ylisukupolvista jatkuvuutta: missä määrin on realistista asettaa lastensuojelun vastuulle yli sukupolvien jatkuneiden ongelmien ratkaiseminen (Kataja ym. 2014, 51)?

Toisena haasteena näyttäytyy päihdeproblematiikkaan ja perheisiin liittyvä monimuotoisuus: Yksilöt ja perheet myös eroavat toisistaan, ja esimerkiksi päihdepalveluihin ohjautuvien perheiden sosiaalisessa ja taloudellisessa tilanteessa sekä psyykkiseen ja fyysiseen terveyteen liittyvissä tekijöissä voi olla huomattavia eroja. Ne voivat tuottaa myös vanhemman kuntoutumiseen erilaisia resursseja ja sitä tukevia elementtejä. Taloudellisesti hyvin toimeentulevilla vanhemmilla voi olla mahdollisuus esimerkiksi ostaa itse haluamiaan päihdehoitopalveluja yksityissektorilta tai kustantaa itse hyödylliseksi kokemansa psykiatriapalvelut. He käyttäytyvät ikään kuin kuluttajakansalaisina myös ongelmatilanteissa. Toisissa perheissä puolestaan on kasautuneita psykososiaalisia ongelmia, jotka voivat vaikeuttaa myös päihdeongelman hoitamista. Asiakkuuksia saattaa olla yhtä aikaa päihde- ja mielenterveyspalveluissa, aikuissosiaalityössä, työllisyyspalveluissa ja lastensuojelussa. Ongelmaksi muodostunutta päihteiden käyttöä voi olla yhtä lailla vauraalla omakotitaloalueella kuin kaupungin vuokra-asutokorttelissa ja perheiden sosiaaliset realiteetit voivat vaihdella huomattavasti. Vanhempien päihdeongelmien vakavuuden asteessa on vaihtelua, ne eivät myöskään tarkoita automaattisesti raskaita lastensuojelutoimenpiteitä tai suoraviivaista syrjäytymiskierrettä. Päihdeongelma ja ylisukupolvisuusilmiön eri puolet voivat saada erilaisia ulottuvuuksia ja vaikutuksia riippuen perheen muusta tilanteesta, riskitekijöistä ja suojaavista tekijöistä sekä päihteettömyyttä tukevista sosiaalisista rakenteista. Perheet, heidän tilanteensa ja avuntarpeensa eivät siis yksiselitteisesti asetaudu ”samaan muottiin”.

Yksilö- ja perhekohtainen orientaatio

Päihdehoidossa yksilökohtaisella työotteella on keskeinen asema. Yksilökohtainen päihdehoito sisältää terapeutisia ulottuvuuksia ja hoitosuhteella on suuri merkitys kuntoutumisprosessille: osa hyvin sensitiivisistä ja intiimeistä kysymyksistä on sellaisia, joita voi olla vaikea jakaa luottamuksellisen hoitosuhteen ulkopuolella. Hoitosuhde tarjoaa myös asiakkaalle riittävän turvalliset rajat, jotka saattavat olla rikkoutuneet itsen ja muiden välillä. Päihteiden käyttöönsä muutosta haluava vanhempi on suuren haasteen edessä: miten kuntoutua sekä sinällään monimutkaisesta päihderiippuvuudesta ja miten kohdata sen perheeseen ja lapsiin heijastuneet vaikutukset ja tapahtumat? Myös oman päihteiden käytön aiheuttama syyllisyys on kohdattava ja työstettävä. Pahan ja häpeän projisointi oman itsen ja perheen ulkopuolelle on ymmärrettävää, sillä vanhempi haluaisi säilyttää oman idealisoidun mielikuvan omasta perheestään, vanhemmuudestaan ja parisuhteestaan. Syyllisyyttä ei pidä torjua, vaan siitä voi muodostua kuntoutumista eteenpäin kannatteleva: Vanhempi voi oman häpeän ja syyllisyyden kautta voi tavoitella myös oman lapsensa kokemusmaailma, sillä häpeän kautta voidaan herättää empatiaa lasta kohtaan ja kykyä asettautua lapsen asemaan (Hyytinen 2007, 140).

Kapea päihdeongelmaan paneutuva työskentely ei siis ratkaise vanhemmuuteen liittyviä ongelmia. Tutkimuksissa on lupaavia viitteitä siitä, että sekä vanhemmuuteen että päihdeongelmaan fokuoituvat interventiot ovat toimivia. Vanhemmuuteen suuntautuva työskentely voi olla se kohta ja suhde, johon paneutumalla murretaan myös sukupolvelta toiselle siirtyvää problematiikkaa. (esim. Kalland 2008; Milligan ym. 2010; Niccols ym. 2012; Suchman ym. 2013.) Esimerkiksi koko perheen laitoshoidossa tapahtuu paljon tärkeitä asioita vanhemmuuden, lasten hyvinvoinnin ja kehityksen, perheen toimivuuden ja turvallisuuden ja siis päihdeongelmista kuntoutumisen näkökulmasta (esim. Hyytinen 2007; Andersson ym. 2008). Vaikka vanhemmuus voi toimia hoidossa voimavarana (esim. Ruisniemi 2006; Sinko & Virokannas 2009), ei van-

hemman päihdeongelmaa tulisi hoitaa lasten psyykkisen tasapainon kustannuksella (Matinlompola 2002, 33). Vaaditaan tarkkaa ja perusteltua sekä eettisesti kestävää arvioita siitä, millaisissa tilanteissa ja millaisin menetelmin lapsia ja vanhempia hoidetaan yhdessä ja toisaalta milloin lapsen erottaminen vanhemmista on lapsen edun mukaista esimerkiksi huostaanoton muodossa (myös Hyytinen 2007; Holmila ym. 2008).

Oma äitiys tai isyys sekä lapsen kokemukset voivat olla hoidollisesti kipein kohta, joka voi myös johtaa hoidosta vetäytymiseen ja pakenemiseen. Siksi työntekijöiltä vaaditaan rohkeutta ja kykyä auttaa vanhempaa tässä. Tämän vaikean prosessin läpikäyminen voi olla keino pysäyttää kierre ja kääntää myös lasten tulevaisuuden suuntaa. Lasten ja vanhempien kohtaamista, kokemusten jäsentämistä ja tunteiden käsittelyä voidaan käytännön päihdehoidossa toteuttaa esimerkiksi Vertti-ryhmätoiminnassa¹⁷. Vantaan kaupungin Päihdepalveluissa on yhteistyössä A-klinikkatyön ja perheneuvolan kanssa toteutettu 10 tapaamiskerran käsittävää ryhmätoimintaa lapsiperheille, joissa vanhemmalla on esiintynyt ongelmallista päihdeiden käyttöä. Tavoitteena on ollut lisätä lapsen ja vanhemman välistä vuorovaikutusta ja arjen sujuvuutta. Lapsille ja vanhemmille on omat erilliset ryhmänsä ohjaajineen, mutta osa tapaamisista on yhteisiä lasten ja vanhempien ryhmille. Keskeistä on ollut ryhmissä saatava vertaistuki ja toisaalta puhumattomuuden kierteen murtaminen, kun tunteista, kokemuksista ja tilanteista saa puhua. Lapselle tärkeää on turvallisuuden vahvistaminen, korjaavien kokemusten mahdollistaminen sekä subjektiivisuuden tukeminen (Hyytinen 2007, 25–27).

Toisinaan vanhempi voi kokea vapauttavana ja päihdekuntoutumista edistävänä, kun työntekijän konkreettisesti sanoo ääneen sen, että vanhemman lapsuudessa kokema pahoinpitely tai seksuaalinen hyväksikäyttö ei ollut hänen vikansa, hän ei ollut syyllinen oman vanhemman itsemurhaan tai vastuullinen tämän mielenterveysongelmista. Kun salaisuudet, syyllisyys, häpeä ja puhumattomuus kohdataan ja nimetään, niitä voidaan tutkia ja työstää. Marjatta Bardy (2001, 74) on todennut, että ”sukupolviperimän murtamisen yhteydessä vanhempaa pitäisi auttaa saamaan kosketus omaan lapsuuteensa, jotta hän voi olla emotionaaliossa vuorovaikutuksessa oman lapsena kanssa”. Näyttäisi siltä, että negatiivisen sukupolviperimän katkaisemisessa keskeisenä tekijänä on mahdollisuus ja kyky hahmottaa oma elämänsä uskottavalla ja tunne- muistoja herättävällä tavalla (Bardy & Barkman 2001, 200). Lapsen kannalta vanhemman kyky saavuttaa suhde omaan menneisyyteen on tärkeää, jotta hän tulee nähdyksi ja kuulluksi. Tällöin myös omaa toimintaa ja olemista vanhempaan voidaan muuttaa. Toisinaan asiakkaiden elämäntarinat tapahtumiseen ja kokemuk- sineen rakentuvat hitaasti pala palalta tai ikään kuin tippoittain tiikuen, koska niitä on vaikea pukea sanoiksi ja luottamus työntekijään syntyy hitaasti. Siksi kuntoutuminen vie aikaa ja koherenttia analyysia vanhemman tilanteesta voi olla mahdoton esittää nopealla aikataululla esimerkiksi lastensuojelupäätösten tueksi. Joidenkin vanhempien kanssa on esimerkiksi havaittu, että ymmärrys oman perheen ongelmista, lasten kokemuksista sekä niiden yhteydestä omaan päihdeongelmaan on avautunut vasta useampi vuosi lasten huostaanoton jälkeen pitkällisen kuntoutumisen myötä.

Käytännön työvälineinä päihdehoidossa voidaan käyttää esimerkiksi elämänpolkyöskentelyä ymmär- ryksen rakentamiseksi suhteessa omaan menneisyyteen ja oman perheen historiaan. Elämänpolkyöskente- ly on oman elämänsä työstämisen malli, jota toteutetaan kuvien ja kerronnan avulla. Siinä käytetään apuna yksilön eri ikävaiheisiin liittyviä valokuvia herättelemään tunteita, muistoja ja kokemuksia ja edel- leen lyhyitä tarinoita. Ryhmässä tapahtuva elämänsä työstäminen voi auttaa omien kokemusten, ajatus- ten ja tunteiden esille tulemisessa, mutta työtappaa voidaan hyödyntää myös yksilötyöskentelyssä. Myös muiden kuvien kuin omien valokuvien käyttö on mahdollista. Ohjatusti tapahtuva oman elämänsä työs- täminen voi olla turvallinen keino tavoittaa oman elämän tärkeitä kokemuksia, käännekohtia sekä valintoi- hin vaikuttaneita ihmisiä. Kyse on mahdollisuudesta rakentaa suhde menneisyyteen ja ymmärtää itseä uu- della tavalla (vrt. Bardy & Barkman 2001). Tällöin myös oman lapsen voi nähdä uudella tavalla ja muuttaa oman perheen elämänsä suuntaa.

Yhteenvetona voisi ylisukupolvisen problematiikan purkamista päihdehoidossa lähestyä siten, että yksi- lötasolla työskentelyssä keskeisinä ulottuvuuksina ovat hoitosuhdeyöskentely ja muutostyö sekä niissä

¹⁷ Vertti-ryhmätoiminta on kohdennetusti toteutettu mielenterveysongelmista kärsivien vanhempien ja heidän lastensa ryhmätoimin- nassa. Esimerkiksi Omaiset mielenterveystyön tukena -yhdistyksessä käynnistettiin vuonna 1998 Lapset omaisena -projekti RAY:n tuella. Toimintaa on kuvattu erillisessä raportissa (Inkinen & Söderblom 2005).

hyödynnettävät lähestymistavat. Perhekohtaisessa työssä voidaan puolestaan hyödyntää erimuotoista vanhemmuuteen fokusoitua työtä ja perheterapeuttista orientaatiota. Perheterapeuttisella osaamisella voidaan myös tukea sukupolvien välistä vuorovaikutusta ja tarjota esimerkiksi jo aikuisuuteen ehtineille lapsille ja ikääntyneille vanhemmille yhteinen tila ja kohtaamispaikka perheessä esiintyneen päihdeongelman käsitteilylle. Ajattelen, että näissä kummassakin on kyse enemmän yksilön sisäiseen maailmaan sekä perheen vuorovaikutukseen ja dynamiikkaan painottuvista lähestymistavoista. Ne muodostavat keskeisen ja hoidollisesti tärkeän kehyksen perheiden päihdeproblematiikan kohtaamiselle. Erityisesti niiden perheiden kohdalla, joissa on vanhemman päihdeongelman ohella myös tarvetta lastensuojelun tukitoimiin tai jopa sen raskaimpiin interventioihin, kysymys päihdehoidon ja lastensuojelun yhteistyöstä, toimivista työtavoista ja palvelujen yhteensovittamisesta on mitä tärkein. Varhaisia, odotus- ja vauva-aikaan kohdentuvissa interventioissa on niin ikään tuotu esille toimivien interventioiden edellytyksenä aikuis- ja lapsipalveluiden palveluiden rajojen ylittäminen (Bardy & Öhman 2007, 17).

Avauksia sosiaaliseen

Päihdeongelmien hoidon haaste on siinä, että ne kietoutuvat usein laajoihin yhteiskunnallisiin ongelmiin ja samanaikaisesti ne ovat aina lähiyhteisön ja yksilön pulma (Niemelä 2002, 65).

Työskentelyssä perheiden kanssa tulisi nähdäkseni tavoittaa niitä sosiaaliseen tilanteeseen ja elämäntilanteeseen liittyviä seikkoja, joihin päihteiden käyttö kiinnittyy. Päihdeongelmaisten vanhempien hoidossa erilaisiin sosiaalisiin ongelmiin kohdentuva työskentely on välttämätöntä, sillä niiden sivuuttaminen hoidossa voi joidenkin tutkimusten mukaan lisätä lasten huostaanoton riskiä (esim. Thompson ym. 2013). Päihdekuntoutuminen edellyttää päihteettömyyttä kannattelevien sosiaalisten struktuurien ja suhteiden löytämistä, rakentamista ja vahvistamista laitos- ja avohoidon yksiköiden ulkopuolella. Päihdekuntoutuminen toteutuu konkreettisesti perheiden arjessa sekä vanhempien käytännön toiminta- ja valintatilanteissa. Mikä on siis se sosiaalinen tilanne ja rakenne, jossa perheen elämä ja arki todellistuvat? Siistissä vastaanottohuoneessa tapahtuva psykoterapeuttisesti orientoitunut työ — niin tärkeää kuin mielen sisäisen kaaoksen jäsentäminen ja sen kipukohtien tutkiminen onkaan — voi olla toisinaan kovin kaukana siitä arkitodellisuudesta, johon vanhempi kotiin mennessään palaa.

Sosiaalinen näkökulma lapsiperheiden päihdeongelmiin nostaa esille myös harjoitetun sosiaalipolitiikan ja laajemmat yhteiskunnalliset ongelmat, jotka välittyvät perheiden arkeen. Toisaalta kyse on myös yksittäisten perheiden sosiaalisista suhteista, verkostoista tai yksinäisyydestä ja sosiaalisesta eristyneisyydestä. Esimerkiksi perheen haurailta sosiaalisilla suhteilla ja eristyneisyydellä on todettu olevan yhteyksiä lasten pahoinpitelyyn ja laiminlyöntiin (Gracia & Musito 2003). Sosiaalinen eristyneisyys merkitsee ensinnäkin sosiaalisten rakenteiden ja verkostojen ulkopuolelle jäämistä. Tällöin yksilö jää vaille näiden kautta välittyviä materiaalista ja emotionaalista tukea, mahdollisuuksia ja resursseja, jotka tukevat negatiivisten stressitekijöiden hallintaa. Toisaalta sosiaalinen eristyneisyys merkitsee myös sitä, että ihminen kokee turhautumista yksilöllisten tarpeiden suhteen sillä, hän jää vaille kunnioituksen, yhteenkuuluvuuden, sosiaalisen tunnustamisen ja kiintymyksen kokemuksia. (Gracia & Musito 2003, 154.) Nähdäkseni näillä perustavilla kokemuksilla on merkitystä sille, miten yksilö näkee itsensä myös suhteessa muihin. Olisi tärkeä selvittää, miten näihin voidaan vaikuttaa myönteisellä tavalla perheiden kanssa tehtävässä työssä tai millaisilla lähestymistavoilla voitaisiin purkaa yksinäisyyden ja eristyneisyyden ongelmaa.

Päihdeongelmasta kuntoutumisessa sosiaalisella tuella ja kokemuksella siitä, että kuulun johonkin, on keskeinen merkitys. Yksi kuntoutumisen kipukohdista onkin se, mihin ihminen kiinnittyy, kuuluu ja sitoutuu virallisten hoitoinstituutioiden ulkopuolella. Esimerkiksi vauvaperheiden päihdehoidossa nähdään tärkeänä hoidollisena tavoitteena äidin ja vauvan liittyminen yhteisöön ja yhteiskuntaan (Killeen & Brady 2000). Toisaalta liittyminen yhteiskuntaan ei ole yksinkertaista varsinkaan silloin, jos siinä ei olla koskaan kiinni oltukaan (Virokannas 2013, 78). Susanna Hyväri (2001) puolestaan on kuvannut aikaisemmin päihde- ja mielenterveysongelmista kärsineiden sekä rikollisuudessa mukana olleiden perustamia yhteisöjä ja niissä muotoutunutta vastayhteisöllisyyttä. Niissä pyritään löytämään valtakulttuurista poikkeavia hoito- ja hallinnointimalleja. Vastayhteisöllisyyden avulla on mahdollista purkaa sisäistettyä kielteistä identiteettiä, rooleja, minäkuvaa ja niiden myötä koettua leimaa. Myönteistä minäkuvaa rakennetaan yhteisösuhteiden kautta. Näiden yhteisöjen orientaatiot ovat toki julkisen sektorin tarjoamien palveluiden ideologisesta neut-

raaliudesta poikkeavia (Niemelä 2002, 69), mutta niistä voi nähdäkseni muotoutua asiakkaille hyvin merkityksellisiä kuntoutumista tukevia yhteisöjä. Yhteisöjen merkitys on siinä, että ne voivat toimia sosiaalisena kittinä eli toimintaympäristöön kiinnittäjinä, ja sosiaalisten siteiden kautta rakentuu yhteiskunnallisen luottamuksen perusta (Pohjola 2015, 15,18).

Jos päihdeongelman ajatellaan vaikuttavan kielteisesti vanhemmuuteen ja tuottavan siihen oman problematiikkansa, on interventioiden kehittämisessä syytä huomioida erilaiset kontekstuaaliset tekijät. Näistä osa liittyy siihen naapurustoon ja (paikallis)yhteisöön, jonka keskellä perhe elää. Oletamus on, että nämä heijastuvat myös vanhemmuuteen. Tutkimuksellisesti on edelleen epäselvää, millaisten mekanismien kautta naapurustolla on vaikutusta vanhempana toimimiseen ja missä määrin kyse on negatiivisista ja positiivisista tekijöistä. (ks. esim. Holland 2014; Cuellar ym. 2015.) Perheen välittömän ympäristön merkitystä esimerkiksi sosiaalisen kanssakäymisen kenttänä, luottamuksen rakentumisen paikkana, informaalisen hoivan ja huolenpidon tarjoajana sekä lapsiin kohdistuvan suojelun toteuttajana ei tulisi sivuuttaa tai unohtaa (ks. esim. Evans & Holland 2012). Ankea tai ongelmakeskeinen julkisivu saattaa peittää naapuruston yhteisölliset ja sosiaaliset elementit. Perheiden ongelmien yhteisöllisiä ulottuvuuksia ja toisaalta sosiaalityön mahdollisuuksia kuvaa osuvasti esimerkiksi erään opiskelijani¹⁸ kuvaus oman työalueen eräästä asuinkorttelista:

”Suurin osa asiakasperheistä oli valmiita ottamaan lastensuojelun tukea vastaan. Alueelle oli suhteellisen helppo jalkautua johtuen asiakasperheiden elämäntilanteesta, jossa kulissee ei tarvinnut - eikä useimmiten olisi voinutkaan pitää. Sosiaalityöntekijän tuttuus osittain madalsi kynnystä ottaa yhteyttä lastensuojeluun, joskin joskus joutui miettimään, mikä oli ilmoittajan tarkoitus. Useimmiten asiakasperheet ilmoittivat kuitenkin aidon huolensa tilanteissa, jossa jollain perheellä meni todella huonosti. Monissa tapauksissa alueelta tulevien yksityishenkilöiden ilmoitukset olivat olennaisessa roolissa ja jos työ olisi ollut mahdollista tehdä lähempänä asiakkaita, näitä havaintoja olisi voinut hyvin nähdä sosiaalityön edustajakin.”

Tai mitä tällä hetkellä esimerkiksi tiedetään alueellisen segregaatiokehityksen heijastumisesta perheiden arkeen ja päihdeongelmien kehittymiselle? Esimerkiksi urbaaniin suurkaupunkiympäristöön saattaa sisältyä sellaisia rakenteellisia mekanismeja, jotka mahdollistavat päihteiden käytön, huumekaupan, väkivallan ja seksuaalisen riiston muuttumisen normikäyttäytymiseksi tietyillä alueilla, jolloin niistä irtautuminen on hyvin vaikeaa ja tähän sosiaalistutaan sukupolvesta toiseen (Dunlap ym. 2002). Suomessa toki on onnistuttu toteuttamaan alueellisen sosiaalisen sekoittamisen politiikkaa, mutta viitteitä alueellisesta segregaatiokehityksestä on havaittavissa ainakin Helsingissä (Vaattovaara & Kortteinen 2012).

Segregaatiovaikutukset voivat toisinaan olla toisiinsa kietoutuneita: Esimerkiksi asuinalueen kasautunut työttömyys voi vaikeuttaa muiden asukkaiden työllistymistä. Ilmeisesti alueellisen työttömyyden kielteinen vaikutus perustuu siihen, että runsas juominen, tupakointi sekä huono terveyskäyttäytyminen on tyypillistä korkean työttömyyden naapurustoissa (Vaattovaara & Kortteinen 2012, 64).

Sosiaalityössä yhteisöillä ja niihin liittyvillä lähestymistavoilla on pitkä perin (ks. esim. Roivainen ym. 2008), joten sinällään tämän esille tuominen ei ole uusi asia. Sosiaalityötä on kuitenkin kritisoitu siitä, että se on nykyisin vahvasti yksilö- ja perhekeskeiseen työskentelyyn perustuva, jossa yhteisöllisyyden sijaan suositaan yksilöllisiä arviointeja ja sen mukaisia interventioita (esim. Butler & Drakeford 2001; Hugman 2009). Perheen elämää kehystävän sosiaalisen ympäristön eri ulottuvuuksien ymmärtäminen on tärkeää, jotta yksilöllisten pulmien rakenteelliset ulottuvuudet tulevat esille. Lasten ja aikuisten hyvinvointi on riippuvaista monimutkaisista yksilön, perheen, naapuruston ja laajempien yhteisöllisten tekijöiden vuorovaikutuksesta. (Holland ym. 2011, 691, 703.) Yhteisöllisyyttä voidaankin hyödyntää sosiaalisia ongelmia ehkäisevänä toimintaorientaationa (Pohjola 2015, 19). Toisaalta naapuruston ja lähiyhteisöjen hyödyntäminen työssä edellyttää, että esimerkiksi sosiaalityöntekijöillä on konkreettisesti mahdollisuus tuntea oma

¹⁸ Lupa tekstin lainaamiseen tätä artikkelia varten saatu opiskelijalta henkilökohtaisesti, mistä hänelle lämpimimmät kiitokset.

työalueensa, sen sosiaalinen rakenne ja ominaispiirteet. Voidaan kriittisesti kysyä, miten tämä on mahdollista, jos erilaisten organisaatiomuutosten myötä palveluja keskitetään, jolloin alueellinen ”näppituntuma” katoaa (vrt. Holland 2014, 387).

Olen edellä esittänyt joitakin avauksia kohti päihdeongelmiin nivoutuvan ylisukupolvisuuden kierteiden katkaisemiseen sosiaalisesta näkökulmasta käsin. Olemassa olevien yksilö- ja perhekeskeisten näkökulmien rinnalle tarvitaan uudenlaista sosiaalityölle ominaista sosiaalisen kenttää ja sen mahdollisuuksien tarkastelua ylisukupolvisten kierteiden katkaisemisessa. Tällöin kyse on sellaisten lähestymistapojen kehittämisestä, jotka paikantuvat päihitteettömyyttä tukevien sosiaalisten suhteiden, erilaisten yhteisöjen ja arjen struktuurien ympärille. Alueellista näkökulmaa ja yhteiskunnan makrotasolta perheiden elämään heijastuvia rakenteellisia tekijöitä ei voi sivuuttaa, jos haluamme ymmärtää päihdeongelmien taustoja ja päihitteettömyyden ylläpitämisen haasteita.

Lopuksi

Olen tässä artikkelissa pyrkinyt kuvaamaan tutkimukseen ja omaan asiakas- ja esimiestyön kokemukseeni perustuen päihdeongelmien ylisukupolvisuuden kysymyksiä. Tässä artikkelissa esittämäni päihdeongelmien kontekstiin kiinnittyvän ylisukupolvisuuden jäsentäminen osoittaa, että ylisukupolvisuus ei taivu yksiselitteisiin syy-seuraus -suhteisiin yksilöiden ja perheiden elämässä ja sukupolvien ketjussa. Myös kysymys ylisukupolvisuuden kierteiden katkaisemisen interventioista on monimutkainen. Kantavana ajatuksena minulla on tekstissäni ollut tuoda esille ongelmakentän eri ulottuvuuksia, jossa yksilö, perhe ja yhteiskunnalliset tekijät ovat vuorovaikutuksellisessa suhteessa toisiinsa. Päihdeongelmaa ja siihen nivoutuvaa ylisukupolvisuutta ei voida redusoida yksilötason ongelmaksi. Toisaalta perheiden päihdeongelmiin kohdistuvassa auttamistyössä on huomioitava perheiden tilanteiden vaihtelut ja asiakasryhmän heterogeenisuus.

Lasten näkökulmasta voidaan edelleen pitää välttämättömänä heidän suoraa auttamistaan (Itäpuisto 2005; Hyytinen 2007) ja heidän kokemustensa kuulemista (esim. Kroll 2004). Jos perhettä tarkastellaan yhtenä kokonaisuutena, unohtuu, että perhe muodostuu yksilöistä, joilla on erilaisia intressejä ja tarpeita — myös avun suhteen (ks. Itäpuisto 2005, 78–80; 2006, 260–261).

Palvelujärjestelmä ei tavoita läheskään kaikkia lapsia ja perheitä, se on edelleen aikuiskeskeinen ja sektoroinut. Samoin lievemmät päihdeongelmat voivat jäädä huomaamatta ja lapsi silti oireilee, mutta miten tämä tunnistetaan? (Holmila ym. 2008, 429.) On tärkeää, että päihteistä voidaan puhua sekä lasten kysymyksiä ja kokemuksia kohdata lasten luonnollisissa ympäristöissä ja instituutioissa, joissa he ovat, liikkuvat ja toimivat ja tarjota siellä turvallisia aikuiskontakteja. Miten esimerkiksi päivähoitossa, leikkipuistoissa, kouluissa tai nuorisotyössä kuullaan ja kysytään lasten kokemuksista, arjesta, sen sujumisesta ja huolista? Tai miten näistä tavallisista lapsiperheiden kohtaamispaikoista tulisi sellaisia, joissa myös vanhempi voisi kokea voivansa kertoa omasta tilanteestaan ilman leimautumista ja moralisointia? Miten otetaan puheeksi se, miten meidän tai teidän perheessä alkoholia tai muita päihteitä käytetään ja mitä se perheen eri jäsenten näkökulmista näyttää? On aika purkaa päihteiden käyttöön liittyvien ongelmien tabua, sillä niin avointa ja arkipäiväistä suomalaisessa yhteiskunnassa päihteiden käyttö on. Toisinaan vanhempi on suorastaan helpottunut esimerkiksi ohjauksesta avun, tuen ja hoidon piiriin tai siitä, että oma tai puolison päihteiden käyttö ylipäättään otetaan puheeksi — kun joku vain uskaltaa. Julkinen avoin keskustelu voi myös vähentää häpeää ja salailua. Riskiryhmien tunnistamista ja tukemista tulee edelleen kehittää peruspalveluissa ja antaa tähän tarvittavaa lisäkoulutusta. (Holmila ym. 2013, 44.)

Perheiden auttamisen kannalta merkityksellistä voi olla, voidaanko interventioita suunnata sosiaalityön kannalta keskeiselle alueelle eli yksilö-ympäristö – suhteeseen ja siinä ilmenevään problematiikkaan. Tällöin korostuvat sosiaalisten suhteiden, rakenteiden ja sosiaalisen selviytymisen merkityksen avaaminen myös ylisukupolvisuuden problematiikan ymmärtämisessä ja interventioissa. Sosiaalityön ammattikäytännön haasteeksi asettautuu sosiaalisen kuntoutuksen näkökulman esille tuominen päihdehoitossa. Tällöin sosiaaliset suhteet, kulttuuri, rakenteelliset tekijät ja yhteisölliset elementit saisivat näkyvyyttä ja niiden merkitys päihdekuntoutumiselle avautuisi. Katkenneiden ja hauraiden sosiaalisten suhteiden, yksinäisyyden ja arjen epävarmojen struktuurien äärellä päihitteettömyys voi näyttäytyä pelottavalta. Lisäksi olisi syytä pohtia, voisiko erilaisista yhteisöllisistä työmuodoista ja niiden kehittämisestä olla apua ylisukupolvisten

ongelmien lievittämisessä. Päihteiden käyttö ja päihdekuntoutuminen toteutuvat perheen, suvun ja yhteisön konteksteissa, joissa yksilöllinen ja yhteiskunnallinen kietoutuvat toisiinsa.

Alla oleva taulukko havainnollistaa päihdeongelmien ylisukupolvisuuskysymystä ilmiönä, sen ulottuvuuksia, interventioita sekä tarvittavaa tietoa ja osaamista. Taulukkoon on myös koottu oheiskirjallisuutta näistä osa-alueista (ilmiö, interventiot, tieto).

Taulukko 1. Päihdeongelmien ylisukupolvisuus, interventiot, tieto ja osaaminen

Päihdeongelmien ylisukupolvisuus ilmiönä	Interventiot	Tieto, teoriat, lähestymistavat
1) Perheyhteisön dynamiikkaan, suhteisiin, vuorovaikutukseen, ja rooleihin heijastuvat tekijät	1) Yksilötason hoidolliset ja muutostyön interventiot	1) Epidemiologinen tieto, perinnöllisyysteoriat, sosialisaatioteoriat
2) Psykososiaalisten ongelmien vyyhti, sosiaaliset stressitekijät	2) Perheinterventiot, perheterapeuttinen työ, lapsi-vanhempi -suhteen interventiot	2) Päihdetyön ja lastensuojelun osaamista integroivat lähestymistavat
3) Vanhemmuuden toimivuus, kaltoin kohtelu, väkivalta osana problematiikkaa, perheen ja suvun historian huomiominen	3) Yhteisöihin, sosiaaliseen tukeen, ryhmiin ja sosiaalisiin ongelmiin fokusoidut interventiot	3) Psykologinen ymmärrys varhaisista hoiva- ja vuorovaikutussuhteista, traumaosaaminen
4) Päihdeongelmien siirtymisessä ei yksiselitteistä kausaalisuhdetta	4) Avoimuutta, sitoutumista, kunnioitusta ja luottamusta tukevat työtavat perheiden ja yhteistyötahojen kesken	4) Sosiaalityöhön ja sosiaalipolitiikkaan kiinnittyvä ymmärrys rakenteellisten ja yhteisöllisten tekijöiden merkityksestä
>> ilmiön moniulotteisuus	>> interventioiden monitahoisuus	>> tietoperustan monitieteisyys

Päihdeongelmien ylisukupolvisuus ilmiönä	Interventiot	Tieto, teoriat, lähestymistavat
<p>Mistä tietoa?</p> <p>Holmila, Marja; Bardy, Marjatta; Kouvonen, Petra (2008) Lapsuus päihdeperheessä ja kielteisen sosiaalisen perimän voittaminen. Yhteiskuntapolitiikka 4/2008 http://julkari.fi/handle/10024/100218</p> <p>Itäpuisto, Maritta (2006) Nyt hiljaa, isi juo viinaa! Teoksessa Liisa Hokkanen & Maritta Sauvola (toim.) Puhumattomat paikat. www.sosiaalikallega.fi/poske/julkaisut/julkaisusarja/Julkaisu_22.pdf</p> <p>Itäpuisto, Maritta (2013) Päihdehoidon lapsi- ja vanhempiensensitiivisyys. Yhteiskuntapolitiikka 5/2013. www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/114734/itapuisto.pdf?sequence=1</p> <p>Roine, Mira; Ilva, Minna & Takala, Janne (2010) Lapsuus päihteiden varjossa. Vanhempien päihteidenkäytöstä kärsivät lapset tutkimuksessa ja käytännön työssä. Helsinki: A-klinikkasäätiö. www.lasinenlapsuus.fi/sites/default/files/pdf/lapsuus_paihteiden_varjossa_vanhempien_paihteidenkaytosta_karsivat_lapset.pdf</p> <p>Sinko, Päivi & Virokannas, Elina (2009) Rajallisia äitiysidentiteettejä - Huumeita käyttäneiden naisten kertomuksia lastensa huostaanotoista. Janus 2/2009 http://ojs.tsv.fi/index.php/janus/article/viewFile/50510/15282</p> <p>Huhtala, Kirsi (2008) (toim.) Päihdeongelmaisten vauvaperheiden auttaminen kotona. Mallin ja osaamisen kehittäminen Tosi-projektissa. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto. http://www.ensijaturvakotienliitto.fi/@Bin/2147320/TOSI-raportti.pdf</p> <p>Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna (2001) Tunteet ja ilmaisutaidot sosiaalipoliittisena kysymyksenä. Yhteiskuntapolitiikka 3/2001 https://www.julkari.fi/handle/10024/101627</p> <p>Pajulo, Marjukka & Kalland, Mirjam (2006) Uutta ajattelua päihdeongelmaisten äiti-vauvaparien hoidossa. Duodecim http://www.terveyskirjasto.fi/xmedia/duo/duo96086.pdf</p> <p>Raitasalo, Kirsimarja & Holmila, Marja (2012) Äidin päihteiden käytön yhteys lapsen kokoemiin haittoihin: rekisteritutkimuksen tuloksia. Yhteiskuntapolitiikka 1/2012 https://www.julkari.fi/handle/10024/102921</p> <p>Perälä, Marja-Leena ym. (2014) (toim.) Vanhempi päihdepalveluissa - tuki, osallisuus, ja yhteistoiminta. Raportteja 21/2014. THL. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/116150/URN_ISBN_978-952-302-214-0.pdf?sequence=1</p>		

Lähteet

- Ahlström, Salme (2002) Perhe-elämä ja nuorten päihteiden käyttö: kirjallisuuskatsaus. Teoksessa Heinonen, Jarmo; Alho, Hannu & Roine, Risto (toim.) Turmiolan Tommi. Mietteitä alkoholi- ja huumeutkimuksista. Tommi 2002. Helsinki: Alkoholi- ja huumeutkijain seura ry, 53-62.
- Anda, Robert; Whitfield, Charles L.; Felitti, Vincent J.; Chapman, Daniel; Edwards, Valerie J.; Dube, Shanta R. & Williamson, David F. (2002) Adverse Childhood Experiences, Alcoholic Parents, and Later Risk of Alcoholism and Depression. *Psychiatric Services* 53 (8), 1001-1009.
- Anthony, Elisabeth; Austin, Michael & Cornier, Denicia (2010) Early detection of prenatal substance exposure and the role of child welfare. *Children and Youth Services Review* 32 (1), 6-12.
- Bailey, Jennifer A, Hill Karl G, Oesterie Sabrina & Hawkins, David J (2006) Linking Substance Use and Problem Behavior Across

- Three Generations. *Journal of Abnormal Child Psychology* 34 (3), 273-292.
- Bardy, Marjatta (2001) Pikkulapsen sijoitus oman kodin ulkopuolelle - syrjäytymisen ja liittymisen risteyskohta. Teoksessa Irmeli Järventie & Hannele Sauli H (toim.) Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY, 47–81.
- Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna (2001) Tunteet ja ilmaisutaidot sosiaalipoliittisena kysymyksenä. *Yhteiskuntapolitiikka* 66 (3), 199-210.
- Bardy, Marjatta & Öhman, Kaisa (2007) Vaativa vauvaperhetyö. Kirjallisuuskatsaus kansainvälisestä tutkimuksesta. Stakesin työpapereita 13. Helsinki: STAKES.
- Barnard, Marina (2003) Between a rock and hard place: the role of relatives in protecting children from the effects of parental drug problems. *Child and Family Social Work* 8 (4), 291-299.
- Barnard, Marina & Barlow, Joy (2003) Discovering Parental Drug Dependence: Silence and Disclosure. *Children & Society* 17 (1), 45-56.
- Barnard, Marina & McKeganey Neil (2004) The impact of parental problem drug use on children. *Addiction* 99 (5), 552-559.
- Butler, Ian & Drakeford, Mark (2001) Which Blair Project? Communitarianism, Social Authoritarianism and Social Work. *Journal of Social Work* 1 (1), 7-19.
- Boelius, Tarja (2008) Naiset raittiuden vaalihoitoa päihteiden käyttäjiksi. Teoksessa Maarit Andersson, Riitta Hyytinen & Marianne Kuorelahti (toim.) Vauvan parhaaksi. Kuntoutuminen päihteistä odotus- ja vauva-aikana. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 38. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto, 68-88.
- Bygholm Christensen, H. & Bilenberg, N. (2000) Behavioural and emotional problems in children of alcoholic mothers and fathers. *European Child & Adolescent Psychiatry* 9 (3), 219-226.
- Copello, Alex; Velleman, Richard & Templeton, Lorna (2005) Family interventions in the treatment of alcohol and drug problems. *Drug and Alcohol Reviews* 24 (4), 369-385.
- Cuellar, Jessica; Jones, Deborah J. & Sterret, Emma (2015) Examining Parenting in the Neighbourhood Context: A Review. *Journal of Children and Families Studies* 24 (1), 195-219.
- Dube, Shanta R.; Anda, Robert F.; Felitti, Vincent J.; Croft, Janet B.; Edwards, Valerie J. & Giles, Wayne H. (2001) Growing up with parental alcohol abuse: exposure to childhood abuse, neglect, and household dysfunction. *Child Abuse & Neglect* 25 (12), 1627–1640.
- Dunlap, Eloise; Golub, Andrew; Johnson, Bruce D. & Wesley, Damaris (2002) Intergenerational Transmission of conduct norms for drugs, sexual exploitation and violence: A case study. *British Journal of Criminology* 42 (1), 1-20.
- Evans, Rhiannon & Holland, Sally (2012) Community parenting and the informal safeguarding of children at neighbourhood level. *Families, Relationships and Societies* 1 (2), 173-190.
- Elwyn, Laura & Smith, Carolyn (2013) Child Maltreatment and Substance Abuse: The Role of Memory. *Journal of Social Work Practice in Addictions* 13 (3), 269-294.
- Fuller, Bret; Chermack, Stephen; Cruise, Karen; Kirsch, Elisabeth, Fitzgerald, Hiram & Zucker, Robert (2003) Predictors of Aggression across Three Generations among Sons of Alcoholics. Relationships Involving Grandparental and Parental Alcoholism, Child Aggression, Marital Aggression and Parenting Practices. *Journal of Studies on Alcohol* 64 (4), 472-483.
- Gracia, Enrique & Musitu, Gonzalo (2003) Social isolation from communities and child maltreatment: a cross-cultural comparison. *Child Abuse & Neglect* 27 (2), 153-168.
- Haapasalo, Jaana (2006) Kasvu ympäristön varhaiset riskitekijät rikollisen käyttäytymisen kehityksessä. Teoksessa Päivi Honkatukia & Janne Kivivuori (toim.) Nuorisorikollisuus.
- Määrä, syyt ja kontrolli. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 221. Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura julkaisuja 66. Nuorisosaian neuvottelukunta julkaisuja 33. Helsinki, 123-160.
- Haller, Moira & Chassin, Laurie (2010) The Reciprocal Influences of Perceived Risk for Alcoholism and Alcohol Use Over Time: Evidence for Aversive Transmission of Parental Alcoholism. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs* 71 (4), 588-596.
- Halmesmäki, Erja; Kahila, Hanna; Keski-Kohtamäki, Ritva; Iisakka, Teija; Bäckmark-Lindqvist, Gunne & Haukkamaa, Maija (2007) Raskaana olevan päihdeongelmaisen naisen hoito. Helsingin mallin kuvaus ja kokemukset 312 potilaan aineistosta. *Suomen Lääkäreilehti* 62 (11), 51-54.
- Hawkins, David J.; Catalano, Richard F. & Miller, Janet Y. (1992) Risk and Protective Factors for Alcohol and Other Drug Problems in Adolescence and Early Adulthood: Implications for Substance Abuse Prevention. *Psychological Bulletin* 112 (1), 64-105.
- Hill, Karl; White, Helen; Chung, Ick-Joong; Hawkins, David & Catalano, Richard (2000) Early adult outcomes of adolescent binge drinking: Person -and variable-centered analyses of binge drinking trajectories. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research* 24 (6), 892-901.
- Holder, Harold D. (2000) Community prevention of alcohol problems. *Addictive Behaviors* 25 (6), 843-859.
- Holland, Sally (2014) Trust in the Community: Understanding the Relationship between Formal, Semi-Formal and Informal Child Safeguarding in a Local Neighbourhood. *British Journal of Social Work* 44 (2), 384-400.
- Holland, Sally; Burgess, Stephen; Grogan-Kaylor, Andy & Delva, Jorge (2011) Understanding Neighbourhoods, Communities and Environments: New Approaches for Social Work Research. *British Journal of Social Work* 41 (4), 689-707.
- Holmila, Marja & Kantola, Janna (2003). (toim.) Pullonkauloja. Kirjoituksia alkoholistin läheisistä. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Holmila, Marja; Bardy, Marjatta & Kouvonen, Petra (2008) Lapsuus päihdeperheessä ja kielteisen sosiaalisen perimän voittaminen. *Yhteiskuntapolitiikka* 73 (4), 421-432.

- Holmila, Marja; Raitasalo, Kirsimarja, Autti-Rämö, Ilona & Irma-Leena, Notkola (2013) Päihdeongelmaisten äitien lapset. Teoksessa Katarina Warpenius, Marja Holmila & Christoffer Tigerstedt (toim.) Alkoholi- ja päihdehaitat läheisille, muille ihmisille ja yhteiskunnalle. Helsinki: THL, 30-46.
- Hugman, Richard (2009) "But is it social work?" Some Reflections on Mistaken Identities. *British Journal of Social Work* 39 (6), 1138-1153.
- Hyväri, Susanna (2001) Vallattomuudesta vastuuseen – kokemuksen politiikan sankaritarinoita. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 3/2001. Vammala: Tietosanoma Oy.
- Hyytinen, Riitta (2007) Lapsi, huumeperhe ja toivo. Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutusprosessissa. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 37. Helsinki: Ensi- ja turvakotien Liitto.
- Inkinen, Matti & Söderblom Bitta (2005) (toim.) Lapsi Omaisena. Loppuraportti 2002-2005. Vertti-vertaisryhmätoimintaa lapsille ja vanhemmille, kun vanhemmilla on mielenterveyden häiriö. Helsinki: Omaiset mielenterveystyön tukena Uudenmaan yhdistys.
- Itäpuisto, Maritta (2005) Kokemuksia alkoholiongelmiaisten vanhempien kanssa eletystä lapsuudesta. Kuopion yliopiston julkaisu E. Yhteiskuntatieteet 124: Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Itäpuisto, Maritta (2006) Nyt hiljaa, isi juo viinaa! Teoksessa Liisa Hokkanen & Maritta Sauvola (toim.) Puhumattomat paikat. Puhenvuoroja perheestä. Pois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja 22. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus, 250-263.
- Jallinoja, Riitta (2009) Vieras perheessä: suhteen hahmotus. Teoksessa Riitta Jallinoja (toim.) Vieras perheessä. Helsinki: Gaudeamus, 11-31.
- Kahila, Hanna; Gissler, Mika; Sarkola, Taisto; Autti-Rämö, Ilona & Halmesmäki, Erja (2010) Maternal welfare, morbidity and mortality 6-15 years after a pregnancy complicated by alcohol and substance abuse: A register-based case-control follow-up study of 524 women. *Drug and Alcohol Dependence* 111 (3), 215-221.
- Kaikkonen, Risto, Wikström, Katja & Hakulinen-Viitanen, Tuovi (2012) Vanhempien terveystottumukset. Teoksessa Kaikkonen, Risto; Mäki, Päivi; Hakulinen-Viitanen, Tuovi; Markkula, Jaana; Wikström, Katja; Ovaskainen, Marja-Leena; Virtanen, Suvii & Laatikainen, Tiina (2012) (toim.) Lasten ja lapsiperheiden terveys- ja hyvinvointierot. Raportti 16/2012. Tampere: Terveystien ja hyvinvoinnin laitos, 148-161.
- Kalland, Mirjam (2005) Kiintymyssuhdeteorian klininen merkitys: soveltaminen erityistilanteissa. Teoksessa Jari Sinkkonen & Mirjam Kalland (toim.) Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen. Helsinki: WSOY, 198-233.
- Kalland, Mirjam (2008) Kotona tehtävän työn merkityksestä päihdeongelmaisten vanhempien ja heidän lastensa tukemisessa. Teoksessa Kirsi Huhtala (toim.) Päihdeongelmaisten vauvaperheiden auttaminen kotona. Mallin ja osaamisen kehittäminen Tosi -projektissa. Ensi- ja turvakotien liiton raportti 8. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto, 20-33.
- Keenan, E; Dorman, A & O'Connor, J (1993) Six Year Follow Up of Forty Five Pregnant Opiate Addicts. *Irish Journal of Medical Science*, 162 (7), 252-255.
- Kelley, Michelle; Lawrence, Hannah; Millettich, Robert; Hollis, Brittany & Henson, James (2015) Modeling risk for child abuse and harsh parenting in families with depressed and substance-abusing parents. *Child Abuse & Neglect* 43 (May), 42-52.
- Killeen, Therese & Brady, Kathleen T (2000) Parental stress and child behavioral outcomes following substance abuse residential treatment. Follow-up at 6 and 12 months. *Journal of Substance Abuse Treatment* 19 (1), 23-29.
- Koponen, Anne (2006) Sikiöaikana päihteille altistuneiden lasten kasvuympäristö ja kehitys. Kotu -tutkimuksia 5. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- Koponen, Anne; Kalland, Mirjam & Autti-Rämö, Ilona (2009) Caregiving environment and socio-emotional development of foster-placed FASD-children. *Children & Youth Services Review* 31 (9), 1049-1059.
- Kortteinen, Matti & Elovainio, Marko (2003) Sivistyneesti humalassa - suomalainen viinapää vuonna 2000. *Yhteiskuntapolitiikka* 68 (2), 121-130.
- Kroll, Bryanna (2004) Living with an elephant: Growing up with parental substance misuse. *Child and Family Social Work* 9 (2), 129-140.
- Kuusinen, Kirsti-Liisa (2008) Terapeuttinen vuorovaikutus. Teoksessa Seppo Kätkönen, Irma Karila & Nils Holmberg (toim.) Kognitiivinen psykoterapia. Helsinki: Duodecim, 25-36.
- Lapsiasianvaltuutetun vuosikirja 2014. Eriarvoistuva lapsuus. Lasten hyvinvointi kansallisten indikaattoreiden valossa. Lapsiasianvaltuutetun toimiston julkaisuja 2014:3. Jyväskylä: Lapsiasianvaltuutetun toimisto.
- Lahikainen Anja Riitta (2004) Kuinka kauan muutos saa kestää? Psykoanalyysi hoitavan muutoksen instituutiona. Teoksessa Vilma Hänninen & Oili-Helena Ylijoki (toim.) Muuttuuko ihminen? Tampere: Tampere University Press, 247-271.
- Lester, Barry; Boykydis, Zacharias & Twomey, Jean (2005) Maternal Substance Abuse and Child Outcome. Teoksessa Charles Zeanah (eds.) *Handbook of Infant Mental Health*. Second edition. New York & London: The Guilford Press, 161-175.
- Lieb, R; Merikangas K; Höfler, M; Pfister H, Isensee B & Wittchen H-U (2002) Parental alcohol use disorders and alcohol use and disorders among offspring: A community study. *Psychological Medicine* 32 (1), 63-78.
- Lounavara-Rintala, Helena; Varilo, Esko; Vuornos, Pirjo & Wahlbeck, Jan-Christer (1998) Lastensuojelua käyttävät perheet. *Psykologia: Suomen psykologisen seuran julkaisu 1* : 1998. Helsinki: Suomen Psykologinen seura, 4-10.
- Magura, Stephen & Laudet, Alexandre (1996) Parental substance abuse and child maltreatment: Review and implications for intervention. *Children & Youth Services Review* 18 (3), 193-220.
- Matinlompola, Unto (2002) Pahan keskellä. Teoksessa Merja Laitinen & Johanna Hurtig (toim.) Pahan kosketus. Ihmissyöden

- ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-Kustannus, 18-41.
- Mayes, Linda C. & Truman, Sean D. (2008) Substance Abuse and Parenting. Teoksessa Marc Bornstein (eds.) Handbook of Parenting. Volume 4: Social Conditions and Applied Parenting. 2nd ed. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 329-359.
- McKeganey, Neil; Barnard, Marina & McIntosh, James (2002) Paying the Price for their Parents' Addiction: meeting the needs of the children of drug-using parents. *Drugs: education, prevention and policy* 9 (3), 233-246.
- McKeganey, Neil & Barnard, Marina (2007) Meeting the needs of children whose parents have a serious drug problem. Teoksessa Betsy Thom, Rosemary Sales & Jenny J Pearce (eds) *Growing up with risk*. Bristol: The Policy Press, 133-147.
- Merikangas, Kathleen & Avenevoli, Shelli (2000) Implications of genetic epidemiology for the prevention of substance use disorders. *Addictive Behaviors* 25 (6), 807-820.
- Milligan, Karen; Niccols, Alison; Sword, Wendy; Thabane, Lehana; Henderson, Joanna; Smith, Aisley & Liu, Jennifer (2010) Maternal substance use and integrated treatment programs for women with substance abuse issues and their children: a meta-analysis. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy* 5 (21), 1-14.
- Morris, Kate (2013) Troubled families: vulnerable families' experiences of multiple service use. *Child & Family Social Work* 18 (2), 198-206.
- Mäkelä, Klaus (1999) Valtio, väkijuomat ja kulttuuri. Kirjoituksia Suomesta ja sosiologiasta. Tampere: Hanki ja Jää/Tammi.
- Mäkiranta, Marja (2005) Äitiys ja päihdeongelman hoito. Oulunkylän ensikodin hoitotyön arviointi vuosina 2000-2002. Ensi- ja turvakotien liiton Raportti 3. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Niccols, Alison; Milligan, Karen; Sword, Wendy; Thabane, Lehana; Henderson, Joanna & Smith, Ainsley (2012) Integrated programs for mothers with substance abuse issues: A systematic review of studies reporting on parenting outcomes. *Harm Reduction Journal* 14 (9), 9-14.
- Niemelä, Jorma (2002) Päihdeongelman, identiteetin vai syrjäytymisen hoitamista? Teoksessa Heinonen, Jarmo; Alho, Hannu & Roine, Risto (toim.) *Turmiolan Tommi. Mietteitä alkoholi- ja huumeutkimuksista*. Tommi 2002. Helsinki: Alkoholi- ja huumeutkijain seura ry, 63-72.
- Nätkin, Ritva (2009) Alkoholiongelmainen perheessä - vieras ja sopimaton. Teoksessa Riitta Jallinoja (toim.) *Vieras perheessä*. Helsinki: Gaudeamus, 63-83.
- O'Connor, Louise; Forrester, Donald; Holland, Sally & Williams, Anne (2014) Perspectives on children's experiences in families with parental substance misuse and child protection services. *Children and Youth Services Review* 38, 66-74.
- Pajulo, Marjukka (2010) Kannattaako päihdeongelmaisten äiti-vauvapariin hoito? *Suomen Lääkärilehti* 65 (13-14), 1205-1211.
- Pajulo, Marjukka & Kalland, Mirjam (2008) Äidin reflektiivinen kyky ja sen vaikutus päihde-ensikotien hoidon tulokseen. Teoksessa Maarit Andersson, Riitta Hyytinen & Marianne Kuorelahti (toim.) *Vauvan parhaaksi. Kuntoutuminen päihteistä odotus- ja vauva-aikana*. Ensi- ja turvakotien liiton 38. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto, 158-183.
- Pajulo, Marjukka & Kalland, Mirjam (2013) Mentalizing-based intervention with mother-baby dyads. Teoksessa Nancy Suchman, Marjukka Pajulo Linda Mayes, Linda C (eds.) *Parenting and Substance Abuse. Developmental Approaches to Intervention*. New York: Oxford University Press, 282-302.
- Peleg-Oren, Neta & Teichman, Meir (2006) Young Children of Parents with Substance Use Disorders (SUD): A Review of the Literature and Implications for Social Work Practice. *Journal of Social Work Practice in Addictions* 6 (1-2), 49-61.
- Peltonen, Irkka (2009) Rajat tukena silloin kun omat rajat eivät pidä. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) *Lastensuojelun ytimissä*. Helsinki: THL, 190-191.
- Peltoniemi, Teuvo (2006) Suomalaisten lasinen lapsuus vuosina 1994 ja 2004. Teoksessa Liisa Hokkanen & Maritta Sauvola (toim.) *Puhumattomat paikat. Puheenvuoroja perheestä*. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisuja 22. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus, 264-279.
- Pitkänen, Tuuli; Kaskela, Teemu; Halme, Nina & Perälä, Marja-Leena (2014) Päihdepalveluja käyttäneiden pienten lasten vanhempien tuen tarve, elämäntilanne ja kokemukset palveluista. Teoksessa Marja-Leena Perälä; Outi Kanste; Nina Halme; Tuuli Pitkänen; Kristiina Kuussaari; Airi Partanen & Stina Nykänen (toim.) *Vanhempi päihdepalveluissa - tuki, osallisuus ja yhteistoiminta*. Raportti 21/2014. Helsinki: THL, 53-98.
- Pohjola, Anneli (2015) Yhteisöt ja yhteisöllisyys monimuotoisena ilmiönä. Teoksessa Sanna Väyrynen; Kaisa Kostamo-Pääkkö & Pekka Ojaniemi (toim.) *Sosiaalityön yhteisöllisyyttä etsimässä*. Helsinki: United Press, 15-34.
- Punamäki, Raija-Leena (2004) Siirtykö trauma sukupolvelta toiselle? Mielenterveys ja perhesuhteet väkivallan uhrien perheissä. Teoksessa Ulla Aatsinki & Johanna Valenius (toim.) *Ruumiita ja mustelmia. Näkökulmia väkivallan historiaan*. Väki voimakas 17. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 53-73.
- Punamäki, Raija-Leena; Belt, Ritva; Rantala, Mari & Posa, Tiina (2006) Huumeidenkäytön yhteys mielenterveyteen ja lapsen kehitykseen. Kirjallisuuskatsaus intervention tueksi. Teoksessa Rivta Nätkin R. (toim.) *Pullo, pillerit ja perhe. Vanhemmuus ja päihdeongelmat*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 231-247.
- Roine, Mira & Ilva, Minna (2010) Joka neljännessä suomalaisperheessä käytetään lasten näkökulmasta liikaa päihteitä. Teoksessa Mira Roine; Minna Ilva & Janne Takala (toim.) *Lapsuus päihteiden varjossa. Vanhempien päihteidenkäytöstä kärsivät lapset tutkimuksessa ja käytännön työssä*. A-klinikkasäätiön raporttisarja 57. Helsinki: A-klinikkasäätiö, 26-37.
- Roivainen, Irene; Nylund, Marianne; Korkiamäki, Riikka & Raitakari, Suvi (2008) (toim.) *Yhteisöt ja sosiaalityö. Kansalaisen vai asiakkaan asialla?* Jyväskylä: PS-Kustannus.

- Ruisniemi, Arja (2006) Minäkuvan muutos päihderiippuvuudesta toipumisessa. Tutkimus yhteisöllisestä päihdekuntoutuksesta. *Acta Electronica Universitatis Tamperensis* 525. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Salo, Saara; Kivistö, Kaisa; Korja, Riikka; Biringen, Zeynep; Tupola, Sarimari; Kahila, Hanna & Kivittie-Kallio, Satu (2009) Emotional Availability, Parental Self-Efficacy Beliefs, And Child Development in Caregiver-Child Relationships with Buprenorphine-Exposed 3-year-olds. *Parenting: Science and Practice* 9 (3-4), 244-259.
- Sarkola, Taisto; Gissler, Mika & Halmesmäki, Erja (2007) Risk factors for out-of-home custody child care among families with alcohol and substance abuse problems. *Acta Paediatrica* 96 (11), 1571-1576.
- Savonlahti, Elina; Pajulo, Marjukka & Piha, Jorma (2003) Päihdeäidit, vauvat ja varhainen vuorovaikutus. Teoksessa Pirkko Niemelä; Pirkko Silta & Tuula Tamminen (toim.) *Äidin ja vauvan varhainen vuorovaikutus*. Helsinki: WSOY, 327-339.
- Sher, Kenneth (1993) Children of Alcoholics and Intergenerational Transmission of Alcoholism: A Biopsychological Perspective. Teoksessa John Baer; Alan, Marlatt & Robert McMahon (toim.) *Addictive Behaviors Across Life Span Prevention, Treatment, And Policy Issues*. London: SAGE, 3-33.
- Sheridan, Michael (1995) A proposed intergenerational model of substance abuse, family functioning, and abuse/neglect. *Child Abuse & Neglect* 19 (5), 519-530.
- Sinko, Päivi & Virokannas, Elina (2009) Rajallisia äitiysidentiteettejä - Huumeita käyttäneiden naisten kertomuksia lastensa huostaanotoista. *Janus* 17 (2), 120-140.
- Sinkkonen, Jari & Kalland Mirjam (2005) Johdanto: Ihminen tarvitsee toisten läheisyyttä ja turvaa. Teoksessa Jari Sinkkonen & Mirjam Kalland (toim.) *Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen*. Helsinki: WSOY, 7-11.
- Solantaus, Tytti & Paavonen, Juulia (2009) Vanhempien mielenterveyshäiriöt ja lasten psykiatriset ongelmat. *Duodecim* 215 (17), 1839-1844.
- Suchman, Nancy; Pajulo, Marjukka & Mayes, Linda C (2013) (eds.) *Parenting and Substance Abuse. Developmental Approaches to Intervention*. New York: Oxford University Press.
- Suokas-Cunliffe, Anne (2005) Traumatisoitunut äiti päiväryhmässä. Teoksessa Susanna Kalavainen (toim.) *Ensikodin päiväryhmät. Kuvaus lastensuojelun vauvaperhetyön kehittymisestä*. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 34. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto, 62-82.
- Sutinen, Tiina (2010) Hoitomalli äitiys- ja lastenneuvolassa asioiden päihdeitä käyttävien naisten hoitotyöhön. Publication of the University of Eastern Finland 26. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Särkelä, Antti (2001) Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön. Tampere: Vastapaino.
- Söderström, Kerstin (2012) Mental preparation during pregnancy in women with substance addiction: a qualitative interview-study. *Child & Family Social Work* 17 (4), 458-67.
- Takala, Janne & Roine, Mira (2013) Nuorten kokemuksia aikuisten alkoholinkäytöstä. Teoksessa Teoksessa Katarina Warpenius, Marja Holmila & Christoffer Tigerstedt (toim.) *Alkoholi- ja päihdehaitat läheisille, muille ihmisille ja yhteiskunnalle*. Helsinki: THL, 24-35.
- Thompson, Sanna; Roper, Chuck & Peveto, Laura (2013) Parenting in Recovery Program: Participant Responses and Case Examples. *Child Welfare* 92 (1), 139-157.
- Törrönen, Hannele (2003) Tappakaa ja virtaan heittäkää kaikki kolmevuotiaat ja sitä nuoremmat poikalapset! Teoksessa Pirkko Niemelä, Pirkko Silta & Tuula Tamminen (toim.) *Äidin ja vauvan varhainen vuorovaikutus*. Helsinki: WSOY, 220-235.
- Vaattovaara, Mari & Kortteinen, Matti (2012) Segregaatiosta ja sen inhimillisestä ja yhteiskunnallisesta merkityksestä. *Talous & Yhteiskunta* 3/2012, 60-66.
- Virokannas, Elina (2013) Vailla suojelua - huumehoidossa olleiden äitien kertomuksia lapsuudenkokemuksistaan. Teoksessa Elina Virokannas & Sanna Väyrynen (toim.) *Varjoja naiseudessa*. Helsinki: UNipress, 52-82.
- Walters, Glenn (2002) The heritability of alcohol abuse and dependence: A meta-analysis of behavior genetic research. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse* 28 (3), 557-584.

Havaintoja sukupolvien välisen huono-osaisuuden katkaisemisesta - katsaus opiskelijoiden käytäntötutkimusten tuloksiin

Mirja Satka & Kirsi Nousiainen

Aluksi

Syksyllä 2013 Helsingin yliopiston sosiaalityön käytännönopetuksen ja -tutkimuksen eli Heikki Waris -instituutin Praksiksen teemaksi valittiin seuraavaksi kolmeksi vuodeksi tiedon ja osaamisen tuottaminen ylisukupolvisen huono-osaisuuden ilmiöstä: ilmiön kuvaamisesta, ehkäisemisestä ja jopa katkaisemisesta pääkaupunkiseudun kunnissa. Samaa teemaa käsiteltiin useaan otteeseen instituutin järjestämissä Praksiksen oppimisverkostotilaisuuksissa, joiden ydinryhmänä ovat olleet asiakastyötä eri tehtävissä tekevät sosiaalityöntekijät, yliopiston sosiaalityön opettajat sekä opiskelijat. Pääkaupunkiseudun kattavalla teemavalinnalla haluttiin kokeilla, voisiko tällainen laaja-alainen tutkimuksen ja kehittämisen temaattinen painopiste olla keino edistää sosiaalialan hajanaista tiedontuotantoa niin, että se tukisi työyhteisöjen tiedon ja kehittämisen ajankohtaisia tarpeita sekä mahdollistaisi tutkimuksen ja ammattikäytäntöjen toistuvan vuoropuhelun.

Yhteinen prosessi aloitettiin siten, että Soccan verkkosivuille perustettiin kaikille avoin tietopankki¹⁹ (). Tänne koottiin alkuvuodesta 2014 aihetta käsittelevä kotimainen ja kansainvälinen tutkimus, jotta tieto siitä, mitä aiheesta jo tiedetään, olisi riittävän helposti työyhteisöjen ja opiskelijoiden saatavissa. Tämän artikkelin tehtävä on raportoida vielä kesken olevasta kehittämistyöstä ja esitellä joitakin kiinnostavia havaintoja sosiaalityön opiskelijoiden viimeaikaisten opinnäytetöiden perusteella niin sukupolvelta toiselle välittyvien ongelmien selättämisestä kuin niiden siirtymisestä seuraavalle polvelle.

Olemme tarttuneet opiskelijoiden tuottaman tiedon palauttamiseen tietoa hyödyntäville toimijoille – sosiaali- ja terveystieteiden päättäjille ja toimeenpanijoille, tutkijoille sekä palveluja käyttäville kansalaisille, jotta tutkittu tieto tavoittaisi potentiaaliset käyttäjänsä. On tavallista, että se hautautuu arkistoihin ja kirjastojen uumeniin ilman lukijoita. Pyrimme kertomaan näytteenomaisesti opiskelijoiden havainnoista. Artikkelit eivät ole yhteenveto esiteltävien tutkielmien kaikista tuloksista. Tiivistelmä tuloksista löytyy opinnäytteen arkistokappaleesta (pro gradu -tutkielmat²⁰: sosiaalityön käytäntötutkimusten parhaimmisto on myös tallennettu Soccan verkkosivuille²¹:). Opiskelijoiden havainnot ja löydöt avaavat parhaimmillaan uutta näkökulmaa huono-osaisuuden kehien murtamiseen tai monimutkaisen ilmiön ajattelemiseen oman työn ja tulokinnan kohteena. Artikkelissa esitellään viimeaikaisten tutkielmien ajankohtaisia tuloksia ja lopuksi niistä johdetaan – pitkän linjan sosiaalityöntekijöitä ja tutkijoita kun olemme – joitakin esioletuksia ja heuristisia kysymyksiä muutaman osateeman puitteissa.

Artikkelin argumentaatio rakentuu abduktiivisesti (esim. Tavory & Timmermans 2014). Abduktiivinen päättely voi parhaimmillaan rakentaa siltaa käytäntötutkimuksista tieteelliseen tutkimukseen (esim. Flyvberg 2001). Esittelemme aluksi kuuden opinnäytetyön valittuja tuloksia, jotka ovat tämän artikkelin teeman kannalta kiinnostavia. Pohdimme tulosten mahdollisia merkityksiä ammattikäytäntöjen näkökulmasta

¹⁹ http://www.socca.fi/praksis/tutkimustietopankki_ylisukupolvisista_ilmioista

²⁰ <http://ethesis.helsinki.fi/>

²¹ http://www.socca.fi/praksis/opiskelijoiden_kaytantotutkimuksia

sekä mietimme, mitä jatkotutkimuksissa tulisi ottaa huomioon. Mitä esioletuksia opiskelijoiden saamat tulokset vihjaavat perässä tuleville käytäntötutkijoille? Emme kuitenkaan tässä vaiheessa pyri teoretisoimaan eli liittämään tuloksia aiempaan tutkimustietoon sellaisinaan, vaan keskitymme tulosten merkitysten reflektointiin.

Olemme järjestäneet valitut teemat elämänkaarimallin mukaan – aloitamme ennakkollisesta lastensuojeluilmoituksesta. Sen jälkeen tarkastelemme vauvavaiheen lastensuojelua ja perheongelmien ratkaisemista silloin kun sen kohteena on erityisen vaikeaselkoinen elämäntilanne. Sen jälkeen kuvaamme millaista tietoa tutkittavasta ilmiöstä opiskelijat tuottivat sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta. Lopuksi pohdimme sukupolvelta toiselle siirtyvien ilmiöiden tutkittavuutta ja sitä, miten näitä aiheita kannattaisi jatkossa analysoida.

Tutkielmien aihevalinnoista

Helsingin yliopistossa tehtävien käytäntötutkimuksellisesti virittyneiden sosiaalityön opiskelijoiden pro gradu -tutkielmien ja käytäntötutkimusten aiheet voivat nousta heidän omasta kokemuspirstästä, mutta Praksis yhteistyössä ne tulevat yhä useammin kunnilta tai kolmannelta sektorilta ja joskus myös alan yrittäjiltä. Ohjaaja ei määrää aihetta, vaan opetuksessa tuetaan opiskelijan vapautta ja omaa valintaa etsiä kiinnostuksensa kohteet. Taustaoletuksena on, että se vahvistaisi opiskelijan motivaatiota ja halua oppia aiheesta. On tavallista, että opiskelijat ovat avoimia ja innostuneita työyhteisöjen tutkimusaiheehdotuksista.

Vuosina 2014 ja 2015 kunnat ja muut yhteistyötahot tarjosivat vaihtelevassa määrin teemoja, jotka pureutuvat sukupolvien välisten kysymysten tematiikkoihin. Esimerkiksi syksyllä 2015 tarjottujen aiheiden joukossa oli kymmenkunta sellaista, joihin tämä teema on helposti liitettävissä. Mielenkiintoista on, että yksi innokkaimmista ylisukupolvisuutta käsittelevien aiheiden tarjoajista on ollut SOS-lapsikylä. Asiaa selittää se, että teema sisältyy myös sen toimintaohjelmaan.

Edellä sanotun lisäksi monissa opinnäytetöissä on ollut mahdollista sivuta sellaisia prosesseja tai tilanteita, jotka ovat olleet valitun teeman kannalta hedelmällisiä. Yhden opiskelijan työpanoksen määrä (15 tai 40 opintopistettä riippuen siitä onko kyseessä pro gradu vai käytäntötutkimus) on pieni, verrattuna tutkimuksen kohteena olevan ilmiön monitahoisuuteen ja muuntuvuuteen. Yksi opinnäytetyö on ikään kuin rapsuttaisi nuppineulalla pienen palan isosta elefantista. Siitä saa irti pikku näytteen, mutta sen paikantaminen kaikkiin niihin biologisiin, sosiaalisiin, poliittisiin ja muihin suhteisiin, joista se on osa, on käytännöllisesti katsoen mahdoton tehtävä yhdessä opinnäytteessä. Jokaisen tutkijan on tyydyttävä valitsemaan oma rajattu tulokulmansa ja vaarana on, että pienistä osista ei elefantin olemus lopultakaan hahmotu.

Kun nykyisten sosiaalityön opiskelijoiden tiedontuotanto tapahtuu pääasiassa laadullisen tutkimuksen menetelmin, tutkielmien tuottamat havainnot eivät ole sellaisenaan yleistettäviä. Siitä huolimatta ne voivat tarjota tuoreita kimmokkeita kaavoihin kangistuneelle tieteelliselle ja ammatilliselle ajattelulle. Tilaa ajattelulle palvelutyössä tarvitaankin juuri nyt kun työ on muuttumassa kansalaisten ja asiantuntijoiden tasavertaisuuden suhteiden, isojen rakenneuudistusten ja muiden yhteiskuntaa peruuttamattomasti muuttavien kehityskulkujen pyörteissä. Lisäksi korostamme, että tämä artikkeli on vasta väliyhteen veto Praksiksessa valitusta teemasta: monet aiheen kannalta kiinnostavat sosiaalityön tutkielmat ovat vielä kesken. Lisää tietoa on tulossa ja loppuyhteen veto on mahdollista tehdä vasta teemakauden lopussa.

Ennakolliset lastensuojeluilmoitukset

Vielä syntymättömästä lapsesta tehtävä ennakollinen lastensuojeluilmoitus on avainpaikalla, kun yhteiskunta tahtoo estää sukupolvelta toiselle siirtyvän huono-osaisuuden kierteen jatkumisen. Lastensuojelulakiin maaliskuussa 2010 lisätty säädös pyrkii suojaamaan vielä syntymätöntä lasta esimerkiksi äidin päihdeikäytöltä. Se pyrkii turvaamaan syntyvälle riittävän hyvän kasvuympäristön tilanteissa, jolloin tulevien vanhempien tuen tarve on asiantuntijoiden näkökulmasta ilmeinen. Tutkimus- ja kokemustiedon kautta tiedetään, että raskaus on etenkin naisen elämässä yksi todennäköinen käännekohta. Se on paikka pysähtyä arvioimaan omaa elämää myös tulevan vanhemmuuden ja syntyvän lapsen näkökulmasta jopa sukupolven mittaisessa perspektiivissä. Sukupolvelta toiselle siirtyvien sosiaalisten ongelmien ensimmäinen tärkeä

interventiokohta on sikiövaihe – pian syntyvä lapsi tuo tullessaan elämäntavan muutoksen mahdollisuuden vanhemmille.

Pääkaupunkiseudun käytäntötutkimuksen päivässä syksyllä 2013 Espoon kaupunki esitteli sosiaalityön opiskelijoille yhtenä ajankohtaisena tutkimusaiheena ennakolliset lastensuojeluilmoitukset. Aiheeseen tarttui opiskelija, jonka toimenkuvaan näiden ilmoitusten käsittely oli kuulunut koko sen ajan, kun ilmoituksia koskeva lastensuojelulain pykälä oli ollut voimassa.

Kaisa Saarinen valitsi aineistoksi kaikki yhden espoolaisen aikuissosiaalityön toimipisteen vuoden aikana käsittelemät ennakolliset ilmoitukset, joita oli yhteensä 34. Ilmoittajatahoista tavallisimpia olivat terveydenhoito, päihdepalvelut, äitiysneuvola sekä sosiaali- ja kriisipäivystys. Tavallisin ilmoitussyy oli vanhemman – useimmiten äidin - päihteiden liikakäyttö. Myös mielenterveyden ongelmat ja perheväkivalta sekä vanhemmuuden ongelmat jo olevien lasten kanssa mainittiin usein ilmoituksen tekemisen syinä. Ilmoituksen tekemisajankohdat vaihtelivat paljon ensimmäisestä raskauskuukaudesta viimeisiin päiviin ennen synnytystä, joten tukipalveluille jäi varsin vaihteleva mahdollisuus ennakoiwaan työskentelyyn vanhempien kanssa. Tavallisin työskentelyn aloitus oli moniammatillinen verkostokokous, jossa asiakas tai hänen omaisensa oli harvoin mukana. Valtaosa ilmoituksista (86 %) johti aikuissosiaalityön ja lastensuojelun yhteistyöhön, mutta lastensuojelun rooli ja toimintasuunnitelma lapsen syntymän jälkeen jäi tutkituissa dokumenteissa lopulta epäselväksi. Tutkijan ehdotukset menettelyn parantamiseksi johtivat Espoon ennakollisten ilmoitusten ohjeiden täsmennyksiin keväällä 2015. Esimerkiksi käsittelyaika rajattiin seitsemäksi vuorokaudeksi ja lastensuojelun vastuita täsmennettiin niissä tapauksissa, joissa perheellä oli jo olemassa oleva asiakassuhde (Saarinen 2015, 14–15).

Sama tutkija jatkoi aiheen analyysia pro gradu -tutkielmassaan. Käytäntötutkimuksen aineistoa täydennettiin dokumenteilla, jotka sosiaalityöntekijät olivat kirjoittaneet ennakollisesta lastensuojeluilmoituksesta käynnistyneissä työskentelyprosesseissa. Siinä Saarinen analysoi ilmoitusta seuranneita työprosesseja sekä ilmoituksen käsittelijän että moniammatillisten jatkotoimenpiteiden näkökulmasta. Kiinnostavana yksityiskohtana kävi ilmi, että päihteitä runsaasti käyttävien kohdalla kirjauksissa oli hyvin vähän merkintöjä tulevan lapsen hyvinvoinnista tai huumeidenkäytön vaikutuksista sikiöön (Saarinen 2015, 51–52). Toisaalta, kun työtä tehtiin moniammatillisissa tiimeissä, tämä työ saattoi olla sovittu esimerkiksi päihdetyötä tekeville asiantuntijoille. Siten asia saattoi olla hyvässä hoidossa, mutta siitä ei voitu varmistua sosiaalityöntekijöiden kirjausten perusteella. Ei ole yllättävää, että ehkäisevää työtä tehtiin nimenomaan odottavien äitien kanssa. Merkintöjä tulevien isien kanssa tehdystä sosiaalityöstä dokumenteissa oli varsin harvoin.

Myöskään varhaisen vuorovaikutuksen ongelmia ennakovia merkintöjä ei löytynyt esimerkiksi mielenterveysongelmista kärsivien äitien kohdalla, vaikka tutkimustiedon perusteella yhteys äidin mielenterveysongelmien ja varhaisen vuorovaikutuksen puutteiden välillä tiedetään vahvaksi (emt., 66–67). Saattoiko tätä puutetta selittää heidän muita tutkittuja korkeampi koulutustasonsa vai se, että työtä varhaisen vuorovaikutuksen mahdollistamiseksi tehtiin toisaalla? Mielenterveysongelmista kärsivien äitien kohdalla oli sen sijaan muutamissa kirjauksissa kiinnitetty huomiota tulevan äidin oman lapsuudenperheen päihde- ja mielenterveysongelmiin, mutta sitä edeltävien sukupolvien osalta ei mainintoja näissäkään tapauksissa ollut (emt., 63–64).

Perheväkivaltaa koskevat merkinnät liittyivät aineistossa usein maahanmuuttajataustaisiin perheisiin, ja osin myös asiakkaan kielitaitoon ja huonoon suomalaisen kulttuurin tuntemukseen. Pahoinpitelijä oli tyyppillisesti joko suomalainen ja ulkomaalaistaustainen mies. Tulevat äidit eivät läheskään aina olleet tietoisia oikeuksistaan tai he eivät halunneet, että väkivallantekoja olisi käsitelty oikeusprosessissa. (Saarinen 2015, 67–72). Tämän perusteella herää yleisempi kysymys: osataanko monikulttuuristuvassa suomalaisessa yhteiskunnassa, ja erityisesti sen sosiaalityössä, riittävästi ennakoida syntyvään lapseen läheissuhteissa kohdistuvaa väkivallan uhkaa?

Viimeinen tämän artikkelin tehtävän kannalta kiinnostava teema Saarisen (2015, 72–79) tutkielmassa liittyy tulevan äidin omaan lastensuojelutaustaan, hyvin nuoreen ikään ja sen myötä heikkoon kykyyn hoitaa omia asioitaan sekä lähiverkoston puutteeseen. Dokumenttien valossa työskentelyssä onnistuttiin usein kutomaan syntymässä olevalle lapsiperheelle lisää tukiverkosta. Ongelmien siirtymisen kannalta huomattavaa on, että dokumenteissa ei esitetty konkreettisia tietoja äidin lastensuojelutaustasta, eikä dokumenteissa ennakoitu syntyvän lapsen riskejä odottavien vanhempien elämänhistorian pohjalta.

Yhteenvedona ennakkollista lastensuojeluilmoitusta seuraavista sosiaalityön työprosesseista jääme sosiaalisten ongelmien sukupolvittaisen siirtymisen näkökulmasta kysymään: Onko sosiaalityössä tiedostettu tämän työvaiheen mahdollisuuksia ja merkittävyyttä sukupolven mittaisessa perspektiivissä – siis ehkäisevän sosiaalityön näkökulmasta? Pitäisikö työprosesseja ryhtyä jäsentämään nykyistä enemmän tutkimustiedon tarjoamien riski- ja suojatekijöiden todennäköisyyksien tapauskohtaisen arvioinnin pohjalta? Voisiko tutkimustiedon valossa todennäköisiä riski- ja suojatekijöitä kirjoittaa auki dokumentteihin? Voisiko tällainen näkyväksi tekeminen motivoida myös asiakasta eli tulevaa äitiä ja isää elämänmuutokseen?

Vauva ja vanhemmat lastensuojelun asiakkaina

Sukupolvelta toiselle siirtyvän huono-osaisuuden näkökulmasta lastensuojelun sosiaalityön tehtävä on vahvistaa ennakoivasti pienen lapsen selviämisten mahdollisuuksia eliminoimalla hänen tulevaa elämäänsä varjostavia riskejä, sekä vahvistamalla vauvaa suojaavia tekijöitä kaikin tunnetuin ja käytettävissä olevin keinoin. Lapsikeskeisen työn toteutuminen vauvojen kohdalla riippuu paljolti sosiaalityöntekijän taidoista ja tiedoista hahmottaa vauvan hyvinvoinnin tila ja paikka perhekokonaisuuden osana.

Nykytietämyksen valossa vauvavaihe on hyvin merkittävä ihmisen koko tulevan kasvun, kehityksen ja hyvinvoinnin kannalta. Susanna Nyman teki Espoossa käytäntötutkimuksen (2014) ja pro gradun (2015), joita motivoi uusien vauvatutkimus sekä tutkijan aiempi työkokemus vauvakeskeisestä toiminnasta terveydenhuollossa. Tutkimusaihe heräsi tutkijan omista havainnoista uutena lastensuojelun työntekijänä. Hänen mielestään vauvat näkyvät perhekeskeisyyttä painottavan lastensuojelutyön arjessa liian vähän siihen nähden, että toimintaa tulee ohjata lapsen edun ensisijaisuus. Toisaalta vauvat ovat haasteellisia ja haavoittuvia yhteistyökumppaneita. He eivät osaa sanoittaa tarpeitaan, vaan tämä tehtävä jää tilanteessa toimiville aikuisille ja aivan viimesijaisiin vauvan tarpeiden tulkintavastuu jää lastensuojelun sosiaalityöntekijöille.

Susanna Nyman tuotti tietoa siitä, mitä lastensuojelun sosiaalityöntekijät ja toisaalta heidän kirjoittamansa viralliset asiakasdokumentit kertovat vauvoista asiakkaina sekä lastensuojelun työstä vauvaperheiden parissa. Tutkimusvuonna tavallisimmat tilastolliset syyt espoolaisvauvojen asiakkuuteen liittyivät vauvoista itsestään riippumattomiin syihin – perheväkivaltaan, vanhempien päihdeongelmiin ja osaamattomuuteen toimia lapsensa vastuullisena hoitajana. Tutkijan analysoimat dokumentit koskivat 25 satunnaisesti valittua asiakastapausta. Pro gradu -tutkielmaansa varten Nyman lisäksi haastatteli kirjauksia tehneiden sosiaalityöntekijöiden ryhmää.

Kuvaamme seuraavassa Nymanin tuloksia ja niiden herättämiä ajatuksia sosiaalityöntekijöiden vauvoja koskeneista kirjauksista ja tulkinnoista. Haastattelut paljastivat ensinnäkin, että tutkitut sosiaalityöntekijät orientoituivat työssään vauvakeskeisesti (Nyman 2014). Heidän kirjauksensa käsittelivät tavallisesti vauvan arkea, välitöntä toimintaa tapaamistilanteessa tai vauvan olemusta. Myös dokumenttianalyysi yllätti myönteisesti tutkijan, sillä vastoin tutkijan aiemman tutkimustiedon pohjalta rakentamaa oletusta, asiakirjoista löytyi merkintöjä vauvoista. Tehdyt kirjaukset olivat enimmäkseen positiivisia vauvahavaintoja. Yhtään merkintää, esimerkiksi vauvan kaltoinkohtelusta, ei otokseen sisältynyt. Mutta läheskään jokaisesta vauvasta tutkija ei löytänyt etsimäänsä asiakirjamerkintää: 36 prosentilla ei ollut asiakirjoissa mitään vauvaa itseään koskevaa työntekijän havaintoa vauvan olemuksesta, hyvinvoinnista tai arjesta. Parhaiten dokumenteissa tulivat yksilöinä näkyviksi ne vauvat, joilla oli jokin sellainen ominaisuus, että heillä on omia, erityistä huolenpitoa ja hoivaa vaativia tarpeita. Toinen dokumenteissa yksilöllisesti huomioitu vauvojen ryhmä oli perheen esikoislapset. Usean lapsen perheissä vauvaa koskevat merkinnät jäivät usein isompien lasten toiminnan dokumentoinnin varjoon. (Nyman 2015, 45–47).

Lastensuojelusta tehtiin yhteistyötä äitiys- ja lastenneuvolan kanssa merkintöjen mukaan melko vähän. Tavallisimmin neuvola osallistui isoihin moniammatillisiin verkostopalaveriiniin. Asiakastason yhteistyötä tehtiin vain neljän vauvan tapauksessa. Tutkija arvioi, että yhteistyön vähäisyys voisi selittyä sillä, että neuvolat tekevät melko vähän lastensuojeluilmoituksia. Silloin heille ei automaattisesti synny aktiivista toimijuutta vauvan suojelemisessa. Moniammatillista yhteistyötä terveydenhuollon lapsiasiantuntijoiden kanssa lastensuojelussa tehtiinkin tutkijan mielestä liian vähän. (Emt.)

Tutkija havaitsi, että sosiaalityöntekijöiden omat arviot vauvan hyvinvoinnista puuttuivat dokumenteista lähes kokonaan. Haastattelussa etenkin nuoret ja lapsettomat sosiaalityöntekijät ilmaisivat olevansa epävarmoja tekemään johtopäätöksiä vauvan havainnoinnin perusteella. Tavallista oli, että sosiaalityöntekijät

kirjasivat useimmin vanhempien tai jonkun muun asiantuntijatahon arvion vauvasta ja perheen tilanteesta kuin oman vauvaa koskevan arvionsa. (Nyman 2015, 45–65.)

Sosiaalisten ongelmien sukupolvelta toiselle siirtymisen näkökulmasta esitellyn dokumenttianalyysin tulokset vauvojen lastensuojelutyöstä kertovat, että vauvojen erityisyys on lastensuojelun sosiaalityössä tunnustettu. Tulosten valossa voi arvioida, että sosiaalityöntekijän peruskoulutus ei ole tarjonnut riittäviä valmiuksia vauvatyöhön. Etenkin vauvojen havainnointi on vaativan erityistason osaamista, jonka rakentuminen edellyttää sekä sosiaalityöntekijän omaa työkokemusta vauvatyössä, että työyhteisöjen investointia lastensuojelun työntekijöiden täydennyskoulutukseen. Se on myös työtä, jossa parhaaseen lopputulokseen päästään moniammatillista osaamista hyödyntämällä. Palvelujärjestelmän kannalta vahva investointi vauvavaiheen lastensuojelutyön osaamiseen sekä vauvatyön moniammatillinen organisointi maksaa itsensä takaisin sekä inhimillisesti että taloudellisesti.

Äitien selviytymistarinoita päihteistä

Reetta Teperillä oli useiden vuosien kokemus lastensuojelutyöstä kun hän aloitti pro gradu -tutkielmansa. Hän oli tuntenut äitejä, jotka olivat selittäneet pitkään jatkuneen ja vaikean päihdeongelmansa - ja samalla mahdollisesti myös edelliseltä sukupolvelta siirtyneen negatiivisen sosiaalisen perimänsä. Näiden kokemusasiantuntijoiden kokemustietoa analysoimalla tutkija halusi oppia jotain siitä, miten lastensuojelussa työskentelevät voisivat parhaiten tukea vanhempia, jotka kamppailevat irti päihteistä ja uutta elämäntapaa kohti. Samalla kun tämä työ on yhden sukupolven tukemista ongelmien jatkumon katkaisemisessa, se on myös ehkäisevää työtä lasten näkökulmasta.

Teperi (2014) tavoitti kolme vaikeasta päihteiden käytöstä selvinnyttä äitiä narratiiviseen haastatteluun, jossa he saivat varsin vapaasti kertoa tutkijalle oman elämäntarinansa. Nämä naiset olivat tehneet radikaalin ja pysyvän elämänmuutoksen jo vuosia ennen haastatteluja. Muita aineistoja ei tutkimuksessa käytetty. Tapaus tutkimukseen valikoituneille äideille yhteistä oli myös se, että heidän elämässään lastensuojelulla oli ollut merkittävä rooli. Haastatellut tiesivät alusta lähtien tutkijan olevan entinen ja tuleva sosiaalityöntekijä, jolla on kokemusta lastensuojelusta. Informantit kokivat kertovansa tarinansa nimenomaan tutkijalle, ei lastensuojelun sosiaalityöntekijälle.

Narratiivisen tutkimuksen lähtökohtana on, että kertoja saa esittää oman tulkintansa siitä mitä omassa elämässä on hänen mielestään tapahtunut ja pohtia miksi niin on käynyt. Kaikkien naisten kertomuksissa ongelmat olivat siirtyneet ainakin yhdeltä sukupolvelta seuraavalle, sillä jokaisen äidin lapsista ainakin yksi oli ollut lyhemmän tai pidemmän ajanjakson huostaan otettuna ja sijoitettuna. Kahden äidin varhainen päihdeiden liikkakäyttöön ajautuminen oli seurausta lapsuuden perheolojen kaoottisuudesta, joten näissä suvuissa päihdeongelmista kärsittiin ainakin kolmessa toisiaan seuraavassa polvessa.

Kaikkien haastateltujen naisten tarinassa nuorella iällä yllättänyt raskaus oli ensimmäinen pysäyttävä tekijä, joka tuotti heille elämäntapamuutoksen mahdollistavan tilan. Se sai nuoret naiset ajattelemaan, että minun pitäisi elää toisin, jotta voisin huolehtia syntyvästä lapsestani. Naiset kokivat vahvasti, että raskaus vaikutti oman toipumisprosessin käynnistymiseen. He kuvasivat, miten lasten syntymä ja äitiys olivat heitä eri tavoin kannatelleita voimavaroja vuosia kestäneessä toipumisensa prosessissa. Samansuuntainen tulos lasten ja perheen merkityksestä päihteistä toipumiselle toistuu myös Kaisa Pasasen (artikkeli tässä julkaisussa) haastateltujen vanhempien kertomuksista.

Reetta Teperille kerrotuissa tarinoissa tärkein yksittäinen äitien selviytymistä edistänyt tekijä -jokaiselle heistä - oli uskon tuleminen. Usko Jumalaan antoi heille uudet merkitykset tulkita suhdetta itseän, maailmaan ja korkeampaan voimaan. Uskon koettiin voimauttavan ja antavan toivoa. Sen lisäksi uskonyhteisö kuvattiin raitista elämäntapaa kannattelevana ympäristönä sekä tilapäiset retkahdukset anteeksi antavana yhteisönä. Muita äitien tarinoissa mainittuja, raitista elämäntapaa tukevia yhteisöjä olivat AA ja NA -ryhmät. (Teperi 2014, 36–65.) Tarinoiden samanlaista selviytymisen juonta selittää se, että tutkittavat hankittiin haastateltaviksi lumipallomenetelmää käyttäen. He siis tunsivat toisensa ainakin joiltakin osin ennen haastattelua.

Lastensuojeluasiakkuus oli kaikilla kertojilla ollut jossain elämänvaiheessa pitkäaikainen, yhdellä naisella jopa koko elämän mittainen. Heidän suhteensa lastensuojeluun oli ollut monella tavalla jännitteinen. Myös Pasasen (2015, 49, 57–60; artikkeli tässä julkaisussa) tutkielmassa päihteiden liikkakäytöstä toipuneet

vanhemmat kertoivat, että heillä oli jossain määrin ristiriitainen kokemus lastensuojelun työskentelystä selviytymisensä tukena: toisaalta pelko lasten menettämisestä oli elämänmuutokseen pakottava tekijä, mutta toisaalta suhde instituutioon koettiin muutoksen esteeksi. Pasasen tutkimuksessa vanhemmat kritisoivat lastensuojelun ongelmia ja kontrollia painottavaa työtappaa. Mutta mikä oli lastensuojelun osuus äitien Teperille kertomassa toipumisen prosessissa? Ennen kysymykseen vastaamista on hyödyllistä tarkastella, mitkä asiat heidän kertomuksissaan estivät päihteisestä elämäntavasta luopumista.

Toipumisen esteinä äidit painottivat voimakkaita häpeän ja syyllisyyden tunteitaan. He häpesivät toisaalta omaa lapsuuden perhettään, johon liittyi paljon päihteidenkäyttöä, ja toisaalta heitä painoi syyllisyys siitä, mitä heidän omat lapsensa olivat joutuneet kokemaan äitinsä päihteisen elämänvaiheen vuoksi. He olivat vuosikausia kantaneet vahvaa psyykkisen ja sosiaalisen toiseuden taakkaa, josta oli vaikea puhua ja vielä vaikeampi vapautua. (Teperi 2014, 61–65.) Tällaista elämänvaihetta voi Pasasen tapaan kutsua päihteidenkäytön ja riittämättömän vanhemmuuden sävyttämäksi identiteetiksi. Tutkimustiedon valossa leimautumisen tunne on tavallinen niillä ihmisillä, joiden taustaan kuuluu sukupolvittain siirtyviä sosiaalisia ongelmia.

Äitien kokemukset lastensuojelun kyvystä tukea toisenlaisen identiteetin rakentamista ja perheen ongelmanvyyhden selvittämistä vaihtelivat. Luottamussuhteen rakentamista lastensuojelun sosiaalityöntekijään häiritsi äitien tarinoissa etenkin pelko lasten huostaanotosta – yhtä tarinaa lukuun ottamatta. Kahden äidin kritiikki palvelua kohtaan koski heidän lastensa avuntarpeiden ohittamista: He olisivat toivoneet sosiaalityöntekijän tapaavan ja tukevan enemmän myös heidän lapsiaan. Yhden äidin pyyntöön saada kriittisellä hetkellä terapiaa koko perheelle ei lastensuojelussa suostuttu. Päätös johti lasten huostaanottoihin ja perheen hajoamiseen. Äidin mielestä lastensuojelu asettui tässä tapauksessa esteeksi perheen selviytymiselle. (Emt., 61–65.)

Edellä sanotusta huolimatta lastensuojelun osuus ylisukupolvisten ongelmien katkaisemisessa oli kahden äidin kertomuksessa merkittävä. Yhdessä kertomuksessa suhde lastensuojeluun oli kovaa ja pitkällistä kamppailua palvelun saamisesta. Tämä äiti kertoi, että hän sai lopulta tukea lastensuojelulta, mutta koki sen lähinnä oman sitkeytensä ansioksi. Kaikesta huolimatta kohtaamiset työntekijän kanssa olivat kaikille äideille toipumisen prosessissa merkittäviä, mutta olennaista on, miten äiti tapaamiset sosiaalityöntekijän kanssa koki: ne joko edistivät tai patosivat hänen elämänhallintaansa. (Teperi 2014, 66–71).

Jos äitien kertomaa lapsi- ja perhekeskeisyyden puutteesta lastensuojelutyössä rinnastaa Johanna Hietamäen (2015) väitöskirjan tuloksiin sekä Kaisa Pasasen (2015, 73–79; artikkeli tässä julkaisussa) tulkituksiin vanhempien kertomuksista, havaitsee että vanhempien toipumisessa lasten määrätietoisella huomiomisella ja positiivisella, perhekeskeisellä orientaatiolla oli ratkaiseva merkitys. Tästä voi alustavasti päätellä, että lastensuojelun tulisi kyetä sellaiseen työskentelyyn, jossa sekä perhekeskeisyys että lapsilähtöinen työote toteutuu samanaikaisesti. Lastensuojelussa olisi syytä pohtia vakavasti, miten tukea sukupolvelta toiselle siirtyvän häpeäntunteen ja leimatun identiteetin murtamista riittävästi, ja miten tukea muutosta lasta vahingoittavissa arkisissa toimintatavoissa. Missä määrin esimerkiksi lastensuojelun alkuarvioinnin ensitapaamisesta alkaen olisi mahdollista keskittyä tukemaan sekä yksittäisten perheenjäsenten, että koko perheen huojuvaa minäkuva? Ja missä määrin voitaisiin määrätietoisesti edistää selviytyjän identiteetin rakentamista sekä lapsen elämässä että hänen vanhempiensa elämässä samanaikaisesti? Pysyvä muutos syntyy siten että sekä vanhempien että lapsen hyvinvointi on tasapainossa.

Sosiaalityöntekijöiden näkökulma

Ylisukupolvisuuden ilmiöt ja niihin liittyvät kysymykset ovat tavallisia sosiaalityöntekijöiden käytännön asiakastyössä, mutta niiden monia merkityksiä ongelmakierteiden katkaisemisen kannalta ei aina ole tiedostettu tai ainakaan julkilausuttu. Vuonna 2015 valmistuneista sosiaalityön käytäntötutkimuksista kaksi käsitteli sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä ja tietämystä aiheesta (Ala-Honkola 2015; Sigfrids 2015). Kummassakin tutkielmassa kiinnostuksen kohteena oli lastensuojelu. Maija Ala-Honkola teki lomakekyselyn SOS-lapsikylän sosiaalityöntekijöiden keskuudessa, kun taas Anna Sigfrids haastatteli sosiaalityöntekijöitä helsinkiläisessä lastensuojelun avohuollon toimipisteessä. Ala-Honkola oli kiinnostunut sosiaalityöntekijöiden näkemyksistä ja tiedoista, jotka koskivat lastensuojelun asiakkuuden siirtymistä sukupolvel-

ta toiselle ja sen katkaisemisesta. Sigfrids puolestaan selvitti sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä ylisukupolvisesta huono-osaisuudesta riskien ja lasta suojaavien tekijöiden näkökulmasta.

Ala-Honkolan (2015) aineisto tuotti sekä määrällistä että laadullista analyysiä. Kaikki SOS-lapsikylän sosiaalityöntekijät (n=11) vastasivat kyselyyn, jossa selvitettiin heidän vastuullaan olevien, huostaan otettujen lasten vanhempien lastensuojelun asiakkuutta, ja sitä, miten mahdollinen ongelmien siirtyminen sukupolvelta toiselle ilmeni näiden perheiden tapauksessa. Tutkimus osoitti, että sosiaalityöntekijöillä oli vain vähän tietoa vanhempien omista asiakkuuksista lastensuojelussa. Äitien osalta tietoa oli enemmän kuin isien osalta. Silloin kun vanhemman lastensuojeluhistoria tuli sosiaalityöntekijän tietoon, se liittyi usein lapsen sijoituksiin ja perheessä tapahtuneeseen päihteiden ongelmakäyttöön. Samalla tietoon tuli myös muita syitä, kuten kolmanteen sukupolveen eli isovanhempien elämäntilanteeseen tai kasvatuskulttuuriin liittyviä vanhemmuuden puutteita.

Ala-Honkolan tulokset kuvannevat yhtäältä sitä, että sosiaalityöntekijät eivät ole pitäneet vanhempien elämänhistoriaan tutustumista merkittävänä seikkana lapsen ja perheen tilanteen kokonaisarviointissa tai työskentelyssä lapsen ja perheen kanssa. Toisaalta tulokset heijastanevat sitä, että varsinkin isien elämänhistoriat ovat sosiaalityöntekijöiden katseen katveessa. Kyselyyn vastanneet sosiaalityöntekijät esittivät myös joitakin arveluja siitä, miksi lastensuojelun asiakkuus heidän mielestään voi siirtyä yhdeltä sukupolvelta toiselle. Heidän näkemyksensä mukaan ylisukupolvisista ongelmista kärsivissä perheissä ei aina tunnusteta lapsen tarpeita. Lisäksi he arvelivat, että ilmiötä saattoivat selittää vanhempien omat vaikeudet. Sosiaalityöntekijät näkivät ylisukupolvisten ongelmien katkaisemisessa tärkeänä sen että palvelut ja niiden käyttäjät kohtaisivat oikea-aikaisesti. Lisäksi vanhempien vastuuta ja osallisuutta pitäisi tukea riittävästi ja keskustella sijoituksen syistä lasten kanssa avoimesti.

Ala-Honkolan tulokset viittaavat siihen, että niin lastensuojelussa kuin sijaishuollossa toimivien sosiaalityöntekijöiden olisi tärkeää selvittää systemaattisemmin vanhempien perhetaustoja, ja etsiä syvempää ymmärrystä vanhemmuuden puutteiden yksilöllisistä taustoista. Näin kenties voitaisiin yhdessä vanhempien kanssa työskennellessä pohtia niiden merkitystä ja purkaa lasta tulevana vanhempana vahingoittavia vanhemmuuden malleja. Palaamalla analyttisesti vanhemman omiin lapsuuskokemuksiin vanhempia voitaisiin tukea näkemään myös oman lapsen kokemusmaailmaa. Toisaalta, Ala-Honkolan ehdotus lastensuojelun palvelujen kehittämisestä yhdessä kokemusasiantuntijoiden kanssa, on myös varteenotettava.

Sigfridsin haastattelemat neljä lastensuojelun avohuollon sosiaalityöntekijää pohtivat sukupolvelta toiselle siirtyvää huono-osaisuutta. Lastensuojelun sosiaalityössä sukupolvesta toiseen ulottuva huono-osaisuus ilmenee haastateltujen mielestä monin tavoin. Se voi näkyä esimerkiksi tukiverkkojen puutteena, työttömyytenä, alhaisena koulutustasona, päihde- ja mielenterveysongelmina ja yleisenä näköalattomuutena tulevaisuuden suhteen. Lastensuojelussa esiin tuleva erityinen seikka on nuorten tyttöjen aikuismaisen seksikkyyden tavoittelu ja ryhtyminen seksuaalisesti virittyneisiin suhteisiin vanhempien miesten kanssa.

Haastatellut pitivät sukupolvelta toiselle siirtyvää huono-osaisuutta monitahoisena ilmiönä, joka näkyy monilla muillakin elämänalueilla kuin lastensuojelussa. Se voi näkyä esimerkiksi sairauksina tai tunnehäiriöinä, jotka voivat myöhemmin johtaa mielenterveyden ongelmiin tai päihteiden ongelmakäyttöön. Sosiaalityöntekijöiden mielestä kaikki ”perivät” kannustavia ja estäviä tekijöitä edellisiltä sukupolvilta, mutta kaikilla ei ole välineitä ja resursseja tarttua niihin rakentavalla tavalla. Lastensuojelussa yhdeltä sukupolvelta toiselle siirtyvä huono-osaisuus sekä sosiaaliset ja terveydelliset ongelmat näkyvät puutteina vanhemmuudessa sekä yksinäisyytenä ja voimattomuutena. Ylisukupolvista huono-osaisuutta voi haastateltujen sosiaalityöntekijöiden mukaan ylläpitää usein myös se, että vanhemmat toistavat tahtomattaan samoja puutteita kuin heidän omat vanhempansa.

Myös Sigfrids peräänkuuluttaa sitä, että ylisukupolviset ilmiöt tulevat näkyviksi vain mikäli sosiaalityöntekijät kartoittavat vanhempien taustoja. Kartoitus on sosiaalityöntekijöiden mukaan tärkeää myös siksi, että huono-osaisuus voi saada myös sellaisia ilmenemismuotoja, joiden välittymistä sukupolvelta toiselle on vaikea havaita ilman huolellista kartoitusta. Haastattelutiedoista käy ilmi, että sosiaalityöntekijöiden mukaan monet vanhemmat ovat myös itse olleet lastensuojelun asiakkaita. Tämä merkitsee lastensuojelun avohuollon näkökulmasta sitä, että nämä vanhemmat ovat usein nuoria yksinhuoltajia, joilta puuttuu hyvän vanhemmuuden malli. He ovat nuorina vanhempina avuttomia ja vailla tukiverkkoja. Heillä on vähän koulutusta ja tuloja sekä usein monilla elämänalueilla johtuvista ongelmista juontuvaa päihteiden

liikakäyttöä. Tällaisia vanhempia on tärkeää tukea perhetyöllä perusasioissa, sellaisissa kuin lasten päivärytmin luominen, ruokatapojen opettaminen ja muissa lapsiperheen arkisissa asioissa.

Sigfridsin tutkimukseen osallistuneet sosiaalityöntekijät pitivät ylisukupolviselta kierteeltä suojaavina tekijöinä muun muassa perheen turvaverkkoja ja kotia, jossa lapsi tulee kuulluksi ja nähdyksi sekä saa läheisyyttä – kotia, jossa arjen rutiinit toimivat. Nämä ovat niitä perusasioita, joissa vanhempia pitäisi ohjata ja tukea riittävästi.

Opinnäytetutkimien perusteella näyttää siltä, että sosiaalityöntekijät ovat tietoisia sosiaalisten ongelmien siirtymistä vanhemmilta lapsille tai vieläkin useamman sukupolven välillä. Tämä tietoisuus ei kuitenkaan realisoidu työskentelyksi näiden ongelmien ehkäisemiseksi tai korjaamiseksi lasten vanhempien kanssa. Voisiko olla mahdollista, että vanhempien elämänhistorian selvittäminen lapsen elämäntilanteen ja suojelun tarpeen arvioinnin yhteydessä nähdään tarpeettomana siksi, että se koetaan työläänä vai puuttuuko ammattiauttajilta keinoja sen kanssa työskentelyyn? Sosiaalityön arjessa kohdattava ristiriita määrällisesti mitattavien ja nopeiden vaikutusten sekä paneutuvan sekä kokonaisvaltaisen ja usein aikaa vaativan, mutta eettisesti kestävä työotteen välillä on suuri. Keinoja elämänhistorian huomioivaan ja asiakasta muutokseen voimistavaan työskentelyotteeseen on olemassa ja niillä on saavutettu hyviä tuloksia (Nousiainen tässä teoksessa; Cottam 2015).

Lopuksi

Olemme halunneet lukea opiskelijoiden suppeiden ja kapeasti rajattujen opinnäytetutkimusten havaintoja ja tuloksia avoimin mielin ja tavoitelleet samalla abduktiivisen analyysin ensimmäisiä askelia. Olemme kysyneet, mitä aineksia opiskelijoiden tuore katse tähän ylisukupolvisten sosiaalisten ongelmien moniulotteeseen ja kompleksiseen ilmiökenttään voisi tarjota? Voisiko opinnäytetutkimus olla tuottamassa sellaisia uusia merkityksiä, joilla olisi uutta sosiaalista ajattelua avaavaa potentiaalia? Tukisivatko yhteen kootut opinnäytteiden tulokset sosiaalialan ammattilaisten hiljaista tietoa laajemmissa kehyksissä esimerkiksi paikallisten oppimisverkostojen työskentelyssä?

Opiskelijoiden tutkimuksissa aiempaa kotimaista ja kansainvälistä tutkimusta esittelevät osat paljastavat nopeasti, että esimerkiksi vanhemmilta lapselle siirtyviä vaikeuksia kuvaava ja analysoiva tutkimus, etenkin sen tapaisia ”ilkeitä ongelmia” kuin murtumille altista mielenterveyttä tai vakavaa päihderiippuvuutta, orientoituu tutkimuksen kohteena oleviin perheisiin lähes poikkeuksetta asiantuntijoiden näkökulmasta. Hyvinvointi ja sen lähikäsitteet ymmärretään näissä tutkimuksissa inhimillisistä tarpeista sekä materiaalisista tekijöistä käsin. Ajatellaan, että ihmisillä on puutteita ja ongelmia, joita voidaan paikata tutkimus- ja asiantuntijatietoon perustuvilla sosiaali- ja terveystalveilla. Kun ongelmat ovat monitahoisia ja vyyhteytyneitä, on nykyoloissa kuitenkin käynyt ilmeiseksi, että perheen vaikea elämäntilanne ei ratkea suurella määrällä palveluja ja asiantuntijoita. Tutkimustulokset vihjaavat, että tällaisissa tapauksissa tarvitaan kenties aivan toisenlaista ajattelua hyvinvoinnista sekä kansalaisten, kansalaisyhteiskunnan ja julkisen vallan suhteista.

Tutkimusten valossa näyttää siltä, että perheet ja perheiden kokemustieto ei ole toistaiseksi saanut riittävästi sijaa sukupolvien yli ulottuvien ilmiöiden tutkimuksessa. Kokemustietoa ei ole joko lainkaan havaittu merkitykselliseksi tai ainakaan sitä ei ole käsitteellistetty. Siksi se ei myöskään tule palvelukäytännöissä kuulluksi ja tunnistetuksi yhtenä tärkeänä tiedon lajina, jota ei voi sivuuttaa (esim. Teperi 201; Pasanen 2015 sekä tässä julkaisussa). Esimerkiksi lastensuojelun pitkä perinne ja sen moniammatilliset asiantuntijainterventiot rakentuvat juuri tällaiselle yksipuoliselle tiedolle. Lastensuojelu on viime aikoina ollut ammattikäytäntöjen uudelleen arvioinnin kohteena, koska se on epäonnistunut suojelemaan uhan alla olleita lapsia. Muutokset ovat lisänneet lastensuojelun sosiaalityön asiakastyön ohjausta. Kysymyksi jää, miten hyvin näissä muutoksissa on kyetty edistämään tämän ajan oloihin soveltuvaa, ihmisten toimintakyvyn tasa-arvoa korostavaa hyvinvointikäsitystä (esim. Nussbaum & Sen 1993). Se edellyttää, että yhteiskunta rakentaa mahdollisuuksia, jotka edistävät ihmisten omaa toimintakykyisyyttä ja sitä muutosta, jonka he kokevat tärkeäksi. Se puolestaan vaatii byrokratian purkamista ja sosiaalialan työntekijöiden sitoutunutta läsnäoloa perheen elämässä (esim. Cottam 2015).

Sukupolvelta toiselle siirtyvien sosiaalisten ongelmavyöhtien onnistunut katkaiseminen näyttäisi edellyttävän, että ensimmäisenä lähtökohtana on ammattitoimijoiden luottamus siihen, että muutos perheen

elämässä on mahdollinen. Tämä on muutos, joka ei tapahdu nopeasti vaan se vaatii aikaa. Toinen tärkeä asia on ammattiauttajien kyky vastavuoroiseen, demokraattiseen ja dialogiseen vuorovaikutukseen, sillä pysyvä muutos näyttäisi edellyttävän luottamuksellisen ammatillisen suhteen, joka on emotionaalisesti riittävän turvallinen ja pitkäkestoinen (esim. Teperi 2014; Cottam 2015, 137–138; Pesäpuu 2016). Moniongelmaisten ihmisten parissa työskentelystä saamansa kokemuksen perusteella Hilary Cottam haluaa laajentaa asiakkaan valinnanvapauden koskemaan myös näitä kansalaisia: erityisesti kaikkein hankalimmissa elämäntilanteissa olevien vanhempien tulisi voida valita ne ammattilaiset, jotka työskentelevät heidän kanssaan elämäntapamuutoksen aikaansaamiseksi. Laadullinen tutkimustieto vihjaa, että vanhempien oman toimijuuden vahvistuminen on pysyvän elämänmuutoksen avaintekijä.

Tulevien tutkijoiden lähestymistapoja ja tutkimuskysymyksiä ajatellen herää myös kysymys: olisiko perusteltua syytä luopua kaikista ylisukupolvisuuden käsitteistä? Jos tutkimusta tehdään perheiden, isien, äitien ja lasten näkökulmasta, he tuskin haluavat tunnistaa itsensä ylisukupolvisen perimän kantajina tai siirtäjinä. Kyseessä on asiantuntijan kielenkäyttö ja ne merkitykset, jotka tuon käsitteen laajaan käyttöön ammattiajattelussa liittyvät, eivät todellakaan tue sellaista työtapaa, jossa ollaan rinnalla kulkijoita ja eläydytään ratkomaan käytännön ongelmia yhdessä perheenjäsenten kanssa. ”Ylisukupolvinen huono-osaisuus” on käsite, joka tulisi jatkossa nostaa kriittisen, käsitettä auki purkavan tieteellis-käsitteellisen perustutkimuksen kohteeksi. Hyvän esimerkin sellaisesta tarjoaa Johanna Moilasen (2015) väitöskirja lastensuojelun tukihenkilötoiminnasta – yksilötasolta yhteiskunnan makrotasolle ulottuva sosiaalinen todellisuus ei ole reduktionistista eikä determinististä, vaan se on aina toimijoidensa tuottamaa ja siksi heidän on sitä myös mahdollista muuttaa.

Keskeiset opit ja vinkit

- Lastensuojelussa työntekijöiden tulisi tunnistaa sukupolvelta toiselle siirtyvä häpeän tunne sekä sen merkitys identiteetin rakentumiselle ja vanhemman toiminnalle, mikä avaa mahdollisuuksia tukea vanhempaa irti leimatun identiteetistä ja lapsen kannalta vahingoittavista toimintatavoista.
- Ylisukupolvisten ketjujen katkaisemiseksi tarvitaan uudenlaisia työtapoja kuten esimerkiksi elämänkertomusten avulla työskentelyä.
- Sukupolvelta toiselle siirtyvien ongelmien katkaisu vaatii onnistuakseen aikaa, luottamusta muutoksen mahdollisuuteen ja vastavuoroista, demokraattista ja dialogista vuorovaikutusta.
- Ratkaiseva merkitys päihdeongelmaisten vanhempien toipumiselle on lapsikeskeisen ja perhekeskeisen työorientaation samanaikaisuus.
- Vauvaperheiden kanssa työskentelyn tulisi olla lähtökohtaisesti moniammatillista.
- Lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden tulisi saada täydennyskoulutusta vauvatyöhön.
- Sosiaalityöntekijällä tulee olla uusimpaan tutkimukseen perustuvaa tietoa sosiaalisten ongelmien ylisukupolvisista ketjuista voidakseen hyödyntää sitä arvioidessaan asiakkaiden palvelujen tarvetta

Lähteet

Ala-Honkola, Maija (2015) SOS-Lapsikylän sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä ylisukupolvisesta lastensuojeluasiakkuudesta ja kierteen katkaisusta. Käytäntötutkimus. Helsingin yliopisto.

Cottam, Hilary (2015) Relational welfare. http://www.participle.net/includes/downloader/MTg0NzMwNzI4NjZkMGQ1MTA4MzAxMGQyZGYzNmJjYjYhvy_Bkw5J5tvpI8s7ajaLKNFZZa1R5Vm1Lam05Y2ZibHROWnE5SmFwQkx1

- dUV5bUM0OG9CTVh2YjNob0VRaytLNjFxs005bS9zMTFpd
k41eUpzRisrMjl6VEcyeXVxRHFIZFFeEaFE9PQ Luettu
10.11.2015
- Featherstone, Brid & White, Sue & Morris, Kate (2014) Re-imagining Child Protection. Towards humane social work with families. Bristol: Policy Press.
- Flyvberg, Bent (2001) Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How It Can Succeed Again. Cambridge UK: Cambridge University Press.
- Hietämäki, Johanna (2015) Lastensuojelun alkuarvioinnin vaikutukset vanhempien näkökulmasta. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.
- Moilanen, Johanna (2015) Tutkimus lastensuojelun tukihenkilötoiminnan muutoksista. Relationaalinen näkökulma. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Nussbaum, Martha & Sen, Amartya (1993) The Quality of Life. Oxford: Clarendon Press.
- Nyman, Susanna (2014) Vauva lastensuojelun asiakkaana. Käytätutkimus. Helsingin yliopisto.
- Pasanen, Kaisa (2015) Perhetyö osana päihdepalveluja. Vanhempien kertomuksia ylisektorisen perhetyön merkityksestä päihdeongelmasta toipumisessa. Sosiaalityön pro gradu tutkielma. Helsingin yliopisto. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/153085/Perhetyo_osana_paihdepalveluja.pdf?sequence=1 Luettu 10.11.2015
- Pesäpuu (2016) Taitavalla vuorovaikutuksella vaikuttavampaa lastensuojelua.
- Siegfrids, Anna (2015) ”Äpplet faller inte långt från trädet”? Uppfattningar kring och synlighet av marginalisering över generationsgränserna inom barnskyddets öppenvård, ur socialarbetares synvinklar. Käytätutkimus. Helsingin yliopisto.
- Tavory, Iddo & Stefan Timmermans (2014) Abductive Analysis: Theorizing Qualitative Research. Chicago: University of Chicago Press.
- Teperi, Reetta (2014) Äitien selviytymistarinoita. Tapaustutkimus päihteistä selviytymisestä. Pro gradu. Helsingin yliopisto.

Runoja Vantaalta

Äidin käsi puristaa omaani
Hätä tuntuu iholla
Sanaton viesti, pidäthän huolta pienestä?
Lupaan

Sanotaan että on puhumaton.
Lapsi, joka ei kerro.
Peittää?
Suojaa?
Avaan oven.
Edessä on riehakkuus.
Leikkiä
iloa
puheen pulputusta
pieniä tärkeitä sanoja.
Kohtaamisen ihme!

Lastensuojelun anonyymit työntekijät

Kirjoittajaesittely

Johdanto teemaan - Ylisukupolvisesta näköalattomuudesta muutokseen
– näköalaistavan sosiaalityön tunnustelua

Kirsi Nousiainen, VTT, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto
Päivi Petrelius, YTT, kehittämisspäällikkö, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos
Laura Yliruka, VTT, kehittämisspäällikkö, Soccan Heikki Waris -instituutti

OSA I: Kokemuksia ylisukupolvisuudesta

Jenny Kaasinen-Wickman, Koulutetut kokemusasiantuntijat KoKoA ry
Auri Bützow, YTM, sosiaalityöntekijä, Helsingin kaupunki, nykyisin työskentelee Mannerheimin Lasten-
suojeluliitossa
Laura Yliruka, VTT, kehittämisspäällikkö, Soccan Heikki Waris -instituutti
Meeri, kokemusasiantuntija

OSA II: Keinoja ja lähestymistapoja

Kaisa Pasanen, VTM, kehittäjäsosiaalityöntekijä, Helsingin kaupunki
Hanna Tulensalo, YTL, kehittäjäsosiaalityöntekijä, Vantaan kaupunki, nykyisin työskentelee kehittämisspäällikkönä Pelastakaa lapset ry:ssä
Jonna Vanhanen, YTM, johtava sosiaalityöntekijä, Helsingin kaupunki, nykyisin työskentelee Apotti Oy:ssä
Outi Jaakkola, VTL, johtava sosiaalityöntekijä, Helsingin kaupunki
Minna Selänniemi, VTM, sosiaalityöntekijä, Helsingin kaupunki
Erja Saurama, VTT, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto
Kirsi Nousiainen, VTT, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto

OSA III: Ylisukupolvisuuden tietoperustaa rakentamassa

Tytti Hytti, VTM, sosiaalityöntekijä, Helsingin kaupunki
Aune Flinck TtT, dosentti, kehittämisspäällikkö, THL
Eija Paavilainen, TtT, professori, Tampereen yliopisto
Salla Ikäheimo, VTM, tutkija, THL
Teija Karttunen, YTM, Johtava sosiaalityöntekijä, Vantaan kaupunki, nykyisin työskentelee vs. sosiaalityön esimiehenä Vantaan kaupungilla, lisäksi sosiaalityön opettaja / Jyväskylän avoin yliopisto & Helsingin avoin yliopisto ja sosiaalityön jatko-opiskelija / Jyväskylän yliopisto
Mirja Satka, YTT, professori, Helsingin yliopisto
Kirsi Nousiainen, VTT, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto

Runot

Jukka Piitulainen, sosiaalityöntekijä, Helsingin kaupunki
Lastensuojelun anonyymit työntekijät, Vantaa

Julkaisun runoista

Jukka Piitulainen

Tässä julkaisussa olevat runot *kosteutta*, *aikuisuus* ja *suut suppuun* on kirjoitettu kuvaamaan yhden sosiaalityöntekijän tulkintaa asiakkaistaan sekä itsestään työntekijänä ja ihmisenä. Tekstit ovat syntyneet halusta kuvata maailmaa, jossa sosiaalityö lastensuojelussa toimii. Tarkoituksena on ollut tuoda tunteita ja tunnelmia näkyväksi, jotta ainakin osa kokonaisuudesta voisi hahmottaa tässä maailmassa kulkemattomallekin.

Runot valittiin voittajaksi Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus Soccan Heikki Waris -instituutin keväällä 2015 järjestämässä ylisukupolvista syrjäytymistä käsittelevässä kirjoituskilpailussa, ja ne ovat osa laajempaa *Sosiaalinen sovellukset* -runokirjaa.

Runojen kirjoittaja on työskennellyt yhdeksän vuoden ajan lastensuojelun sosiaalityöntekijänä Helsingin kaupungilla. Runot käsittelevät hallitsematonta pahaa, ihmisten parhaaksi kulloisissakin olosuhteissa katsomia ratkaisuja ja huutavat ääneen kaikkien tarvitsevan rakkautta ja kosketusta. Kaikki sosiaalimaailman hahmot ovat ihmisiä, joilla on elämä lastensuojelu kontekstin, työntekijyyden ja asiakkuuden ulkopuolella. Välillä koetaan epätoivoa, viha tulee silmille ja häpeä valuu selkää pitkin. Kaikki haluavat kuitenkin olla normaaleja, suojata pyhimpäänsä ja seisoa ylpeänä vasten tuulta.

Jukka Piitulaisen alias Noston runot ovat olleet aiemmin esillä Helsingin tarinateatterin yleisöesityksissä, Saatto ja Oliver Kaiho yhtyeiden sanoituksissa, Helsinki Poetry Connectionin Open Mic -illassa, Ki-vi&Nosto -kollektiivin tanssiesityksissä vuodesta 2009 alkaen sekä Radio Helsingin suorissa aamulähetyksissä keväällä 2014. Nosto julkaisi keväällä 2014 omakustanteena runokokoelman *Kunnes en kuule koihaa*.

Jukka Piitulainen

Runoilija Nosto

<https://fi-fi.facebook.com/runoilijanosto>